

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELÂĞATI BİLİM DALI

**LİSÂNUDDÎN İBNU'L-HATÎB VE ARAP
EDEBİYATINDAKİ YERİ**

(DOKTORA TEZİ)

Figen AKAY

BURSA- 2022

T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂĞATI BİLİM DALI

LİSÂNUDDÎN İBNU'L-HATÎB VE ARAP
EDEBİYATINDAKİ YERİ

(DOKTORA TEZİ)

Figen AKAY

Danışman:
Prof. Dr. İsmail GÜLER

BURSA- 2022

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalı'nda
711523001 numaralı **Figen AKAY**'ın hazırladığı “**Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb ve Arap**
Edebiyatındaki Yeri” konulu Doktora Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, günü
..... -saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda
adayın tezinin/çalışmasının (başarılı/başarısız) olduğuna
..... (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. İsmail GÜLER
Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Yaşar AYDINLI
Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Soner GÜNDÜZÖZ
Ankara Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Hasan TAŞDELEN
Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. İbrahim FİDAN
Ankara Üniversitesi

28/01/2022

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 28/01/2022

Tez Başlığı / Konusu: **Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb ve Arap Edebiyatındaki Yeri**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam **200** sayfalık kısmına ilişkin, 21/12/2021 tarihinde şahsım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı **% 13**'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları dahil

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza
28/01/2022

Adı Soyadı: Figen AKAY

Öğrenci No: 711523001

Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri

Programı: Arap Dili ve Belâgatı

Statüsü: Doktora

Danışman

Prof. Dr. İsmail GÜLER

Tarih: 28/01/2022

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “**Lisânuddîn İbnu’l-Hatîb ve Arap Edebiyatındaki Yeri**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza
28/01/2022

Adı Soyadı : Figen AKAY

Öğrenci No : 711523001

Anabilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri

Programı : Arap Dili ve Belâgatı

Statüsü : ☐ Y . Lisans ☒ Doktora

ÖZET

Yazar Adı Soyadı	: Figen AKAY
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimleri Enstitüsü
Ana Bilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: Arap Dili ve Belâgatı
Tezin Niteliği	: Doktora tezi
Sayfa Sayısı	: XII+194
Mezuniyet Tarihi	: / /2022
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. İsmail GÜLER

LİSÂNUDDÎN İBNU'L-HATÎB VE ARAP EDEBİYATINDAKİ YERİ

İbnu'l-Hatîb, Endülüs'teki son İslâm hanedanı olan Benî Ahmer Devleti'nin siyasi anlamda zor günler geçirdiği dönemlerde (h.VIII/m. XIV) yaşamıştır. Benî Ahmer Devletinde siyasi kişiliğiyle yer edinmiş bir devlet adamı, söz konusu dönem hakkında verdiği bilgiler ile seçkin bir tarihçi, nesir ve şiir alanlarında becerisini ortaya koymuş olan edip ve şairdir. Tarih, coğrafya, siyaset, fıkıh, tasavvuf, tıp, şiir ve edebiyat gibi alanlarda yazdığı eserlerle döneminde ön plana çıkmıştır

Tez; giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Girişte, tezin içeriğinden bahsedilmekte, birinci bölümde genel hatlarıyla Endülüs tarihi incelenmekte, ikinci bölümde İbnu'l-Hatîb'in hayatı ve eserleri ele alınmakta, üçüncü bölümde Endülüs Arap Edebiyatı hakkında bilgi verilmekte, dördüncü bölümde ise İbnu'l-Hatîb'in Arap Edebiyatı'ndaki yerini tespit etmek amacıyla, eserlerinin dil, üslup ve edebî unsurlar açısından değerlendirilmesi yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, Endülüs Arap Edebiyatı, Şiir, Nesir, Muvaşşah.

ABSTRACT

Name /Surname : Figen AKAY
University : Bursa Uludağ University
Institute : Social Science
Field : Basic Islamic Sciences
Branch : Arabic Language and Rhetoric
Degree Awarded : Doctorate (PhD)
Page Number : XII+194
Degree Date : / /2022
Supervisor : Prof. Dr. İsmail GÜLER

LISÂN AL-DÎN IBN AL-KHATIB AND HIS PLACE IN ARABIC LITERATURE

Ibnu'l-Hatib lived during the period (h.VIII / m. XIV) when the last Islamic dynasty in Andalusia, the Bani Ahmer State, was going through politically difficult times. He is a statesman known for his political personality in the Bani Ahmer State, a well known historian due to informations he provided about the period in point, furthermore is a literary and poet, who put forward his skills in the fields of prose and poetry. He came forward through his works in the fields of such as history, geography, politics, fiqh, mysticism, medicine, poetry and literature.

The thesis consists of four chapters and introduction. In the introduction, the content of the thesis is mentioned. In the first chapter, Andalusian history is analyzed in general terms, in the second chapter, Ibnu'l-Hatib's life and works are discussed, in the third chapter information about Andalusian Arabic Literature is given and in the last chapter Ibnu'l-Hatib's works are evaluated in terms of language, style and literary elements for the purpose of detecting his value in Arabic literature.

Key Words: Lisân al-Dîn Ibn al-Khatib, Andalusian Arabic Literature, Poem, Prose, Muwashah

ÖN SÖZ

Müslümanların Endülüs'teki iktidarının son temsilcisi olan Benî Ahmer Devleti dönemini, cereyan eden bir takım olumsuz siyasi olaylar, Hristiyan İspanya'ya karşı gösterilen mücadeleler ve iç savaflara rağmen, Endülüs toplumunun kültürel açıdan yaşadığı en parlak dönem olarak kabul etmek mümkündür. Çünkü bu dönemde devletin başkenti olan Gırnâta başta olmak üzere Arap İslam medeniyeti fikrî ve kültürel alanda büyük bir ilerleme kaydetmiş, hükümdarların sarayları da şâirlerin, kâtiplerin ve âlimlerin katıldığı ilim halkalarının merkezi haline gelmiştir. Söz konusu bu iki buçuk asır süresince düşünce alanındaki üretim ve verimlilik bütün alanlara yayılmıştır. Bazı isimler ise bu noktada oldukça önemli bir rol oynamıştır. Benî Ahmer Devleti'nde veziri olan İbnu'l-Hatîb de bu isimlerden biri olmuştur. Biz de çalışmamızın konusu olarak "Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb ve Arap Edebiyatı'ndaki Yeri"ni seçtik. Amacımız, İbnu'l-Hatîb'in hayatı, edebî kişiliği ve gerek kendisinden önceki belâgatçilerden etkilenmesi gerekse kendisinden sonraki döneme olan katkıları açısından, Arap Edebiyatı'nda oynadığı rolü ve katkılarını imkanlar ölçüsünde ortaya koymaktır.

Bu çalışmaya başladığım andan itibaren çalışmanın ilmî metotlara uygun olması noktasında bana yardım eden, engin tecrübesiyle beni yönlendiren, olumlu eleştirileriyle tezimi değerlendiren ve değerli vakitlerini bana ayıran danışman hocam sayın Prof. Dr. İsmail GÜLER'e çok teşekkür ediyorum. Tez konumu belirlemede ve temel kaynaklara ulaşmamda bana yol gösteren kıymetli hocam Prof. Dr. Mehmet YALAR'a da teşekkürü bir borç bilirim.

Figen AKAY

04.01.2022

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU.....	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖN SÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
A. ARAŞTIRMANIN AMACI	1
B. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	2
C. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

ENDÜLÜS TARİHİ VE İBNU'L HATÎB'İN YAŞADIĞI DÖNEMDE BENİ AHMER DEVLETİ

1.1. ENDÜLÜS TARİHİ.....	8
1.1.1. Fetih Dönemi (92-95/711-714)	8
1.1.2. Vâliler Dönemi (95-138/714-756)	11
1.1.3. Endülüs Emevileri Dönemi (138-422/756-1031).....	12
1.1.4. Mulûku't-Tavâif Dönemi (422-483/1031-1090).....	14
1.1.5. Murâbitler Dönemi (484-542/1091-1147)	15
1.1.6. Muvahhidler Dönemi (542-636/1147-1238).....	16
1.1.7. Gırnâta Benî Ahmer Emirliği (Nasrîler) (636-898/1238-1492).....	17
1.2. LİSÂNUDDİN İBNU'L-HATÎB'İN YAŞADIĞI DÖNEMDE BENİ AHMER DEVLETİ.....	18
1.2.1. Siyasi Ortam.....	18
1.2.1.1. Saray Teşkilatı.....	20
1.2.1.1.1. Sultan	20
1.2.1.1.2. Vezir.....	21
1.2.1.1.3. Hâcîp	21
1.2.1.1.4. Kâtip.....	22
1.2.1.2. Adlî Teşkilat.....	22
1.2.1.3. Askerî Teşkilat	23

1.2.2. Sosyal Ortam	23
1.2.2.1. Müslümanlar	24
1.2.2.1.1. Araplar.....	24
1.2.2.1.2. Berberîler.....	24
1.2.2.1.3. Muvelledûn	25
1.2.2.2. Hristiyanlar.....	26
1.2.2.3. Yahudiler.....	26
1.2.3. Kültürel Ortam	27

İKİNCİ BÖLÜM

İBNU'L-HATÎB'İN HAYATI VE ESERLERİ

2.1. ADI, DOĞUMU VE AİLESİ	30
2.2. TAHSİL HAYATI.....	32
2.2.1. Hocaları	32
2.2.2. Öğrencileri.....	34
2.2.3. Eserleri	35
2.2.3.1. Tarihle İlgili Eserleri	36
2.2.3.2. Biyografik Eserleri	39
2.2.3.4. Siyâsetle İlgili Eserleri	40
2.2.3.5. Tıpla İlgili Eserleri	42
2.2.3.6. İslami İlimler İle İlgili Eserleri	43
2.2.3.7. Tasavvufî İlgili Eserleri.....	43
2.2.3.8. Edebiyat İle İlgili Eserleri	44
2.2.3.9. Diğer Eserleri	47
2.3. HAYATI.....	48
2.3.1. Birinci Dönem (713-760).....	48
2.3.2. İkinci Dönem (760-763).....	49
2.3.3. Üçüncü Dönem (763-773)	49
2.3.4. Dördüncü Dönem (773-776).....	51

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENDÜLÜS ARAP EDEBİYATI'NDA NESİR VE ŞİİR

3.1. ENDÜLÜS ARAP EDEBİYATI'NA KISA BİR BAKIŞ	52
3.2. ENDÜLÜS ARAP EDEBİYATI'NDA NESİR	56
3.2.1. Tarihsel Gelişimi.....	56
3.2.2. Nesir Çeşitleri.....	58
3.2.2.1. Hitâbet	58
3.2.2.2. Risâle.....	60
3.2.2.3. Munâzara.....	63
3.2.2.4. Makâme.....	65
3.3. ENDÜLÜS ARAP EDEBİYATINDA ŞİİR.....	66
3.3.1. Tarihsel Gelişimi.....	66

3.3.2. Muvaşşah	71
3.3.2.1. Tanımı ve Ortaya Çıkışı	71
3.3.2.2. Terimleri ve Yapısı	74
3.3.3. Konuları	76

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İBNU'L-HATİB'İN ARAP EDEBİYATINDAKİ YERİ

4.1. İBNU'L-HATİB'İN NESİRCİLİĞİ	79
4.1.1. NESİR TÜRÜNDEN ESERLERİ	85
4.1.1.1. Er-Resâilu's-Sultâniyye (Resmî Mektuplar)	85
4.1.1.1.1. Mağrib'e Gönderilen Mektuplar	86
4.1.1.1.2. Maşrik'a Gönderilen Mektuplar	88
4.1.1.2. er-Resâilu'l-İhvâniyye (Kardeşlik Mektupları)	88
4.1.1.3. Gezi (Seyahatname)	91
4.1.1.3.1. Endülüs Seyahati	93
4.1.1.3.2. Mağrib Seyahatleri	95
4.1.1.4. Biyografi	98
4.1.1.5. Makâme	98
4.1.2. ESERLERİNİN YAPISI, ÜSLÛBU VE EDEBÎ SANATLARI	102
4.1.2.1. Yapısı ve üslûbu	102
4.1.2.1.1. er-Resâilu's-Sultâniyye (Resmî Mektuplar)	102
4.1.2.1.2. er-Resâilu'l-İhvâniyye (Kardeşlik Mektupları)	105
4.1.2.1.3. Gezi (Seyahatname)	106
4.1.2.1.4. Biyografi	107
4.1.2.1.5. Makâme	108
4.1.2.2. Edebî Sanatlar	108
4.3.2.3. Bedî' İlmi	109
4.3.2.1.1. Manayı Güzelleştiren Sanatlar (el-Muhassinâtul-Maneviyye)	109
4.3.2.1.1.1. Tıbâk	110
4.3.2.1.1.2. Mübalağa	111
4.3.2.1.1.3. Tekrar	112
4.3.2.1.1.5. Muğayere	113
4.3.2.1.2. Lafzı Güzelleştiren Sanatlar (el-Muhassinâtul-Lafziyye)	114
4.3.2.1.2.1. Seci	114
4.3.2.1.2.2. Cinâs	118
4.3.2.1.2.3. Luzûmu Mâ Lâ Yelzem	120
4.3.2.1.2.4. İktibâs	121
4.3.2.2. Beyân İlmi	123
4.3.2.2.1. İstiâre	123
4.3.2.2.1.1. İstiâre-i Tasrihiyye (Açık İstiare)	124
4.3.2.2.1.2. İstiâre-i Mekniyye	124
4.3.2.2.2. Kinâye	126
4.3.2.2.5. Teşbih	127
4.2. İBNU'L-HATİB'İN ŞAİRLİĞİ	129
4.2.1. Şiir Anlayışı	130

4.2.2. İbnu'l-Hatîb ve Muvaşşah.....	134
4.2.2.1. Muvaşşahlarının Konusu.....	134
4.2.2.2. Muvaşşahlarının Yapısı.....	135
4.2.2.3. İbnu'l-Hatîb'in Endülüs Konulu Muvaşşahı.....	135
4.2.2.3.1. Muvaşşahın Yapısı.....	140
4.2.2.3.1.1. Muvaşşahın Şeması.....	140
4.2.2.3.1.2. Aruz Ölçüsü.....	141
4.2.2.3.1.3. Kafiye Düzeni.....	143
4.2.2.3.2. Muvaşşahın Dil ve Üslûbu.....	145
4.2.2.3.3. Edebî Sanatlar.....	148
4.2.2.3.3.1. Bedî'.....	148
4.2.2.3.3.2. Beyân.....	150
4.2.2.3.3.3. Meani İlmi.....	152
4.2.3. İbnu'l-Hatîb'in Divanı.....	153
4.2.3.1. Divan'ın Muhteva Özellikleri.....	153
4.2.3.1.1. Medih.....	153
4.2.3.1.2. Tasvîr.....	155
4.2.3.1.3. Gazel.....	156
4.2.3.1.4. Risâ.....	157
4.2.3.1.5. Hicâ.....	157
4.2.3.1.6. Hamriyyat.....	157
4.2.3.1.7. Zühd ve Tasavvuf.....	158
4.2.3.1.8. Na't (Hz. Peygamber'i (sav) Methi).....	159
4.2.3.2. Divanın Şekil Özellikleri.....	159
4.2.3.2.1. Nazım Türleri.....	160
4.2.3.2.1.1. Matla.....	161
4.2.3.2.1.2. Mukaddime.....	162
4.2.3.2.1.3. Tehallus.....	164
4.2.3.2.1.4. Hâtîme.....	165
4.2.3.2.2. Vezin ve Kafiye.....	166
4.2.3.3. Dil ve Üslup Özellikleri.....	166
4.2.3.3.1. Kelime ve Cümle Tercihleri.....	166
4.2.3.3.2. Edebî Sanatlar/ Beyân ve Bedî' Sanatlarının Kullanımı.....	168
4.2.3.3.2.1. Bedî sanatları.....	168
4.2.3.3.2.1.1. Tasrî'.....	168
4.2.3.3.2.1.2. Cinâs.....	168
4.2.3.3.2.1.3. Tıbâk.....	169
4.2.3.3.2.2. Beyân Sanatları.....	170
4.2.3.3.2.2.1. İstiâre.....	170
4.2.3.3.2.2.3. Kinâye.....	170
4.2.3.3.2.2.3. Teşbih.....	171
SONUÇ.....	173
KAYNAKÇA.....	177
ÖZGEÇMİŞ.....	194

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
D.E.Ü.İ.F.D.	Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
göz. geç.	Gözden Geçiren
h.	Hicrî
m.	Milâdî
nşr.	Neşreden
ö.	Vefat
s.	Sayfa
S.	Sayı
thk.	Tahkik Eden
tkd.	Takdim Eden
ty.	Basım Tarihi Yok
U.Ü.İ.F.	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

GİRİŞ

A. ARAŞTIRMANIN AMACI

Endülüs'teki yaklaşık sekiz asırlık Müslüman hâkimiyetinin son temsilcisi Benî Ahmer Devleti'nin siyasi anlamda en çalkantılı dönemlerinde yaşamış olan İbnu'l-Hatîb edebî kişiliğinin yanı sıra önemli bir devlet adamı olarak da karşımıza çıkmaktadır. Dönemin sultanları Ebu'l-Haccâc Yûsuf b. İsmail (1333-1354) ile Sultan Muhammed b. Yûsuf el-Ganî Billah (1354-1359) zamanlarında üstlendiği saray kâtipliği, vezirlik hatta elçilik görevleri sayesinde daima siyasetin merkezinde yer almıştır. Böylece dönemin önde gelen devlet adamları ve önemli isimleriyle iletişim kurmayı başarmış olan İbnu'l-Hatîb, edindiği bu sosyal çevre ve tecrübeler neticesinde birçok alanda bilgi sahibi olmuştur. Bu bilgi birikimi ise resmî mektuplar, ihvâniyyât (kardeşlik) mektupları, seyahatname, biyografi ve makame olmak üzere çeşitli konularda kaleme aldığı eserlerine yansımıştır. Ayrıca *Dîvan*'ı başta olmak üzere siyaset, tarih, coğrafya ve tıp gibi birçok alanda altmışa yakın eser yazmasını sağlamıştır. Bu noktadan hareketle çalışmamızda, şu sorulara cevap aranmıştır: İbnu'l-Hatîb'in siyasette aktif olarak yer almış olması onun edebî kişiliğine nasıl yansımıştır? Benî Ahmer sultanları adına Mağrib ve Maşrik menşeli devletlerin liderlerine yazdığı mektuplar edebî açıdan bir değer taşımakta mıdır? Doğu Arap edebiyatında hâkim olan nesir üsluplarından ne ölçüde etkilenmiştir? Söz konusu mektupların muhatapta etkili olması için nasıl bir edebî üslup kullanmıştır? Gerek siyâsî gerekse özel amaçlarla gerçekleştirdiği Endülüs ve Mağrib merkezli seyahatlerini kaleme aldığı eserlerinin gezi edebiyatı alanındaki önemi nedir? Biyografi türünde kaleme aldığı eserleri dönemin siyasi tarihi hakkında bilgi verme noktasında bir değer taşımakta mıdır? Makâme türünde kaleme aldığı eserlerin içeriği nedir? İbnu'l-Hatîb'in şiirlerinin klasik Arap şiiriyle benzeştiği ve ondan farklılaştığı hususlar nelerdir? Endülüs'e has bir şiir türü olan muvaşşah sanatındaki konumu nedir? Gerek nesir gerek şiir türünde ortaya koyduğu eserleri dil ve üslup açısından edebî bir değer taşımakta mıdır?

İşte bu sorulara cevap aramak üzere tezimize "Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb ve Arap Edebiyatındaki Yeri" başlığını uygun gördük. Bu çalışmanın amacı hayatını siyasete adanmış, entellektüel kimliği ile de ön plana çıkmış olan Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb'in Türk edebiyatseverlere ve okuyuculara tanıtılmasıdır.

B. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Çalışmanın temel konusu Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb'in hayatı ve edebî kişiliğidir. İçeriğini ise, kendisinin kaleminden çıkan resmî ve ihvâniyyât mektupları, seyahatname, biyografi ve makame şeklinde somutlaşan nesir türünden eserleri ile divanında yer alan şiirlerin içerik ve üslup özelliklerinin edebî açıdan değerlendirilmesi oluşturmaktadır.

Hayatının büyük bir kısmını Benî Ahmer devleti tarafından kendisine verilen önemli görevlerle geçirmesine rağmen, kendisini çok yönlü olarak geliştirmeyi başarabilmiş bir ismin birçok açıdan ele alınması araştırmayı önemli kılan husus olmuştur. Siyaset, tarih, coğrafya, tıp, edebiyat ve şiir gibi pekçok alanda bilgi birikimine sahip olup bu alanların her birinde geride bıraktığı eserlerin içerik ve edebiyat açısından taşıdığı değer de üzerinde durulan önemli bir nokta olmuştur. Aynı zamanda İbnu'l-Hatîb'in siyâsî hayatı incelenirken bir yandan da Müslümanların Avrupa'daki tarihinin de özet bir şekilde ele alınmış olması çalışmayı değerli kılmaktadır. Hayatı hakkındaki temel bilgilere bizzat kendisinin yazmış olduğu ve günümüze kadar ulaşan *İhâta* adlı eserinden ulaşılması da çalışma açısından büyük önem arz etmektedir. Aynı şekilde İbnu'l-Hatîb'in siyasi, sosyal, kültürel ve edebî yönü incelenirken de kendisine ait olan eserler başvuru ilk ana kaynaklar olmuştur.

C. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Çalışma bir giriş ve dört bölüme ayrılmıştır:

Birinci bölümde, öncelikle İber yarımadasının genel tarihi incelenmiştir. Bu kapsamda, Endülüs'ün Müslümanlar tarafından fethedilmesinden önceki dönem hakkında yarımada'nın tarihine kısaca değinilmiştir. Devamında fetihten İbnu'l-Hatîb'in yaşadığı dönem olan Benî Ahmer Devleti'ne kadar olan zaman dilimi içinde Müslümanlar tarafından kurulmuş olan devletlerin tarihi hakkında kısa ve öz bilgiler verilmiştir. Son olarak da kendisinin doğup yetiştiği, hayatının büyük bir kısmını geçirdiği dönemin incelenmesi siyasi ve ilmî kişiliğinin oluşmasındaki etkisi açısından gerekli görülmüştür. Bu bağlamda ise VIII/XIII. Yüzyılda Beni Ahmer Devleti'nin siyasi, sosyal ve kültürel durumu başlıkları açılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, İbnu'l-Hatîb'in nesebi, doğumu, ailesi, tahsil hayatı, hocaları ve öğrencileri hakkında gerekli olan bilgiler verildikten sonra, hayatı

genel hatları itibariyle dört bölümde ele alınmıştır. Bu bölümde ayrıca, İbnu'l-Hatîb'in eserleri ve bu eserler hakkında yapılan çalışmalara da yer verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde İbnu'l-Hatîb'in Arap edebiyatındaki yerine bir zemin oluşturmak üzere, öncelikle Endülüs Arap edebiyatının kısa bir tarihçesi verildikten sonra, Endülüs Arap edebiyatında nesir ve şiir konusu incelenmiştir.

Dördüncü bölüm ise, İbnu'l-Hatîb'in Arap edebiyatındaki yerinden ibaret olup bu bölümde, öncelikle edebî kişiliğinin oluşmasında etkili olan faktörler ele alınmış, daha sonra ise edebî kişiliği nesirciliği ve şairliği olarak iki grupta incelenmiştir. Bu çerçevede nesirciliği ve şairliği üzerinde durularak her birine ait olan alt başlıklar ve bu başlıklar altında yer alan nesir ve şiir örnekleriyle konu kapsamlı olarak ele alınmaya çalışılmıştır.

“İbnu'l-Hatîb'in Nesirciliği” başlığı altında başta resmî mektuplar ve ihvâniyyât (kardeşlik) mektupları olmak üzere gezi, biyografi ve makâme gibi edebî türlerde ortaya koyduğu çalışmalar üzerinde durulmuştur. Bu çalışmalar ise yapısı, üslubu ve edebî sanatları açısından incelenerek, edebî değeri tesbit edilmeye çalışılmıştır. Müellifin nesir alanındaki becerisini ve başta Endülüs edebiyatı olmak üzere, Arap edebiyatındaki yerini ortaya koymayı hedeflediğimiz bu başlık, müellifin yaşadığı VIII/XIII. Yüzyıldaki Endülüs (Gırnâta) ve Mağrib hakkında siyasi, sosyal ve kültürel bilgiler vermesi bakımından da değerli olmuştur. “İbnu'l-Hatîb'in Şairliği” başlığı altında ise öncelikle kendisinin şiir anlayışı hakkında kısa bir bilgi verilmiş, şairliği de muvaşşah sanatındaki örnek şiirleri ve *Dîvân*'ı üzerinden tanıtılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede ilk olarak kendisinin en uzun ve en meşhur muvaşşahı olma özelliğine sahip olan Endülüs konulu muvaşşahına yer verilmiş, akabinde söz konusu muvaşşah yapısı, dil ve üslubu açısından ayrıntılı olarak tahlil edilmiştir. Şairliği başlığı altında son olarak ise *Dîvân*'ı hakkında bilgi verilmiş, şiirler muhteva açısından incelenmiş ve konularına göre sınıflandırılmıştır. Devamında şiirleri şekil ve üslub özellikleri açısından incelenmiştir.

Dördüncü bölümün son kısmında ise, daha önceki edebiyat çalışmalarının kendisine etkisi ve bu anlamda, kendisini etkileyen ve kendisinden etkilenen başlıca edebiyat âlimleri, isimleri ve etki alanları belirtilerek incelenmiştir.

Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb ve Arap Edebiyatındaki Yeri adlı bu çalışmanın hazırlanması aşamasında istifade edilen temel kaynaklar hakkında bilgilendirme yapmanın faydalı olacağı kanatindeyiz. Şöyle ki:

Çalışmanın genel Endülüs tarihiyle ilgili olan birinci bölümünde, *Târîhu İftitâhi 'l-Endelus*, *Cezvetu 'l-Muktebis fî Zikri Vulâti 'l-Endelus*, *el-Beyânu 'l-Muğrib fî Ahbâri 'l-Endelus* ve *'l-Mağrib* ve *er-Ravdu 'l-Mi'târ fî Haberi 'l-Aktâr* gibi Endülüs tarihinden bahseden temel klasik eserler başvurduğumuz birincil kaynaklar olmuştur. Aynı şekilde özellikle birinci cildinde İber yarımadası hakkında genel tarîhi, sosyal ve coğrafi bilgiler içeren, XI/XVII. Yüzyılda yaşamış olan Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Makkarî'ye ait olan *Nefhu 't-Tîb min Gusni 'l-Endelusi 'r-Ratîb* ve *Zikru Vezîrihâ Lisânuddîn İbni 'l-Hatîb* isimli eser de çalışmamıza oldukça fayda sağlamıştır.

Bu bölümde Benî Ahmer Devleti tarihi hakkında bilgi verirken faydalandığımız en önemli kaynak ise bizzat İbnu'l-Hatîb tarafından kaleme alınan *el-İhâta fî Ahbâri Gırnâta* adlı eser olmuştur. Benî Ahmer Devleti'nin yönetim merkezi olan Gırnâta şehrinde; tarihinden, siyasi, sosyal ve kültürel durumundan bahsetmesi itibariyle önemli bir kaynak sayılmaktadır. Aynı şekilde İbnu'l-Hatîb'e ait olan ve Benî Ahmer tarihinin yanı sıra hükümdarlarının biyografilerinin de yer aldığı *el-Lemhatu 'l-Bedriyye fî 'd-Devleti 'n-Nasriyye* ile Benî Ahmer Devleti ile Mağrib kökenli devletler arasındaki mektuplaşmaları içeren *Kunâsetu 'd-Dukkân ba'de İntikâli 's-Sukkân* adlı eserler de çalışmamız açısından önemli bilgiler vermiştir.

Çalışmanın İbnu'l-Hatîb'in hayatının yer aldığı ikinci bölümünde başvurduğumuz birincil kaynak yine *el-İhâta fî Ahbâri Gırnâta* adlı eser olmuştur. Söz konusu eseri çalışmamız açısından değerli kılan tarafı ise, kendi hayatı hakkındaki bilgileri bizzat kendisinin yazdığı eser olmasından kaynaklanmaktadır. Bu noktada eser ilk elden bilginin alınması açısından önemli olmuştur.

İbnu'l-Hatîb'in hayatı hakkında bilgi aldığımız kaynaklardan bir diğeri ise *Nefhu 't-Tîb min Gusni 'l-Endelusi 'r-Ratîb* ve *Zikru Vezîrihâ Lisânuddîn İbni 'l-Hatîb* adlı eserdir. İsminden de belli olduğu üzere eserin bir kısmı İbnu'l-Hatîb'den bahsetmekte ve hayatı hakkında bilgiler vermektedir.

Modern dönemde Arap dünyasında İbnu'l-Hatîb'in hayatı, siyasi ve edebî kişiliği hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında gerek makale gerekse eser anlamında bazı çalışmalar dikkat çekmektedir. Bu çalışmaların başında Endülüs'e dair çalışmalarıyla tanınan Mısırlı tarihçi Muhammed Abdullah İnan (ö. 1989) gelmektedir. Kendisinin *Lisânuddîn İbnu 'l-Hatîb: Hayâtuhû ve Turâsuhu 'l-Fikrî* adlı eseri İbnu'l-Hatîb'in tarihçi

kişiliği özellikle de edebî kişiliği hakkında verdiği bilgiler açısından dikkat çekmektedir. Çalışmamızda ele aldığımız İbnu'l-Hatîb'in edebî kişiliğinin, bu eserden ayrıldığı nokta ise söz konusu kişiliğin nesir ve şiir olmak üzere çeşitli yönleriyle incelenip, bu alanda ortaya koyduğu ürünlerin yapı ve üslubu açısından örnekler eşliğinde tahlil edilmesindedir. İbnu'l-Hatîb hakkında yapılmış olan Ahmed Hasan Besec'in *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb: Asruhû, Bietuhu, Hayatuhû ve Âsâruh* adlı eser ile Isam Kassabcî'nin *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb: Hayâtuhu ve Fikruhû ve Şi'ruhu* adlı eseri de istifade ettiğimiz Arap araştırmacılara ait diğer kaynaklar olmaktadır.

Günümüze kadar İbnu'l-Hatîb ile ilgili Türkiye'de yapılan ilk çalışma ise Nizamettin Parlak'a ait olan *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb'in Siyâsî Kişiliği ve Tarihçiliği* isimli doktora tezi olmuştur. Çalışmamızın ikinci bölümünde İbnu'l-Hatîb'in siyâsî kişiliği hakkında bilgi verilirken söz konusu tezden oldukça istifade edilmiştir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde Endülüs Arap Edebiyatı'nda nesir ve şiir konusu ele alınırken Corcî Zeydân'ın *Târîhu Âdâbi'l-Lugati'l-Arabiyye*, Şevkî Dayf'ın *el-Fenn ve Mezâhibuhû fi'n-Nesri'l-Arabî*, Ömer Ferrûh'un *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, Abdulaziz Atîk'in *el-Edebu'l-Arabî fi'l-Endelus*, İhsân Abbâs'ın *Târîhu'l-Edebi'l-Endelusî*, Ahmed Heykel'in *el-Edebu'l-Endelusî mine'l-Fethi ilâ Sukûti'l-Hilâfe* ile Muhammed Abdullah İnân'ın *Devletu'l-İslâm fi'l-Endelus* gibi önemli edebiyat tarihi kitaplarından yararlandık.

Tezimizin ana omurgasını oluşturan dördüncü bölüm ise İbnu'l-Hatîb'in edebî kişiliğinden ibaret olup, aynı şekilde müellifin kendi eserleri başvurduğumuz birincil kaynaklar olmuştur. Nesirciliği ve nesir türündeki eserleri hakkında bilgi verirken kendisine ait olan *Reyhânetu'l-Kuttâb ve Nuc'atu'l-Muntâb* adlı kitabı çalışmamıza bu anlamda önemli katkı sağlamıştır. Benî Ahmer sultanları adına diğer devlet liderlerine hitaben yazdığı resmî mektupların yanı sıra dostluk ilişkisi kurduğu bazı insanlara yönelik yazdığı ihvâniyyât (kardeşlik) mektuplarını doğrudan içermesi açısından son derece kıymetli kaynak olmuştur. Bu eseri içinde yer alan ve şehir makâmesi olma özelliği taşıyan *Hatratu't-Tayf fi Rihleti's-Şitâi ve's-Sayf*, *Mî'yâru'l-İhtiyâr fi Zikri'l-Meâhid ve'd-Diyâr* ile *Mufâhara beyne Mâlekâ ve Selâ* adlı bölümler de bu anlamda faydalandığımız temel kaynaklardır. Sultan Ganî Billâh ile birlikte sürgün olarak gittiği Mağrib'e dair anılarını kaleme aldığı *Nufâdatu'l-Cirâb fi Ulâleti'l-İğtirâb* adlı eseri de

dönem hakkında sosyal ve kültürel anlamda bilgiler vermesi açısından önemli bir kaynaktır. Bu iki eseri çalışmamız açısından değerli kılan şey ise, Endülüs ve Mağrib şehirlerine yaptığı yolculukları, yolculuk yaptıkları günün tarihi, hava durumu, ziyaret edilen şehirlere kronolojik olarak tek tek yer vermesi, o şehirlerin sosyal ve kültürel hayatı hakkında bilgiler vermesi ve tüm bunların da bizzat yazar tarafından kaydedilmesidir. Böylece birincil kaynaktan yaptığı seyahatler hakkında en sağlam bilgilerin alınmasında oldukça fayda sağlamıştır.

İbnu'l-Hatîb'in resmî mektuplarının yapısı ve üslubu bakımından incelendiği ilgili bölümde ise Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî'ye (ö. 821/1418) ait olan ve diplomatik nesir türünün en güzel örnekleri olarak kabul ettiği İbnu'l-Hatîb'in resmî mektuplarına yer verdiği eseri *Subhu'l-A'sâ fî Sinâati'l-İnşâ* adlı eseri de oldukça yol gösterici olmuştur.

İbnu'l-Hatîb'in nesirciliği hakkında bilgi elde etmede faydalandığımız bir diğer eser ise, müellifinin Muhammed Mesud Cubrân olduğu, *Funûnu'n-Nesri'l-Edebî fî Âsâri Lisânidîn İbni'l-Hatîb* adlı eserdir. İbnu'l-Hatîb'in nesir türünden eserlerinin öncelikli olarak gruplandırılması, sonrasında ise içerik ve üslup açısından tahlil etmesi noktasında dikkat çeken söz konusu kitap, içerik ve metot bakımından çalışmamızda örnek alınan ve bize yol gösteren önemli bir kaynaktır. Çalışmamızın özellikle edebî sanatlar kısmında yer alan örnekler noktasında söz konusu eserden oldukça faydalandığımızı söylememiz yerinde olacaktır. Bizim çalışmamızda yer verdiğimiz ve ayrıntılı olarak tahlilini yaptığımız İbnu'l-Hatîb'in şairliği kapsamında dîvânı ve muvaşşahları konusu çalışmamızı kendisinin eserinden ayıran en belirgin farkı olmaktadır.

İbnu'l-Hatîb'in şairliği hakkında bilgi elde ettiğimiz en önemli ve ilk kaynak ise onun *Dîvân*'ıdır. Aynı şekilde kendisine ait olan *es-Sihru ve's-Şi'ir* adlı eserinden de şiir hakkındaki görüşleri anlamında istifade edilmiştir. Muvaşşah şiir türündeki edebî maharetinin de tespit edilmeye çalışıldığı bu bölümde, kendisinin muvaşşah tarzı şiirlerini toplayıp, onları konuları ve yapısı bakımından ele alıp inceleyen Abdulhalîm Huseyin el-Hurût'un *Muvaşşahâtu Lisânidîn İbni'l-Hatîb* adlı eserinden istifade edilmiştir.

Bilinmeyen mekân isimleri noktasında Yakût el-Hamevî'nin *Mu'cemu'l-Buldân*'ı ve bazı kelimelerin açıklanmasında İbn Manzûr'un *Lisânu'l-'Arab* adlı eserlerden yararlanılmıştır.

Endülüs tarihini siyasi, sosyal ve kültürel olarak ele alıp incelediği eserleri ve ansiklopedi maddelerinden oldukça istifade ettiğimiz Mehmet Özdemir'in çalışmamıza katkıları oldukça büyük olmuştur.

Son olarak ise Diyanet İslam Ansiklopedisinde çalışmamızın konusu ile bağlantılı olarak bulunan maddeleri de verdiği önemli bilgiler ve sunduğu kaynakçası ile çalışmamıza büyük katkılar sağlamıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENDÜLÜS TARİHİ VE İBNU'L HATİB'İN YAŞADIĞI DÖNEMDE BENİ AHMER DEVLETİ

1.1. ENDÜLÜS TARİHİ

Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb ve Arap edebiyatındaki yerinin yeterince anlaşılabilmesi için, çalışmanın birinci bölümünde, onun yaşadığı asrın çeşitli yönleriyle ele alınması gerekli görülmüştür. Çünkü bir şahsı doğru tanıyıp anlamanın yolu, onu çevreleyen siyasi, sosyal ve kültürel şartların yeteri kadar bilinmesiyle mümkündür. Bu kapsamda söz konusu dönem hakkında bilgi verilmek, çalışmamıza da bir zemin oluşturulmak istenmiştir.

İbnu'l-Hatîb'in döneminin genel bir değerlendirilmesi yapılırken, Endülüs'ün fethi olan 92/711 tarihinden, Endülüs'teki son İslam devleti Benî Ahmer'in yıkıldığı 897/1492 tarihine kadar, yaklaşık sekiz asırlık bir süre ana hatlarıyla incelenecektir.

Araştırmamızın asıl konusu olan İbnu'l-Hatîb'in (713/776-1313/1374) edebî kişiliğine geçmeden önce onun yaşadığı asırdaki İberya yarımadasının edebî ortamının ele alınması gerektiğini düşünmekteyiz. Bir toplumun edebiyatından bahsedilebilmesi için yine o toplumun sahip olduğu siyasi düzenin bilinmesi gerekmektedir. Çünkü siyasi anlamda düzen ve istikrar sağlayamamış olan bir toplum ne kültürel ne de edebî alanda varlığını ortaya koyamamaktadır. Bu bağlamda öncelikle Endülüs'ün fethi ve sonrasında Endülüs'te kurulmuş olan devletlerin siyasi tarihinin genel bir panoramasının çizilmesinin tarihi arka planı anlama açısından faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Müslümanların 92/711 yılındaki fethiyle başlayan ve 897/1492'ye kadar geçen yaklaşık sekiz asırlık zaman diliminde, İberya yarımadası İslam devletlerinin hâkimiyeti altında kalmıştır. Bu uzun süreçte, hepsinin kendine has özellikler taşıdığı çeşitli dönemler yaşanmıştır. Bu dönemler ise şu şekilde sıralanmaktadır:

1.1.1. Fetih Dönemi (92-95/711-714)

Endülüs, güneybatı Avrupa'yı oluşturan İberya yarımadasının Arapça ismi olarak bilinmektedir. Bugün, İspanya ve Portekiz'e ait bu topraklara, fetihten sonra Müslüman

Araplar tarafından verilen coğrafi bir isim olmuştur.¹ Endülüs (Endelus) kelimesinin kökeni itibariyle nereden geldiği konusunda tam bir görüş birliği olmamakla beraber, Arap tarihçiler ve coğrafyacılar bu yarımadayı “Endelus”, Yunanlılar “İberyâ”, Romalılar ise “İspanya” olarak isimlendirmişlerdir.² Günümüzdeki Hispania kelimesinin karşılığı olan Endülüs kelimesi ilk olarak 98/716 yılında basılan bir sikkenin (paranın) üzerinde görülmüştür. Bu sikkenin bir tarafında bulunan Latince “Hispania’da basıldı”, öteki tarafında da Arapça “Endülüs’te basıldı” şeklindeki ibare, Müslümanların fethin akabinde İspanya için Endülüs dediklerinin kanıtı sayılmıştır.³ Her ne kadar kelime yapısı itibariyle Arapça kelime yapısına benzemese de Endülüs denilince akla ilk gelen Müslümanlar ve Müslüman İspanya olmuştur.⁴

Endülüs, sahip olduğu yer altı kaynakları, topraklarının ziraata elverişli olması ve coğrafi konumu itibariyle ticarî faaliyetlerin yoğun olması sonucu çok sayıda göç ve saldırılara maruz kalmıştır. İslam orduları tarafından fethedilmesinden önceki dönemde (M.Ö. X) Fenikelilerin, akabinde (M.Ö. IX) Greklerin ve sonrasında da (M.Ö. II) Romalıların hâkimiyeti altına girmiştir. Roma imparatorluğunun merkezi otoritesinin zayıflamasıyla birlikte ise (M. IV) Vandallar, Alanlar, Süevler gibi barbar Germen kavimlerin istilâsına uğramış, en son da Vizigotların hâkimiyeti altına girmiştir.⁵ Vizigotlar dönemindeki siyasi istikrarsızlık halinin yanı sıra sosyal ve ekonomik anlamda da içinde bulunduğu kargaşa hali, devletin sonunu getirmiş ve İslam devletleri için Endülüs’ün fethine zemin hazırlamıştır.⁶ Artık, Kuzey Afrika’da siyasi faaliyetlerini

¹ Endülüs coğrafyası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed b. Abdulmun‘im el-Himyerî, *er-Ravdu'l-Mi'tar fi Haberil-Aktar*, thk. İhsan Abbâs, Beyrut: Mektebetu Lubnan, 1975, s. 32; Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Havkal, *Kitabu Suretil-Arz*, Leiden: E.J. Brill, 1967, s. 108; Ebû Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Beyrut: Dâru Sâdır, 1957, C. 1, s. 262; Mehmet Özdemir, “Endülüs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C. 11, s. 212; Mehmet Özdemir, “İspanya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, C. 23, s. 161.

² İsmail Hakkı Atçeken, *Endülüs’ün Fethi ve Musâ b. Nusayr*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2002, s. 43.

³ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarihi*, Ankara: TDV, 2017, s. 63.

⁴ Endülüs kelimesinin kökeni ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Dadan, “Endülüs Adının Kökeni Üzerine”, Konya, *İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikisi Dergisi (İSTEM)*, C. 7, S. 14, (2009), s. 372.

⁵ Halil İbrahim es-Samerraî, Abdulvahid Zenun Taha, Natık Salih Matlub, *Târihu'l Arab ve Hadâratuhum fi'l Endelus*, Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Cedidi'l-Muttahide, 2000, s. 12; Abdurrahman Ali Haccî, *et-Târihu'l-Endelusî mine'l-Fethi'l-İslâmî hattâ Sukûti Gırnâta*, 2.b., Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1981, ss. 29-34; Hüseyin Münis, *Fecru'l-Endelus Dirâse fi Târihi'l-Endelus mine'l-Fethi'l-İslâmî ilâ Kıyâmi'd-Devleti'l-Emeviyye (m. 711-756)*, Kahire: Dâru'r-Reşâd, 2005, s. 13.

⁶ S. Muhammed İmâmuddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, çev. Yûsuf Yazar, Ankara: Rehber Yayınları, 1990, s. 16; Abdulazîz Sâlim, *Târihu'l-Muslimin ve Âsâruhum fi'l-Endelus*, İskenderiye: Müessesetu Şebabi'l-Câmia, 1997, s. 57.

başarıyla tamamlayan Emevî ordusu için, genişleme faaliyetlerinin tamamlanacağı bir sonraki istikamet İberya yarımadası olmuştur.

Emevîlerin Kuzey Afrika valisi aynı zamanda da Müslüman ordusunun komutanı olan Mûsa b. Nusayr (711-714) Şam'da bulunan Emevî Halifesi Velîd b. Abdülmelik'ten Endülüs'ün fethi için izin istemiş, halife de ordunun can güvenliğinin sağlanması koşuluyla buna izin vermiştir.⁷ Akabinde, Berberî asıllı komutan Tarîf b. Mâlik, keşif için beraberindeki 400 piyade ve 100 süvari olmak üzere toplam 500 kişilik orduyla birlikte, 91/710 yılında keşif amacıyla yarımada'nın güney kısmına gönderilmiştir. Bugün Tarîfa (Cezîratu Tarîf) olarak bilinen yerde karaya çıkan ordu, kısa sürede bol ganimetlerle ve olumlu haberlerle Tanca'ya geri dönmüştür.⁸ Fethin ilk adımı olan bu çıkartma başarıyla sonuçlanınca, Mûsa b. Nusayr Endülüs kıyılarına sefer yapma kararı almıştır. 92/711'de Tanca şehri valisi olan Berberî Târik b. Ziyâd beraberinde çok azı Arap, gerisi Berberîler'den oluşan 7000⁹ kişilik bir orduyu İspanya'ya göndermiştir. Ordu Cebelitârik Boğazı'nı aşarak İspanya'nın güneyine çıktıktan sonra süratli bir şekilde kuzeye doğru harekete geçmiştir. Vizigot kralı Roderick (Luzrîk) durumdan haberdar olur olmaz yaklaşık 100.000¹⁰ kişiye yakın bir ordu göndermiştir. 5000 kişilik takviye kuvvetle toplamda 12.000'e¹¹ ulaşan sayısıyla İslam ordusu, 92/711 yılında Vizigot kralının gönderdiği orduyla karşı karşıya gelmiş, Şezûne (Sidonia) şehri civarındaki Lekke vadisinde yapılan ve sekiz gün süren savaşta Vizigot ordusunu bozguna uğratmıştır.¹²

Müslümanların bu zaferiyle birlikte artık Endülüs fethinin önü tamamen açılmıştır. Târik b. Ziyâd savaşın akabinde, orduyu İspanya içlerine doğru yönlendirmiş,

⁷ Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. Abdulaziz İbnul-Kutiyye, *Tarihu İftitâhi'l-Endelus*, thk. İbrahim el-Ebyârî, 2.b., Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısri, 1989, s. 29; İmâmuddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, s. 18; Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnu'l-Esir, *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, I-XII, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Bahar Yayınları, C. 4, 1991, s. 503.

⁸ Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Makkârî et-Tilimsânî, *Nefhu't-Tib min Ğusni'l-Endelusi'r-Ratîb ve Zikru Vezîriha Lisâniddîn İbni'l-Hatîb* I-VIII, thk. İhsân Abbâs, Beyrut: Dâru Sâdır, C. 1, 1968, s. 253; *Ahbâr Mecmû'a*, (müellifi meçhul), thk. İbrahim el-Ebyârî, Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısri, 1989, ss.16-17; İbnu'l-Esir, *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, C. 4, s. 504; İmâmuddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, s. 29.

⁹ Ebû Abdillâh Lisânuddîn Muhammed b. Abdillâh b. Saîd es-Selmânî el-Endelusi, *el-İhâta fî Ahbâri Ğırnâta*, I-IV, thk. Muhammed Abdullah İnân, Kâhire: Mektebetu'l-Hancı, 1973, C. 1, s. 101; Haccî, *et-Târihu'l-Endelusi*, s. 48, el-Makkârî, *Nefhu't-Tib*, C. 1, s. 254; Sâlim, *Târihu'l-Muslimin*, s. 71.

¹⁰ İbnu'l-Esir, *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, C. 4, s. 505.

¹¹ İbnu'l-Esir, *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, C. 4, s. 505; el-Makkârî, *Nefhu't-Tib*, C. 1, s. 257.

¹² İbnu'l-Esir, *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, C. 4, s. 505; el-Makkârî, *Nefhu't-Tib*, C. 1, ss. 258-259; *Ahbâr Mecmû'a*, s. 18.

böylece müslümanlar İspanya'nın üç büyük şehri olan Kurtuba (Cordoba), Mâleka (Malaga), ve Tuleytula'ya (Toledo) hâkimiyet kurmuşlardır.¹³

95/714 senesinde, Emevî halifesi Velîd b. Abdulmelik, Mûsa b. Nusayr ile Târik b. Ziyâd'ı Şam'a çağırıştır. Mûsa b. Nusayr, fethedilen toprakların yönetimini oğlu Abdulaziz'e bırakarak, 95/714'te Târik b. Ziyâd ile birlikte, yarımada'yı terk edip Şam'a dönmüştür.¹⁴ Bundan sonra Endülüs tarihinde 138/756 yılında Endülüs Emevî Devleti'nin kuruluşuna kadar devam edecek olan "Valiler Dönemi" (Asru'l-Vulât) olarak bilinen dönem başlamıştır.

1.1.2. Vâliler Dönemi (95-138/714-756)

Mûsa b. Nusayr'ın, oğlu Abdulaziz'i Endülüs'te bırakıp Şam'a dönmesiyle başlayan ve kırk iki sene varlığını sürdüren, Şam'daki halifeye bağlı toplamda yirmi valinin¹⁵ yönetiminde söz sahibi olduğu dönemdir. Valiler arasında baş gösteren otorite zaafları, bazen kargaşaya sebebiyet vermiş, bazen de birbirlerine karşı kabileci asabiyet duyguları baskın olmuştur. Hilafet merkezinin uzak olması, valiler arasında nüfuz mücadelelerini ortaya çıkarmıştır.¹⁶ Ama tüm bu olumsuzluklara rağmen valiler dönemi, kuruluş ve güç dönemi olarak kabul edilmektedir. Çünkü bu dönemde yoğun bir cihat faaliyeti içine giren müslümanların, İslami fetihlerini Avrupa'nın ortalarına taşıma gayeleri vardı. Bu gaye doğrultusunda, çok sayıda vali bütün gayretlerini Pirene dağlarını¹⁷ aşarak Frank topraklarında yayılmak için harcamışlardır.¹⁸ Genişleme ve ilerleme amacı güden bu fetih sürecinde 114/732 senesinde Tours-Poitiers şehirleri arasında bulunan bir noktada Müslüman ve Fransız orduları karşı karşıya gelmiş,¹⁹ Müslüman ordusu Belâtu's-Şuhedâ²⁰ adı verilen savaştan geri çekilmek zorunda

¹³ İbnu'l-Kûtiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelus*, s. 35; İbnu'l-Esir, *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, C. 4, s. 505; el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 1, ss. 260-261.

¹⁴ İbnu'l-Kûtiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelus*, s. 36; İbnu'l-Esir, *İslâm Tarihi: el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, C. 4, s. 508; İmâmuddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, s. 37.

¹⁵ el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 1, s. 249.

¹⁶ İmâmuddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, s. 47.

¹⁷ Fransa'nın güneyinde bulunan, Endülüs'ten Fransa'ya geçişi engelleyecek bir konumda olduğu için kendisine Cebelu'l-Hâciz ve Babu'l-Endelus denilen dağın ismidir. Bkz. Abdulaziz Atîk, *el-Edebu'l-Arabî fi'l-Endelus*, Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, t.y., s. 11.

¹⁸ Haccî, *et-Târîhu'l-Endelusî*, s. 179; Özdemir, "Endülüs", s. 212.

¹⁹ Halid es-Sufi, *Târîhu'l-Arab fi İsbânyâ*, I-II, Câmîatu Kâr Yunus, C. 1, 1980, s. 212; Muhammed Abdullah İnan, *Devletu'l-İslam fi'l-Endelus (mine'l-Fethi ilâ Bidâyeti Ahdi'n-Nâsır)*, I-VI, 3.b., Kahire: Mektebetu'l-Hancî, C. 1, 1988, s. 100.

²⁰ el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 1, s. 236; (Savaş Belâtu's-Şuhedâ denilmesinin sebebi, çok sayıda kayıp olmasındandır.), Münis, *Fecru'l-Endelus*, s. 140.

kalmıştır. Bu yenilgiden sonra kuzeye yapılan fetih hareketleri durmuş, Endülüs'te iç çekişmeler ve karışıklıklar baş göstermiştir.

1.1.3. Endülüs Emevileri Dönemi (138-422/756-1031)

Endülüs'de iç çekişmeler ve karışıklıklar yaşanırken, yönetim merkezinin Şam'da bulunduğu Emevî Devleti, 132/750 yılında gerçekleşen bir ihtilalle Abbâsîlerin eline geçmiş, Emevî sülalesinden olanlar öldürülmeye başlanmıştır. Aynı zaman zarfında hilafetin batıdaki bölgesi olan Endülüs'te ise otorite boşluğu meydana gelmiştir. Abbasî kıyımından kaçan Emevî hanedanının son üyesi Abdurrahman b. Muâviye ed-Dâhil (756-788)²¹, 137/755 yılında Kuzey Afrika üzerinden Endülüs'e gelerek, otorite boşluğunu doldurmuştur. Burada Kurtuba merkezli bağımsız bir devlet kurarak I. Abdurrahman ismiyle bu devletin ilk hükümdarı olmuş ve “emir” unvanını alarak 138/756 senesinde devleti yönetmeye başlamıştır. Böylece Endülüs Emevî Emirliği dönemi başlamıştır. Kendisinden sonra ise sırasıyla I. Hişam (788-796), I. Hakem (796-822), II. Abdurrahman (822-852) gibi Endülüs emirleri, bölgede istikrar ve düzeni sağlamak için gerekli çabayı sarf etmişlerdir.²²

Endülüs Emevî Emirliği en parlak dönemini II. Abdurrahman el-Evsat'ın²³ zamanında yaşamıştır. Çünkü II. Abdurrahman, merkezi otoriteyi tehdit eden birtakım sorunları çözüme kavuşturmuş ve kendisine karşı oluşan muhalefeti bastırmayı başarmıştır. Bunun sonucu olarak devletin temelleri sağlamlaştırılmış ve Endülüs'te birlik ve istikrar tekrar kurulmuştur. Bu başarıları sebebiyle II. Abdurrahman dönemi “eyyâmu'l-arûs” (düğün günleri) olarak tarihte yer edinmiş ve kendisi de Emevî hanedanlığının ikinci kurucusu olarak kabul edilmiştir.²⁴

II. Abdurrahman'ın oğlu I. Muhammed (852-886) emirliğinin ilk döneminde babasının başarılarını sürdürmüş, Kurtuba'da başlayan “hristiyan fedailer hareketi” isimli isyanlı kontrol altına almayı başarmıştır. Ancak son on beş yılında yönetimi genç ve tecrübesiz kişilerin eline bırakması sebebiyle devlet düzeni bozulmuş, muvelledûn

²¹ Emevî hanedanından Endülüs'e yönetici olarak gelen ilk kişi olduğu için ed-Dâhil olarak lakaplandırılmıştır: Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, *A'malu'l-A'lam fi men Büyî'a Kable'l-İhtilam min Mulûki İslâm ve ma Yetealleku bi-Zalike mine'l-Kelam* I-II, thk. Seyyid Kesrevî Hasan, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, C. II, 2003, s. 8; el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 1, s. 327.

²² Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, *Şerhu Rakmu'l-Hulel fi Nazmi'd-Duvel*, thk. Adnan Derviş, Dimeşk: Vizaretu's-Sekâfe, 1990, s. 156; Haccî, *et-Târîhu'l-Endelusî*, s. 215.

²³ el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 1, s. 347.

²⁴ Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarihi*, s. 99.

başta olmak üzere Araplar ve Berberîler merkezî idareye karşı ayaklanmış, bu ayaklanmalar da I. Muhammed'in oğulları olan Münzir (886-888) ve Abdullah dönemlerinde şiddetini artırmıştır. Sonuç olarak da Endülüs Emevî Devleti'nin otoritesi sadece başşehir olan Kurtuba'da hissedilmeye başlamıştır. Böylece ülkeye siyasi ve sosyal parçalanma hâkim olmuştur. Endülüs kuzeydeki Hristiyan saldırılarına karşılık veremez hale gelmiş, ayaklanma çıkan bölgelerde vergi toplanamadığı için de beytûlmâl zayıflamıştır.²⁵

Endülüs'ün bu ortamdan kurtulup, isyanların bastırılmasıyla birlikte tekrar merkezi otoritenin sağlanması da III. Abdurrahman en-Nâsır (912-961) döneminde olmuştur.²⁶ Kendisi hükümdarlığa geldiği zaman, iç karışıklık, ayaklanma ve isyanlar sebebiyle zayıflamış bir halde olan ülkenin gerçeklerini iyi kavrayarak ilk aşamada emirliğin güç ve imkânlarını iç muhalefeti bastırmak ve Endülüs'te birlik ve beraberliği sağlamak için seferber etmiştir.²⁷ Endülüs'ün dağılan bütünlüğünü yeniden sağladıktan sonra, bu başarısından cesaret alarak, bir yandan oluşturduğu siyasi düzeni korumak diğer yandan da Kuzey Afrika'da yayılma gösteren Şii-Fatımîler'le baş edebilmek için III. Abdurrahman, 316/929 yılında halifeliğini ilan etmiş, *Emîru'l-Mu'minîn* lakabını almış ve Emevî soyundan gelenlerden bu lakabı alan ilk kişi olmuştur.²⁸ Bunun sonucunda Endülüs Emevî Emirliği, Endülüs Emevî Halifeliği'ne dönüşmüştür. III. Abdurrahman ölünce halife olarak yerine geçen, ilme ve ilim adamlarına verdiği önemle tanınan oğlu II. Hakem el-Mustansır Billah, (961-976) babasından sınırları güvenlik içinde olan, güçlü ordu ve kaynaşmış topluma dayalı refah ortamının sağlandığı ve bayındırlık faaliyetlerinin de çok yüksek olduğu bir devlet devralmıştır. II. Hakem, devletin barış ve sükûn ortamını korumuş, kendinden önce yarım kalmış projeleri tamamlamış ve bunlara yenilerini eklemiştir.²⁹

II. Hakem'in ölümünden sonra on iki yaşında olan oğlu II. Hişâm el-Mueyyed Billah (976-1009) tahta çıkmıştır. II. Hişâm, yaşının küçük olması sebebiyle devlet

²⁵ Özdemir, "Endülüs", s. 213.

²⁶ el-Makkârî, *Nefhu't-Tîb*, C.1, s. 353; İnan, *Devletu'l-İslâm fi'l-Endelus*, C. 2, s. 373.

²⁷ Nureddin Ali Ali, *Endülüs Tarihi*, çev. Hakkı Uygur, İstanbul: Ensar Yayınları, 2010, s. 186.

²⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Futuh b. Abdullah Mayurki Ezdi el-Humeydî, *Cezvetu'l-Muktebis fi Zikri Vulâti'l-Endelus*, Kahire: ed-Daru'l-Mısriyye, 1966, s. 13; İbnu'l-Hatîb, *A'malu'l-A'lam*, C. 2, s. 31; el-Makkârî, *Nefhu't-Tîb*, C. 1, s. 353; Nureddin Ali, *Endülüs Tarihi*, s. 208.

²⁹ el-Humeydî, *Cezvetu'l-Muktebis*, s. 13; İbnu'l-Hatîb, *A'malu'l-A'lam*, C. 2, s. 42; el-Makkârî, *Nefhu't-Tîb*, C. 1, s. 382.

işlerini yönetmede yetersiz kalmıştır.³⁰ II. Hakem tarafından baş vezirliğe getirilen Yemen kökenli el-Hâcib el-Mansûr³¹ olarak bilinen İbn Ebû Âmir durumu fırsat bilerek yönetim merkezini kontrolü altına almayı istemiş, bu yolda da kendisine engel olacak devlet adamlarını tek tek yönetimden uzaklaştırarak II. Hişâm adına devleti yönetmeye başlamıştır.³² İbn Ebû Âmir'in yönetimde söz sahibi olması, Emevî Devleti'nde "Âmirîler Dönemi"ni başlatmıştır. (976-1008). İbn Ebû Âmir kısa sürede hem siyasi düzeni hem de orduyu kontrolü altına almış, sahip olduğu bu gücü de ustalıkla kullanarak hem içerde kendisine karşı oluşan muhalefeti bastırmış hem de kuzeydeki Hristiyan güçlere karşı başarılı seferler düzenlemiştir. İbn Ebû Âmir ölünce de yerine geçen oğlu Abdulmelik³³, her ne kadar başarılı sayılabilecek yöneticilik sergilemişse de kendisinden sonra gelen kardeşi Abdurrahman zamanında yönetim layıkıyla yapılamamış, merkezi otorite iyice bozulmuş ve halkın kendisinden memnun kalmadığı Âmirîlerin iktidardan uzaklaştırılmaları sonucunda bu dönem son bulmuştur (976/1008). Netice itibariyle 138/756 yılında bağımsız bir emirlik olarak kurulan Endülüs Emevî Devleti 422/1031 yılında resmen sona ermiştir.³⁴

1.1.4. Mulûku't-Tavâif Dönemi (422-483/1031-1090)

Halifeliliğin ve Âmirîlerin egemenliğinin bitmesinden sonra, Endülüs topraklarında ayrılık ve çekişmelerin hüküm sürdüğü dönemde, beylikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Artık Endülüs'ün birçok yerinde, her biri birbirinden bağımsız emirlerin yönettiği irili ufaklı beylikler kurulmaya başlamıştır ki bunların en önemlileri Kurtuba'da Cevherîler, İşbiliyye'de Abbâdîler, Sarakusta'da Hûdîler, Tuleytula'da Zunnûnîler, Batalyevs'de Eftasîler, Gırnâta'da Zîrîler'dir.³⁵ Bu beyliklerin bir kısmı kişisel çıkarlarını milletin

³⁰ el-Humeydî, *Cezvetu'l-Muktebis*, s. 17; İbnu'l-Hatîb, *A'malu'l-A'lam*, C. 2, s. 44; İnân, *Devletu'l-İslâm fi'l-Endelus*, C. 2, s. 519.

³¹ İnân, *Devletu'l-İslâm fi'l-Endelus*, C. 2, s. 534; Mehmet Özdemir, "Mansur, İbn Ebû Âmir", TDV, İstanbul, 2003, C. 28, s. 6.

³² Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. el-İzârî, *el-Beyânu'l-Muğrib fi İhtisari Ahbâri Mulûki'l-Endelus ve'l-Mağrib*; I-IV, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf, Mahmud Beşşar Avvad; Tunus: Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2013, C. 2, s. 256; İbnu'l-Hatîb, *A'malu'l-A'lam*, C. 2, s. 62; el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 1, s. 396.

³³ el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 1, s. 423; Özdemir, "Endülüs", s. 212.

³⁴ Amiriler dönemi hakkında geniş bilgi için bkz. el-İzârî, *el-Beyânu'l-Muğrib*, C. 2, ss. 262- 267; el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C.1, s. 403; İmâmuddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, ss. 203-227.

³⁵ İbnu'l-Hatîb, *A'malu'l-A'lam*, C. 2, s. 139; el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 1, s. 438; Haccî, *et-Târihu'l-Endelusî*, s. 355; İmâmuddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, s. 269; Mustafa Çınar, "Endülüs'te Mulûku't-Tavâif Dönemi Edebî Çevresi (392-424/1031-1090), (Doktora Tezi), Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, ss. 15-24.

çıkarlarından üstün tutmuş, iktidar için ahlaklarını ve topraklarını düşmanlarına satmışlardır. Artık İslami temel üzerine inşa edilen Endülüs medeniyeti, bu çizgisinden sapmaya başlamış ve parçalanmaya yol açan çekişmelere maruz kalmıştır. Bu çekişmeler beylikleri içte ve dışta oldukça zayıf düşürürken, Hristiyan İspanya'nın da güçlenmesine sebep olmuştur. 487/1085 yılında ise Kastilya Kralı VI. Alfonso tarafından, Endülüs'ün en önemli şehri olan Tuleytula'nın işgaliyle³⁶ birlikte meydana gelen kargaşa ortamında, toplumun ileri gelenleri toplanarak, Mağrib topraklarında bulunan Kuzey Afrika'ya hükmeden Murâbıtlar'ın, yardım için Endülüs'e çağırılması kararını almışlardır.³⁷ Murâbıt hükümdarı olan Yûsuf b. Taşfîn ise (ö. 500/1106), yardım talebine olumlu cevap vermiş ve Cezîratulhadraya doğru yönelmiştir. Yûsuf b. Taşfîn komutanlığındaki Birleşik Endülüs-Murâbıt Müslüman ordusu ile VI. Alfanzo önderliğindeki Hristiyan ordusu 479/1086 yılında Zellâka³⁸ adı verilen savaşta karşı karşıya gelmiştir. Müslümanların zaferiyle sonuçlanan bu savaş, Endülüs'ün Murâbıtlar'ın hâkimiyetine girmesine zemin hazırlamıştır. Aynı zamanda bu savaşla birlikte, Endülüs yarımadasındaki İslam hâkimiyeti dört asır daha devam etmiştir.

1.1.5. Murâbıtlar Dönemi (484-542/1091-1147)

Murâbıt Devleti, Mağrib'de İslami esaslar üzerine kurulmuş, Yûsuf b. Taşfîn'in emirliği altında başkenti Merakeş olan bir devlettir.³⁹ Murâbıt ordusu 479/1086 senesinde gerçekleşen Zellâka savaşından sonra, Mulûku't-Tavâif emirliklerini de alarak, Endülüs topraklarını büyük Murâbıt Devleti'ne katmıştır. Ayrıca yardım istenen taraf olmaktan çıkıp adeta Endülüs'ün fatihi konumuna gelmişlerdir. Savaştan sonra Mağrib'e (Merakeş'e) geri dönen Yûsuf b. Taşfîn *Emiru'l-Muslimîn* diye lakaplandırılmıştır.⁴⁰ Uzun yıllar boyunca Murâbıtlar, Endülüs ordularının da yardımcı kuvvetleriyle birlikte,

³⁶ Muhammed Abdullah İnân, *el-Âsârü'l-Endelusiyyetu'l-Bâkiye fî İsbanya ve'l-Burtugal*, 2.b., Kâhire: Mektebetü'l-Hancı, 1997, s. 82.

³⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed el-Himyerî, *Sıfetu Cezîreti'l-Endelus: Muntehabe Mine'r-Ravdil Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr*, thk. Levi Provençal, Kâhire, 1937, s. 85.

³⁸ İbnu'l-Hatîb, *A'malu'l-A'lam*, C. 2, s. 223; Muhammed Abdullah İnân, *Devletu'l-İslâm fî'l-Endelus: Asru'l-Murâbitîn ve'l-Muvahhidîn fî'l-Mağrib ve'l-Endelus*, I-II, 1.b., Kâhire: Lecnetu't-Telif, 1964, C. 1, s. 36.

³⁹ Haccî, *et-Târîhu'l-Endelusî*, s. 42; İnân, *Devletu'l-İslâm fî'l-Endelus: Asru'l-Murâbitîn ve'l-Muvahhidîn fî'l-Mağrib ve'l-Endelus*, C.1, s. 38.

⁴⁰ el-İzârî, *el-Beyânu'l-Muğrib*, C. 3, s. 22; İnân, *Devletu'l-İslâm fî'l-Endelus: Asru'l-Murâbitîn ve'l-Muvahhidîn fî'l-Mağrib ve'l-Endelus*, C. 1, s. 38.

Hristiyan İspanya devletiyle savaflara devam etmiştir. Bu savafların çoğunda Murâbıtlar galip gelse de bir kısmında yenilgiye uğramışlardır.

Murâbıtlar'ın, son zamanlarında, Kuzey İspanya ve ona yardım eden Avrupalı devletlerin saldırılarını bertaraf etmek için verdikleri mücadele, devlet içerisinde zayıflığa sebebiyet vermiştir. Bu durum da Mağrib'de yeni Muvahhid güçlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁴¹ Yûsuf b. Taşfîn yarım asır boyunca, bir yandan Mağrib diğer yandan Endülüs'ün birliğini korumayı başarmış ve bu iki İslam devletini, büyük Murâbıt Devleti çatısı altında tutmayı sağlamıştır. Ne var ki Yûsuf b. Taşfîn vefatıyla Murâbıt Devleti, kendisini daima güçlü tutan ve zafere yönlendiren en büyük gücünü kaybetmiştir.⁴²

1.1.6. Muvahhidler Dönemi (542-636/1147-1238)

Muvahhidlerin ortaya çıkışı, Murâbıt Devleti'nin güç kaybetmeye başladığı dönemle eş zamanlıdır. Muvahhidlerin ilk lideri olarak kabul edilen Ebû Abdullah Muhammed b. Tûmert⁴³, 514/1120 senesinde Merakeş'te kendilerine “Muvahhidûn” (ehl-i tevhîd) adını verdiği toplulukla birlikte bir propaganda ile adeta Murâbıt Devleti'ne karşı dini bir ayaklanma başlatmıştır. Dinî konularda sahip olduğu bilgi birikimiyle birlikte eylemci kişiliğiyle de öne çıkan İbn Tûmert, 515/1121 yılında mehdiliğini ilan ederek, yeni bir devletin kuruluşunun ilk adımını atmış, Muvahhid Devleti de bunun bir meyvesi olmuştur.⁴⁴ Başlangıçta dinî-siyasi bir hareket olma özelliği taşıyan Muvahhidler, zamanla sınırlarını genişletmiş ve bir imparatorluğa dönüşmüştür.

592/1195 senesinde Kastilya kralı VIII. Alfanso önderliğindeki Hristiyan İspanya ordusunun Endülüs topraklarındaki ilerleyişini durdurmak amacıyla, Muvahhidî Hükümdarı Ebû Yûsuf el-Mansur (1184-1199) önderliğindeki ordu Mağrib'den Endülüs'e gelerek, Erek denilen bölgede bu orduyu hezimete uğratmıştır. Bunun sonucu

⁴¹ Haccî, *et-Târîhu 'l-Endelusi*, s. 426.

⁴² İnân, *Devletu 'l-İslâm fi 'l-Endelus: Asru'l-Murâbitîn ve'l-Muvahhidîn fi'l-Mağrib ve'l-Endelus*, C. 1, s. 56.

⁴³ Arif Aytekin, “İbn Tûmert”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C. 20, s. 425.

⁴⁴ Abdolvâhid el-Merrakuşî, *el-Mu'cib fi Telhîsi Ahbâri 'l-Mağrib*, thk. Muhammed Said Aryan ve Muhammed Azmî Alemî, Kahire: Matbaatu'l-İstikâme, 1949, s. 187; İnân, *Devletu 'l-İslâm fi 'l-Endelus: Asru'l-Murâbitîn ve'l-Muvahhidîn fi'l-Mağrib ve'l-Endelus*, C. 1, s. 156.

olarak da Müslüman birlikler, Kuzey İspanya saldırılarını bastırmayı ve Endülüs'ü Muvahhidlerin batı kanadı haline getirmeyi başarmışlardır.⁴⁵

Ebû Yûsuf el-Mansur vefat edince yerine geçen oğlu Ebû Abdullah Muhammed (1199-1213), 609/1212 yılında, beraberinde çok sayıda Hristiyan birliklerinin bulunduğu VIII. Alfanzo ile ağır bir savaşa girmiştir. İkâb adı verilen bu savaş, çok fazla sayıda kayıp veren Müslümanların hezimetıyla sona ermiştir. Bu yenilgi, Muvahhidler'in hem Endülüs'te hem de Kuzey Afrika'daki hâkimiyetlerinin zayıflamasına sebep olmuştur. Her ne kadar Muvahhidler, Endülüs'de bazı askeri faaliyetlerde bulunmuşlarsa da bu hezimet Muvahhidlerin sonunun başlangıcı olmuştur.⁴⁶

1.1.7. Gırnâta Benî Ahmer Emirliği (Nasrîler) (636-898/1238-1492)

609/1212 yılında Muvahhidlerin İkâb savaşındaki hezimetinden sonra, İber yarımadasındaki otorite boşluğunu fırsat bilip, siyasi istikrarın olmadığı bu kaos döneminde, bazı mahallî liderler bağımsızlığını ilan etmiş ve Endülüs'ün önemli birçok şehrinde hâkimiyet kurmaya başlamışlardır. Bu liderlerden birisi de soyu Ensar'ın önde gelenlerinden Sa'd b. Ubade'ye dayanan Nasrî sülalesine mensup, İbnu'l-Ahmer (ö. 807/1404) olarak bilinen Ercûne'li (Arjona) Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed b. Nasr. b. el-Hazrecî idi.⁴⁷

İbnu'l-Ahmer, Kastilyalıları karşı yapılan başarılı hücumlar sonucunda, kendi memleketi olan Ceyyân'a (Jaen) bağlı Ercûne'yi, akabinde ise Ceyyân ve Vâdiâş (Guadix)'i alarak, 630/1232 yılında Ercûneliler tarafından emir ilan edilmiştir. Sonuç itibariyle de Benî Ahmer Devleti'nin temelleri, İber yarımadasının güneyinde Akdeniz sahil şeridinde atılmış oldu.⁴⁸

İbnu'l-Ahmer'in bu ilerleyişine eş zamanlı olarak, *Seyfu'd-Devle* ya da başka bir deyişle Ebû Abdullah Muhammed b. Yûsuf b. Hûd el-Cuzâmî de Endülüs topraklarını

⁴⁵ el-Makkârî, *Nefhu't-Tîb*, C. 1, s. 443; Haccî, *et-Târîhu'l-Endelusî*, s. 483.

⁴⁶ el-Makkârî, *Nefhu't-Tîb*, C.1, s. 446; Haccî, *et-Târîhu'l-Endelusî*, s. 464.

⁴⁷ Ebû Abdillâh Lisânuddîn Muhammed b. Abdillâh b. Saîd es-Selmânî el-Endelusî, *el-Lemhatu'l-Bedriyye fi'd-Devleti'n-Nasriyye*, thk. Muhammed Mesud Cubran, Beyrut: Dâru'l-Medâri'l-İslâmî, 2009, s. 67; el-Makkârî, *Nefhu't-Tîb*, s. 447; İsmail Yiğit, "Nasriler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. 32, s. 420; Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarihi*, s. 241.

⁴⁸ İsmail Yiğit, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi: Endülüs (Gırnâta)-Benî Ahmer Devleti- Kuzey Afrika İslam Devletleri*, I-IX, İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1995, C. 9, s. 35; Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarihi*, s. 241.

kendi liderliği altında toplamaya çalışıyordu.⁴⁹ Kendisinden daha güçlü bir lider olarak faaliyet gösteren İbn Hûd'a tâbi olan İbnu'l-Ahmer, İbn Hûd'un 636/1238 yılında ölmesi üzerine, Kastilya krallığına bağlanmıştır. Kastilya Krallığı ile yaptığı barış sözleşmesine göre İbnu'l-Ahmer, krallığın ihtiyaç duyacağı askerî desteği sağlamak ve kendilerine senelik haraç ödemek karşılığında, elindeki toprakların güvenliğini sağlamak üzere anlaşmaya varmıştır. Bu anlaşma neticesinde de İbnu'l-Ahmer 636/1238 senesinin Nisan ayında, Gırnâta başta olmak üzere Ceyyân, Vâdiâş, Besta (Baza), Meriyye (Almeria), Mâleka (Malaga), Cezîratu'l-Hadrâ, Cebelitârik ve Tarîf topraklarını kapsayan Benî Ahmer Devleti'ni resmen kurmuş oldu.⁵⁰

Coğrafi konumu itibariyle Gırnâta hükümdarlığı, Benî Ahmer Devleti zamanında Endülüs yarım adasının güney tarafını kapsayan bir bölgeydi. Güneyde el-Vâdi'l-Kebîr'den (Büyük Vadi) Akdeniz sahili boyunca uzanırken güneyde ise Cezîratu'l-Hadrâ ve Cebelitârik boğazı bulunmaktaydı. Doğuda Meriyye (Almeria) eyaletindeki Lorka'dan Akdeniz'e; kuzeyde Ceyyan eyaletindeki Yahsub Kalesi'nden (Alcala la Real), batıda ise Kâdis eyaletindeki Şezûne (Sisonia)'ye kadar uzanıyordu. Hükümdarlık, merkezde başkentin bulunduğu Gırnâta, doğuda Meriyye, güney ve batıda ise Mâleka olmak üzere üç büyük eyaleti kapsıyordu.⁵¹

1.2. LİSÂNUDDİN İBNU'L-HATİB'İN YAŞADIĞI DÖNEMDE BENÎ AHMER DEVLETİ

1.2.1. Siyasi Ortam

Gırnâta Hükümdarlığı döneminde 13. yy.'ın başlarında, Hristiyan İspanya'da üç büyük krallık bulunmaktaydı. Bunlar, doğuda Portekiz, batıda Aragon kuzeyde ise Kastilya krallıklarıydı. Kastilya ve Aragon krallığı, Endülüs'teki İslam devletini ortadan kaldırmak için sürekli yardımlaşma halindeydiler. Portekiz krallığı ise, Güneyinde bulunan Endülüs topraklarını kendisine katma arzusundaydı.⁵²

⁴⁹ el-İzârî, *el-Beyânu'l-Muğrib*, C. 3, s. 393; Haccî, *et-Târîhu'l-Endelusî*, s. 668.

⁵⁰ Mustafa Fayda vd. *İslam Tarihi El Kitabı*, ed. Eyüp Baş, Ankara: Grafiker Yayınları, 2013, s. 417; Yiğit, *İslam Tarihi: Endülüs*, s. 35; Özdemir, *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarihi*, s. 241.

⁵¹ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, ss. 93-94; Muhammed Abdullah İnân, *Devletu'l-İslâm fi'l-Endelus (Nihâyetu'l-Endelus ve Târîhu'l-'Arabi'l-Mutenassirîn)*, Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1987, s. 55.

⁵² İnân, *Devletu'l-İslâm fi'l-Endelus (Nihâyetu'l-Endelus ve Târîhu'l-'Arabi'l-Mutenassirîn)*, ss. 87-88.

Gırnâta Hükümdarlığı'nın Müslüman komşuları ise, Kuzey Afrika'da Muvahhid Devleti'nin yıkılmasından sonra ortaya çıkan üç Müslüman devletten ibaretti. Bunlardan ilki, 593-870/1196-1465 yılları arasında hüküm sürmüş, Berberî Zenâte kabilesine bağlı olan Merînîler'dir. Bu dönemde yıkılmak üzere olan Muvahhidler ile sürekli mücadele halinde olup, sonunda siyasi varlıklarını Muvahhidlere kabul ettirmişlerdi. 13. yy.'ın son çeyreğine gelindiğinde ise Merînîler, Muvahhidlere tamamen son vererek Mağrib-i Aksa'nın (Kuzeybatı Afrika'nın) tamamını fethetmiş, Fas'ı başkent seçerek, Merînî Devleti'ni resmen kurmuşlardır.⁵³

Muvahhidlerin yıkılmasından sonra ortaya çıkan ikinci Müslüman devlet ise, 626/1228'de Tunus'u fethederek Afrika'nın tamamına egemen olan, Berberî Masmûde kabilesinden olan Hafsîler, 982/1574 yılına kadar bu topraklarda hâkimiyet sahibi olmuşlardır. İdârî ve askerî alanda Muvahhid devletinin geleneklerini sürdüren Hafsîler, Merînîlerden farklı olarak halife ünvanını kullanmışlardır.⁵⁴

Muvahhidlerin yıkılmasından sonra ortaya çıkan üçüncü Müslüman devlet ise, başkenti Tilimsan olan ve 633-957/1235-1550 yılları arasında orta Mağrib'te hâkimiyetlerini sürdüren Berberî Zenâte kabilesine mensup olan Abdulvâdî/Zeyyânîlerdir. 14. yy.'ın başlarında Merînîlerle iyi ilişkiler içinde olmuş olsa da bu asrın ortalarında meydana gelen mücadele sonucunda, toprakları Merînîlerin hâkimiyeti altına girmiş ve 1389'dan itibaren Tilimsan sultanları Merînî hâkimiyetinde hüküm sürmüştür.⁵⁵

Gırnâta Hükümdarlığı küçük bir devlet olmasına rağmen, meydana gelen iç çekişmelerin büyük olması ve 15. yy.'da bu çekişmelerin giderek artması, Hristiyan İspanya güçleri için bir fırsat olmuştur. Kastilya Prensesi İzabella ile Aragon Prensi Ferdinand'ın 874/1469 senesinde evlenmeleriyle birlikte artık bu iki krallık güçlerini birleştirerek, tek devlet halinde şehrin işgali için harekete geçmişlerdir. Bu doğrultuda, 895/1489'a kadar başkent Gırnâta dışında, önemli Müslüman şehirlerini kısa sürede hâkimiyetleri altına almayı başaran Hristiyan güçler, müslümanlara karşı daha acımasız ve daha saldırgan bir tutum içerisine girmiş ve aralarında fitne çıkarıp birbirlerine

⁵³ İsmail Ceran, "Merînîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2004, C. 29, s. 192.

⁵⁴ Muhammed Razûk, "Hafsîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997, C. 15, s. 125.

⁵⁵ Erdoğan Merçil, "Abdulvâdîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, C. 1, s. 276.

düşürmek için de özel olarak çaba sarf etmiştir. Artık maruz kalınan bu şiddetli kuşatma sonrasında, başka çarenin kalmadığını anlayan son emir Ebû Abdullah, 897/1492 yılında şehri teslim etmek zorunda kalmıştır. Sonuç itibariyle de Endülüs'te İslam'ın son kalesi olan Gırnâta emirliği düşmüştür.⁵⁶

1.2.1.1. Saray Teşkilatı

Benî Ahmer Devleti'nin siyasi durumu başlığı altında saray teşkilat yapısına değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Benî Ahmer devletinin saray teşkilatı, hükümdarlık ve vezirlik olmak üzere iki temel unsur üzere kurulmuştur. Sultan devletin mutlak yöneticisi iken, vezir sultan adına devleti yönetmiş ve doğrudan sultan karşısında yönetim işlerinden sorumlu olmuştur.

1.2.1.1.1. Sultan

Benî Ahmer döneminde devleti yönetenlere “Sultan”, “Emîru'l-muslimîn bi'l-Endelus”⁵⁷, “Emîru'l-mu'minîn”⁵⁸ ve “Meliku Gırnâta”⁵⁹ unvanları verilmiştir.

Endülüs'te kurulan devletlerin geneli hanedan merkezli olduğu için, yönetme yetkisi de çoğunlukla veraset yolu ile yani babadan oğula geçmekteydi. Benî Ahmer döneminde ise veliahtlık sistemine geçilmiş ve bunu uygulamaya koyan ilk devlet başkanı, devletin kurucusu olan Muhammed İbnu'l-Ahmer olmuştur. Henüz hayattayken oğlu Ebû Abdullah Muhammed el-Fakîh'i (671-701) veliaht olarak tayin etmiştir.⁶⁰ Bu uygulamanın temelinde taht kavgalarının çıkmasını önleme ve yönetimi en ehil olan şehzadeye devretme düşüncesi vardır.⁶¹

Mutlak otoriteyi temsil eden sultanın yetkisi oldukça genişti. Devletle alakalı önemli kararların çoğunu bizzat kendisi alırdı. Nitekim Benî Ahmer Sultanı Muhammed

⁵⁶ el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 4, s. 525; Muhammed Abdullah İnân, *Devletu'l-İslâm fi'l-Endelus (Nihâyetu'l-Endelus ve Târihu'l-Arabî'l-Mutenassırîn)*, 4.b., Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 1987, C. 6, s. 257; Alfred Boustani, *Nubzetu'l-Asr fi Ahbâri Mulûki Benî Nasr*, Mağrib, 1940, ss. 39-42; Muhce Emin Başa, *Sukûtu'l-Endelus: Târihu ve Esbâbu*, 1.b., Dimeşk: Şer a', 2002, s. 115. Boustani, *Nubzetu'l-Asr*, s. 42; Haccî, *et-Târihu'l-Endelusî*, s. 552.

⁵⁷ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, s. 377; C. 2, s. 13; C. 3, s. 334; C. 4, s. 318; Ebû Abdillâh Lisânuddîn Muhammed b. Abdillâh İbnu'l-Hatîb, *el-Lemhatu'l-Bedriyye fi'd-Devleti'n-Nasriyye*, Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1980, s. 42, 50, 60, 70, 78, 102, 113, 129; Yûsuf Şükrî Ferhât, *Gırnâta fi Zilli Beni'l-Ahmer: Dirâse Hadâriyye*, Beyrut: Daru'l-cil, 1993, s. 59.

⁵⁸ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, s. 377; C. 2, s. 100; İbnu'l-Hatîb, *el-Lemhatu'l-Bedriyye*, 1980, s. 48.

⁵⁹ Ebû Abdillâh Lisânuddîn Muhammed b. Abdillâh İbnu'l-Hatîb, *Kunâsetu'd-Dukkân ba'de İntikâli's-Sukkân havle'l-Alâkâti's-Siyâsiyye beyne Memleketey Gırnâta ve'l-Mağrib*, thk. Muhammed Kemal Şebâne; göz. geç. Hasan Mahmûd. Kâhire: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, t.y., s. 83.

⁶⁰ İbnu'l-Hatîb, *el-Lemhatu'l-Bedriyye*, 2009, s. 57; Ahmed Sâni ed-Devserî, *el-Hayâtu'l-İctimâiyye fi Gırnâta fi Asri Devleti Benî Ahmer*, Abu Zabî: el-Mecmeu's-Sekafî, 2004, s. 59.

⁶¹ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, Ankara: TDV., 2017, s. 123.

İbnu'l-Ahmer, devletin yönetimini, kurumların denetimini, mali işlerin kontrolünü bizzat kendisi yapardı. Ayrıca haftanın iki gününde, halkı huzura kabul eder, şikâyet ve dileklerini dinlerdi.⁶²

Sultanın birinci vazifesi devletin iç ve dış güvenliğini sağlayıp, devletin bekasını korumanın yanında zaman zaman askeri seferlere çıkardı. Ayrıca müfettişleri aracılığıyla merkez ve taşradaki idarecileri denetleyip, devlet işlerinin düzgün bir şekilde ilerlemesini sağlamak da görevleri arasındaydı.⁶³

1.2.1.1.2. Vezir

Benî Ahmer Devleti'nde mutlak otoritenin temsilcisi olan sultandan sonraki en yetkili kişi baş vezirdir. Sultan mutlak otoriteyi temsil ederken, ülke gerçekte vezirler tarafından yönetilmekteydi. Sultanın fermanlarını uygulamanın yanı sıra, devletin sivil ve askeri işlerini düzenleme gibi önemli sorumlulukları vardı. Ayrıca sultanın yönetim merkezinden uzak olduğu zamanlarda da onun yerine devletin başına geçen kişi yine vezirdi.⁶⁴

1.2.1.1.3. Hâcip

“Bir kişinin bir yere girmesini engelleyen kişi, kapıcı” anlamlarına gelen “hâcib”, İslam devletlerinin büyük bir kısmında saray teşkilatında yer alan “hâciblik” makamındaki kişinin unvanıdır. Emevî ve Abbâsî Devleti zamanında hâcip, sultanın huzuruna çıkan kişiye eşlik edip, onu hükümdara takdim eden, görüşme sonunda ise ziyarete gelen kişinin huzurdan ayrılmasını sağlayan kişiye verilen isimdir. Bu bağlamda aynı zamanda hâcip, hükümdarı koruyan görevlilerin de başıdır. Genel anlamda Endülüs Emevi Devleti'ne baktığımızda ise, doğudaki İslam Devletleri'nden farklı olarak, tıpkı vezirler gibi hâciplerin de mülki idareyi temsil etme yetkisi bulunmaktadır. Benî Ahmer Devleti zamanında ise, hâcibin yetkileri genişlemiş, zaman içinde ise vezirlik makamını da içine alan bir yapıya dönüşmüştür. Artık hâcip, sultanın adına devleti resmen yönetmeye başlayan kişi konumuna yükselmiş, sultan ile devlet erkânı arasındaki ilişkileri düzenleyen bir kişiye dönüşmüştür.⁶⁵

⁶² İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 2, s. 95; İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelus: el-Asru'-r-râbi - Nihâyetü'l-Endelus ve Târihu'l-'Arabi'l-Mutenassirîn*, s. 52; ed-Devserî, *el-Hayâtu'l-İctimâiyye*, s. 185.

⁶³ Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, s. 124; ed-Devserî, *el-Hayâtu'l-İctimâiyye*, s. 186.

⁶⁴ İsmail Yiğit, “Nasrîler”, s. 422; ed-Devserî, *el-Hayâtu'l-İctimâiyye*, s. 192; Ferhât, *Gırnâta*, s. 62; İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelus: (Nihâyetü'l-Endelus ve Târihu'l-'Arabi'l-Mutenassirîn)*, s. 446.

⁶⁵ Aydın Taneri, “Hâcib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996, C. 14, s. 508; İbn Haldûn, *Bilim ile Siyaset Arasında*

1.2.1.1.4. Kâtip

Kâtib, “yazı işleriyle uğraşan, sekreter, yazıcı, bilgili kişi ve muharrir” anlamlarına gelmektedir. Endülüs Emevîleri döneminde, hâciblik makamından sonra gelen kâtiplik kurumu, iki ayrı şubeye ayrılmıştır. Emir ve halifelerin resmî mektuplarının kaleme alınması “Kitâbetu’r-Resâil” adı verilen kurum tarafından yürütülmekteyken, devlet hazinesinin mali kaydından sorumlu olan kurum ise, “Kitâbetu’z-Zimâm” idi. Benî Ahmer Devleti’nde kâtib, hükümdarın en önemli yardımcısı olması hasebiyle önemli bir yere sahiptir. Kendilerinde güzel yazı yazabilme ve yazı türlerinin hepsini bilme şartı aranan kâtipler, udebâ ve ulemâ arasından özenle seçilirdi.⁶⁶ Merkezinin el-Hamrâ Sarayı olması sebebiyledir ki bu kurum “Saray kâtipliği” ismiyle de bilinir olmuştur. Saray kâtibi, iç ve dış işlerle ilgili her türlü mektuplaşmadan sorumlu olmuştur.⁶⁷ Benî Ahmer Devleti zamanında kâtip daha önceki devirlerde olduğu gibi vezir seviyesinde bir devlet adamı idi. Bu sebeptendir ki, Benî Ahmer sarayındaki bazı vezirler, aynı zamanda kâtiplik vazifesini de yapmışlardır.⁶⁸

1.2.1.2. Adlî Teşkilat

Endülüs’ün fethi itibariyle ülkenin en eski İslami kurumlarından biri olan kadılık, adalet teşkilatının en üst makamı niteliğindeydi. Valiler döneminde, Endülüs’teki Müslüman nüfusun çoğunluğunun ordu üyelerinden oluşması sebebiyle, bu kurumun başındaki kişiye “Kâdi’l-cund” (ordu kadısı) ismi verilmişti. Fakat Emevî devletinin temellerinin atılmasından sonra, başkent Kurtuba’da yaşayan kadıya başkadı anlamında halk arasında “Kâdi’l-Cemâa” denilmeye başlanmıştı. Bu unvan ise Abbasîlerdeki “Kâdil’l-Kudât”⁶⁹ (başkadıya) denkti. ⁷⁰ Dinî ve ahlakî vasıfların yanı sıra adil olma vasfını da taşıyan kadılar, sultan tarafından atanır, merkez caminde hatiplik görevini yerine getirirler, evlenme, boşanma, miras taksimi, suçlular için ceza ile alakalı konularla doğrudan ilgilenirlerdi.⁷¹ Benî Ahmer Devleti’nde de her şehrin ve beldenin özel kadısı

Hatıralar, Çev. Vecdi Akyüz, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004, s. 89; ed-Devserî, *el-Hayâtu’l-İctimâiyye*, s. 189; Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, s. 125.

⁶⁶ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Kâtip”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, C. 25, s. 49; ed-Devserî, *el-Hayâtu’l-İctimâiyye*, s. 210.

⁶⁷ Ferhât, *Gırnâta*, s. 66.

⁶⁸ Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, s. 129.

⁶⁹ Şükrü Özen, “Kâdilkudat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, C. 24, s. 77.

⁷⁰ ed-Devserî, *el-Hayâtu’l-İctimâiyye*, s. 198, İmâmuddin, *Endülüs Siyasi Tarihi*, s. 387.

⁷¹ Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, s. 134.

vardı. Bu kişilere de “Kâdi’l-cemâa” adı verilirdi. Bu kadılar bulundukları bölgenin dinî ve şerî işleri ile ilgilenir, vatandaşlar arasındaki davaları çözümlerdi. Dolayısıyla, söz konusu kadılar bölgelerdeki adaleti sağlayan merkezi hükümetin temsilcileriydiler. Ayrıca bulunduğu şehrin en büyük camisinde imam ve hatip görevlerini üstlenen kadılara da bu tür faaliyetlerinden dolayı bazen “sâhibü’s-salât” lakabı verilirdi.⁷²

1.2.1.3. Askerî Teşkilat

Coğrafi konumu itibariyle sürekli olarak düzenli bir orduya ihtiyaç duyan Benî Ahmer Devleti’nde, şehirlerin güvenliği dâhili ve harici olmak üzere iki koldan sağlanıyordu. “Şurta” ismi verilen polisler şehrin güvenliğinden sorumluyken, daima kale ve şehrin yüksek bölgelerinde bulunan ordu ise dışarıdan gelecek saldırılara karşı hazır bulunmaktaydılar.⁷³ Benî Ahmer Devleti’nde ordu ise, Endülüslüler ile onların yanında cihat için Endülüs’e geçen “ğuzât” olarak bilinen Berberîlerden oluşmaktaydı.⁷⁴ Bu askerler Benî Ahmer Devleti dönemimin başında Hristiyan İspanya ordusuna karşı mücadele için Endülüs’e gelmişler ve üstün savaş kabiliyetleri sayesinde Müslüman ordusunun vazgeçemeyeceği bir grup haline gelmişlerdir. Fakat aynı grup, 14. yy.’ın başlarında bu ordudan ayrılarak, Aragon ve Kastilya krallıklarının hizmetine girmiş ve Müslüman orduya karşı cephe almışlardır.⁷⁵

1.2.2. Sosyal Ortam

Endülüs’ün fethiyle beraber İberya yarımadasındaki sosyal yapılanmada da farklılık olmuştur. Fetihten öncesine bakıldığında, İberliler, Romalılar Vizigotlar ve İspanyollar yerli halkı meydana getirmekteydiler. İslâmî fetihle birlikte yaklaşık sekiz asır boyunca Müslüman hâkimiyeti altında kalan topraklarda, artık bir İslam topluluğu oluşmaya başlamıştır. Araplar, Berberiler, Saklabîler ve Sudanlılar Endülüs’ün fethiyle beraber İber yarımadasına göç ederek yerleşmiş ve dışarıdan gelen kısmı oluşturmuşlardır.⁷⁶ Yarımadaadaki siyasal ve kültürel değişimin sonucunda, artık yeni bir sosyal yapılanma oluşmuş ve Benî Ahmer dönemi toplumunun sosyal yapısı da

⁷² ed-Devserî, *el-Hayâtu’l-İctimâiyye*, s. 198; Ferhât, *Gurnâta*, 82.

⁷³ ed-Devserî, *el-Hayâtu’l-İctimâiyye*, s. 215.

⁷⁴ İbnu’l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, s. 136.

⁷⁵ Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, s. 143.

⁷⁶ Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, s. 17.

şekillenmiş, Müslümanlar, Hristiyanlar ve Yahudiler bu toplumun ana unsurları olmuşlardır.

Benî Ahmer devletinin büyük bir kısmını Müslümanlar oluşturmaktaydı. Müslüman kesim ise, Arap, Berberî, Muvelled gibi farklı etnik unsurlardan meydana gelmekteydi. Bu grupların içinde ise nüfus sayısı bakımından en fazla olan grup Araplardı.

1.2.2.1. Müslümanlar

1.2.2.1.1. Araplar

Fethin hemen ardından yarımada'ya göç edip yerleşmeye başlayan Arapların çoğu Yemenî, Kaysî, Emevîlerin Mevâlisi gibi Arap kabilelerinden oluşmaktaydı. Yemenlilerden oluşan ilk Arap ordusu şehirlere ve en güzel bölgelere yerleşmelerinden ötürü Belediyûn diye isimlendirilirken, Kaysîlerden oluşan ikinci grup ise Şâmiyyûn olarak isimlendirilmiştir. Zamanla Belediyûn ve Şâmiyyûn arasında, sebepleri geçmişe dayanan çatışmalar çıkmış ve 125/742 yılında Şâmiyyûn, Belediyûn'u büyük bir hezimete uğratarak Endülüs'ün yönetimini ele geçirmiş ve Endülüs Emevi Devleti'nin temelleri atılmaya başlanmıştır. Erken dönemlerde yarımada'ya gelen Araplar, Benî Esed, Benî Kuşeyr, Benî Havlân, Benî Rebîa ve Beni Kays kabilelerine mensuptular. 13. yy.'ın ilk yarısında yarımada'nın güneydoğusunda hâkimiyet kuran Benî Ahmer de yine fetihlerden sonra buraya göç eden Arap kabilelerinden birisiydi.⁷⁷

1.2.2.1.2. Berberîler

Benî Ahmer toplumunun Müslüman kesiminin diğer grubu ise, Berberîlerden oluşmaktaydı. Fethin gerçekleşmesinde önemli rol oynayan ve Müslüman birlikleri içinde sayıları Araplardan kat kat fazla olan Berberî nüfus genellikle askeri sınıfa mensup insanlardan oluşmaktaydı. Fethin hemen ardından ise bu Berberîler Endülüs'e yerleşerek burayı vatan edinmişlerdir. Berberîler gerek Mağrib'e yakın olması gerekse ikliminin ve yaşam koşullarının Mağrib'le benzerlikler taşımasının yanı sıra, herhangi bir olumsuzluk karşısında Mağrib'e dönüşün kolay olabilmesi gibi sebeplerden dolayı⁷⁸ Runde (Ronda),

⁷⁷ Erken dönemlerde Endülüs'e göç eden Arap kabileleri hakkında geniş bilgi için bkz: İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, ss. 102-105; Mûnis, *Fecru'l-Endelus*, ss. 289-292; ed-Devserî, *el-Hayâtu'l-İctimâiyye*, s. 65; Qıyas Şükürov, "Benî Ahmer Devleti (1232-1492)" (Doktora Tezi), İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 319.

⁷⁸ Mûnis, *Fecru'l-Endelus*, ss. 306-307.

Şentemeriyye (Santaver), Karmûne (Caramonne), Şezune (Sidonia), Mâleka ve Gırnâta (Gıranâda)⁷⁹ gibi yarımada'nın güney kısımlarında bulunan şehirlere yerleşmişlerdir.

Dikkat çeken bir durum vardır ki o da Berberîler İslamiyet'te Araplara göre daha yeni olmalarına rağmen, Araplara kıyasla İslam dinine bağlılık ve fetih konusunda daha hevesli olmuşlardır. Çünkü İslam, kendilerini yüceltmelerinin, haklarını korumalarının, fethedilen yerlerde gerek yönetim gerekse ganimet konusunda Araplarla eşit durumda olmalarının ilk vesilesiydi. Buna bağlı olarak da daha çok dağlık alanlara yerleşmişler ve böylelikle de kendilerini şehirlilerden uzak tutarak dine daha bağlı hale gelmeye çalışmışlardır. Endülüs halkının İslamlaşmasındaki büyük etken Berberîler olmuştur. Çünkü saf ve güçlü imanlarını korumuşlar ve bu iman ile maddi birçok hak elde etmişlerdir.⁸⁰

Valiler ve Endülüs Emevîleri döneminde Arapların yönetimde hâkim unsuru teşkil ettikleri bilinmektedir. Fakat Âmirîlerle birlikte Berberîlerin de nüfusu artmaya başlamış ve Mulûku't-Tavâif döneminde egemenliğin kendi ellerinde olduğu devletler daha doğrusu devletçikler kurmuşlardır. Tuleytula'da Zunnînîler, Batalyevs'te Eftasîler, Gırnâta'da Zirîler Berberi kökenli hanedanlardır. Yine XII. ve XIII. Yüzyıllar boyunca Endülüs'ü bütünüyle hâkimiyet altına alan Murabıtlar ve Muvahhidlerin de esasta birer Berberi devleti oldukları hatırlanmalıdır.⁸¹

1.2.2.1.3. Muvelledûn

Benî Ahmer toplumunun Müslüman kesiminin bir diğer grubu ise müvelledûn idi. Müslümanların fethettikleri toprakların yerli halkı olup fetihle beraber İslam dinine giren kesime musâlîme, takip eden nesillere de muvelledûn adı verilmişti.⁸² Özel anlamda ise muvelled, Müslüman baba ve Hristiyan anneden dünyaya gelen ve İslam dini üzerine yetişen kişiye verilen isimdi.⁸³ Bunun yanı sıra kendi istekleriyle Hristiyanlığı bırakıp İslamiyet'i seçen kişilere de müvelled denilmekteydi. Bu kişilerin çoğu, Vizigot idaresi altında eziyet ve baskı görmüş, tereddüt etmeden İslamiyet'e bağlanmışlardı. Bunun altında da yine karşılaştıkları ılımlı ve hoşgörülü tavrın yanı sıra, can ve mal güvenlikleri

⁷⁹ Berberilerin Endülüs'te yerleştikleri bölgelerle ilgili bilgiler için bkz: Mustafa Ebû Dayf Ahmed, *el-Kabâilu'l-Arabiyye fi'l-Endelus hattâ Sukûti'l-Hilafeti'l-Umeviyye*, h.91-422/710-1031, ed-Dâru'l-Beyzâ: Les Editions, Maqhrébines, 1983, s. 78; ed-Devserî, *el-Hayâtu'l-İctimâiyye*, s. 72.

⁸⁰ Mûnis, *Fecru'l-Endelus*, s. 318.

⁸¹ Özdemir, *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, s. 20; Sâlim, *Târihu'l-Muslimin*, s. 123.

⁸² Mûnis, *Fecru'l-Endelus*, s. 341.

⁸³ Ahmed, *el-Kabâilu'l-Arabiyye* s. 181; Sâlim, *Târihu'l-Muslimin*, s. 128.

karşılığında Müslüman idarecilere ödedikleri cizyeden muaf olma arzusu yatmaktaydı. Bunlar, Arap İslam kültürü içinde hızla eriyerek kimliklerini büyük ölçüde yitirmişlerdir.⁸⁴

Aynı şekilde müvelledlerin, Arap-Berberî Müslümanlarla yaptıkları evlilikler onların kendi kökenlerini unutmalarına sebep olarak gösterilebilmektedir. Çünkü Endülüs'te ırklar hızlı bir şekilde birbiriyle temasa geçmiş ve yerli-yabancı kökenleri birbirinden ayırt etmek imkânsız hale gelmiştir. Muvelledlerin büyük çoğunluğu Tuleytula, İşbiliyye ve Kurtuba'da yaşamaktaydılar. Etnik olarak yoğun oldukları asıl merkez ise Tuleytulaydı. Muvelledlerden ticaretle uğraşan ve idari vazifelerde bulunanlar ise daha çok İşbiliyye'de yaşamaktaydılar. Bunlar isyandan uzak durup merkezi otoriteye bağlı kalan kesim olmuştur.⁸⁵

Benî Ahmer Devlet'nin gayri müslim kesimi ise, Hristiyan ve Yahudilerden oluşmaktaydı.

1.2.2.2. Hristiyanlar

Fethin ilk yıllarında Araplar karşısında kendi kültürlerini korumayı başarabilmelerine karşın Hristiyanlar, zamanla kültür, dil ve hayat tarzı olarak müslümanlara uyum sağlamaya başlamışlardır. Araplaşmakla beraber, din değiştirmeyerek Hristiyan kalan bu kesime “müsta‘ribler” denilmiştir. Kendi dilleri olan Romancanın yanı sıra Arapça konuşmakta, Araplar gibi giyinip kuşanmakta ve çocuklarına Arapça isimler vermekteydiler. Ayrıca dini ritüelleri ve ibadetlerinde özgür bırakılmışlardı. Bütün şehirlerde kûmis (comes) isminde ve Hristiyan yasalarına göre yönetimi devam ettiren kişiler vardı. Halifenin önünde Hristiyan kesimin temsilcisi olan bu kişiler, onların ödemesi gereken vergileri toplayıp hazineye teslim etmekle görevliydi. Kendi içlerinde meydana gelen hukuki anlaşmazlıklara ise Kâdi'l-Acem (defensor) adındaki Hristiyan hâkimler bakmaktaydılar.⁸⁶

1.2.2.3. Yahudiler

Benî Ahmer dönemi Endülüs toplumunda Müslüman ve Hristiyanlardan sonra yer alan üçüncü önemli dini ve etnik grubu, Yahudi nüfusu oluşturmuştur. Araplardan ve

⁸⁴ ed-Devserî, *el-Hayâtu'l-İctimâiyye*, s. 74.

⁸⁵ Sâlim, *Târihu'l-Muslimin*, ss. 128-129.

⁸⁶ Sâlim, *Târihu'l-Muslimin*, ss. 130-131; Mûnis, *Fecru'l-Endelus*, s. 344, 357; ed-Devserî, *el-Hayâtu'l-İctimâiyye*, ss. 76-78.

Berberilerden oluşan Emevî ordusu 92-711 yıllarında yarımada ayak bastıklarında, bu ordunun en büyük destekçileri krallar tarafından baskı görüp köleleştirilen ve ağır şartlar yüklenen Yahudi nüfus olmuştur. Fetihler sırasında Müslüman orduya vermiş oldukları destek ve sundukları yardımlar, Emevî idarecileri katında Yahudilere değer katmıştır. Buna bağlı olarak da Vizigotların despot idaresine karşın Müslümanların takip ettikleri müsamaha ve özgürlüğe dayanan siyasetleri sonucunda, artık Yahudiler kendi kimlikleri saklamayı bırakmışlardır. Yine bu dönemde özgürlüklerine kavuşan Yahudiler kendi ibadethanelerini açmış ve özgürce ibadet etmeye başlamışlardır. Ayrıca Vizigot baskısından kaçan Yahudiler kitleler halinde geri dönerek, Kurtuba, İşbiliyye, Gırnâta ve Tuleytula gibi şehirlere yerleşmeye başlamışlardır.⁸⁷

Yahudilerin, başta merkez Gırnâta olmak üzere, Endülüs şehirlerine yerleşmeleri, Târik b. Ziyâd zamanında olmuştur.⁸⁸ Bu dönemde en büyük Yahudi nüfusuna sahip olan Gırnâta, “Gırnâta’l-Yehûd” olarak isimlendirilmiştir.⁸⁹

Benî Ahmer döneminde, can ve mal güvenliği başta olmak üzere Yahudileri çeşitli yönlerden gözetip kollayan yöneticiler sayesinde, Yahudiler uzun bir süre boyunca Müslüman topraklarda huzurlu bir şekilde yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Aynı şekilde Benî Ahmer egemenliği ve himayesi altında bulunan Yahudiler, tıpkı diğer din gruplarındaki insanların sahip olduğu haklara sahiptiler. Nitekim Müslümanlardan ayırt edilebilmelerini sağlamak amacıyla kendilerine has elbiseler giymelerine izin verilmiştir.⁹⁰

Benî Ahmer dönemindeki Yahudilerin uğraş alanları ise çeşitlilik arz etmekteydi. Büyük çoğunluğu ticaret, siyaset ve ekonomiyle ilgilenirken, tıp ve edebiyat alanlarında da kendilerinden söz ettirmişlerdir.⁹¹

1.2.3. Kültürel Ortam

Benî Ahmer Devleti dönemini, cereyan eden bir takım siyasi olaylar, Hristiyan İspanya’ya karşı gösterilen mücadeleler ve iç savaşlara rağmen, Endülüs toplumunun kültürel açıdan yaşadığı en parlak dönem olarak kabul etmek mümkündür. Çünkü bu

⁸⁷ Mûnis, *Fecru'l-Endelus*, ss. 410-412.

⁸⁸ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, s. 101.

⁸⁹ Sâlim, *Târihu'l-Muslimin*, s. 133.

⁹⁰ Ferhât, *Gırnâta*, ss. 97-98.

⁹¹ İber yarımadasındaki Yahudi nüfusun genel uğraşı alanları için bkz. Ferhât, *Gırnâta*, s. 99; Sâlim, *Târihu'l-Muslimin*, s. 133.

dönemde devletin başkenti olan Gırnâta başta olmak üzere Arap İslam medeniyeti fikrî ve kültürel alanda büyük bir ilerleme kaydetmiş, Nasrî hükümdarların sarayları da şairlerin, kâtiplerin ve âlimlerin katıldığı ilim halkalarının merkezi haline gelmişti. Benî Ahmer Devleti döneminde Gırnâta şehri, Müslüman ilim adamları için, bilim ve sanatın rahatça icra edileceği merkez haline gelmişti.⁹² Ayrıca Endülüs toplumunda ilmin gelişmesinde en önemli etken şüphesiz ki yöneticilerin, ilmî çalışmalara teşvik etmeleri ve dolayısıyla fikri alanda önemli gelişmelerin yaşanmasına zemin hazırlamaları da olmuştur. Bunun en somut örneği ise, el-Hamra sarayında birçok vesileyle edebî ve ilmî programlar düzenlenmesi, ilmî sohbetlerin yapılıp ve şiirlerin inşâd edilmesidir. Örneğin İbnu'l-Hatîb, Sultan Ganî Billâh'ın katılımıyla gerçekleşen bu tür bir mecliste bir şiirini okumuştur.⁹³

Benî Ahmer dönemi Endülüs toplumundaki eğitim öğretim faaliyetlerinin ise, sivil, resmî ve özel olmak üzere üç şekilde gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bunların ilk düzeyi olan sivil eğitim-öğretim, genellikle mescitler ve evlerde, belirli bir ücret karşılığında verilmekteydi. Bir diğer eğitim-öğretim faaliyeti ise, bizzat devletin denetimi ve gözetimi altında yürütülen resmî hüviyetliydi. Muhammed İbnu'l-Ahmer, Ebû Abdullah Muhammed el-Fakîh, Muhammed el-Mahlû gibi dönemin önde gelen idarecileri, bu tür eğitim-öğretim faaliyetlerini himaye altına almışlardır. Sivil ve resmî olarak devam ettirilen eğitim-öğretim faaliyetlerinin yanı sıra ayrıca özel eğitim faaliyeti de vardı. Bu eğitim faaliyeti ise genellikle yönetici sınıfın çocukları başta olmak üzere, toplumun önde gelen âlimlerinin, devlet kademelerindeki görevlilerin ve zenginlerin çocuklarına yönelik, ücret karşılığında verilen eğitimdi. Sivil ve resmi eğitim öğretim faaliyetlerinin düzenleme ve denetlenmesi din adamlarının kontrolündeyken, özel eğitim müderrislerin kendi tercihlerine bırakılmıştır.⁹⁴

Benî Ahmer yöneticilerinin ilme yaptıkları katkılardan birisi de medrese inşası alanında olmuştur. Sultan Ebu'l-Haccâc Yûsuf döneminde (733-755) vezir Ebu'n-Naîm Rıdvân'ın özel çabasıyla 750/1349 yılında Gırnâta'da bir medrese inşa edilmiştir.

⁹² Adnan Faik Anbetâvî, *Hikâyetuna fi'l-Endelus*, Beyrut: el-Muessesetu'l-Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1989, s. 118; ed-Devserî, *el-Hayâtu'l-İctimâiyye*, s. 230.

⁹³ Muhammed Abdullah İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb: Hayâtuhû ve Turâsuhu'l-Fikrî*, Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1968, s. 116.

⁹⁴ Şükürov, "Benî Ahmer Devleti", s. 220; Benî Ahmer sultanlarının ilmî faaliyetlere duydukları ilgi ile eğitim-öğretim faaliyetlerini teşvikleri konusundaki bilgiler için bkz: ed-Devserî, *el-Hayâtu'l-İctimâiyye*, s. 234-235, 257, 265-266.

“Yûsufiye Medresesi”, “Gırnâta Medresesi” ve “Nasriyye Medresesi” olarak adlandırılan⁹⁵ bu eğitim kurumunda kelâm, ilâhiyat, fıkıh, tıp, kimya, felsefe ve astronomi gibi dersler okutuluyordu. Kuzeydeki Kastilya Hristiyan Devleti’nden ve diğer yabancı ülkelerden gelen öğrenciler, Müslümanlarla birlikte burada eğitim görmekteydiler. Ayrıca başta bu medrese olmak üzere diğer tüm medreselerde de zaman zaman halka açık toplantılar ve anma günleri düzenlenmekteydi.⁹⁶

Benî Ahmer Devleti döneminde İslam medeniyeti zirveye ulaşmış fakat son dönemlerine gelindiğinde, birçok alanda gerileme başlamıştır. Başta yurt bayındırlığı olmak üzere medeniyet zayıflamış, ekonomi çöküşe geçmiş ve topraklar işgale hazır hale gelmiş. Bu sebeplerden dolayı eğitim ve kültürel alanda hızlı bir gerileme yaşanmış, ilimler önemini kaybetmiş, Müslümanların ilim olarak sadece Arap diliyle ilgilendikleri bir ilim anlayışı oluşmuştu.

Sonuç itibariyle de denilebilir ki, 14. yy.’da batıdaki İslam medeniyetinin taşıyıcısı olan Benî Ahmer Devleti, Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki siyasi krizler ve savaşlar sebebiyle zayıflamış ve medeniyet de çöküşe geçmeye başlamıştır. Netice itibariyle de her ne kadar askeri, siyasi ve sosyal açıdan parlaklığını kaybetmeye başlasa da Benî Ahmer devleti bir süre daha kültür merkezi olma özelliğini devam ettirip önemli isimler yetiştirmiştir.

⁹⁵ ed-Devserî, *el-Hayâtu'l-İctimâiyye*, s. 262.

⁹⁶ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, I-IV, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980, C. 3, s. 893.

İKİNCİ BÖLÜM

İBNU'L-HATİB'İN HAYATI VE ESERLERİ

Bu başlık altında öncelikle İbnu'l-Hatîb'in adı, ailesi, doğumu daha sonra, eğitimi ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Son olarak da hayatı önemli dönüm noktaları dikkate alınarak dört ana başlıkta ele alınmıştır.

2.1. ADI, DOĞUMU VE AİLESİ

İbnu'l-Hatîb'in tam adı, Muhammed b. Abdullah b. Sa'îd b. Abdullah b. Sa'îd b. Ali b. Ahmed es-Selmânî'dir. Künyesi Ebû Abdullah, lakabı ise Lisânuddîn'dir.⁹⁷ İsminde geçen Selmânî, fetihten hemen sonra Suriye'den Endülüs topraklarına gelip yerleşmiş olan Yemenli aileye nisbet edilmesindendir. Doğudan gelen ataları, ilk önce Kurtuba ve çevresine göç etmiş, "er-Rabad Vak'ası"⁹⁸ ndan sonra ise Tuleytula'ya (Toledo) yerleşmişlerdir. Zaman içinde Hristiyan saldırılarına maruz kalmaya başlayan Tuleytula artık ataları için güvenli yer olmaktan çıkmış ve yaklaşık bir buçuk asır kadar kaldıkları Tuleytula'yı terk edip Levşe'ye (Loja)⁹⁹ yerleşmişlerdir.

Ailesinden Levşe'ye ilk yerleşen kişi dedesi Said'dir. Benî Vezir ismiyle tanınan ailesi, Levşe'de Benî Hatîb olarak tanınmıştır. Takva sahibi âlim bir kişi olarak nitelenen dedesi, Gırnâta ve İşbiliyye yolu üzerindeki evinde dersler vermesinin yanı sıra hutbeler de okuduğu için kendisine el-Hatîb denilmiş, soyundan gelen kişiler de İbnu'l-Hatîb olarak isimlendirilmişlerdir.¹⁰⁰

İbnu'l-Hatîb'in babası Abdullah 672/1273 yılında Gırnâta'da dünyaya gelmiş, bir süre burada yaşamış, akabinde Levşe'ye gelmiştir. 713/1314 yılında Gırnâta tahtına oturan sultan Ebu'l-Velid İsmail'in döneminde, dîvânu'l-inşâ gibi üst düzey bazı resmî görevlerde çalışmak üzere Gırnâta'ya geri dönmüştür. Sultan Ebu'l-Velid ölünce

⁹⁷ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4, s. 439.

⁹⁸ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4, s. 439. (Kurtuba'nın ileri gelenleri tarafından halkın, Endülüs emiri Hakem b. Hişam'ı tahttan indirmek amacıyla çağrıldığı yerel bir ayaklanmadır. 202/817'de Kurtuba'nın güneyinde bulunan Rabat isimli bölgede gerçekleşen ayaklanma başarısızlıkla sonuçlanmış, isyancıların çoğu asılmış, bir kısmı da Kurtuba'dan kaçmak zorunda kalmıştır.); Jacinto Bosch Vila, "Ibn al-Khatib", *The Encyclopedia of Islam* (new edition), Leiden, 1986, C. 3., s. 835-837.

⁹⁹ İbnu'l-Hatîb, Endülüs şehirlerinden bahsederken otuzuncu sırada ele aldığı Levşe (Loja) hakkında verdiği bilgiler için bkz. Ebû Abdillâh Lisânuddîn Muhammed b. Abdillâh İbnu'l-Hatîb, *Miyâru'l-İhtiyâr fî Zikri'l-Meâhid ve'd-Diyâr*, thk. Muhammed Kemâl Şebâne, Kâhire: Mektebetus'-Sekâfeti'd-Diniyye, 2002, s. 125.

¹⁰⁰ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4, s. 439; İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, s. 31.

(725/1325), kendisinden sonra yerine geçen sultanların zamanında da Abdullah saraydaki görevlerine devam etmiştir. Hatta kendisine vezirlik unvanı tahsis edilmiştir. 741/1340 yılında gerçekleşen Tarif savaşında hayatını kaybetmiştir.¹⁰¹

İbnu'l-Hatîb'in 25 Recep 713 (15 Kasım 1313) tarihinde Gırnâta'nın elli beş kilometre batısında bulunan Levşe'de (Loja) dünyaya geldiği bilinmektedir.¹⁰² Ailesinin Gırnâta'ya göç etmesi sebebiyle, çocukluk ve gençlik dönemlerini burada geçirmiştir. O zamanın Gırnâtası, Endülüs şehirlerinin en büyüğü olmasının yanı sıra, batıdaki İslam araştırma merkezlerinin de en önemlisi durumundaydı ve pek çok âlim ve edibe ev sahipliği yapmaktaydı.¹⁰³

İbnu'l-Hatîb, hayatından kesitler aktardığı “*el-İhâta fî Ahbâri (tarihi) Gırnâta*” adlı kitabında eşleri ve çocukları hakkında bilgi vermemiştir. Sadece “*Nufâdatu'l-Cirâb fî Ulâleti'l-İğtirâb*” adlı kitabında Selâ'da sürgünde olduğu zamanda (1359-1362) eşinin vefat ettiğini kaydetmiştir (6 Zilkâde 762/ 7 Eylül 1361). İbnu'l-Hatîb bu konuda bilgi verirken eşinin geride küçük kız ve erkek çocuklar bıraktığını dile getirmiştir.¹⁰⁴

İbnu'l-Hatîb'in çocuklarından bahseden kaynaklar Abdullah, Muhammed ve Ali isminde üç erkek çocuğunun olduğuna dair bilgi vermektedir.¹⁰⁵ İçlerinde yaşça en büyük olan Abdullah, şiir nazmetmesinin yanı sıra tasavvufa meyli olan bir kişilikti. Fas'taki Merînî Sultanlığının divân kâtibi olarak görev yaptığı zaman, Selâ'da sürgünde olan babasını ziyarete gitmiştir.¹⁰⁶

Diğer iki oğlundan biri olan Ali ise babası gibi şiire fazlaca ilgi duymuş, hatta babasından sonra ailenin şairi olarak nitelendirilmiştir. Kardeşi Abdullah gibi, kendisi de siyasetle sıkı ilişki içinde olmuş, Merînî Sultanlığı'nın hizmetinde bulunmuştur.¹⁰⁷

Bir diğer oğlu Muhammed ise diğer iki kardeşinin aksine sultanlara hizmet etme isteği olmamasından dolayı siyasetten uzak durmuş ve tasavvufla ilgilenmeyi tercih etmiştir.¹⁰⁸

¹⁰¹ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 3, s. 386,391; C. 4., s. 442; el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 5, s. 16.

¹⁰² İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, Nâşirin ön sözü, ss. 19-20; el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 5, s. 75.

¹⁰³ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, Nâşirin ön sözü, s. 21.

¹⁰⁴ Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, *Nufâdatu'l-Cirâb fî Ulâleti'l-İğtirâb*, thk. Ahmed Muhtar el-Abbâdî, Dâru'l-Beyzâ: Dâru'n-Neşri'l-Mağribiyye, 1985, s. 164, 205; Nizamettin Parlak, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb'in Siyâsî Kişiliği ve Tarihçiliği*, Türk Tarih Kurumu, 2012, s. 3.

¹⁰⁵ el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 7, s. 289.

¹⁰⁶ İbnu'l-Hatîb, *Nufâdatu'l-Cirâb*, thk. Ahmed Muhtar el-Abbâdî, ss. 164-165.

¹⁰⁷ el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 7, s. 301.

¹⁰⁸ el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 7, s. 289.

2.2. TAHSİL HAYATI

2.2.1. Hocaları

İbnu'l-Hatîb, kendi hayatını anlattığı *el-İhâta fî Ahbâri Gırnâta* adlı eserinde hocaları başlığı¹⁰⁹ altında, çeşitli bilimleri aldığı ve döneminin ileri gelen ulemasından olan hocaların isimlerini sıralamıştır. Bu isimlerin bir kısmına, *Nufâdatu'l-Cirâb fî Ulâleti'l-İğtirâb*¹¹⁰ ve *el-Ketîbetu'l-Kâmine fî men Lakînâhu bi'l-Endelus min Şuarâi'l-Mieti's-Sâmine*¹¹¹ adlı eserlerinde de yer vermiştir. Bu çerçevede, Makkarî'nin *Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endelusi'r-Ratîb*¹¹² adlı eserinde İbnu'l-Hatîb'in hocalarını anlatırken verdiği sıralamaya göre ele almayı uygun bulduk.

1. *Muhammed b. Ahmed el-Hasenî es-Sebtî* (ö. 761/1359): Başta Arap dili ve edebiyatı olmak üzere hadis ve fıkıh ilimlerinde söz sahibi olarak nitelendirilmiştir.
2. *Muhammed b. Câbir el-Vâdî Âşî* (ö. 750/1350): İbnu'l-Hatîb kendisinden hadis, nahiv, dil ve şiir alanında dersler okumuştur.¹¹³
3. *Abdurrahman b. Ebî Bekir b. Alî el-Makkarî* (ö. 761/1359): Başta İbnu'l-Hatîb olmak üzere dönemin pek çok ünlü isimleri kendisinden ders almıştır. *Nefhu't-Tîb* adlı eserin sahibi olan el-Makkarî'nin (ö. 1041/1631) dedesidir.
4. *Abdulhak b. Said b. Muhammed*: Miknâsetu'z-Zeytûn kadılarından olan bu hocasıyla, 761 yılında adı geçen şehirde karşılaşmıştır.
5. *Yunus b. Atiyye el-Veşşerîsî*: İbnu'l-Hatîb'in, fıkıh alanına özel ilgisi olan bir hocasıdır.
6. *Muhammed b. Ebî Afîf*: Kendisinden fıkıh dersleri okumuştur.
7. *Ömer b. Osman el-Veşşerîsî* (ö. 810/1407): Kendisinden Arapça dersleri okumuştur.
8. *Ebû Cafer el-Evsî el-Habbâz*
9. *Ebû Abdullah b. Ebî Rummâme*

¹⁰⁹ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4, ss. 457-459.

¹¹⁰ İbnu'l-Hatîb, *Nufâdatu'l-Cirâb*, thk. Ahmed Muhtar el-Abbâdî, ss. 374-379.

¹¹¹ Ebû Abdillâh Lisânuddîn Muhammed b. Abdillâh İbnu'l-Hatîb, *el-Ketîbetu'l-Kâmine fî men Lakînâhu bi'l-Endelus min Şuarâi'l-Mieti's-Sâmine*, thk. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru's-Sekâfe, ss. 70-223.

¹¹² el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 5, ss. 189-603.

¹¹³ Şemseddin Muhammed b. Câbir el-Vâdiâşî, *Bernâmecu İbn Câbir el-Vâdiâşî*, Tunus: y.y., 1981, s. 21.

10. *Hasan b. Osman b. Atiyye el-Veşşerîsî*: Fıkıh hocası olmasının yanı sıra şiire de ilgi duyardı.

11. *Ebu'l Abbas Ahmed b. Âşir* (ö. 765/1363): İbnu'l-Hatîb, Selâ'da görüştüğü bu hocasını, zâhid ve Allah'ın velî bir kulu olarak niteler.

12. *Ebû Abdullah b. Ali el-Fahhâr el-İlbîrî* (ö. 754/1353): Şeyhu'n-Nuhât olarak tanımladığı hocasından Arapça, fıkıh ve tefsir dersleri okumuştur.

13. *Ebû Abdullah b. Abdulvelî el-Avvâd el-Mukettib es-Salih*: İhâta adlı eserinde hocaları başlığı altında kendisinden bahsettiği ilk hocasıdır. Ondan, Kuran ve tecvid dersleri almış ve hafızlığını yanında tamamlamıştır.

14. *Ebû Abdullah b. Beybeş*

15. *Ebû Abdullah b. Bekir*: Hadis ilmi alanında uzman olan hocasından, Arapça ve aruz dersleri okumuştur.

16. *Ebû Sâlim b. Ebî Yahya et-Tusûlî*

17. *Muhammed b. Ahmed et-Tancî el-Hâşimî*

18. *Ebû Abdullah b. Merzûk el-Acîsî et-Tilimsânî* (ö. 781/1379):¹¹⁴ Nasriyye medresesinde ders veren bu hocası, fakîh, hatip ve devlet adamı olarak tanınmaktadır.

19. *Ebu'l-Hasan Ali İbnu'l-Ceyyâb* (ö. 749/1349): Kendisinden iyi bir eğitim aldığı ve yüce kalem veziri olarak nitelendirdiği¹¹⁵ kişidir.

20. *Ebû Muhammed Abdu'l-Muheymin el-Hadramî* (ö. 749/1349)

21. *Ebu'l-Berakât İbnu'l-Hâc el-Bellefikî* (ö. 771/1369)

22. *Ebû Zekerîyya Yahya b. Huzeyl* (ö. 753/1352): İbnu'l-Hatîb kendisinden tıp, eğitim öğretim dersleri ve el sanatları derslerini aldığını söylemiştir.

23. *Ebû Bekr Muhammed b. el-Hakîm er-Rundî*: İbnu'l-Hatîb'in hocalarından olup Sultan Ebû Abdullah el-Mahlû zamanında vezirlik yapmış olan Muhammed b. Aburrahman b. el-Hakîm er-Rundî'nin oğludur. Babası öldükten sonra vezir olmuştur.

¹¹⁴ Saffet Köse, "İbn Merzûk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C. 20, s. 186.

¹¹⁵ İbnu'l-Hatîb, *el-Ketîbetu'l-Kâmine*, s. 183.

24. *Ebu'l-Hasan Ali b. İbrahim el-Gaycâtî* (ö. 730/1329): Kendisinden ilk ders aldığı kişi olarak bahsettiği¹¹⁶ hocasından, Kuranı Kerim ve Arapça dersleri almıştır.

25. *Ebû Said Ferec b. Lub* (ö. 782/1380)

26. *Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ahmed b. Cuzey el-Kelbî* (ö. 741/1340): İbnu'l-Hatîb'in "Belağat güneşi" olarak nitelendirdiği¹¹⁷ hocasıdır.

27. *Ebû Bekir b. Şibrîn* (ö. 747/1346)

28. *Ebû Osman b. Liyûn et-Tucîbî* (ö. 749/1349): İbnu'l-Hatîb'in kendisi hakkında birçok eser kaleme aldığını ve kendi ülkesinde çok sayıda eser yazmış olmasıyla da ön plana çıktığını belirttiği hocasıdır.¹¹⁸

2.2.2. Öğrencileri

Makkarî, İbnu'l-Hatîb'in öğrencileri hakkında bilgi verirken, öğrencilerinin sayıca çok olmasına rağmen, birçoğundan iyilik yerine düşmanlık gördüğünü ve onların hocalarının aleyhine çalıştıklarını¹¹⁹ ifade etmiştir. Akabinde ise bu öğrencilerden ün yapmış olanları tespit ederek haklarında şu sırayla bilgi vermiştir.¹²⁰

1. *Ebû Abdullah İbn Zumrek* (ö. 792/1390):¹²¹ Benî Ahmer sultanlarından Ganî Billah döneminde hocası İbnu'l-Hatîb sayesinde sarayda kâtiplik görevi yapmış, hocasının ölümünden sonra da yerine vezir olarak tayin edilmiştir. İbnu'l-Hatîb'den edebiyat ve şiir dersleri almıştır.

2. *İbnu'l-Mihnâ*: Tabip ve âlim olarak meşhur olmuş olan Mihnâ, İbn Sînâ'nın *el-Elfiye* adlı eserine şerh yazmış ve bu şerhi de en iyi yapılmış şerh sayılmıştır. Ayrıca hocasından çok fazla alıntı yapmasının yanı sıra, tıp ile alakalı konularda hocasını temel kabul etmiştir.

3. *Ebû Bekir b. Cuzey el-Kelbî* (ö. 785/1383): Edip ve kâtiptir. İbnu'l-Hatîb'in hocası olan Ebu'l-Kasım Muhammed b. Abdullah b. Cuzey el-Kelbî'nin oğludur.

¹¹⁶ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 2, s. 301.

¹¹⁷ İbnu'l-Hatîb, *el-Ketîbetu'l-Kâmine*, s. 223.

¹¹⁸ İbnu'l-Hatîb, *el-Ketîbetu'l-Kâmine*, s. 86.

¹¹⁹ el-Makkarî, *Nefhu't-Tib*, C. 7, s. 145.

¹²⁰ el-Makkarî, *Nefhu't-Tib*, C. 7, ss. 145-288.

¹²¹ Ahmed Selim el-Hımsî, *İbn Zumrek el-Gırnâtî Sîretuhû ve Edebuh*, Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1985; İsmail Durmuş, "İbn Zümrek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C. 20, s. 472.

4. *Ebû Abdullah eş-Şureysî*: Benî Ahmer sultanlarının çocuklarına müeddiblik yapmış ve onlara Kuran ve hadis dersleri vermiştir. Hocasının meşhur eseri olan *İhâta*'yı altı cilt olacak şekilde müsveddelerinden ilk istinsah eden kişi olması yönüyle meşhurdur. Aynı zamanda hocasının çokça güvendiği öğrencisiydi.¹²²

5. *Ebû Muhammed Atiyye b. Yahya*: İbnu'l-Hatîb'in kendisini "sâhibunâ/arkadaşımız"¹²³ şeklinde tanıttığı öğrencisidir.

6. *Ahmed b. Suleyman b. Ferkûn*: Zekâsıyla övdüğü bu öğrencisini¹²⁴ Selâ'da sürgünde olduğu zamanlarda ise nedeni bilinmeyen bir olay sonucunda birçok olumsuz nitelemeyle yediği dikkat çekmektedir.¹²⁵

7. *İbn Kunfûz*(ö. 810/1407) : Hocası İbnu'l-Hatîb'in Selâ'da görüştüğü ve ders verdiği öğrencisidir. İbn Kunfûz, Mağrib'de hüküm süren Hafsîler Devleti'nin tarihini anlattığı *el-Fârisiyye fî mebâdi'id-devleti'l-Hafsiyye*¹²⁶ eseri, İbnu'l-Hatîb'in "*el-Lemhatu'l-bedriyye fî'd-Devleti'n-Nasriyye*" adlı eseriyle aynı amaç ve metotla yazmıştır.

Burada öğrencilerinin sayısının az oluşu dikkat çekmektedir. Bunun sebebinin devlet yönetiminde görev almış olması ve yönetimden uzak kaldığı dönemlerde ise eser telif etmekle meşgul olmasına bağlanabilir. Ayrıca en verimli dönemlerini yaşadığı zamanlarda vefat etmesi de bunun sebebi sayılmaktadır.¹²⁷

2.2.3. Eserleri

Döneminin önde gelen âlimlerinden aldığı derslerle kendisini oldukça geliştirmiş olan İbnu'l-Hatîb, bu bilgi birikimini kullanarak pek çok alanda eserler kaleme almıştır. Eserlerinin büyük bir kısmı tarih ve coğrafya alanında olmak üzere, siyaset, edebiyat, şiir,

¹²² el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 7, s. 282.

¹²³ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 3, s. 555.

¹²⁴ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, s. 220.

¹²⁵ İbnu'l-Hatîb, *el-Ketîbetu'l-Kâmine*, s. 305.

¹²⁶ Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Hasan b. Alî b. el-Kunfûz el-Kustantînî, *el-Fârisiyye fî mebâdi'i'd-devleti'l-Hıfsiyye*, thk. Muhammed eş-Şâzilî en-Neyfer, Dâru't-Tûnusiyye, 1968, s. 97; Şükrü Özen, "İbn Kunfûz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C. 20, s. 144.

¹²⁷ Parlak, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb'in Siyâsî Kişiliği*, s. 10.

fıkıh, felsefe, tıp, tasavvuf ve mûsikî gibi alanlarda toplamda altmış¹²⁸ civarında eser yazdığı bilgisi mevcuttur.

773/1371 yılında, İbnu'l-Hatîb'in eserlerinin Gırnâta'da bulunan büyük bir meydana¹²⁹ yakılması sebebiyle bu eserlerinin ancak bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Bunlar ise, Mağrib'te bulunduğu zaman zarfında tekrar derlediği veya ilk defa Mağrib'de kaleme aldığı eserleri olmuştur. Kitaplarının yakılmasında en büyük pay sahibi olan en-Nubâhî, bunun sebebini, İbnu'l-Hatîb'in özellikle ahlak ve akâide dair görüşlerine bağlamıştır. Buna karşılık İbnu'l-Hatîb'in h. 772'de tamamladığı *İhâta*'da zikrettiği eserlerinin arasında bu türden eserlerin bulunmaması en-Nubâhî'nin bu görüşüne ters düşmektedir. Ancak en-Nubâhî'nin "İbnu'l-Hatîb'in akâid ve ahlakla ilgili eserlerinin içerdiği bilgiler sebebiyle yakılmasına karar veren fukahâ, ulemâ ve müderrisîn huzurunda yaktırdım"¹³⁰ ifadesiyle, içeriğindeki tasavvufî görüşlerinden dolayı suçlanıp, ölümüne hükmedilmesine sebep olan *Ravdatu't-Ta'rîf bi'l-Hubbi'sh-Şerîf* adlı eseri kastedilmiş olabilir.¹³¹

2.2.3.1. Tarihle İlgili Eserleri

İbnu'l-Hatîb'in Gırnâta sarayındaki vezirliği esnasında üst düzey görevlerde bulunması dolayısıyla devlet kademesiyle oldukça yakın olması, ayrıca sıradan tarihçilerin ulaşamayacağı resmî belgelere de kolaylıkla temin edebilmesi onu tarihe dair eserler yazmaya ehil hale getirmiştir. Bu bağlamda da kendisi, edebiyat ve şiirdeki gücünü tarih yazıcılığında son derece etkili bir şekilde kullanarak tarih konulu eserler kaleme almıştır.¹³²

¹²⁸ İbnu'l-Hatîb, el-İhâta adlı eserinin sonunda kendi hayat hikâyesini naklettikten sonra eserlerinin isimlerini teker teker zikretmiştir. Bkz. İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4., s. 461. Fakat h. 772 yılında ihâta adlı eserini tamamladıktan sonra da pek çok risale ve kitap yazdığı bilgisi mevcuttur. Makkarî, Nefhu't-Tîb, C. 7, ss. 97-101; Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Makkarî et-Tilimsânî, *Ezhâru'r-Riyâd fî Ahbâr-i 'İyâd*, I-V, thk. Mustafa es-Sekâ, İbrâhim el-Ebyârî, A. Hafîz Şiblî, saîd Ahmed 'Arâb, Muhammed b. Tâvî, Abdusselâm Hirâs, Kâhire: Matbaatu Lecneti't-Telif, 1939, C. 1., s. 189-190; Zâkir Abdullatîf Abûş, "Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb ve Suvaruhu'l-Belâğîyye", *Mecelletu Kuliyeti't-Terbiyyeti'l-Esasiyye*, Irak: Câmîatu Bâbil, S. 43, Nisan, 2019, s. 1601; David Thomas, Alex Mallett, "Christian-Muslim Relations a Bibliographical History", (History of Christian-Muslim Relations, I-X), Leiden, 2013, C. 5., s. 182.

¹²⁹ Bugün Bâbu'r-Ramle Meydanı olarak bilinen, zamanında bazı önemli olayların gerçekleştiği ve eylemlerin yapıldığı meydana. İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, s. 161.

¹³⁰ Ebu'l-Hasan en-Nubâhî, *Târîhu Kudâti'l-Endelus*, Nşr. Levî Provençal, Kahire: Dâru'l-Kâtibi'l-Mısırî, 1948, s. 202.

¹³¹ Parlak, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb'in Siyâsî Kişiliği*, s. 27.

¹³² Parlak, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb'in Siyâsî Kişiliği*, s. 86.

Tarihle ilgili eserlerinde siyâsî ve askerî olayların yanısıra önemli kişilerin biyografilerine yer verdiği, adı geçen mekânların coğrafi özellikleri başta olmak üzere sosyo ekonomik özelliklerini de anlattığı görülmektedir.¹³³

Tarihle ilgili eserleri şunlardır:

1. *el-İhâta fî aḥbâri Gırnâta*¹³⁴ (الإحاطة في أخبار غرناطة): İbnu'l-Hatîb'in tarih konulu eserlerinin içinde en hacimli ve en meşhuru olan bu eser, Benî Ahmer Devleti'nin merkezi olan Gırnâta'nın tarihini içermektedir. Toplamda 493 Gırnâtalı devlet adamı, edip, âlim ve şairin hayatından bahsetmesi açısından da biyografik bir eser olma özelliği taşımaktadır. Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümü Gırnâta'nın tarihi ve fethi, coğrafi konumu, sosyo-kültürel durumu, etnik yapısı ve ekonomik özelliklerine ayrılmıştır¹³⁵. Biyografik özellik taşıyan ikinci bölümünde ise, kişiler hakkında bilgiler verilirken yaşadıkları dönemler hakkında da bazı anekdotlar aktarılmıştır¹³⁶. Bilhassa yöneticileri anlatırken “döneminde yaşanmış önemli olaylar”¹³⁷, “döneminde yaşamış sultanlar”¹³⁸ gibi başlık açtığı görülmektedir. Eserin son bölümünde ise, kendi hayat hikâyesine yer vermiştir.¹³⁹

Eser ilk defa iki cilt olarak 1319 yılında Kâhire'de basılmıştır. İkinci defa ise, 1955-1977 yılları arasında Muhammed Abdullah İnân tarafından dört cilt halinde yayınlanmıştır.¹⁴⁰

2. *el-İmâta an vechi'l-ihâta* (الإماتة عن وجه الإحاطة): İbnu'l-Hatîb, *el-Lemhatu 'l-Bedriyye* adlı eserinde bu kitabın adını zikretmiştir.¹⁴¹ Bazı dilciler bu kitabın, *İhâta*'nın bir muhtasarı olduğundan¹⁴² veya *İhâta*'nın diğer adı olduğundan bahsedip bir yazmasına rastlanılmadığından¹⁴³ söz etmektedirler.

3. *Â'mâlu'l-a'lâm fî men bûyi'a kable'l-ihtilâm min mulûki'l-İslâm ve mâ yetealleku bizâlike mine'l-ikelâm* (أعمال الأعلام فيمن بويع قبل الإحتلام من ملوك الإسلام وما يتعلق)

¹³³ İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, s. 220.

¹³⁴ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4, s. 461; el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 7, s. 98.

¹³⁵ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, ss. 90-143; Ryan Szpiech, “Granada”, (Europe A Literary History, 1348-1418, Volume II, Edited by Dawid Wallace, Oxford University Press), Chapter 55, s. 158.

¹³⁶ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, ss. 147-556.

¹³⁷ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, s. 388.

¹³⁸ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, s. 404.

¹³⁹ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4, s. 438.

¹⁴⁰ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, tkd. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1998, s. 254.

¹⁴¹ İbnu'l-Hatîb, *el-Lemha*, s. 27.

¹⁴² İbnu'l-Hatîb, *Mi'yâru'l-ihitiyâr*, s. 31.

¹⁴³ İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, s. 251.

(بِذَلِكَ مِنَ الْكَلَامِ): İbnu'l-Hatîb'in 1372-1374 tarihleri arasında yazdığı kitap, kendisinin son eseri olma özelliğini taşımaktadır.¹⁴⁴

İbnu'l-Hatîb bu kitabı, Fas'taki hâmisî Merînî Sultanı Ebû Fâris'in ölümünden sonra yedi yaşındaki oğlu Ebû Zeyyân Muhammed Saîd'in tahta çıkması (773/1372) üzerine yazmıştır. Küçük yaşta tahta geçmiş olan Ebû Zeyyân'a biat meselesi ortaya çıkınca, vezir Ebû Bekir b. Gâzi sultana biat ederek ona niyabeten yönetime geçmiş ve İbnu'l-Hatîb'den ergenlik çağına ulaşmamış kişilere biatin meşru olduğunu gösteren bir eser yazmasını istemiştir. Neticede bu kitabın, Merînîler'in iç karışıklık yaşamasını engellemek için yazıldığı söylenmektedir.¹⁴⁵

Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Mısır ve Şam gibi doğudaki İslam devletleri hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölüm yazma halinde olup Mağrib kütüphanelerinde bulunmaktadır. Kuruluşundan Benî Ahmer Devleti'ne kadarki Endülüs tarihiyle ilgili önemli bilgiler içeren ikinci bölümü, 1934 yılında Levi Provençal tarafından *Târihu İsbânyâ el-İslâmiyye* (تَارِيْخُ اسْبَانِيَا الْإِسْلَامِيَّة) adıyla neşredilmiştir.¹⁴⁶ Eserin Mağrib ve Kuzey Afrika tarihiyle ilgili üçüncü kısmı Ahmet Muhtar el-Abbâdî ile Muhammed İbrahim el-Kettânî tarafından 1964 yılında *Tarihu'l-Mağribi'l-Arabî fî'l-Asri'l-Vasît* (تَارِيْخُ الْمَغْرِبِ الْعَرَبِيِّ فِي الْعَصْرِ الْوَسِيْطِ) adıyla neşredilmiştir.¹⁴⁷

4. Rakmu'l-hulel fî nazmi'd-duvel (رَقْمُ الْحُلُلِ فِي نَظْمِ الدُّوَل): İbnu'l-Hatîb, *Kat'u's-Sulûk* adını da verdiği¹⁴⁸ bu eserinde, hem doğu hem de Endülüs'teki İslam devletlerinin tarihinden bahsetmektedir. 761/1359 yılında İslam devletleri tarihini manzum bir şekilde yazdığı bu eserini, Mağrib sürgününde himayesinde bulunduğu Merînî Sultanı Ebû Sâlim'e arzetmiştir. Tek cilt olarak 1898'de Tunus'ta basılmıştır.¹⁴⁹

5. Turfetu'l-asr fî Devleti Beni Nasr (طُرْفَةُ الْعَصْرِ فِي دَوْلَةِ بَنِي نَاصِر): Benî Ahmer Devleti'nin önemli şahsiyetlerini içeren kitap, üç cilt olup günümüze ulaşmamıştır.¹⁵⁰

¹⁴⁴ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, Nâşirin ön sözü, s. 57; İbnu'l-Hatîb, *Mi'yâru'l-ihyâr*, s. 32.

¹⁴⁵ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, Nâşirin ön sözü, s. 57; İbn Haldûn, *Kitâbu'l-İber*, C. 7, s. 336; Ebû Abdillâh Lisânuddîn Muhammed b. Abdillâh İbnu'l-Hatîb, *Â'mâlu'l-A'lâm fî men Bûyi'a kable'l-İhtilâm min Mulûki'l-İslâm ve mâ Yetealleku bi-Zâlike mine'l-Kelâm*, I-II, thk. Ebû Abdullâh Seyyid b. Kesrevî b. Hasan, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003, Nâşirin ön sözü, s. 8; Parlak, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb'in Siyâsî Kişiliği*, s. 87.

¹⁴⁶ Ebû Abdillâh Lisânuddîn Muhammed b. Abdillâh İbnu'l-Hatîb, *Â'mâlu'l-A'lâm fî men Bûyi'a kable'l-İhtilâm min Mulûki'l-İslâm ve mâ Yetealleku bi-Zâlike mine'l-Kelâm - Târihu İsbânyâ el-İslâmiyye*, 2.b., thk. Levi Provençal, Lubnan: Dâru'l-Mekşûf, 1956.

¹⁴⁷ Ahmet Muhtar el-Abbâdî, *Tarihu'l-Mağribi'l-Arabî fî asri'l-vasît*, 1.b., ed-Dâru'l-Beydâ: Dâru'l-Kutub, 1964; İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, s. 249, 250.

¹⁴⁸ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4., 329.

¹⁴⁹ İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, s. 241.

¹⁵⁰ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, Nâşirin ön sözü, s. 58; C. 3., s. 334; İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, s. 250.

6. el-Lemhatu'l-bedriyye fi'd-Devleti'n-Nasriyye (اللمحة البدرية في الدولة النصرية) :

763/1361'de Selâ sürgününde yazmaya başladığı eserini kitabın sonunda yer alan bilgiden de anlaşılacağı üzere 769/1367'de tamamlandığı¹⁵¹ anlaşılmaktadır. Kuruluşundan yıkılışına kadar Benî Ahmer Devleti'nin tarihinden ve sultanlarının biyografilerinden bahseden bir eserdir. 1928 yılından Kahire'de Muhibbuddin el-Hatîb tarafından özet olarak yayımlanmıştır.¹⁵²

7. Nufâdatu'l-cirâb fî ulâleti'l-iğtirâb (نفاضة الجراب في غلالة الاغتراب) : 761/1360

yılı sonlarında sultan Ganî Billah ile birlikte sürgün olarak gittiği Selâ şehrine dair anılarını kaleme aldığı eserini Gırnâta'ya döndükten sonra 763/1362' de bitirmiştir.¹⁵³ Kendisinin dört cilt olduğunu ifade ettiği¹⁵⁴ sadece iki cildi günümüze ulaşan eserin ikinci bölümü Ahmet Muhtar el-Abbâdî ve Abdulaziz el-Ehvânî tarafından 1968'de; üçüncü bölümü ise Sa'diyye Fâğıyye tarafından 1989'da yayınlanmıştır.¹⁵⁵

8. Kat'u'l-felât bi ahhârî'l-vulât (قطع الفلاة بأخبار الولاة) : Nufâdatu'l-Cirâb adlı

eserinin içinde yer alan, Mağribli valilerden bahseden ve toplamda on sayfadan oluşan küçük hacimli bir eserdir.¹⁵⁶

2.2.3.2. Biyografik Eserleri

1. 'Âidu's-sıla (عائد الصلة) : İbnu'l-Hatîb bu kitabını, hocası İbn Zubeyr'in (ö.

708/1308) *Sılatu's-sıla* adlı eserine zeyl olarak yazdığını ve eserin iki cilt olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁷ İçerinde, İbn Zubeyr'le çağdaş olup hocasının kitabında yer almayan kişilerin biyografileri bulunan eser günümüze ulaşmamıştır.¹⁵⁸

2. el-Ketîbetu'l-kâmine fî men lakînâhu bi'l-Endelus min şuarâi'l-mietî's-sâmine (الكتيبة الكامنة في من لقيناه بالأندلس من شعراء المائة الثامنة) : İbnu'l-Hatîb bu eserinde

kendisiyle çağdaş olan hatîp, şâir, fakîh, kâtip, âlim, edip ve bazı devlet adamlarından bahsetmiş, kendilerinin şiir ve nesirlerinden örnekler vermiştir. Bu kitap İhsan Abbas tarafından tahkik edilerek 1963, 1983 yıllarında neşredilmiştir.¹⁵⁹

¹⁵¹ İbnu'l-Hatîb, *el-Lemha*, s. 29, 156; İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4, s. 459.

¹⁵² Parlak, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb'in Siyâsi Kişiliği*, s. 94.

¹⁵³ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4, s. 461.

¹⁵⁴ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4, s. 462.

¹⁵⁵ İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, s. 246.

¹⁵⁶ İbnu'l-Hatîb, *Nufâdatu'l-Cirâb*, thk. Ahmed Muhtar el-Abbâdî, s. 151.

¹⁵⁷ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, 190, C. 4, s. 460.

¹⁵⁸ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, Nâşirin önsözü, s. 58; İbnu'l-Hatîb, *Mi'yâru'l-ihitiyâr*, s. 35; İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, s. 251.

¹⁵⁹ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, Nâşirin önsözü, s. 55; İbnu'l-Hatîb, *el-Ketîbetu'l-Kâmine*, s. 29; İbnu'l-Hatîb, *Mi'yâru'l-ihitiyâr*, s. 32.

3. *et-Tâcu'l-muhallâ fi musâceleti'l-kıdhi'l-mu'allâ* (التَّاجُ الْمُحَلَّى فِي مُسَاجَلَةِ الْقَذْحِ)

(المُلَى): Benî Ahmer Devleti'nin kuruluşundan itibaren tarihini ve hicri sekizinci asırda Gırnâta'da yaşayan meşhur şahsiyetlerin biyografilerini ele alan muhtasar bir kitaptır. Kendisinin ve babasının da biyografilerine yer verdiği eserin bir bölümü günümüze ulaşmıştır.¹⁶⁰

4. *Evsâfu'n-nâs fi't-tevârih ve's-silât* (أَوْصَافُ النَّاسِ فِي التَّوَارِيخِ وَالصَّلَاتِ): *et-Tâcu'l-*

Muhallâ adlı eserinin bir bölümünü teşkil eden, içerisinde tarihi ve edebî kişilere ait biyografilerin yer aldığı eser, Kemâl Şebâne tarafından 1977'de aynı isimle tahkik edilerek yayınlanmıştır.¹⁶¹

5. *el-İklîlu'z-zâhir fi mâ fussile inde nazmi't-tâc mine'l-cevâhir* (الإِكْلِيلُ الزَّاهِرُ فِي مَا فَصِّلَ عِنْدَ نَظْمِ التَّاجِ مِنَ الْجَوَاهِرِ)

(et-Tâcu'l-Muhallâ adlı eserine tekmile niteliğinde yazdığı bir eser olup, içerisinde kendisinin çağdaşı olan bazı meşhur şahsiyetlerin biyografilerine yer verdiği eser, matbu olmayıp, yazmalarının bulunduğu bilinmektedir.¹⁶²

2.2.3.4. Siyâsetle İlgili Eserleri

Benî Ahmer sarayında aktif olarak siyasette yer alan İbnu'l-Hatîb, bu alanda pek çok eser kaleme almıştır. Bazıları, Benî Ahmer sultanları adına komşu devletlere gönderdiği siyasi mektupların derlendiği eserler olurken, bazıları da yöneticilerde bulunması gereken birtakım önemli hususların yer aldığı eserler olarak karşımıza çıkmaktadır.

1. *el-İşâra ilâ edebi'l-vizâra* (الإِشَارَةُ إِلَى أَدَبِ الْوِزَارَةِ): Vezirlerin siyasi ve askeri

anlamda sahip olması gereken bazı önemli vasıflar ile yine belirli bir düzeyde edebî ve ilmî birikimi taşıması gerektiği gibi konulardan bahseden risâledir. İbnu'l-Hatîb'in *Reyhânetu'l-Kuttâb* ve *Nuc'atu'l-Muntâb* adlı eserinde yer alan bu risâle¹⁶³ 1976'da Muhammed Kemal Şebâne tarafından yayınlanmıştır.¹⁶⁴

¹⁶⁰ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, Nâşirin önsözü, s. 54; İbnu'l-Hatîb bu eserine Reyhanetu'l-Kuttâb'da da yer vermiştir. Bkz. Ebû Abdillâh Lisânuddîn Muhammed b. Abdillâh İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb ve Nuc'atu'l-Muntâb*, thk. Muhammed Abdullah İnân, I-II, Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 1.b., 1980, C. 2, ss. 361-410.

¹⁶¹ Ebû Abdillâh Lisânuddîn Muhammed b. Abdillâh İbnu'l-Hatîb, *Evsâfu'n-Nâs fi't-Tevârih ve's-Silât*, thk. Muhammed Kemâl Şebâne, Rabat: Matbaatu Fedâla, 1977.

¹⁶² İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, Nâşirin önsözü, s. 58.

¹⁶³ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2, s. 335-354.

¹⁶⁴ Ebû Abdillâh Lisânuddîn Muhammed b. Abdillâh İbnu'l-Hatîb, *el-İşâra ilâ edebi'l-vizâra*, thk. Muhammed Kemâl Şebâne, Kâhire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2004.

2. *Bustânud'-duvel* (بُستَانُ الدُّوَل) : İbnu'l-Hatîb, el-İhâta adlı eserinde bu kitabından bahsederken sultan, vezir, kitâbet, yargı, otorite, hisbe, amel, cihad gibi bölümlerden oluştuğundan, bunların da çeşitli alt başlıklara ayrıldığından ve herbiri için açıklamalar yaptığından bahsetmiştir. Ayrıca otuz cildinin tamamlandığını fakat bazı olaylar sebebiyle kitaba ara verdiğini de ifade etmiştir. Bu eser günümüze ulaşmamıştır.¹⁶⁵

3. *Tahsîsu'r-riyâse bi-telhîsi's-siyâse* (Fennu's-Siyâse) (تَحْصِصُ الرِّيَاسَةِ بِتَلْهِيسِ) : Altıyüz beyitten oluşan siyasi konuda yazılmış bir urcûzedir.¹⁶⁶

4. *Kitâbu'l-vizâre ve makâmetu's-siyâse* (Risâletu's-siyâse) (كِتَابُ الْوِزَارَةِ وَمَقَامَةِ) : Bir gecede kaleme aldığını belirttiği¹⁶⁷ eserinde, sultanın görevlerinin yanısıra, vezirin özelliklerini belirtip, ordunun ve valilerin durumlarını anlatmaktadır.¹⁶⁸

5. *Risâle fi's-siyâse* (رِسَالَةُ فِي السِّيَاسَةِ) : Makâme tarzında yazdığı bir risaledir.¹⁶⁹

6. *Risâletu'l-fulk fi siyâseti'l-mulk* (رِسَالَةُ الْفُلْكِ فِي سِيَاسَةِ الْمُلْكِ) : İbnu'l-Hatîb 'Amâl adlı eserinde, Endülüs'teki isyanların sebeplerinden bahsettiği bölümde, *Risâletu'l-fulk fi siyâseti'l-mulk* adında bir risale yazacağını ifade etmiştir.¹⁷⁰ Buna rağmen eserin günümüze ulaştığına dair bilgi bulunmamaktadır.¹⁷¹

7. *Kunâsetu'd-dukkân ba'de intikâli's-sukkân havle'l-alâkâti's-siyâsiyye beyne memleketey Gırnâta ve'l-Mağrib* (كُنَاسَةُ الدُّكَانِ بَعْدَ انْتِقَالِ السُّكَّانِ حَوْلَ الْعِلَاقَاتِ السِّيَاسِيَّةِ بَيْنَ مَمْلَكَتَيْ غِرْنَاطَةَ وَالْمَغْرِبِ) : İbnu'l-Hatîb bu kitabını, Sela'daki ilk sürgün zamanlarında, Gırnâta sarayında vezirlik yaptığı sırada Benî Ahmer Devleti adına Merînî Devleti'ne yazdığı resmi mektuplarını derlediği eserdir.¹⁷² Bu sebeple bu iki devlet arasındaki siyasi ilişkiler hakkında önemli bilgiler vermektedir. Kemal Şebâne tarafından 1968'de tahkik edilerek yayınlanmıştır.¹⁷³

¹⁶⁵ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4, s. 460; C. 1, Nâşirin önsözü, s. 64.

¹⁶⁶ Recez ölçüsüyle söylenmiş şiirdir. İbnu'l-Hatîb, *Nufâdatu'l-Cirâb*, thk. Ahmed Muhtar el-Abbâdî, s. 188; İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4, s. 389.

¹⁶⁷ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2, s. 316; İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4, ss. 614-634.

¹⁶⁸ Bu risâlenin geçtiği yerler için bkz. İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4, ss. 614-643; İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2, ss. 316-334.

¹⁶⁹ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4, s. 459.

¹⁷⁰ İbnu'l-Hatîb, *'A'mâlu'l-Alâm*, thk. Levi Provençal, s. 36.

¹⁷¹ Parlak, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb'in Siyâsî Kişiliği*, s. 31.

¹⁷² İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, Nâşirin önsözü, s. 61; İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, 259.

¹⁷³ İbnu'l-Hatîb, *Kunâsetü'd-dukkân ba'de intikâli's-sukkân havle'l-alâkâti's-siyâsiyye beyne memleketi Gırnâta ve'l-Mağrib*, thk. Muhammed Kemal Şebâne, göz. geç., Hasan Ahmed Mahmûd. Kâhire: el-Muessesetu'l-Mısriyyeti'l-Amme, 1968.

2.2.3.5. Tıpla İlgili Eserleri

İbnu'l-Hatîb tıp alanında çok sayıda kitap ve risale kaleme almıştır. Bu eserlerin başlıcaları şunlardır:

1. *Amelu men tabbe limen habbe* (عَمَلُ مَنْ طَبَّ لِمَنْ حَبَّ) : İbnu'l-Hatîb Selâ'da iken yazdığı bu eserinde sebepleriyle birlikte çeşitli hastalıkları ve tedavi yöntemlerini anlatmaktadır. İki kısımdan oluşan eserin ilk kısmında baş ağrısı, sinir sistemi, göz ve sağırılık gibi hastalıkların; ikinci kısmında ise cilt, el ve ayak hastalıkları gibi hastalıkların tanım ve tedavi yollarından bahsetmektedir.¹⁷⁴

2. *er-Recez fi't-tubb* (الرَّجَزُ فِي الطِّبِّ) : İbnu'l-Hatîb'in yine Selâ'da kaldığı süre zarfında telif ettiği eserleri arasında zikrettiği bir kitabıdır. Birçok hastalığın sebebi, belirtileri, korunma ve tedavi yollarını anlattığı bu eser günümüze ulaşmamıştır.¹⁷⁵

3. *er-Recez fi'l-ağziye* (الرَّجَزُ فِي الْأَغْذِيَّةِ) : Bazı gıdaların isimlerinin alfabetik olarak sıraladığı, pişirme teknikleri, faydaları ve zararlarına değindiği 1200 beyitten oluşan eserdir. Günümüze yazmaları ulaşmıştır.¹⁷⁶

4. *el-Vusûl li-hıfzi's-sıhha fi'l-fusûl* (الْوُصُولُ لِحِفْظِ الصِّحَّةِ فِي الْفُصُولِ) : 771/1369 yılında Gırnâta'da yazdığı bu eser, sağlıklı alakalı konuların teori ve pratik olmak üzere iki kısımda incelendiği bir kitaptır.¹⁷⁷

5. *Mukni'atu's-sâil ani'l-marazi'l-hâil* (مُقْنِعَةُ السَّائِلِ عَنِ الْمَرَضِ الْهَائِلِ) : İbnu'l-Hatîb bu eserinde, 749/1348 yıllarında Endülüs'ü etkisi altına alan veba hastalığından, çıkışı ve yayılışından, belirtilerinden ve tedavi yollarından bahseder.¹⁷⁸

6. *Kitâbun fi 'ilâci's-sumûm* (كِتَابُ فِي عِلَاجِ السُّمُومِ) : İbnu'l-Hatîb'in Selâ'da iken yazdığı kitapları arasında zikrettiği bu eserin, *İhâta* adlı eserinde bahsettiği *er-Recez fi ameli't-tiryâk* (الرَّجَزُ فِي عَمَلِ التَّرْيَاقِ) adlı eserle aynı olduğu düşünülmektedir. Günümüze ulaşmamıştır.¹⁷⁹

Tıp alanında kaleme aldığı ve yazmaları günümüze ulaşmayan diğer eserleri ise şunlardır: *el-Mesâilu't-tubbiyye* (الْمَسَائِلُ الطِّبِّيَّةُ) , *el-Yûsufî fi sinâati't-tubbi* (الْيُوسُفِيُّ فِي سِنَاةِ الطِّبِّ)

¹⁷⁴ İbnu'l-Hatîb, *Nufâdatu'l-Cirâb*, thk. Ahmed Muhtar el-Abbâdî, s. 367; İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4, s. 462; İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1. s. 37.

¹⁷⁵ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4, s. 459, C. 1. Nâşirin önsözü, s. 67; İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, s. 278.

¹⁷⁶ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4, s. 459, C. 1. Nâşirin önsözü, s. 67; İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, s. 278.

¹⁷⁷ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4, s. 459; İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1. s. 53; İbnu'l-Hatîb, *Mi'yâru'l-ihyâ',* s. 35.

¹⁷⁸ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1. Nâşirin önsözü, s. 68; İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, s. 280.

¹⁷⁹ İbnu'l-Hatîb, *Nufâdatu'l-Cirâb*, thk. Ahmed Muhtar el-Abbâdî, s. 368; el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 7. s. 99; İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, s. 279.

(تَكْوِينُ الْجَنِينِ) Tekvînu'l-cenîn (كِتَابُ الْبَيْطَرَةِ) Kitabu'l-baytara (كِتَابُ الْبَيِّزَةِ) Kitabu'l-beyzera (الْمَنْصُورِي فِي الطِّبِّ) el-Mansûrî fî't-tıbb (الرَّجَزُ فِي عَمَلِ التَّرْيَاقِ) er-Recez fî ameli't-tiryâk (الكَلَامُ عَلَى الطَّاعُونِ الْمُعَاصِرِ) muâsır¹⁸⁰

2.2.3.6. İslami İlimler İle İlgili Eserleri

1. el-Hulelu'l-markûme fî'l-luma'i'l-manzûme (الْحُلَّةُ الْمَرْقُومَةُ فِي اللَّمَعِ الْمَنْظُومَةِ) :

Fıkıh usulü konusunda yazılmış toplamda bin beyitten oluşan bir eserdir.¹⁸¹

2. el-Ğayre alâ ehli'l-hayre ile Hamlu'l-cumhûr ale's-suneni'l-meşhûr (الْغَيْرَةُ عَلَى أَهْلِ الْحَيَرَةِ) (حَمْلُ الْجُمْهُورِ عَلَى السُّنَنِ الْمَشْهُورِ) : İbnu'l-Hatîb bu iki eserini hem Endülüs hem de Mağrib halkını vatan ve din savunmasına teşvik etmek amacıyla yazdığı risalelerdir.¹⁸²

3. Musle't-tarîka fî zemmi'l-vesîka (مُثَلَّى الطَّرِيقَةِ فِي ذَمِّ الْوَثِيقَةِ) : İbnu'l-Hatîb'in Selâ'da iken kaleme aldığı yaklaşık yirmi sayfadan oluşan küçük bir risaledir. Bu risâlede, evrakın noterlerce ücret karşılığında yazılıp onay edilmesine karşı çıkarak bu işin devlet memurlarınca yapılmasının ve karşılığının hazineden ödenmesi gerektiğinin üzerinde durduğu bir eserdir. 1969 yılında Abdülhafız Mansûr tarafından yayınlanmıştır.¹⁸³

Bu alanda yazdığı diğer eserler ise şunlardır: el-Elfiye fî usûli'l-fıkh, (الْفَيْيَةُ فِي أُصُولِ الْفِقْهِ) er-Redd alâ ehli'l-ibâha (الرَّدُّ عَلَى أَهْلِ الْإِبَاهَةِ), Seddu'z-zerî'a fî tafdîli's-şerî'a (السَّدُّ الذَّرِيعَةِ فِي تَفْضِيلِ الشَّرِيعَةِ) ez-Zubdetu'l-memhûda ve'r-ramîme (الزُّبْدَةُ الْمَمْخُوضَةُ وَالرَّامِمَةُ)¹⁸⁴

2.2.3.7. Tasavvufla İlgili Eserleri

İbnu'l-Hatîb Selâ'da geçirdiği iki senelik zaman diliminin, ruhsal anlamda birtakım değişimler yaşamasındaki etkisi büyük olmuştur. Söz konusu dönemde başından geçen siyasi olaylar karşısında, aslında tüm bunların geçici ve dünyevî olduğu kanaatine varmış olmalı ki kendisini sabra ve zühde teslim etmiş ve tasavvufa yönelmiştir.¹⁸⁵ Ancak Gırnâta'ya ve saraydaki görevine geri dönünce tasavvuftan uzak kalmış ve bu durumdan

¹⁸⁰ İbnu'l-Hatîb, el-İhâta, C. 4, s. 459, 462; İbnu'l-Hatîb, Nufâdatu'l-Cirâb, thk. Ahmed Muhtar el-Abbâdî, s. 368; İnân, Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb, s. 279.

¹⁸¹ İbnu'l-Hatîb, el-İhâta, C. 4, s. 462; İbnu'l-Hatîb, Nufâdatu'l-Cirâb, thk. Ahmed Muhtar el-Abbâdî, s. 187.

¹⁸² İbnu'l-Hatîb, el-İhâta, C. 2, s. 65; C. 1. Nâşirin önsözü, s. 68; İbnu'l-Hatîb, Reyhanetu'l-Kuttâb, C. 2, s. 450.

¹⁸³ İbnu'l-Hatîb, Musle't-tarîka fî zemmi'l-vesîka, thk. Abdülhafız Mansûr, Tunus, 1969; Câsim el-Ubûdî-Cengiz Tomar, "Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C. 21, s. 76.

¹⁸⁴ İbnu'l-Hatîb, el-İhâta, C. 4, s. 388, 460, 462; İbnu'l-Hatîb, Mi'yâru'l-ihtiyâr, s. 38.

¹⁸⁵ İsam Kassabî, Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb: Hayâtuhu ve Fikruhû ve Şi'ruhû, Halep: Mudîriyyetu'l-Kutub, 1994, s. 51.

memnun olmadığını ifade etmiştir. Bu şartlara rağmen tasavvuf konusu zihninde hep canlı kalmış ve bu alanda birçok eser kaleme almıştır.¹⁸⁶

1. Ravdatu't-ta'rîf bi'l-hubbi's-şerîf (Kitâbu'l-Mahabbe) رَوْضَةُ التَّعْرِيفِ بِالْحُبِّ (الشَّريف): İbnu'l-Hatîb'in Sultan Ganî Billah'ın isteği üzerine yazdığı bu eser, içerdiği bazı ifadeler nedeniyle kendisinin zındıklıkla suçlanmasına sebep olmuş ve bu eser sebebiyle katline cevaz verilmiştir.¹⁸⁷

2. İstinzâlu'l-lutfi'l-mevcûd fî sirri'l-vucûd (استِنزَالُ اللَّطْفِ الْمَوْجُودِ فِي سِرِّ الْوُجُودِ): Tasavvuf konusunda kaleme aldığı küçük hacimli bir risaledir.¹⁸⁸

3. el-Menhelu'l-'azb fî şerhi esmâi'r-Rabb (الْمَنْهَلُ الْعَذْبُ فِي شَرْحِ أَسْمَاءِ الرَّبِّ) adlı eseri de bu türdendir.

2.2.3.8. Edebiyat İle İlgili Eserleri

Kendisini çok yönlü olarak yetiştirip farklı alanlarda eserler telif eden İbnu'l-Hatîb şiir ve nesir alanında da ön plana çıkmıştır. Söz konusu olan bu iki alanda ortaya koyduğu başarısı, onu döneminin önde gelen isimlerinden birisi yapmıştır. Bu başarısının arkasında ise çeşitli olaylarla geçen hayatının ve bu olaylara bakış açısının, sahip olduğu edebî zevkle ifade edilmesi bulunmaktadır. Özellikle Benî Ahmer sarayındaki vezirlik döneminde sultanları adına yazdığı resmî mektuplar ile dostlarına yazdığı ihvâniyyât (kardeşlik) mektupları İbnu'l-Hatîb'in siyasi nesir alanında adından söz ettiren önemli eserlerini oluşturmuştur. Nesrin yanı sıra şiir alanında da yeteneğini ortaya koyan İbnu'l-Hatîb yine siyasi kimliğine bağlı olarak başta siyaset olmak üzere, medih, gazel, zühd, tasavvuf ve naat gibi farklı temalar şiirlerine hâkim olmuştur. Saraydaki vezirlik görevine başlaması ise, onun şiirlerini de etkilemiştir. Gerek sayı gerek de içerik bakımından büyüme gösteren şiirlerini, artık sultanlar arası resmî mektuplaşmalarda kullanır hale gelmiştir.

Edebiyatla ilgili eserleri şunlardır:

1. Reyhânetu'l-kuttâb ve nuc'atu'l-muntâb-'İbnu: ¹⁸⁹ (رِيحَانَةُ الْكُتَّابِ وَنُجْعَةُ الْمُتَنَابِ) Hatîb İhâta adlı eserinden sonraki en önemli eseri sayılan bu kitabına *Bustânu'd-duvel*,

¹⁸⁶ İbnu'l-Hatîb, *Â'mâlu'l-A'lâm*, thk. Levi Provençal, s. 316; Parlak, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb'in Siyâsî Kişiliği*, s. 36.

¹⁸⁷ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 3, s. 455; Câsim el-Ubûdî, "Lisanuddîn İbnu'l-Hatîb", s. 76.

¹⁸⁸ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4, s. 460; İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1, s. 52; İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, s. 266.

¹⁸⁹ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1. Nâşirin önsözü, s. 59, 60; İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb ve Nuc'atu'l-Muntâb*, thk. Muhammed Abdullah İnân, I-II, Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 1981.

Ceyşu't-tevşih, el-İklîlu'z-zâhir, el-İhâta, Ravdatu't-ta'rîf, İstinzâlu'l-lutfi'l-mevcûd fî sirri'l-vücûd gibi bazı eserlerinin mukaddimelerinden parçalara yer vererek başlamıştır. Müslümanların gerçekleştirdikleri fetihler, komşu devletlerin sultanlarına yazdığı tebrik ve teşekkür mektuplarının devamında ise Benî Ahmer Sultanları adına diğer devlet liderlerine yazdığı resmi mektuplar ile dostlarına hitaben yazdığı kardeşlik mektuplarını içeren bölüm gelmektedir.

Bu mektupların bir kısmı İşbiliyye, Ceyyân, Cezîratu'l-Hadrâ ve Cebel-i Târik'ta meydana gelen bazı savaşlar ile Endülüs'te cereyan eden siyasi olayları ve Hristiyanlara karşı gösterilen mücadeleleri de içermektedir. Bu özelliği itibariyle de söz konusu eser, dönemin tarihi hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Müellifin bu eseriyle, sahip olduğu edebî üslubu sebebiyle de h. VIII/ m. XIV. asırda, Endülüs'teki diplomatik nesir sanatının önde gelen ismi olmayı başarmıştır.¹⁹⁰

Ayrıca bu eserinde yer alan *Hatratu't-tayf fî rihleti's-şitâ ve's-sayf*¹⁹¹, *Miyâru'l-ihtiyâr fî zikri'l-meâhidi ve'd-diyâr*¹⁹², *Mufâhara beyne Mâleka ve Selâ*¹⁹³ adlı üç risalesi Ahmet Muhtar el-Abbâdî tarafından 1958 yılında *Muşâhedâtu Lisânuddîn İbni'l-Hatîb*¹⁹⁴ ismiyle yayınlanmıştır.

2. *Hatratu't-tayf fî rihleti's-şitâ ve's-sayf* (حَطَرَةُ الطَّيْفِ فِي رِحْلَةِ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ) :

Sultan Ebu'l-Haccâc ile birlikte, 748/1347 yılında Gırnâta'nın doğu bölgelerine yaptığı resmî bir seyahati anlattığı eseridir.¹⁹⁵

3. *Miyâru'l-ihtiyâr fî zikri'l-meâhidi ve'd-diyâr* (مِغْيَارُ الْاِخْتِيَارِ فِي زِكْرِ الْمَعَاهِدِ وَالْأَيَّامِ) :

Selâ'da sürgünde bulunduğu zaman diliminde kaleme aldığı makame türünde bir eserdir. İki bölümden oluşan eserin her bölümü müstakil bir oturum (meclis) olarak, diyalog şeklinde ele almıştır. Birinci bölümünde Endülüs'ün bazı meşhur şehirlerine yer verirken, ikinci bölümünde ise Mağrib şehirlerine yer vermiştir. Bilgiler makamenin iki kahramanı olan seyyâh ile âlim aracılığıyla aktarılmıştır.¹⁹⁶

¹⁹⁰ İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, s. 201.

¹⁹¹ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2, s. 248.

¹⁹² İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2, s. 279.

¹⁹³ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2, s. 355.

¹⁹⁴ Ahmet Muhtar el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisânuddîn İbni'l-Hatîb*, İskenderiyye: Muessesetu's-Şebâb, 1983.

¹⁹⁵ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, Nâşirin önsözü, s. 62; İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, s. 262.

¹⁹⁶ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, Nâşirin önsözü, s. 61; İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, s. 261.

4. *Mufâhara beyne Mâleka ve Selâ* (مُفَاخَرَةٌ بَيْنَ مَالِقَةَ وَسَلَا) : Endülüs ve Mağrib'in iki önemli şehri olan Mâleka ve Selâ'yı karşılaştırdığı eseridir.¹⁹⁷

5. *Tâfihu men cemme ve nuktatu men yemme* (تَافِيهِ مَنْ جَمَّ وَنُقْطَةُ مَنْ يَمَّ) : İbnu'l-Hatîb bu eserini, hocası İbnu'l-Ceyyâb'ın risalelerinden ve nesrinden yaptığı derlemelerden oluşturmuştur. Günümüze ulaşmamıştır.¹⁹⁸

6. *Ceyşu't-tevşih* (جَيْشُ التَّوْشِيحِ) : Hicri altıncı yüzyılda tevşih sanatının önde gelen bazı isimlerinin muvaşşahlarından oluşan bir eserdir. Toplamda on altı şaire ait olan yüz altmış beş adet muvaşşah şaire yer vermiştir. Eser Hilâl Nâcî ve Muhammed Mâzûr tarafından 1967 de yayınlanmıştır.¹⁹⁹

7. *ed-Dureru'l-fâhira ve'l-lucecu'z-zâhira* (الدُّرَرُ الْفَاخِرَةُ وَاللُّجُجُ الزَّاهِرَةُ) : 744/1343 yılında Mâleka'da yazdığı bu eserinde İbnu'l-Hatîb, hocası Ebû Cafer b. Safvân el-Mâlekî'nin şiirlerinden bazı derlemelere yer vermiştir.²⁰⁰ Günümüze ulaşmamıştır.²⁰¹

8. *es-Sihr ve's-şî'r* (السِّحْرُ وَالشِّعْرُ) : İbnu'l-Hatîb'in toplamda sayısı yediyüz otuz sekize ulaşan doğulu ve Endülüslü bazı şairlerin şiirlerinden derleme yaptığı bir eserdir. Mukaddimesinde bu derlemeyi oğlu Abdullah'a bir vasiyet ve öğüt olması için kaleme aldığını belirttiği bu eserde şiirleri, medih, nesib, vasıf, hikmet gibi bablar altında derlemiştir.

9. *Dîvânu Lisâniddîn İbni'l-Hatîb es-Selmânî* (دِيْوَانُ لِسَانِ الدِّينِ ابْنِ الْخَطِيبِ السَّلْمَانِيِّ) : İbnu'l-Hatîb bu eseri için *es-Sayyib ve'l-cehâm ve'l-mâzî ve'l-kehâm* (الصَّيِّبُ وَالْجَهَامُ وَالْمَاضِي وَالْكَهَامُ) adını zikretmiştir. İki cüzden oluştuğunu ifade ettiği eseri²⁰² ilk olarak Muhammed eş-Şerîf Kâhir tarafından 1973'de²⁰³ daha sonra da Muhammed Miftâh tarafından 1988 yılında iki cilt halinde yayınlanmıştır.²⁰⁴

¹⁹⁷ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, Nâşirin önsözü, s. 62; İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, s. 262.

¹⁹⁸ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4, s. 122, 147; İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1. Nâşirin önsözü, s. 64; C. 2, s. 65; C. 4, s. 147; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 7, s. 101, İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, s. 268.

¹⁹⁹ Ebû Abdillâh Lisânuddîn Muhammed b. Abdillâh İbnu'l-Hatîb, *Ceyşu't-tevşih*, thk. Hilal Nâcî, Muhammed Mâzûr, Tunus: Matba'atu'l-Menâr, 1967| İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1. Nâşirin önsözü, s. 65; C. 4., s. 460; İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, s. 273.

²⁰⁰ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1. S. 227; İbnu'l-Hatîb, *el-Ketîbetu'l-Kâmine*, s. 216; İbnu'l-Hatîb, *Mi'yâru'l-ihyâr*, s. 37.

²⁰¹ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1. Nâşirin önsözü, s. 66.

²⁰² İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4, s. 461; Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 7, s. 98

²⁰³ İbnu'l-Hatîb, *Dîvânu's-Sayyib ve'l-Cehâm ve'l-Mâzî ve'l-Kehâm*, nşr. Muhammed eş-Şerîf Kâhir, Cezâyir: eş-Şeriketu'l-Vataniyye li'n-Neşri ve't-Tevzî, 1973.

²⁰⁴ İbnu'l-Hatîb, *Divânu Lisâniddîn İbni'l-Hatîb es-Selmânî*, thk. Muhammed Miftâh, Dâru'l-Beyzâ: Dâru's-Sekâfe, 1989.

10. el-Menhu'l-ğarîb fi'l-fethi'l-garîb (الْمَنْحُ الْغَرِيبُ فِي الْفَتْحِ الْقَرِيبِ): İbnu'l-Hatîb'in Selâ'da yazdığı ve Sultan Ganî Billah'ın tahtını geri almak amacıyla verdiği mücadeleyi konu ettiği kasidedir.²⁰⁵

İbnu'l-Hatîb'in edebî eserleri arasında zikrettiği fakat günümüze ulaşamayan diğer eserleri ise şunlardır:

el-Mebâhiru't-tîbiyye fi'l-mefâhiri'l-hatîbiyye (المَبَاهِرُ الطِّبِيَّةُ فِي الْمَفَاهِرِ الْخَطِيبِيَّةِ)²⁰⁶,

Futâtu'l-hivân ve laktu's-sivân (فُتَاتُ الْخَوَانِ وَلَقَطُ الصَّوَانِ)²⁰⁷,

en-Nifâye bade'l-kifâye (النِّفَايَةُ بَعْدَ الْكِفَايَةِ)²⁰⁸

Ebyâtu'l-ebîât (أَبْيَاتُ الْأَبْيَاتِ)²⁰⁹

Tahlîsu'z-zeheb fi'htiyâri 'uyûni'l-kutubi'l-edebiyâtî's-selâse (تَحْلِيسُ الذَّهَبِ فِي اخْتِيَارِ عُيُونِ الْكُتُبِ الْأَدَبِيَّاتِ الثَّلَاثَةِ)²¹⁰

Tallu'l-ğamâmi'l muktadab mine's-sayyib ve'l-cehâm (طَلُّ الْعَمَامِ الْمُفْتَضَلِ مِنَ الصَّيِّبِ وَالْجَهَامِ)²¹¹

2.2.3.9. Diğer Eserleri

İbnu'l-Hatîb'in bunların dışında bazı alanlarda da eserleri bulunmaktadır.²¹² Bunlar: *en-Nesru fi ğarazi's-sultâniyât*, *Risâle fi'l-mûsikâ* (رسالة في الموسيقى), *Takrîru's-şubeh ve Tahrîru's-şubeh* (تَقْرِيرُ الشُّبْهِ وَتَحْرِيرُ الشُّبْهِ), *Katu's-sulûk* (قَطْعُ السُّلُوكِ), *el-Mu'temed fi'l-ağziyeti'l-mufrede* (المُعْتَمَدَةُ فِي الْأَغْزِيَةِ الْمَفْرَدَةِ)

İbnu'l-Hatîb'in yazmayı planladığı fakat yazamadığı bazı eserleri de şunlardır²¹³: *Risâletu'l-fülk fi siyâseti'l-mulk* (رسالة الفلك في سياسة الملك), *Muhtasaru sıhâhi'l-cevheri* (مُخْتَصَرُ صِحَاحِ الْجَوْهَرِي), *Bidâatu'l-muhevvelîn fi esâtîri'l-evvelîn* (بِدَاةُ الْمُهْوَلِّينِ فِي أَسَاطِيرِ الْأَوَّلِينَ), *Kitâb fi'l-felsefe* (كِتَابُ فِي الْفَلَسَفَةِ).

²⁰⁵ İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, s. 100; Bu kaside İbnu'l-Hatîb'in divanında yer almaktadır. İbnu'l-Hatîb, *Divânu Lisâniddîn İbni'l-Hatîb*, 2. C., ss. 495-505; İbnu'l-Hatîb, *Mi'yâru'l-ihitiyâr*, s. 38.

²⁰⁶ İbnu'l-Hatîb, *Mi'yâru'l-ihitiyâr*, s. 38; el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 7, s. 101.

²⁰⁷ İbnu'l-Hatîb, *Mi'yâru'l-ihitiyâr*, s. 38; el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 7, s. 100.

²⁰⁸ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4, s. 461; İbnu'l-Hatîb, *Mi'yâru'l-ihitiyâr*, s. 38.

²⁰⁹ İbnu'l-Hatîb'in kendi şiirlerini derlediği bir eseridir. Bu eseri Makkarî'de görmekteyiz: el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 7, s. 100.

²¹⁰ İbnu'l-Hatîb, *Mi'yâru'l-ihitiyâr*, s. 38.

²¹¹ İbnu'l-Hatîb, *Mi'yâru'l-ihitiyâr*, s. 39.

²¹² İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4, s. 460, 461, 462; el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 7., s. 99, 100.

²¹³ Ebû Abdillâh Lisânuddîn Muhammed b. Abdillâh b. Saîd es-Selmânî el-Endelusî, *Ravdatu't-Ta'rîf bi'l-Hubbi's-Serîf*, thk. Muhammed el-Kettânî, 1.b., Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1970, s. 33.

2.3. HAYATI

Bu başlık altında İbnu'l-Hatîb'in doğumundan itibaren, siyasi hayata girişi ve akabinde başından geçen önemli olaylar göz önüne alınarak, hayatı temel dört döneme²¹⁴ ayrılacak, bu dönemler de belli başlı özellikleriyle incelenecektir.

2.3.1. Birinci Dönem (713-760)

Hayatının ilk dönemi 713/ 1313 yılında doğup, Benî Ahmer sarayında aktif olarak bulunmaya başladığı zamana kadarki dönemi içermektedir.

İbnu'l-Hatîb'in, dönemin Benî Ahmer sultanı olan Ebu'l-Haccâc'a (733-755) yazdığı methiyesi, sultanın beğenisini kazanmış ve İbnu'l-Hatîb'i, vezir İbnu'l-Ceyyâb'ın sır kâtipliğine atamıştır.²¹⁵ Yazdığı bu methiye sayesinde genç yaşta böyle bir göreve gelmesi, kendisinin şiir ve edebiyat alanındaki üstün seviyesine de işaret etmektedir.

İbnu'l-Hatîb, Benî Ahmer Devleti sultanı Ebu'l-Haccâc'tan söz ederken, kendi görevleri hakkında da kısaca bilgi vermiştir. Sultanın vezirleri ve kâtipleri başlığı altında kendisine de yer veren İbnu'l-Hatîb, resmî yazışmalarla ilgili görevini her iki yerde de belirtmiştir.²¹⁶

Siyasi hayatı sır kâtipliği göreviyle başlayan İbnu'l-Hatîb, 748/1348 yılında bölgede meydana gelen vebâ salgınında İbnu'l-Ceyyâb'ın ölmesiyle, önceki görevi ile birlikte vezirlik ve dîvân inşâ başkanlığı vazifesini de üstlenmiştir (749/1349).²¹⁷ Bu dönemdeki en önemli olay ise, yaşının kemale erip olgunlaşmasıyla birlikte, yine sultan tarafından verilen elçilik görevini üstlenmesiydi.²¹⁸ Elçilik görevinin ilki, Merînî sultanı Ebu'l-Hasan vefat ettiğinde, yerine geçen oğlu Ebû 'Înân'a başsağlığı dileklerini iletmek için 752/1352'de Mağrib'e gönderilmesiydi.²¹⁹ 755/1354 yılında sultan Ebu'l-Haccâc öldürülünce yerine geçen oğlu Ganî Billah V. Muhammed (755-793)²²⁰ zamanında, yine Mağrib'deki Merînî Sultanı Ebû 'Înân ile dostluk bağlarının yenilenmesi ve Kastilya krallığına karşı iş birliği sağlamak amacıyla ikinci defa elçi olarak gönderilmiştir. Bu

²¹⁴ İbnu'l-Hatîb, *Ravdatu't-Ta'rîf*, s. 18.

²¹⁵ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4, s. 318.

²¹⁶ İbnu'l-Hatîb, *el-Lemhatu'l-Bedriyye*, 2009, s. 128.

²¹⁷ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 2, s. 16; C. 4, s. 320; Ebû Zeyd Velîyuddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Kitabu'l-İber*, I-VIII, Mısır: Bulak, 1284/1867, C. 7, s. 332; Anwar G. Chejne, *Muslim Spain: It's History and Culture*, Minneapolis, 1974, s. 271.

²¹⁸ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4, s. 443.

²¹⁹ İbn Haldûn, *Kitabu'l-İber*, C. 7, s. 332; İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, s. 42.

²²⁰ İbnu'l-Hatîb, *el-Lemhatu'l-Bedriyye*, 2009, s. 138.

dönemde Sultan Ganî Billah'ın güvenini kazanan İbnu'l-Hatîb, kâtiplik ve vezirlik görevlerini üstlenmiş ve iki farklı sultan zamanında vezirlik görevi almasından dolayı *Zu'l-Vizâreteyn* lakabını almıştır.²²¹ İbnu'l-Hatîb Mağrib'e ulaşınca, Ebû Abdullah Muhammed İbn Merzuk tarafından okunan şiir ve konuşmanın akabinde karşılanmış, İbnu'l-Hatîb de aynı şekilde şiir ve konuşma yaparak karşılık vermiştir. Sultan Ebû 'Înân'ın da İbnu'l-Hatîb'den oldukça etkilendiği ve “*tüm istekleriniz yerine getirilmiş olarak döneceksiniz*” dediği bilinmektedir.²²²

2.3.2. İkinci Dönem (760-763)

760/1359 yılında Gırnâta'da meydana gelen bir ihtilal sonucunda, kardeşi Ebu'l-Velid II. İsmail tarafından tahttan indirilen Ganî Billah, Vâdi Âş'a kaçmıştır. İbnu'l-Hatîb her ne kadar yeni yönetimle çalışmaya çabaladıysa da bu konuda başarısız olmuştur. Kısa zaman içerisinde de muhalifler tarafından tutuklanıp hapsedilmiş, mallarına da el konulmuştur. Benî Ahmer Devleti'ndeki olayların yakın takipçisi olan Merînî Sultanı Ebû Sâlim'in yardımıyla İbnu'l-Hatîb hapisten çıkmış, Ganî Billah ile birlikte Mağrib'deki Merînî sarayının himayesine girmiş ve Sultan Ebû Sâlim tarafından dostça muamele görmüşlerdir.²²³ Bu sırada Merînî sarayında sır kâtibi olarak görev yapan İbn Haldûn ile İbnu'l-Hatîb karşılaşmış ve aralarında dostluk başlamıştır.²²⁴ Fas'ta bulunduğu iki yıllık süre zarfında Selâ²²⁵ şehrine yerleşmiş ve burada birçok eser kaleme almıştır.

Ganî Billah, tahta çıkmak için mücadele etmiş ve dönemin şeyhu'l-ğuzât'ı yani kumandanı Osman b. Yahyâ'nın yardımıyla tahtı ele geçirmeyi başarmıştır (763/1362).²²⁶

2.3.3. Üçüncü Dönem (763-773)

Ganî Billah tahta geçince, kendisiyle beraber görevden azledilen veziri İbnu'l-Hatîb'i de Gırnâta sarayındaki vezirlik görevine geri getirmiştir. Sultanın, kendisinin

²²¹ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, Nâşirin ön sözü, s. 23; Anwar G. Chejne, *Muslim Spain: It's History and Culture*, Minneapolis, 1974, s. 271.

²²² İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 3, ss. 107-110.

²²³ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4, s. 443; İbnu'l-Hatîb, *Ravdatu't-Ta'rif*, s. 19; İbn Haldûn, *Kitabu'l-İber*, C. 7, ss. 332-333.

²²⁴ Ali Abdulvâhid Vafî, “*Abdurrahman İbn Haldûn*”, Kahire, 1962, s. 58; İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, Nâşirin ön sözü, ss. 26-27.

²²⁵ İbn Haldûn, *Kitabu'l-İber*, C. 2, ss. 333-334.

²²⁶ İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, s. 99.

tekrar tahta geçmesinde önemli rol oynayan Osman b. Yahyâ'ya yakınlık göstermesi İbnu'l-Hatîb ile Osman b. Yahyâ arasında siyâsî rekabetin başlamasına neden olmuştur. İbnu'l-Hatîb, onun ve adamları aleyhinde sultana karşı telkinlerde bulunmuş, mücadeleye girmiş, sonuç olarak da onu bertaraf etmeyi başarak sultandan sonra tek yetkili kişi olmuştur.²²⁷

İbnu'l-Hatîb'in Benî Ahmer sarayındaki yetkisinin artıp sultanın siyasi anlamdaki güvenini kazanması, etrafındaki bazı insanları rahatsız etmeye başlamıştır. Bu isimlerden birisi Gırnâta kadısı Ebul-Hasan en-Nubâhî (ö. 793/1391) iken diğeri İbnu'l-Hatîb'in öğrencisi ve yardımcısı olan İbn Zümrek'tir. İbnu'l-Hatîb ile İbn Zümrek'in arasının açılmasının temelinde siyasi rekabet yer alırken, en-Nubâhî ise, dinden çıkma ve dinî hükümlere karşı gelme gibi ithamlarda bulunarak daha tehlikeli bir kampanyaya liderlik etmiştir.²²⁸

İbnu'l-Hatîb vesilesiyle saraya kâtip olarak giren İbn Zümrek, 760/1359 ihtilalinden sonra Sultan Ganî Billah ile Mağrib'e gitmiş ve sürekli ona eşlik etmiştir. Sultan tahta geri döndüğünde İbnu'l-Hatîb'i başvezir, İbn Zümrek'i de sır kâtibi olarak görevlendirmiştir. Özellikle Mağrib sürgününde sultanın yanından ayrılmayan İbn Zümrek, sultanın tekrar tahta geçmesiyle siyasi anlamda bir beklenti içine girmiş olacak ki İbnu'l-Hatîb'in vezirlik görevine çağrılmasıyla hayal kırıklığına uğramıştır.²²⁹ Öte yandan en-Nubâhî, İbnu'l-Hatîb'e; atalarla övünmek, rüşvet almak ve sahip olduğu siyasi gücü kötüye kullanmak, ashaba dil uzatmak, dine aykırı davranmak ve alay etmek, dünya hayatına aşırı bağlanmak, Endülüs uğruna yapılacak olan cihattan kaçmak, lüks ve refah içinde yaşamak, gıybet yapmak ve dünyalık işler için dini harcamak gibi konularda suçlamalarda bulunmuştur.²³⁰

Ganî Billah, İbnu'l-Hatîb tarafından tahttan indirilme tehlikesiyle karşı karşıya olduğu konusunda aldığı duyumlardan endişelenmiştir. Bu durumun farkına varan İbnu'l-Hatîb, Merînî sultanı Ebu'l-Fâris Abdulaziz'den himaye talep etmiş ve bu talebi kabul görmüştür. 773/1371 yılında beraberindeki adamlarıyla, sultan tarafından hazırlatılan

²²⁷ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, Nâşirin ön sözü, s. 29.

²²⁸ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, Nâşirin ön sözü, s. 33.

²²⁹ Parlak, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb'in Siyâsî Kişiliği*, s. 65.

²³⁰ Hasan b. Muhammed es-Sâih, *Munevveâtü İbni'l-Hatib*, y.y., Daru'l-Beyza, 1978, s. 80-81; Parlak, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb'in Siyâsî Kişiliği*, s. 16.

gemilerle, Sebte'ye ordan da Tilimsan'a geçen İbnu'l-Hatîb, Merînî sultanı Ebu'l-Fâris Abdulaziz'e iltica etmiştir.²³¹

İbnu'l-Hatîb, Ebu'l-Hasan en-Nubâhî tarafından kendisine yapılan bu suçlamalara, *Hal'u'r-resen fî emri'l-Kâdî Ebi'l-Hasen* adlı risalesiyle karşılık vermiş. Bu risale günümüze ulaşmamıştır.²³²

2.3.4. Dördüncü Dönem (773-776)

Benî Ahmer sultanı Ganî Billah, İbnu'l-Hatîb'in, Merînî sultanını Benî Ahmer Devleti'ni işgale teşvik ettiği dolayısıyla kendisi için tehlike arz ettiği fikrine iyice inânmış ve siyasi yollarla İbnu'l-Hatîb'in iadesini talep etmiştir. Bu istek reddedilmiş ve İbnu'l-Hatîb bir süre daha himaye edilmiştir. Bu durum iki ülke arasındaki dostluk ilişkisinin bozulmasına neden olmuştur. Bu çaba başarısız kalınca, çareyi yönetim katında aramakta bulan²³³ Sultan, Gırnâta'da İbnu'l-Hatîb'in zamanında tutuklanmış olan Merînî emirlerinden Abdurrahman b. Yeflus ve veziri Mesud b. Masâ'yı serbest bırakarak, Mağrib'de yeni bir ayaklanma başlatmalarını sağlamıştır. Olaylar neticesinde de İbnu'l-Hatîb'i kendisine teslim etmesi şartıyla, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ebî Sâlim'in tahta geçmesine yardımcı olmuştur (776/1374).²³⁴

Ebu'l-Abbas da söz verdiği üzere İbnu'l-Hatîb'in tutuklanması emrini vermiş, veziri Süleyman b. Davud²³⁵ bu emri yerine getirmiş, bu haberin de sultana iletilmesini sağlamıştır. Bu haber üzerine Gırnâta'dan Mağrib'e İbni Zümrek'in başkanlığında, içerisinde fukaha ve ileri gelen kişilerin bulunduğu bir heyet gitmiştir. Huzurlarına İbnu'l-Hatîb getirilmiş ve onlarda bazı eserlerinde dinden çıkma küfür içerdiği ve dolayısıyla zındıklıkla suçladıkları İbnu'l-Hatîb'in idam edilmesini talep etmişlerdir. Cezası hakkında henüz karar verilmemişken, Süleyman b. Davud'un adamları hapsi basmış ve İbnu'l-Hatîb'i boğarak öldürmüşlerdir (776/1374). Defnedilen cesedi ise sonraki gün yerinden çıkartılmış, yakılmış ve ardından tekrar defnedilmiştir.²³⁶

²³¹ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, Nâşirin ön sözü, s. 33.

²³² el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 7, s. 101; İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, s. 268.

²³³ Parlak, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb'in Siyâsî Kişiliği*, s. 65.

²³⁴ İbn Haldûn, *Kitâbu'l-İber*, C. 7, s. 338.

²³⁵ Süleyman b. Dâvud'un İbnu'l-Hatîb'e karşı oluşan düşmanlığının sebebi, sultan tarafından Gırnâta'daki orduların başına getirilme isteğinin İbnu'l-Hatîb tarafından engellenmesidir. Bkz: İbn Haldûn, *Kitâbu'l-İber*, C. 7, s. 341.

²³⁶ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, Nâşirin ön sözü, s. 42; İbn Haldûn, *Kitâbu'l-İber*, C. 7, s. 342.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ENDÜLÜS ARAP EDEBİYATI'NDA NESİR VE ŞİİR

3.1. ENDÜLÜS ARAP EDEBİYATI'NA KISA BİR BAKIŞ

Müslümanların Endülüs'teki tarihlerinin ilk dönemlerine bakıldığında, söz konusu dönemin ilmî bir özellik taşımadığı aksine fetih ve savaşların yanı sıra siyasi mücadelelerin hâkim olduğu bir zaman dilimi olduğu görülmektedir. Hal böyle olunca söz konusu dönemde ilmî faaliyetlerin gerçekleşmesi için ihtiyaç duyulan ortamın oluştuğunu söylemek mümkün olmayacaktır. İlmî faaliyetlerin ise nisbeten, Kurtuba'da Endülüs Emevî Emirliği kurulduğu zamanlarda (138/756) başladığı söylenebilir. Çünkü Müslümanlar henüz dinî hamasetle dolu fetih havasından çıkamamışlar ve her zaman öncelikli konuları din olmuştur. Dinî ve siyasi istikrarları biraz daha güçlendikten sonra ise, artık diğer ilimlere yönelmeye başlamışlardır.

Hicri ikinci yüzyılın ortalarında Endülüs'de Emevî Emirliği istikrarını sağladığı dönemde, doğuda Abbâsîler ilim ve kültür açısından ileri bir konuma ulaşmış, Basra ve Kûfe şehirleri dil ve edebiyat âlimlerinin toplandığı merkez haline gelmiş, böylece doğu, ilim ve kültür merkezi olma özelliği taşımıştır. Emevîler ise, doğuluların sahip olduğu bu bilgi birikimini Endülüs'e aktarmış ve doğuluların eserlerini örnek alarak Endülüs'de ilmî faaliyetlerin başlamasını sağlamışlardır.

Endülüs'te ilmî hareketlerin başlamasına olumlu etki eden faaliyetlerin başında bazı Endülüs'lü âlimlerin doğuya gönderilmesi olmuştur. Bu kişiler doğunun ilmini alıp Endülüs'e getirmek için adeta kendilerini adamışlardır. Bu isimlerin başında Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî (ö. 234/849) gelmektedir. Endülüs'ten Medine'ye giden el-Leysî, İmam Mâlik'ten ders almış, Endülüs'te Malikî mezhebinin hızlı bir şekilde yayılıp, resmî mezhep haline gelmesinde etkili olmuştur. Aynı şekilde Mısır'a gidip dönemin âlimlerinden dersler okumuş ve öğrendiği bilgileri Endülüs'e taşımıştır.²³⁷ Ayrıca doğunun önde gelen bazı isimlerinin, sahip olduğu ilmî ve edebî bilgisinden istifade edilebilmesi için Endülüs'e davet edilmesi de Endülüs'te ilmî faaliyetlerin başlamasında etkili olmuştur. Bu isimlerin başında *el-Emâlî* adlı eserin sahibi olan Ebû Alî el-Kâlî (ö. 356/967) gelmektedir. 330/942' de Bağdat'tan Endülüs'e (Kurtuba'ya) gelen el-Kâlî,

²³⁷ el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 2., s. 149; 2013, C. 43, Ali Hakan Çavuşoğlu, "Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C. 43, s. 267.

Halife III. Abdurrahman en-Nâsir tarafından törenle karşılanmış, bizzat oğlu II. Hakem el-Mustansır Billah'ın ilmî ve edebî eğitimiyle görevlendirmiştir. Endülüs'te ders verme ve eser kaleme alma konusunda II. Hakem'in desteğiyle el-Kâlî önemli vazifelerle görevlendirilmiş, kendisine danışılan önemli bir âlim olmuş, ulemâ arasında bir otorite kabul edilmiştir.²³⁸

Yukarıda aktarılan bilgilerden anlaşılacağı üzere Endülüs Arap edebiyatının oluşumunda ve şekillenmesinde Doğu Arap edebiyatının önemli bir rolü olmuştur. Bu iki edebiyat arasında sağlam bir bağ olmasının yanı sıra Endülüs Arap edebiyatının Doğu Arap edebiyatının devamı niteliğinde olduğunu söylemekte bir beis olmayacağını düşünmekteyiz. Bu ilişki, Endülüs Arap edebiyatındaki nesir konusunda da net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda Endülüslü edebiyatçıların nesrinden söz etmek, doğulu edebiyatçıların nesrini bilmeyi gerekli kılmaktadır. Çünkü Endülüs nesrinin doğu nesrinden ne ölçüde etkilendiği ne ölçüde ona katkıda bulunduğu ve hangi noktalarda ondan ayrıldığını tespit etmek de yine doğu nesrini bilmekten geçmektedir. Bu bağlamda Arap nesrinin, doğuda ortaya çıkışından itibaren büyük bir gelişme gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu gelişme de kendisini her birinin kendine has üslup ve sanatları olan üç aşamada ortaya koymaktadır. Böylece de Arap edebiyatı nesir türlerinde görülen ve birbirini takip eden sanat, tasnî' ve tasannu' adı verilen üç temel üslup meydana gelmiştir.²³⁹ Bunların ilki olan sanat üslubu, söz sanatlarının manaya bağlı olarak olarak tabi şekilde kullanıldığı, cahiliye döneminden başlayıp İslamî dönemi takip eden ve Emevîler döneminin sonuna kadar olan zaman diliminde yaşamış edebiyatçı ve hatiplerin nesirlerine hâkim olan üsluptur. Bu üslupta aslolan, lafız ve mana arasındaki tam uyumdur ve lafzın kalitesi mananın kalitesine bağlı olarak değişir. Parlak ve alımlı lafızların yerine daha sade lafızların manayı bozmayacak şekilde kullanıldığı üsluptur. Bu dönemin nesrindeki lafızlar kolay anlaşılması ve yapısı bakımından fesahate uygundur. İnsanın doğasına uygun olarak herhangi bir zorlama yapılmaksızın söylenmiş, kısa ve öz (vecîz), açık ve net olan sözdür. Bu üslup, manaları ve lafızları bakımından, cahiliye döneminin hutbe, vasiyet ve mesellerinde, Kurân-ı Kerim'in sûrelerinde ve sahih hadislerde somutlaşan edebî üslupta, Rasulullah ve Râşid halifelerin hutbelerinde ve son

²³⁸ el-Makkarî, *Neḥḥu't-Tîb*, C. 1., s. 386; Hüseyin Elmalı, “ Kâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, C. 24, s. 260.

²³⁹ Şevkî Dayf, *el-Fenn ve Mezâhibuh fi'n-Nesri'l-Arabî*, 10.b., Kâhire: Dâru'l-Meârif, 1960, s. 7.

olarak da Emevîler dönemindeki belagatçilerin risâle ve eserlerinde görülmektedir. Emevîler devrinin sonlarında yaşamış olan Abdulhamid el-Kâtib (ö. 132/750) kendi döneminde bu üslubun temsilcisi olarak kabul edilmiştir.²⁴⁰ Bu üslubun önemli temsilcilerinden birisi de şüphesiz Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız (ö. 255/869) olmuştur. Emevîler döneminde Abdulhamîd el-Kâtib'in başlattığı ve Abbâsîler döneminin başında İbnu'l-Mukaffa'nın geliştirdiği edebî nesir türü Câhız'ın çabalarıyla ilerleme kaydetmiştir. Câhız, lafız ve mana dengesini korumaya çalışmış ve bu dengenin güzellik açısından önemli olduğunu dile getirmiştir. Lafzın edebiyattaki önemine vurgu yaparak, lafızların doğru seçilmesiyle anlamın da doğru ve güzel olacağını savunmuştur. Ona göre söz, anlamı lafzı, lafzı da anlamı ile yarışmadıkça ve lafzı kulağa anlamı ile aynı anda varmadıkça belagat ismini hak edemeyeceğini, sözün manası değerli, lafzı da belagatli olursa yağmurun verimli toprakta yapacağı etkinin aynısını kalplerde yapacağını belirtmiştir.²⁴¹

İkinci üslup ise, secinin ve söz sanatlarının yoğun bir şekilde kullanıldığı tasnî' üslubudur. Abbâsîler dönemine gelindiğinde, sosyal hayattaki gelişme ve refahın artmasına bağlı olarak kaleme alınan eserlerde süslü ve sanatlı bir anlatım tarzı oluşmuş, söz sanatlarına ve seciye ağırlık verilmeye başlanmıştır. Yazarlar, eserlerinde manadan çok lafza önem vermeye başlamışlardır. Bu üslup Abbâsî dönemindeki edebî nesir türünün temelini oluşturan dîvân kâtiplerinin resmî yazışmalarına yani risâle sanatına hâkim olan üslup olmuştur. Bu dîvân kâtiplerinin üslubunda dikkat çeken nokta ise, cinâs ve tıbâk başta olmak üzere çeşitli söz sanatlarını kusursuzca kullanmaları, aynı zamanda secili ifadelerle de sıkça yer vermeleri olmuştur. Ayrıca bu üslup sadece dîvân risâlelerinde değil, özel yazışmalara da hâkim olmuştur. En büyük temsilcisi olan İbnu'l-Amîd (ö. 360/970), risâle yazımında seci kapısını açarak cinâs, tıbâk ve tasvîr gibi söz

²⁴⁰ Dayf, *el-Fenn ve Mezâhibuh fi'n-Nesri'l-Arabî*, ss. 15-188; Enîs el-Makdisî, *Tetavvuru'l-Esâlibi'n-Nesriyye fi'l-Edebi'l-Arabî*, 1.b., Beyrut: Dâru'l-İlmî li'l-melâyîn, 1960, s. 85; Ömer Ferruh, *Târihu'l-Edebi'l-Arabî*, 5.b., I-VI, Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-melâyîn, 1968, C. 1, s. 44, 88; Muhammed Kurd Ali, *Umerau'l-Beyân*, I-II, 1.b., Kâhire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2011, C. 1, s. 16; Ali Şakir Ergin, "Abdulhamîd el-Kâtib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, C. 1, s. 225; İsmail Durmuş, "İbnu'l Mukaffa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C. 20, s. 131.

²⁴¹ Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, I-IV, Beyrut: Dâru'l-Fikri li'l-Cemî, 1968, C. 1, s.61, 81; İsmail Güler, "Arap Belagatında Biçim ve Anlam Tartışmaları" U.Ü.İ.F., CİLT 10, S. II, 2001, ss. 136-137.

sanatlarını, secîli ifadelerle ilk kullanan kişidir.²⁴² Bu üslubun diğer temsilcileri ise, Ebû Bekir el-Hârizmî (ö. 383/993) ve Bediüzzaman el-Hemedânî (ö. 398/1008)'dir. Bunların risâlelerinde seci ile birlikte cinâs ve tıbâk gibi söz sanatları ağır basmaktadır. Kelime oyunlarına ve mübalağa sanatına bolca yer verip, anlatımda lafı uzun tutma anlamındaki itâle sanatına sıkça başvurmuşlardır. Bir olayı anlatırken de tarihi bilgilerden ve zaman zaman da şiirlerden alıntılar yapmışlardır.²⁴³

Üçüncü üslup ise, manadan çok lafzın ön plana çıktığı, söz sanatlarının amaç haline geldiği, mananın bu söz sanatlarına feda edildiği ve “sanat için sanat” anlayışı doğrultusunda nesir ürünlerinin ortaya konulduğu tasannu‘ üslûbudur.²⁴⁴ Bu üslubun en meşhur temsilcisi olan Ebu'l Alâ el-Maarrî (449/1057) görüşlerini şiirleriyle örmüş, çoğu zaman da sembol ve mecazlarla onları dile getirmiştir. Kendisi eserlerinde, seci sanatını tek harf üzere değil en az iki ve daha fazla harf ile yapmaya özen göstermiştir. Ayrıca garip kelimeleri oldukça fazla kullanmış ve kâtiplerin bu garip lafızları kullanılmalarını amaç edinmeleri gerektiğini savunmuştur.²⁴⁵

Doğu Arap edebiyatına hâkim olan sanat, tasnî‘ ve tasannu‘ şeklindeki bu üç üslub etkisini Endülüs Arap edebiyatında da göstermiş ve bu çerçevede ürünler verilmiştir. Söz sanatlarının manaya bağlı olarak tabi şekilde kullanıldığı sanat üslubu, Valiler Dönemi, Emevî Emirliği Dönemi ve Emevî Halifeliği Dönemi'ndeki Endülüslü edebiyatçıların nesrine hâkim olan üslup olmuştur. Yine Endülüslü edebiyatçılar el-Câhız'ın, edebî üslubundan etkilenmiş ve ondan alıntılar yaparak kendi edebiyatlarına katkıda bulunmuşlardır. Halifelik dönemi itibariyle ise Endülüs nesri tasnî‘ üslubunun etkisinde kalarak, artık şekil açısından süslü mana açısından ise derinlikli bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Bu ekolün ileri gelen isimleri ise, Abdülmelik b. Şuheyd (ö. 393/1003) Ebu'l-Velîd İbn Zeydün (ö. 463/1071), el-Feth b. Hâkân el-Kaysî (ö. 529/1135), Muhammed b.

²⁴² Dayf, *el-Fenn ve Mezâhibuh fi'n-Nesri'l-Arabî*, s. 194, 211; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, C. 2, s. 40.

²⁴³ Dayf, *el-Fenn ve Mezâhibuh fi'n-Nesri'l-Arabî*, s. 235, 246, Kenan Demirayak, “Ebû Bekir el-Hârizmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997, C. 16, s. 220; Nevzat Aşık, “Bediüzzaman el-Hemedânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C. 5, s. 328.

²⁴⁴ İsmail Durmuş, “Nesir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2007, C. 33, s. 6.

²⁴⁵ Dayf, *el-Fenn ve Mezâhibuh fi'n-Nesri'l-Arabî*, ss. 269-272; Sahbân Halîfât, “Ebu'l-Alâ el-Maarrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C. 10, s. 288.

Ebi'l-Hisâl (ö. 540/1146), Ebu'l-Mutarriif Ahmed b. Umeyra (ö. 658/1261) şeklinde sıralanmıştır.²⁴⁶

Manadan çok lafzın ön plana çıktığı, söz sanatlarının amaç haline geldiği tasannu' üslubu ise etkisini özellikle Murâbıtlar ve Muvahhidler döneminde göstermiştir. Söz konusu dönemde yönetim katında aktif olarak yer almaya başlayan fakihler, hükümdarlar tarafından kâtib olarak seçilmiştir. Dolayısıyla onların kendi uzmanlık alanlarına dâhil olan bazı ilmî terimler, nesirlerinde yer almaya başlamıştır. Sonuç olarak da ilmî terimlerin yer aldığı, garîb lafızların oldukça fazla kullanıldığı, seci sanatının tek harf üzere değil en az iki veya daha fazla harf üzere yapılmaya özen gösterildiği bu dönemde nesir alanında bir donukluk meydana geldiğini söylemek mümkün olmaktadır. Benî Ahmer döneminde de etkili olan tasannu' üslubunun en büyük temsilcisi Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb (ö. 776/1374) olmuştur.²⁴⁷

Sonuç olarak, Endülüs'deki ilk ilmî faaliyetler döneminde, doğuya olan bağımlılığın sonucunda bu iki kültüre ait edebî ürünler arasındaki benzerliğin oldukça fazla olduğunu söylemek mümkün olmaktadır. Zamanla Endülüslüler, doğunun edebiyatıyla kendi birikimlerini harmanlamışlar, doğudakinden farklı kendilerine has birtakım özellikleri olan edebî ürünler ortaya koymaya başlamışlardır. Her ne kadar şiir ve nesir alanındaki genel kuralları doğudan almışlarsa da zaman içinde ortaya çıkan Endülüs'e has muvaşşah ve zecel türü şiirler bunun en iyi örneği olmuştur.

3.2. ENDÜLÜS ARAP EDEBİYATI'NDA NESİR

3.2.1. Tarihsel Gelişimi

Endülüs Arap edebiyatında nesir türü gelişim ve değişim itibariyle üç dönemde ele alınabilmektedir:

Birinci dönem Endülüs'ün fethinden, Endülüs Emevî Halifeliğine kadar olan zaman zarfını kapsamaktadır. Bu dönemde nesir türünden edebî eserler sadece hutbe ve resmî yazışmalar anlamına gelen risâlelere dayanmaktaydı. Çünkü doğudan Endülüs'e göç eden birçok ilim ve edebiyat ehli kişiler, göç ettikleri vatanlarından miras aldıkları örf ve adetleri, yerleştikleri yeni yerlerde de sürdürmüşlerdi. Onların nesir türünden

²⁴⁶ Muhammed Mesud Cubrân, *Funûnu'n-Nesri'l-Edebî fî Âsâri Lisâniddîn İbni'l-Hatîb*, I-II, Beyrut: Dâru'l-Medari'l-İslâmî, 2004, C. 1, ss. 72-73.

²⁴⁷ Dayf, *el-Fenn ve Mezâhibuh fî'n-Nesri'l-Arabî*, ss. 331-332.

bildiği ise sadece, insanları dinin emrettiği şeylere yönlendiren öğütler, mücahitlere cesaret verici ifadeler, sultanlar ile valilerin arasında geçen ve sanatsal ifadenin görüldüğü risâlelerden ibaretti.²⁴⁸

İkinci dönemde Endülüs'te kültürel anlamda bir gelişme yaşanması sonucu, halife III. Abdurrahman en-Nâsır, oğlu II. Hakem el-Mustansır Billah ve Mulûku't-Tavâif emirleri, okul ve kütüphane inşa etme hususunda adeta birbirleriyle yarışır hale gelmişlerdir. Hatta doğunun edebî ve ilmî olgunluğunu, doğunun kâtip ve şairlerinin eserlerini Endülüs'e getirmeleri için doğuya heyetler göndermişlerdir. Bunun yanı sıra, vezirlik makamını, mektuplaşma konusunda usta ve kabiliyetli olan kişilere emanet etmek konusunda yine rekabet haline girmişler ve nesir de halifelerin nezdinde yüksek bir saygınlık elde etmişti.²⁴⁹ Ayrıca Endülüs'ün birçok bölgesinde kurulan birbirinden bağımsız emirlerin yönettiği beyliklerin kurulmasının akabinde bu beylikler arasında çıkan siyasi çatışmalar yani otorite savaşları, o dönemin edebiyatına da büyük oranda yansımıştır. Her bir beyliğin yöneticisi, adeta kendi propagandalarını yapması için bölgenin en iyi kâtibini kendi sarayında bulundurmaya çalışmaktaydı. Aynı şekilde, yazı işlerinde üstün yeteneğe sahip olan kişileri dîvân kâtipliği ve vezirlik görevine getirmektedir. Bu gibi sebepler de nesrin gelişmesine katkı sağlamıştır.²⁵⁰

Üçüncü dönem olan Murâbıtlar ve akabinde Muvahhidler hükümrânlığı zamanında ise genel olarak Endülüs'te edebî anlamda bir ilerleme kaydedilmemiştir. Murâbıtlar döneminde, hükümdarlar dini meselelere önem vermeye başlamış, bu doğrultuda da fıkıh âlimlerine büyük yetkiler vermişlerdir. Bunun karşılığında ise felsefe ile ilgilenen kişilere baskılar yapılmış, onlar zındıklıkla suçlanmıştı. Muvahhidler zamanında ise her ne kadar hükümdarlar artık aklî ilimlere ve felsefî konulara ilgi duymaya başladılarsa da bu durum edebî ortamın gelişmesine fayda sağlayacak seviyeye ulaşmamıştır. Sonuç itibarıyla de bu zaman dilimlerinde nesir alanında gerileme başlamıştır. Artık nesir, parlak rengini kaybetmeye başlamıştır.²⁵¹

²⁴⁸ Hannâ el-Fâhûrî, *Târîhu 'l-Edebi 'l-Arabî: el-Edebu 'l-Kadîm*, 1.b., Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1986, s 901.

²⁴⁹ el-Fâhûrî, *Târîhu 'l-Edebi 'l-Arabî: el-Edebu 'l-Kadîm*, s. 902.

²⁵⁰ Dayf, *el-Fenn ve Mezâhibuh fi 'n-Nesri 'l-Arabî*, ss.324-325.

²⁵¹ el-Fâhûrî, *Târîhu 'l-Edebi 'l-Arabî: el-Edebu 'l-Kadîm*, s 902; Dayf, *el-Fenn ve Mezâhibuh fi 'n-Nesri 'l-Arabî*, ss. 331-332.

3.2.2. Nesir Çeşitleri

Endülüs Arap edebiyatında nesir türünün oluşum ve gelişimini ele aldığımız bi önceki başlıkta ifade edildiği üzere, doğuya olan bağımlılığın sonucunda bu iki kültüre ait edebî ürünler arasındaki benzerliğin oldukça fazla olduğu söylenmişti. Ne var ki zaman içinde Endülüslüler, doğunun edebiyatıyla kendi birikimini harmanlamış, doğudakinden farklı kendine has birtakım özellikleri olan edebî ürünler ortaya koymaya başlamışlardır.

Bu başlık altında Endülüs Arap edebiyatındaki nesrin gelişimi konusunda sonra Endülüs Arap Edebiyatı'nda öne çıkan ve Endülüslülere has olan²⁵² belli başlı nesir türleri incelenecektir:

3.2.2.1. Hitâbet

Arapça aslı hitâbe (الخطابة) olan hitâbet kelimesi “güzel söz söylemek, konuşma yapmak, hitap etmek” gibi anlamlara gelmektedir. Terim anlamı ise, “Herhangi bir konuda bir topluluğa konuşma yapmak, maksadını muhataba bildirmek, bir fikri açıklamak, öğüt vermek” şeklindedir. Yazılı ifadeden farklı olarak, sözlü bir ifade çeşidi olan hitabet, hayal ve belagat ile beslenir. Bu yönü itibariyle şiire benzer. Hatta hitabet mensur bir şiirken, şiir ise manzumdur.²⁵³

Endülüs'ün fethini tamamlamak için peş peşe yapılan mücadeleler, savaşma arzusunu uyandırmak ve insanları Allah yolunda cihada teşvik için hatiplerin varlığını gerekli kılmıştır. Aynı şekilde düşmana karşı kazanılan zaferleri genel meclislerde övecek ve daha fazla zafer kazanmaya teşvik edecek hatiplere de ihtiyaç duyulmuştur. Mulûku't-Tavâif döneminde merkezi otoritenin kaybolması, kendi aralarında meydana gelen ayrılıklar ve beyliklerin birbirlerine karşı düşmanla bir olması gibi durumlar, yine hatiplerin varlığını bir şeyler söyleme konusunda gerekli kılmıştır.²⁵⁴

Her ne kadar, yukarıda belirtildiği gibi Endülüs'te hitabet alanında iyi ürünler verilebilmesi için gerekli sebepler var olmuşsa da özellikle fetihten hilafet dönemine kadar olan süre zarfında beklenen oranda ürün verilememiştir. Bunun nedeni konusunda

²⁵² Atık, *el-Edebu'l-Arabî fi'l-Endelus*, s. 437.

²⁵³ Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esasu'l-Belâğa*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1972, II, C. 1. s. 167; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. 1, s. 361; Atık, *el-Edebu'l-Arabî fi'l-Endelus*, s. 438; Mahmut Kaya, “Hitâbet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. 18, s.156.

²⁵⁴ Atık, *el-Edebu'l-Arabî fi'l-Endelus*, s. 439.

ise tarihçiler fikir ayrılığına düşmüştür: Bir kısım tarihçi, Endülüs'ün fethinden Mulûku't-Tavâif dönemine kadar, hitabetin gelişme gösterdiği hatta o dönemin şiirinden daha üstün tutulduğunu savunmaktadır. Öyle ki hitabetin sahip olduğu değer sebebiyle, âlimler, tıpkı fakîh olarak lakaplandırıldıkları gibi hatîb olarak da lakaplandırılmışlardır. Arapların Endülüs'de bulundukları son zaman zarfında ise, başlarına gelen siyasi ve olumsuz seyreden sosyal olaylar sebebiyle, sadece yönetim katında değil, şiir ve nesir alanında da bir zayıflık meydana gelmiştir. İşte bu gruba göre Endülüs hutbelerinin az sayıda bize ulaşmasının sebebi; irticalen söylenen ve çok uzun olan hitabetin derlenip kayıt altına alınmasının zor olduğu ayrıca derlenebilen kısmın ise İspanyolların yeniden Endülüs'ü işgal etmeleri sonucunda kaybolmasıdır. Diğer kısım tarihçiler ise, Endülüs'te hitabetin hak ettiği ilgiyi görmediği kanaatindedir. Çünkü vali, halife ve emirlerin sözden çok kılıca dayanması, siyasi muhalefeti yok etmeye yönelik davranması, dikkatlerin ilim, edebiyat ve sanata çevrilmesi, edebiyatçıların kendilerini şiir ve risâleye adanmaları gibi sebepler, Endülüs'te hitabet alanının daralmasına bu alanın da sadece dinî içerikli hitabetle sınırlı kalmasına sebep olmuştur.²⁵⁵

Günümüze ulaşan az sayıdaki Endülüs hitabetine üslup açısından bakıldığında ise, üç aşamalı gelişim ve değişim geçirdiği dikkat çekmektedir:

1. Fetih zamanında, vali ve komutanlar tarafından insanları fethe teşvik edici, Allah yolunda cihat için sabrı öğütleyici aynı zamanda fethedilen yerlerin elde tutulabileceği yönündeki hutbeleri, net, anlaşılır, öz, seciden uzak ve içten geldiği şekliyle söylenen lafızlardan oluşuyordu. Konusu itibariyle önceleri sadece savaş ile sınırlıyken, daha sonra kabileler arasında baş gösteren ayrılıklar sebebiyle asabiyet konusu da dâhil olmuştur.

2. Kültürel anlamda yaşanan gelişmelere paralel olarak, Endülüs'te bazı ilimler yaygınlık kazanmış, insanlar o ilimleri öğrenmeye başlamış ve o konuda fikri tartışmalar başlamıştır. Bu da hitabet sanatının konu ve üslup bakımından gelişmesini sağlamıştır. Artık hitabete secili üslup ve lafzi süsleme sanatları dâhil olmuştur.

3. Murabıtlar ve Muvahhidler dönemi itibariyle ise, hitabet tamamen zorlama ve yapmacıklığın hâkim olduğu ve hitabetin seciye boğulduğu bir tarza bürünmüştü.²⁵⁶

²⁵⁵ Atîk, *el-Edebu'l-Arabî fi'l-Endelus*, ss. 440-441.

²⁵⁶ el-Fâhûrî, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî: el-Edebu'l-Kadîm*, ss. 902-903.

3.2.2.2. Risâle

Risâle رسالة kelimesi sülasi رَسَلَ kökünden ve “göndermek” anlamındaki (أَرْسَلَ) fiilinden türemiştir. Mektup, mesaj, bilimsel tez, elçilik gibi anlamlara gelmektedir.²⁵⁷ Klasik Arapça sözlüklerde ise (الرُّسُلُ) sözcüğü için (الْقَطِيعُ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ) “her şeyden bir demet” ile (الْقَطِيعُ مِنَ الْإِبِلِ وَالْغَنَمِ) “deve ve koyun sürüsü” anlamında kullanılmıştır.²⁵⁸

ez-Zemahşerî (ö. 538/1143) *Esâsu'l-Belâğa* adlı eserinde (رَسَلَ) kökünden gelen kelimeleri açıkladığı bölümde, “mektuplaşma, yazışma, mektup” anlamlarındaki mükâtebe ve mürâsele terimlerini eş anlamlı olarak verilmektedir.²⁵⁹

“Mektup yazma sanatı” anlamına gelen teressül terimi, temel kaynaklarda risâle yazarlarının mesleği olarak geçmektedir. Örneğin İbn Hallikân (ö. 681/1282), İbnu'l-'Amîd'in (ö. 367/978) biyografisini verirken “أما الأَدَبُ والتَّرْسُلُ فَلَمْ يُقَارَبْهُ فِيهِ أَحَدٌ فِي زَمَانِهِ” “Edebiyat ve mektup yazımına gelince, zamanında hiç kimse bu konularda ona yaklaşamazdı.” ifadesini kullanmıştır.²⁶⁰ Mektup yazma sanatı anlamına gelen teressül ile mektuplaşma anlamındaki murâsale kastedilmektedir. Bununla hem yazanın hem de kendisine yazılanın her gruba uygun olan edebiyat ve özel terimleri bakımından içinde bulunduğu koşulları bilmesi kastedilmektedir. Teressül, üsluplarının benzer olması sebebiyle, mektuplaşmayı, hitabeti ve kitapların ön sözünü kapsamaktadır.²⁶¹

Emevîler döneminde imparatorluğun sınırları oldukça genişlemiş, halife ile çeşitli bölgelere atanan valiler arasına mesafeler girmiştir. Bu durum da dini, siyasi ve idari işlerle alakalı konularda, valilerle mektuplaşmayı gerektirmiştir. Dolayısıyla bu işleri yoluna koyacak bir düzenlemenin varlığını yani dîvân kurumunu zorunlu kılmıştır. Emevî halifesi Muâviye b. Ebî Sufyân (ö. 60/680) döneminde halifenin mektuplarının yazılması için *Dîvânu'r-Resâil* ve sadece gönderilen kişinin okuyabilmesi amacıyla mektupların mühürlenmesi için *Dîvânu'l-Hâtem* denilen risâle dîvânları kurulmuştur. Burada çalışan kişilere “kâtib”, üstlendikleri işe de “mukâtebe” denilmiştir. Zamanla mektuplaşmanın önemi artmış, risâle türü tam anlamıyla teşekkül etmeye başlamıştır. Risâleler dîvândan

²⁵⁷ İbrâhim Enis, Abdülhâlim Mansur, Atiyye es-Savvalihi, Muhammed Halefullah Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, I-II, Mısır: Mecmeu'l-Lugati'l-Arabiyye, 1972, C. 1, s. 344.

²⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. 11, s. 281; Ebu'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1888, I-X, C. 7, s. 343.

²⁵⁹ ez-Zemahşerî, *Esasu'l-Belâğa*, C. 1, s. 231.

²⁶⁰ Ebu'l-'Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, I-VIII, Thk. İhsân Abbâs, Beyrut: Dâru Sâdır, 1977, C. 5, s.104.

²⁶¹ Corcî Zeydân, *Târihu Âdâbil'l-Lugati'l-Arabiyye*, Kâhire: Muessesetu Hindâvî, 2013, s. 689.

çıkan siyasi içerikli er-Resâilu's-Siyâsiyye (resmî yazışmalar) ile sitem, özlem, teşekkür ve kutlama gibi konuları işleyen er-Resâilu'l-İhvâniyye (kardeşlik yazışmaları) gibi türlere ayrılmıştır.²⁶²

Emevî Devleti'nde risâle sanatında bazı isimler öne çıkmıştır. Bu dönemin sonlarına doğru gelindiğinde, Abdulhamîd b. Yahyâ el-Kâtib'in (ö. 132/750) risâle sanatına yeni bir soluk getirdiği görülmüştür. Risâle üslubunun kurucusu sayılan el-Kâtib, bu üslubun kural ve kaidelerini düzenlemiş ve onu bölümlere ayırmış, bu bölümlere tahmîdat ile başlamış ve her bölümde de müstakil bir konuyu ele almıştır. Ayrıca risâle tarzını, müstakil bir sanat dalı haline getirmiştir. Abdulhamid kâtiplik sanatında örnek gösterilen, döneminin fesahatte ve belagatte kendini ispatlamış, en önde gelen kâtibi olmuş, kendinden sonra gelen risâle yazarlarını da etkilemiştir. Bu nedenle de “*Risâle Abdulhamîd ile başlar, İbnu'l-Amîd ile son bulur*” denilmiştir.²⁶³

Abbâsîler döneminin risâle sanatında ön plana çıkan ismi ise, Emevîlerin yıkılıp Abbâsîlerin kurulduğu yıllarda yaşamış olan İbnu'l Mukaffa (ö. 142/759) olmuştur. Kendisi Abbâsîler döneminde hanedan ailesinden valî olarak görev yapan kimselerin yanında kâtip olarak çalışmıştır. Abdulhamîd'den sonra Arap nesrinin ilk önemli ismi olan müellif, risâle sanatında lafızdan çok mana güzelliğinin ön plana çıktığı, aralarında mantıkî ilişkinin bulunduğu cümlelerin kullanıldığı, seci ve söz sanatlarının kullanılmadığı bir üslup tarzı oluşturmuştur.²⁶⁴

Endülüs dönemine gelindiğinde ise risâle edebiyatının oluşmaya başladığı ilk dönemlerden itibaren, “kitâb” lafzı, “risâle” yani “mektup” sözcüğüne eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Kitâb ise, bir kişinin diğer bir kişiye herhangi bir konuda gönderdiği yazılı metin yani mektup anlamına gelmekteydi.²⁶⁵

Risâle, Endülüs'te ortaya çıkmış olan sanatsal nesir türlerinin en eski örneği kabul edilmektedir. Çünkü Müslümanlar, Endülüs'ü fethetmelerinden daha sonra dîvân

²⁶² Dayf, *el-Fenn ve Mezâhibuh fi'n-Nesri'l-Arabî*, s. 99; el-Fâhûrî, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî: el-Edebu'l-Kadîm*, s. 374

²⁶³ Dayf, *el-Fenn ve Mezâhibuh fi'n-Nesri'l-Arabî*, s. 114; Atîk, *el-Edebu'l-Arabî fi'l-Endelus*, s. 430; Ergin, “Abdulhamid el-Kâtib”, s. 225; Salâhuddîn Halîl b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, thk. Eymen Fuad Seyyid. I-XXIX, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, (Neşriyâtü'l-İslâmiyye), 1988, C. 18, s. 86.

²⁶⁴ Atîk, *el-Edebu'l-Arabî fi'l-Endelus*, s. 431; Durmuş, “İbnu'l-Mukaffa”, s. 132.

²⁶⁵ Felâh el-Kaysî, *Edebu'r-Resâil fi'l-Endelus fi'l-Karni'l-Hâmisi'l-Hicrî*, 1.b., Ammân, Dâru'l-Beşir, 1989, s. 80.

risâleleri olarak bilinecek olan mürâselâta yani yazışmalara önem vermişlerdi. Bu sanatın çıkmasındaki en önemli etken ise, Endülüs İslam Devleti'nin siyasi, sosyal ve idari anlamda görevlerinin ve sorumlulukların artmasıydı. Özellikle hicri ikinci asrın ilk yarısından itibaren Endülüs İslâm Devleti'nin medeniyet ve şehirleşme alanında gelişme göstermesi kesin olarak risâle dîvânının varlığını zorunlu kılmıştı. Dönemin hükümdarları, bazı valilerle karşılıklı olarak yaptığı yazışmaların yanı sıra yönetime karşı ayaklananların önünü kesip gerekli tedbirler almak amacıyla gerçekleştirdikleri özel yazışmalar ile anlaşma içeren mektupları yazdırmak amacıyla kâtipler edinmişlerdi.²⁶⁶

Hicri üçüncü asra gelindiğinde resmî bir kimlik kazanan risâle sanatı, konu ve sanatsallık olmak üzere iki alanda, görülür bir gelişme yaşamıştır. Konu açısından bakıldığında, yazarların yetki ve sorumlulukların gelişmesiyle, resmî risâlelerin kapsamı da genişlemiştir. Böylece, idari, siyasi ve askeri konuları ele alan bu tür resmî risâlelerin sayısı artmıştır. Sanatsal açıdan ise, artık yazarlar çeşitli belagat sanatlarını kullanmak yoluyla risâlelerini yazarken lafız sanatlarını kullanmaya başlamışlardır. Böylece risâlelerin sanat değeri artmış ve bazı risâleler belagati sebebiyle büyük bir şöhret kazanmıştır.²⁶⁷

Hicri dördüncü asra gelindiğinde, Endülüs'te Emevî Devleti'nin kurulmasıyla bağlantılı olarak siyasi anlamda yaşanan her türlü gelişme, risâle sanatında önceki asırları geride bırakan bir ilerlemeyi sağlamıştır. Devletin bütün resmî yazışmalarını yürüten “yüksek kitâbet” ve emirlerin yazışmalarını içeren “özel kitâbet” olmak üzere risâle sanatı iki ana kola ayrılmıştır.²⁶⁸

Endülüs edebiyatında risâle sanatının kendine has bir yapısı, teknik bir şekli ile risâlenin kendisi üzerine inşa edildiği ve risâle kapsamına giren her nesir türünde bulunması gereken temel unsurlar konumundaki belli başlı özellikleri vardır. Ayrıca risâle, giriş, gelişme (metin) ve sonuç olmak üzere birbirinden farklı üç temel kısma ve ögeye ayrılan bir nesir parçasıdır. Bu öğelerden her birinin kendine has özellikleri vardır. Giriş kısmında yazar, risâleyi gönderdiği kişiye hitap ile başlar, gelişme yani asıl metin

²⁶⁶ Felâh el-Kaysî, *Edebu'r-Resâil*, ss. 88-89.

²⁶⁷ Felâh el-Kaysî, *Edebu'r-Resâil*, s. 90.

²⁶⁸ Felâh el-Kaysî, *Edebu'r-Resâil*, s. 93.

kısımında yazar risâleyi yazma amacını ele alır, sonuç kısmında ise risâleyi, yazdığı kişiye dua ile sona erdirir.²⁶⁹

Risâle sanatı kendi içinde çeşitlere ayrılmıştır. Bunlar:

1. *Divânî Risâle (Resmî Yazışmalar)*: Sultaniyyât olarak da bilinen bu tür risâle halife ve emirlerin dîvânından çıkan, valilere, yöneticilere ve komutanlara gönderilen, bazen de uyarı amacıyla düşmana gönderilmek üzere yazılan risâledir. Her halifenin başta devletin işleri olmak üzere, risâle, ilan, anlaşma ve biat gibi konularda yazışma yapmakla sorumlu olan bir kâtibi vardı. Bu kâtiplik makamına ise sadece dönemin önde gelen edip ve şairleri ulaşabilmiştir.²⁷⁰

2. *İhvâniyyât Risâleleri (Kardeşlik Yazışmaları)*: Yazarların özel duygu ve hissiyatlarını tasvir eden risâle çeşididir. Bu tür risâle, ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki, yazar ile muhatap arasında geçen ve aralarındaki sosyal mesafeyi koruyan risâledir ki bu yarı resmî kardeşlik risâlesi olarak bilinir. Bu, halife, emir veya vezirin özel bir konuda, kendisinden aşağı tabakada olan insanlarla yaptıkları yazışmalardır. Diğerisi ise, genellikle arkadaşlar arasında gerçekleşen, sitem, özlem ve teselli gibi bazı duygusal konuların yer aldığı risâle çeşidi olan özel kardeşlik risâlesidir.²⁷¹

3.2.2.3. *Munâzara*

Munâzara (الْمُنَازَرَة) kelimesi “bakmak ve düşünmek” anlamına gelen (نَظَرَ) kökünden türemiştir. Aynı zamanda “karşılıklı olarak bakmak, birlikte düşünmek” anlamındaki munâzara, gerçeğin ortaya konulması için yapılan tartışmaların usûl ve kaidelerini araştırıp belirleyen ilmî disiplin demektir.²⁷²

Endülüslü yazarların çok fazla ilgi gösterdiği bir sanat olan munazara sanatı edebî terim olarak yazarın, kendisi aracılığıyla, ele aldığı bir konudaki ifade gücünü ve üslup beceresini ortaya çıkarmayı hedeflediği bir sanattır. Munazara bazen iki veya daha fazla şey arasında belirli bir konu hakkında gerçekleşen diyalogun yer aldığı risâle

²⁶⁹ Felâh el-Kaysî, *Edebu'r-Resâil*, s. 85.

²⁷⁰ Atîk, *el-Edebu'l-Arabî fi'l-Endelus*, s. 449.

²⁷¹ Felâh el-Kaysî, *Edebu'r-Resâil*, s. 100.

²⁷² İbrahim Enîs v.d., *Mu'cemu'l-Vasît*, C. 2, s. 931; Yûsuf Şevki Yavuz, “Munâzara” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. 31, s. 576.

şeklindedir. Bazen de bir şeyin varlığıyla övünme ve üstünlük kurma konulu risâleler, munazara türünden sayılmıştır.²⁷³

Munazara risâlesinin örneği, Endülüs şehirlerinin dilinden yazılan ve her birinin diğerine üstünlük sergilediği risâlelerdir.²⁷⁴ Bunun bir örneği, Ebû Baḥr Şafvân b. İdrîs'in Muvahhid hükümdarlarından Abdurrahman b. Yûsuf'a yazdığı, Endülüs şehirlerinin birbirlerine karşı sergiledikleri üstünlük yarışını ele aldığı risâledir. Bu risâle Endülüs şehirlerinin, emirlik şehri olma konusunda aralarında geçen üstünlük diyalogunu içermektedir.

Giriş kısmında sultanı öven gösterişli ifadelerden sonra söze Hıms (İşbiliyye) başlar:²⁷⁵

وما لهم يزيدون ويتقصون، ويطمعون ويحرصون، إن يتبعون إلا الظنَّ وإن هم إلا يخرصون. لي السهم
الأسد، الساعد الأشدَّ، والنهر الذي يتعاقب عليه الجزر والمدَّ، أنا مصر الأندلس والنيل نهري وسماء التأس والنجوم
زهري.

*“Onlara ne oluyor ki, bir artırıp bir eksiltiyorlar, tamah edip hırsa kapılıyorlar.
“Onlar yalnızca zan peşinde koşuyorlar ve sadece yalan söylüyorlar”.*²⁷⁶ Hedefi en iyi
vuran ok benimdir, en güçlü kol, üzerinde gelgitin olduğu nehir benimdir. Ben,
Endülüs'ün Mısır'ıyım, Nil benim nehrimdir. Dostluk gökyüzüm, yıldızlar ise
çiçeğimdir.”

Bunun üzerine Kurtuba, Hıms'a ters ters bakarak şöyle dedi:²⁷⁷

لقد كثرت نَزْرًا، وبَدَرْتُ في الصَّخْرِ الأصم بَزْرًا، كلام العدى ضربٌ من الهذيان، وأني للايضاح والبيان،
متى استحال المُستَقْبَحُ مُستَحْسَنًا؟ لي البيت المطهر الشريف، والاسم الذي ضرب رواقه التعريف، في بقيعي محل
الرجال الأفاضل، فليز غم أنف المناضل، وفي جامعي مشاهد ليلة القدر.

*“Sen az olan bir şeyi çok gösterdin (güzelliğini abarttın), sen kurak bir kayanın
üzerine tohum ektin. Düşmanın sözü, bir çeşit saçmalıktır. Nerede kaldı ki açıklayıp izah
etsin. Çirkin bir şey ne zaman güzel olmaya başladı? Benim temiz ve şerefli evim vardır.
Şöhretin, sütunlarına adını yazdırdığı isim de benimdir. Benim arazimde seçkin insanlar
vardır. Karşı çıkanın burnu sürtülsün. (Kurtuba Cami) Camimde kadir gecesinden*

²⁷³ Atîk, *el-Edebu 'l-Arabî fî 'l-Endelus*, s. 469.

²⁷⁴ Atîk, *el-Edebu 'l-Arabî fî 'l-Endelus*, s. 473.

²⁷⁵ el-Makkarî, *Nefhu 't-Tîb*, C. 1, ss. 171-172.

²⁷⁶ Yunus Sûresi, 66.

²⁷⁷ el-Makkarî, *Nefhu 't-Tîb*, C. I, s. 172.

sahneler vardır.”

3.2.2.4. Makâme

Kalkmak, ayakta durmak anlamına gelen ve mastarı kıyâm olan قَوْم kökünden türemiş olan makâme, bir araya toplanmış insan grubu ve bunların bulunduğu, ayakta durdukları mekân, meclis anlamlarına gelmektedir.²⁷⁸ Bu kelime cahiliye döneminde iki farklı anlamda kullanılmıştır. Birincisi cahiliye şairlerinden olan Zuheyr b. Ebî Sulmâ'nın şiirinde geçtiği üzere “kabile meclisi veya toplantısı” anlamını içermektedir.²⁷⁹

وفيه مَقَامَاتُ حِسَانٍ وَجَوْهُهُمْ وَأُنْدِيَةٌ يَنْتَابُهَا الْقَوْلُ وَالْفَعْلُ

“Aralarında fazilet sahibi güzel yüzlü insanlar ve içinde hem söziün hem de eylemin gerçekleştiği meclisler vardır.”

Câhiliye şâirlerinden birisi olan Lebîd b. Rebîa'nın şiirinde ise “meclise katılan insanlar” anlamında geçmiştir.²⁸⁰

وَمَقَامَةٌ غَلَبَ الرَّقَابِ كَأَنَّهُمْ جُنٌّ لَدَى طَرْفِ الْحَصِيرِ قِيَامُ

“Nice mesclisler vardır, orada boyunları uzun insanlar, Kralın yanında ayakta duran cinlere benziyorlardı.”

İslâmi döneme gelince bir kişinin, halife veya başka birinin huzurunda vaaz niteliğindeki sözleri anlamında kullanılmıştır. İlerleyen zamanlarda, bu mekânlarda geçen konuşma hatta “المُحَاضِرَة” (konferans) manasına da geldiği görülmektedir.²⁸¹

H. III / M. IX. yüzyıldan itibaren ise, makame vaaz ve hitabe olma özelliğini kaybederek, eğitici, öğretici aynı zamanda da etkileyip eğlendirici yönü ağır basan “dilenci hitabesi” anlamına gelmeye başlamıştır. Bir olayın etrafında şekillenen bu türde, hayalî bir ravi ile birlikte, son derece bilgili ve güzel konuşmasıyla insanları etkileyen, dilenci hüviyetinde hayali bir kahraman bulunmaktadır. Bu yeni şekliyle makame türünü ortaya koyan kişi Bedüzzemân el-Hemedânî (ö. 398/1008) olmuştur. el-Hemedânî'den sonra ise, Ebû Muhammed b. Osman el-Harîrî (ö. 516/1122) ile makame sanatı zirveye

²⁷⁸ Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, C. 9, s. 35; Erol Ayyıldız, “Makâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, c. 27, s.417.

²⁷⁹ Ebû Sulmâ Zuheyr b. Ebî Sulmâ b. Riyâh el-Muzenî, *Dîvânü Zuheyr b. Ebî Sulmâ*, 1.b., şerh, Ali Hasan Fâ'ûr, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988, s.7

²⁸⁰ Lebîd b. Rebî'a el-Âmirî, *Dîvânü Lebîd İbn Rebîa (Şerhu't-Tûsî)*, 1.b., thk. Hannâ Nasr el-Hittâ, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993, s. 199.

²⁸¹ Dayf, *el-Makâme*, 3.b., Kâhire: Dâru'l-Meârif, 1954, s.7.

ulaşmıştır. el-Hemedânî ile el-Harîrî'nin makameleri temelde, bir kahraman ve bu kahramanın başından geçen olayları anlatıp üstün yeteneklerini ortaya koyan bir ravî yani anlatıcı etrafında şekillenmekteydi.²⁸²

Makâme sanatının Endülüs'e geçişi ise, ilim için doğuya seyahat eden Endülüslü edebiyatçıların eliyle olmuştur. Genel anlamda edebiyatın yeni bir türü olan bu makâme sanatının dersini okumuş ve öğrenmişler, döndüklerinde ülkelerinde ders olarak okutup o sanatın yayılmasını sağlamışlardır.²⁸³

3.3. ENDÜLÜS ARAP EDEBİYATINDA ŞİİR

3.3.1. Tarihsel Gelişimi

Endülüs Arap edebiyatındaki şiirin tarihsel gelişimini incelediğimizde bunun birkaç dönemde gerçekleştiğini görmekteyiz. Bu dönemler de sahip olduğu koşulları ve içinde bulunulan siyâsî ortamı açısından şiiri etkilemiştir.

Fethi takip eden yıllarda Endülüs'e has bir edebî oluşumun varlığından söz etmek mümkün olmamaktadır. Çünkü edebî kimliğiyle Endülüs'e gelmiş olan kişiler, fetih ordusuyla birlikte gelen doğu kültürüyle büyümüş ve doğu mirasının taşıyıcısı olan Araplar olmuştur. Bu sebeple özellikle siyâsî yapının kuruluş aşamasında olmasından dolayı Endülüs'te genel anlamda edebiyat özel anlamda ise şiirin gelişmediği görülmektedir.

138/756 yılında Endülüs Emevî Devleti'nin kuruluşuna kadar devam edecek olan valiler döneminde bir yandan yoğun bir cihat faaliyeti gerçekleşirken diğer yandan da valiler arasında otorite zaafı ve iç çekişmeler meydana gelmekteydi.²⁸⁴ Söz konusu dönemin şairlerine gelince çoğunluğunun doğudan Endülüs'e göç ettikleri ve sayılarının oldukça az olduğu bilinmektedir. Bunlar arasında Ebu'l-Ecreb Ca'vene (ö. 138/756) doğudaki Cerîr ve Ferazdak'la aynı seviyede görülürken, Ebu'l-Hattâr (ö. 121/739) ise Endülüs'ün Antara'sı kabul edilmekteydi.²⁸⁵ Valiler döneminde şiirin özelliklerine gelince bu şiiri Endülüs şiiri yapan tek şey, onun Endülüs topraklarında yazılmış

²⁸² Dayf, *el-Makâme*, s. 24; Erol Ayyıldız, "Makâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, C. 27., s. 417.

²⁸³ Atık, *el-Edebu'l-Arabî fi'l-Endelus*, s. 479.

²⁸⁴ İmâmuddîn, *Endülüs Siyasi Tarihi*, s. 47

²⁸⁵ Heykel, *el-Edebu'l-Endelusî mine'l-Fethi ilâ Sukûti'l-Hilâfe*, Kahire: Dâru'l-Meârif, 2001, s. 61, 62.

olmasıdır. Çünkü doğudan Endülüs’e göç etmiş olan bu şairler şiirlerini her ne kadar Endülüs’te yazmışlarsa da biçim ve üslup bakımından doğudan ayrılmamışlardır. Aynı zamanda bu şiir, o dönemde doğuda yaygın olan, Cerir ve Ferezdak’ın öncülük ettiği, övme (medih), yerme (hicv), övünme (fâhr) ve kahramanlık (hamâse) gibi belli başlı temaları olan geleneksel şiire de çok benzemektedir. Ayrıca bu dönemin şiiri, “klasik (geleneksel) ekolün” izinde seyretmiştir. Dolayısıyla fesahat ve belagat açısından üstün lafız ve ibarelerin kullanıldığı, derin manalar içermeyen ve bedeviliği ve asabiyeti çağrıştıran bir anlatımın hâkim olduğu görülmektedir.²⁸⁶

Üçüncü dönemde, Abbasî kıyımından kaçan Emevî hanedanının son üyesi Abdurrahman b. Muâviye ed-Dâhil (ö. 172/788), 137/755 yılında Kuzey Afrika üzerinden Endülüs’e gelerek, mevcut otorite boşluğunu doldurmuştur. Burada Kurtuba merkezli bağımsız Endülüs Emevî Devleti’ni kurarak I. Abdurrahman ismiyle bu devletin ilk hükümdarı olmuş ve “emir” unvanını alarak 138/756 senesinde devleti yönetmeye başlamıştır.²⁸⁷ Siyasi istikrarın sağlandığı bu dönemde artık kültürel faaliyetler ve edebî anlamda bir hareketlenme gerçekleşmeye başlamıştır. Özellikle şiir türünde bazı yenilikler ortaya çıkmıştır. Ancak şiirdeki bu yenilikler zaman içerisinde teşekkül etmiştir. Bu dönemin şiiri başlangıçta şekil ve içerik bakımından, klasik dönem şiirine oldukça benzemekten, zamanla tasvir ve vasıf gibi konularda kendine has özellikler kazanarak doğu şiirinden bağımsızlığını ilan etmiştir.²⁸⁸ Ayrıca bu dönemin şiirinde, doğuya duyulan özlem, sıra hasreti, elem ve sevinç gibi şahsî ve derûnî duygular da vazgeçilmez temalardan birkaçı olmuştur.²⁸⁹ Bu dönemin önde gelen şairleri Endülüs Emevî Devleti kurucusu olan Abdurrahman ed-Dâhil (ö. 172/788), Hakem b. Hişâm (ö. 206/821), Muhammed b. Beşîr (ö. 198/214), Ebu’l-Muhaşşâ (ö. 206/ 821), ve Abbâs b. Nâsih (ö. 238/ 853) gibi isimlerdir.²⁹⁰

Dördüncü dönemde ise III. Abdurrahman 316/929 yılında halifeliğini ilan edip, Emîru’l-Mu’minin en-Nâsir Lidînillah lakabını almıştır. Bunun sonucunda Endülüs

²⁸⁶ Heykel, *el-Edebu’l-Endelusî*, s. 64.

²⁸⁷ Ferrûh, *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*, C. 4, s. 54; Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, İstanbul: Selis Kitaplar, 2005, s. 52

²⁸⁸ Heykel, *el-Edebu’l-Endelusî*, s. 81.

²⁸⁹ Mehmet Özdemir, *Kültür ve Medeniyet*, s. 278.

²⁹⁰ Ferrûh, *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*, C. 4., s. 64.

Emevî Emirliği, Endülüs Emevî Halifeliği'ne dönüşmüştür.²⁹¹ Elli sene devam eden yönetimi süresince en parlak dönemini yaşayan Endülüslüleri, yönetimi altında tek bir millet haline getirmiştir.²⁹² Siyâsî birliğin olduğu bu dönemden şiir de payını almış, Doğu'da, Arap şiirini geleneksel bağlarından koparmak için oluşturulan “muhdes (yenilikçi) ekol”, Hilafet Dönemi şiirinde etkisini göstermeye başlamıştır. Bu dönemin şiirinde tema bakımından farklılıklar oluşmaya, hamriyyat, mucûn ve el-hubbu's-şâz (aykırı ilişki) konularını kapsayan şiirler yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Böylece klasik şiirin bütünü içinde alt konular olan bu temalar, tamamen müstakil bir konu halinde ele alınmaya başlanmıştır. Bu da klasik şiirde, şekil ve tema açısından yenilik getirmiştir. Bu yeniliğe tepki olarak dönemin Endülüs şiiri klasik şiirin şeklinin bozulmasına tepki olarak doğmuş olan “neo-klasik ekol”ün etkisi altına girmiştir. Muhdes şiirin etkisini azaltarak klasik şiiri tekrar eski haline döndürmeyi hedef alan bu ekol, bir yandan Cahiliye şiirini biçim, dil, vezin ve kafiye özellikleri itibariyle korurken; anlam ve biçim bakımından klasik şiire birtakım yenilikler getirmiştir.²⁹³ İbn Abdîrabbih (ö. 328/940) ile İbn Hânî (ö. 362/983) gibi şairler bu dönemin önemli temsilcileri olmuşlardır.²⁹⁴

Beşinci dönem Endülüs Emevî Devleti'nin yıkılış ve beyliklerin ortaya çıkmaya başladığı dönemdir. 422/1031 yılında Endülüs'ün birçok yerinde Mulûku't-Tavâif adıyla bilinen her biri diğerinden bağımsız emirlerin yönettiği irili ufaklı beylikler kurulmaya başlamıştır.²⁹⁵ Bu dönemde siyasi istikrarsızlık hali söz konusu olsa da şiir ve edebiyat alanında önceki dönemlere göre daha parlak bir dönem olmuş ve pek çok edip ve şair yetişmiştir. Şiir bu dönemde Endülüs'te zirveye ulaşmayı başarmıştır.²⁹⁶ Çünkü bağımsızlığını ilan eden her emir, kendi iktidarını destekleyecek ve kendilerini överek şöhretlerini artıracak ve düşmanları aleyhine propaganda yapacak olan meşhur edip ve şairlere saray kapılarını açmış, ödül ve ikramlarda bulunarak onları şiire teşvik etmiştir. Emirler arasında meydana gelen bu durum, şairi ve şiiri değerli kılmıştır, şairler arasında da rekabet ortamının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu dönem şiirinin gelişmesini

²⁹¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Fütuh b. Abdullah el-Mayurkî el-Ezdî el-Humeydî, *Cezvetu'l-Muktebis fî Zikri Vülâti'l-Endelus*, Kâhire: ed-Daru'l-Mısriyye, 1966, s. 13; İbnu'l-Hatîb, *A'malu'l-A'lam* C. 2, s. 31.

²⁹² Cevdet er-Rikâbî, *fî'l-Edebi'l-Endelusî*, Kahire: Dâru'l-Meârif, 1966, s. 19.

²⁹³ Heykel, *el-Edebu'l-Endelusî*, s. 195; Özdemir, *Kültür ve Medeniyet*, s. 282.

²⁹⁴ Heykel, *el-Edebu'l-Endelusî*, s. 222.

²⁹⁵ Haccî, *et-Târîhu'l-Endelusî*, s. 355; İmâmuddîn, *Endülüs Siyasi Tarihi*, s. 269.

²⁹⁶ Muhammed Abdulmunim el-Hafâcî, *el-Edebu'l-Endelusî et-Tetavvur ve't-Tecdîd*, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992, s. 311; Atîk, *el-Edebu'l-Arabî fî'l-Endelus*, s.100.

sağlayan diğer husus ise, dönemin tüm resmi ve gayri resmi yazışmalarında söze şiirle başlanıp şiirle bitirilmesidir. Bütün bu hususlar ilmî ve edebî hayatın özellikle de şiirin canlanıp gelişmesine katkı sağlamıştır.²⁹⁷

Bu döneme gelene kadar Endülüs şiiri şekil ve içerik bakımından genel anlamda Doğu şiirinin bir uzantısıydı. Mulûku't-Tavâif dönemi ise her ne kadar tamamen bir kopuş olmasa da artık doğuyu taklitten kurtulma dönemi olarak bilinmektedir. Hilafet döneminde ortaya çıkan hamriyyat, mücûn ve el-hubbu's-şâz (aykırı ilişki) gibi konuları kapsayan muhdes (yenilkçi) ekol bu dönemde gelişimini tamamlamıştır. Bu dönemin şiirlerine kadın, içki, sevgi, aşk, pişmanlık temalarının yanı sıra siyasi tutumlardan dolayı özür ve bağışlanma temaları da dâhil olmaya başlamıştır. Ayrıca ülkenin tabîî güzelliklerinin tasvir edilmesi de bu dönemin şiirlerinde öne çıkmıştır. Muhdes ekolün meşhur temsilcilerinin başında, İbn Zeydûn (ö. 463/ 1071), İbn 'Ammâr (ö. 477/ 1085), el-Mu'temid b. Abbâd (ö. 487/1094), İbn Hamdîs (ö. 527/1133), İbn Hafâce (ö. 533/1139) gelmektedir.²⁹⁸

484/1091 yılında yönetimin Murâbitlara geçmesi ile birlikte edebî anlamda gerileme başlamış ve şiir alanında gelişme katedilmemiştir. Bu döneme hâkim olan siyasi çalkantılar ve yoğun cihat hareketlerinin yanı sıra şiirden zevk almayan bazı yöneticilerin varlığı²⁹⁹ ve bu yöneticilerin Mulûku't-Tavâif döneminden miras aldıkları şiire sahip çıkmayıp şiirin ihtiyacı olan desteği esirgemeleri şiirin gelişmesini engellemiştir.³⁰⁰ Ayrıca Murâbitların bedevî yapıları ve Mâlikî mezhebine olan inançları da onların edebiyattan çok fukahaya ve âlimlere değer verilmesine sebep olmuştur.³⁰¹ Dolayısıyla dönemin şair ve ediplerinin, yöneticilerin desteğini alan fakihlerle mücadele etmek zorunda kalmaları da şiirin gerilemesinin asıl sebeplerinden birisi olmuştur.³⁰² Bu durum İbnu'l-Lebbâne (ö. 507/1113) ve İbn Hamdis (ö. 527/1133) gibi bazı şairlerin Murâbit yönetiminden uzakta kalan bölgelere göç etmesine neden olmuştur. Buna karşın Endülüs'te kalmak zorunda olan bazı şairler ise, vezirlik ve divan kâtipliği gibi konumlara

²⁹⁷ el-Hafâcî, *el-Edebu'l-Endelusî*, s. 211; Fâyiz Abdunnebî, *Edebu'r-Resâil fi'l-Endelus fi'l-Karni'l-Hâmisi'l-Hicrî*, Ürdün: Dâru'l-Beşir, 1989, s. 65.

²⁹⁸ Halil Akçay, "Fuat Sezgin'in Endülüs Arap Şiiriyle İlgili Mülâhazaları", Bingöl, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 9; Sayı: Özel Sayı, Güz, 2019, s. 65; Özdemir, *Kültür ve Medeniyet*, s. 280, 281.

²⁹⁹ İhsan Abbas, *Târihu'l-edebi'l-Endelusî: Asru't-Tavâif ve'l-Murâbitîn*, Ammân: Dâru's-Şurûk. 1997, s. 72.

³⁰⁰ S'ad İsmail Şelebî, *el-Bietu'l-Endelusiyye ve Eseruhâ fi's-Şir*, Kahire: Dâru'n-Nehda, 1978, s. 235.

³⁰¹ İbrahim Harekât, *el-Mağrib Abra't-Târih*, Kazablanka, Dâru'r-Reşâd el-Hadîse, 2000, I-III, C. 1. s. 226. İhsan Abbas, *Târihu'l-edebi'l-Endelusî: Asru't-Tavâif ve'l-Murâbitîn*, s. 72.

erişen fukaha ve kâtiplere hitaben, övgü ve güzel temenni amacıyla şiirler kaleme almaya başlamışlardır. Bu da saray şiirinin büyük ölçüde gerilemesine ve zayıflamasına sebep olmuştur.³⁰³

542/1147 de Murâbıt Devleti'nin güç kaybetmeye başladığı dönemde ortaya çıkan Muvahhidlerin, siyasi istikrarı yeniden sağlaması dönemin ilim ve kültür hayatını yeniden canlandırmıştır. Endülüs'e bazı edip ve âlimleri davet etmeleri, okullar inşa edip kütüphaneler açmaları ve ilim meclisleri toplamaları kültürel anlamda zirveye ulaşmalarını sağlamıştır.³⁰⁴ Bu dönemde ilim ve edebiyat alanında görülen parlama kendisini şiir alanında da göstermiştir. Şiir ve edebiyattan zevk alan dönemin halifeleri şiir meclisleri düzenlemenin yanı sıra şairlere maaş bağlamaya da başlamışlardır.³⁰⁵

Bu dönemin şiirinde medih, iftihâr, risâ, itizâr ve hicâ başta olmak üzere birçok konu ele alınmıştır.³⁰⁶

636/1238 yılında İbnu'l-Ahmer tarafından kurulan Benî Ahmer Devleti döneminde Endülüs'te ilmî ve edebî anlamda en parlak dönem yaşanmıştır. Benî Ahmer Sultanları, dönemin sanat ve edebiyat adamlarına değer vermiş, onları himayeleri altına almışlardır. Devletin ilk sultanı olan İbnu'l-Ahmer ile oğlu Muhammed el-Fakîh edebiyatla uğraşan kişileri desteklemiş yakından ilgi ve alaka göstermiştir.³⁰⁷

Benî Ahmer döneminde düzenlenen sosyal ve kültürel etkinlikler edebî ortamların oluşmasını sağlamıştır. Dönemin önde gelen şairleri ise bu ortamlarda şiirlerini okuma fırsatı bulmuşlardır. Bu etkinliklere katılan bazı önemli isimler arasında 765/1364 yılında Gırnâta'da bulunan İbn Haldûn, yine İbnu'l-Hatîb ve İbn Zumrek vardır. Bunlar bu ortamlara dâhil olmuş ve bazı şiirlerini okuma fırsatı yakalamışlardır.³⁰⁸

Konu bakımından oldukça geniş olan Benî Ahmer dönemi şiirinin hareket noktası din ve İslami değerler olmuştur. Dönemin şiiri, Endülüs'ün ve İslam'ın kurtuluşu için verilen mücadelenin dile getirildiği duygu yüklü ifadeler üzerine kurgulanmıştır.³⁰⁹

³⁰³ es-Samerraî, *Târîhu'l Arab*, s. 345.

³⁰⁴ İbrahim Harekât, *el-Mağrib Abra't-Târih*, C. 1., s. 349.

³⁰⁵ Muhammed el-Mennûnî, *el-Ulûm ve'l-Âdâb ve'l-Funûn alâ Ahdi'l-Muvahhidîn*, Rabat: Dâru'l-Mağrib, 1977, s. 18; İbrahim Harekât, *el-Mağrib Abra't-Târih*, C. 1. s. 350.

³⁰⁶ Muvahhid dönemi şiir temaları ve önemli şairleri için bkz: Muhammed el-Mennûnî, *el-Ulûm*, ss. 210-234.

³⁰⁷ ed-Devserî, *el-Hayâtu'l-İctimâiyye*, s. 234; İnân, *Devletu'l-İslâm fi'l-Endelus: (Nihâyetu'l-Endelus ve Târîhu'l-'Arabi'l-Mutenassirîn)*, s. 460; Muncid Mustafa Behçet, *el-Edebu'l-Endelusî mine'l-Fethi hattâ Sukûti Gırnâta*, Irak: Daru'l-Kutub li't-Tıbaa ve'n-Neşri, 1988, s. 193.

³⁰⁸ İbn Haldûn, *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, s. 79-82; el-Makkarî, *Ezhâru'r-Riyâd* C. 1, s. 237-238; İsmail Durmuş, "İbn Zumrek", s. 472.

³⁰⁹ Behçet, *el-Edebu'l-Endelusî*, s. 200.

Bu hususla bağlantılı olarak söz konusu dönemde vatanseverlik ruhu ile vatan uğruna savaşa teşvik konulu şiirler de oldukça yaygınlaşmıştır. Bu konulardan ilham alan şairlerin başında Ebu'l-Hasan İbnu'l-Ceyyâb gelmektedir. Dönemin savaş ve siyasi mücadelelerini şiirlerine konu edinen İbnu'l-Ceyyâb, bir şiirinde Endülüs'te kazanılan zaferi müjdelemiş ve bu uğurda mücadele veren kişilere övgüde bulunmuştur.³¹⁰

Benî Ahmer Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan olumsuzluklar akabinde, siyasi çöküş ve toplumun içine düştüğü üzüntülü ve çalkantılı durum dönemin şiirine de yansımıştır. Çekilen sıkıntıların, acı ve ızdırapların yansıdığı duygu dolu şiirler kaleme alınmıştır. Bu konuda şiir yazan isimlerin başında gelen Ebu'l-Bekâ Sâlih b. Yezîd (Şerîf) b. Sâlih er-Rundî (ö. 684/1285) yazdığı Endülüs mersiyesi ile tanınmıştır. Bu mersiyesinde şair, bir yandan geçmişe özlem yer alırken, diğer yandan yaşadığı dönemde Endülüs ve İslam'ın başına gelen musibetlere yer vermiştir.³¹¹

Benî Ahmer döneminde gerçekleşen her türlü ilmî ve edebî etkinlikler müslümanların Endülüs topraklarındaki son faaliyetleri olarak kayda geçmektedir. Müslüman egemenliğinin son demleri olmasına rağmen, sultanların teşvik ve desteğinin yanı sıra Benî Ahmer devletine önceki dönemlerden miras kalan edebî birikim bu dönemin edebî anlamda canlı kalmasını sağlamıştır. Fetihden bu döneme kadar miras bırakılarak gelmiş olan edebî gelenek, sultanlarının teşvikiyle kayıt altına alınmıştır.

Murâbitlar döneminde ilk örneklerinin verilmeye başlandığı muvaşşah şiirleri, Benî Ahmer döneminde gelişimini tamamlamıştır.

3.3.2. Muvaşşah

3.3.2.1. Tanımı ve Ortaya Çıkışı

Muvaşşah veya tevşih olarak isimlendirilen bu şiir “veşeha” (وشح) kökünden gelen kadınların kullandığı inci veya mücevher şeklinde dizilmiş çift süslemeli gerdanlık, omuzdan koltuk altına kadar uzanan ve iki parçadan oluşan kemer, şal veya boyun atkısı anlamındaki “vişâh” (الوشاح) kelimesinden gelmektedir.³¹² Genel olarak süslenmiş

³¹⁰ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, s. 389; İbnu'l-Ahmer Ebu'l-Velîd İsmâil b. Yûsuf b. el-Ğırnâtî el-Endelûsî, *Nesîru Ferâidi'l-Cumân fî Nazmi Fuhûli'z-Zemân*, thk. Muhammed Rıdvân ed-Dâye, Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1967, ss. 240-242.

³¹¹ el-Makkarî, *Ezhâru'r-Riyâd*, C. 1, ss. 47-50; Konraba, a.g.m., ss. 165-174; AYVAZOĞLU, Beşir (1996), “Edebiyatımızda Endülüs”, Endülüs'ten İspanya'ya, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, s. 85.

³¹² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. 2, s. 632; Atîk, *el-Edebu'l-Arabî fî'l-Endelus*, s. 341.

anlamına gelen muvaşşah şiiri, “vişâhu’l-mer’a” (وشاح المرأة) kadın şalı ifadesiyle aralarında olan benzerlik sebebiyle bu ismi almıştır. ³¹³Muvaşşah, söz sanatlarının oldukça fazla kullanıldığı bir şiir olduğu için tevşih olarak da isimlendirilmektedir. ³¹⁴

Muvaşşah, dönüşümlü olarak birbirini izleyen uzun beyitler ile kısa bentler halinde iki temel unsurdan oluşmaktadır. Yani, tek kafiyede olmayıp, her bölümünün farklı kafiyelerde olması, irili ufaklı, birbirinden farklı değerli taşlarla süslenmiş bir kuşağa benzetilerek yazılan şiire muvaşşah denir. ³¹⁵ Muvaşşah, yaygın olarak kullanılan aruz ölçülerinin dışına çıktığı gibi kafiye ve vezin açısından tek bir düzene uymadığı için Arap şiirinde bir yenilik olarak değerlendirilmiştir. ³¹⁶

Muvaşşahın kökeni yani nerede ve nasıl çıktığı ile alakalı görüş ayrılıkları meydana gelmiştir. Bazı araştırmacılar muveşşahın doğuda ortaya çıkıp Endülüs’e intikal ettiği ve orada gelişip yayıldığını savunmuşlardır. Bu grup, Doğu Arap şiirinde çok fazla kullanılmamakla beraber musammat olarak bilinen ve yapısı bakımından muvaşşaha benzeyen bir şiir türünün var olduğunu savunurlar. Dîkulcin el-Hımsî (ö. 235/850) ve İmrûülkays (ö. 545) gibi kişilerin farklı kafiyelerle yazılması yönünden muvaşşaha benzer şiirler yazdıkları ve bu şiirlerin de muvaşşahın ilkel hali olduğu görüşündedirler.

317

Bazı araştırmacılar ise, muvaşşahın, Endülüslü muhdes şairler tarafından icat edildiğini, Endülüs’ten de Bağdat, Şam ve Kahire’ye geçerek doğuya intikal edip yayıldığını dolayısıyla muvaşşahın Endülüs’e ait bir şiir türü olduğunu savunmaktadırlar. Endülüs kökenli Arap kaynaklarından edilen bilgilerde ilk muvaşşahların Endülüs’te Endülüslü Araplar tarafından icat edildiği vurgulanmaktadır. Endülüslü yazar İbn Bessâm eş-Şenterînî (ö. 467/1147), *ez-Zehîra fî mehâsini Ehli’l-Cezîra* adlı eserinde, ilk muvaşşah şairlerinden olan Ubâde İbn Mâi’s-Semâ’nın biyografisini verirken

³¹³ Atîk, *el-Edebu’l-Arabî fî l-Endelus*, s. 341; Mustafa Aydın, “Muveşşah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. 32, s. 229.

³¹⁴ el-Fâhûrî, *Târihu’l-Edebi’l-Arabî: el-Edebu’l-Kadîm*, s. 806.

³¹⁵ Atîk, *el-Edebu’l-Arabî fî l-Endelus*, s. 341; Aydın, “Muveşşah”, s. 229.

³¹⁶ İhsan Abbas, *Târihu’l-Edebi’l-Endelusî: Asru’t-Tavâif ve’l-Murâbitîn*, s. 173; Emîl Bedî Ya’kûb, *el-Mu’cemu’l-Mufasssal fî İlmi’l-Arûz ve’l-Kâfiye ve Funûni’s-Şiir*, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1.b., 1991, s. 434; Özdemir, *Kültür ve Medeniyet*, s. 288.

³¹⁷ Mustafa Şek’a, *el-Edebu’l-Endelusî: Mevdû’âtuhu ve Funûnuhu*, Lubnân: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1986, s. 394.

muvaşşahın ilk ortaya çıkışı hakkında da bilgi verip³¹⁸, Endülüs'te muvaşşahın vezinlerini yapıp yöntemini icat eden ilk kişinin kör şair Muhammed b. Mahmud el-Kabrî (ö. 299/912) olduğunu ifade etmiştir. Vezinleri, şiir şatırları halinde ve fazla kullanılmayan aruz vezinlerinden yaptığını, ammice (halk dili) ve acemice (yabancı) kelimeler kullandığını, buna merkez ismini verip, muvaşşahı bu merkeze göre düzenlediğini kaydetmiştir.³¹⁹

Yukarıdaki ifadede adı geçen el-Kabrî, her ne kadar birtakım belirsizlikler olsa da muvaşşah sanatının mucidi sayılmaktadır. Kendisi H. III /M. IX yüzyılın sonlarına doğru yaşadığına göre de muvaşşahların, IX. yüzyılın sonlarında ortaya çıktığını söylemek mümkündür.³²⁰

Toplumsal refah seviyesinin yükseldiği içki, eğlence ve mücûn gibi lüks hayat tezahürlerinin görülmeye başlandığı bu dönem muvaşşahın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca II. Abdurrahman zamanında Bağdat'tan Kurtuba'ya davet edilen Ziryâb'la (ö.238/852)³²¹ birlikte Endülüs'te mûsikî önem kazanmış, birçok şehirde mûsikî mektepleri açılmış ve Endülüslüler artık müzik ile uğraşmaya başlamışlardır. Bu da dönemin şiirine yansıyor, farklı vezin ve kafiyelerden oluşan, mûsikî temelli nağmeli şiir sanatının yani muvaşşahın oluşmasını sağlamıştır. Bu durum muvaşşahın oluşmasındaki sanatsal sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer yandan Arapların yerli İspanyol halkla etkileşime girmeleri sonucunda her iki taraf da birbirinin dilini öğrenip konuşur hale gelmişlerdir. Bu durumda Arapça ile Latince karışımı olan Endülüs ammicesi denilen yeni bir dil ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda muvaşşahların bu yeni dille söylenen nağmeli yerel şarkılardan esinlenerek oluşturulduğunu söylemek de mümkün olmaktadır. Özellikle muvaşşahların harce yani son kısımlarında bu yerel dil yaygın olarak görülmeye başlanmıştır. Bu husus da muvaşşahın ortaya çıkmasını sağlayan toplumsal sebep olarak karşımıza çıkmaktadır.³²²

H. V/M. XI yüzyıla gelince toplumda ilgi gören muvaşşah sanatından sonra yeni bir şiir türü olan zecel türü ortaya çıkmıştır. Zecelde işlenen temalar muvaşşahtaki gibi

³¹⁸ Kemal Tuzcu, "Endülüs Muvaşşahları ve Harceler", Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, Cilt: 56, Sayı:1, Ankara, 2016, 79-99, s. 84.

³¹⁹ İbn Bessâm, Ebu'l-Hasan Alî eş-Şenterîni, *ez-Zahîre fî Mehâsini Ehli'l-Cezîra*, tah. İhsân Abbâs, Beyrut: Dâr-u Sâdır, 2000, I-IV, C. 1., s. 361.

³²⁰ Tuzcu, a.g.m., s. 84.

³²¹ Fazlı Arslan, Fatih Erkoçoğlu, "Ziryâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C. 44, s. 464.

³²² Heykel, *el-Edebu'l-Endelusî*, s. 143-144; er-Rikâbî, *fî'l-Edebi'l-Endelusî*, s. 285.

klasik Arap şiir temalarının aynısı olup, gazel, medih, tasvir, hamriyyat, mucûn ve tasavvuf şeklindedir. Muvaşşah fasih bir dille ve telli bir müzik aleti eşliğinde söylenirken zecel, belirli bir vezin ve kafiyeyle bağlı kalmaksızın içki ve eğlence ortamlarında, halk arasında yapılan eğlence ve şenliklerde yine çalgı aletleriyle koro halinde yerel dille söylenen şiirler olarak bilinmektedir.³²³

Sonuç olarak Endülüs'teki Arap ve yerli halk arasında oluşmuş, zaman içinde kendisine özel kurallara sahip olan muvaşşah şiiri, Endülüs'ten Mısır'a daha sonra da doğuya geçmiştir. Böylece doğuda muzammen denilen yeni bir muvaşşah türü ortaya çıkmıştır.³²⁴

3.3.2.2. Terimleri ve Yapısı

Muvaşşah şiirinin terminolojisi şu şekilde sıralanabilmektedir:³²⁵

1. Matla (مطلع): Muvaşşahın girişinde bulunan ve şiir boyunca tekrarlanan ortak kafiyesi olan kısmına matla/mezhep denir. İlk kuflün diğer adıdır. Bir muvaşşahın matla ile başlama zorunluluğu yoktur. Eğer muvaşşahta matla varsa, buna *el-muvaşşah et-tâmm* denir ve toplamda altı kifle içerir. Kısa bent ve kıtalarla başlıyorsa yani matla yoksa buna da kel anlamına gelen *el-muvaşşah el-akra* adı verilmektedir. Bu da toplamda beş kifle içerir.

2. Devir (دور): Matladan sonra gelip sımt diye isimlendirilen mısralardan oluşan, matladan farklı ve her defasında kafiyesi değişen kısma devir denir. Devir farklı sayıda mısradan oluşur.

3. Sımt (سمط): Devri oluşturan her bir kısmın adıdır.

4. Kufl (kafle) (قفل): Devirden sonra gelen, vezin, kafiye ve ğusn sayısı bakımından birinci kufl yani matla ile aynı olan kısma kufl denir. Bir muvaşşahtaki kufüller cüz sayısı, kafiye ve vezin yönünden aynıdır ve cüzlerinin kafiye ve vezin yönünden birbirine benzer.

5. Ğusn (غصن): Kuflün her bir cüzüne ise ğusn denir. İki, üç veya dört parçadan oluşabilir.

³²³ Atîk, *el-Edebu'l-Arabî fi'l-Endelus*, s. 402-411; Heykel, *el-Edebu'l-Endelusî*, s. 150; Özdemir, *Kültür ve Medeniyet*, s. 291.

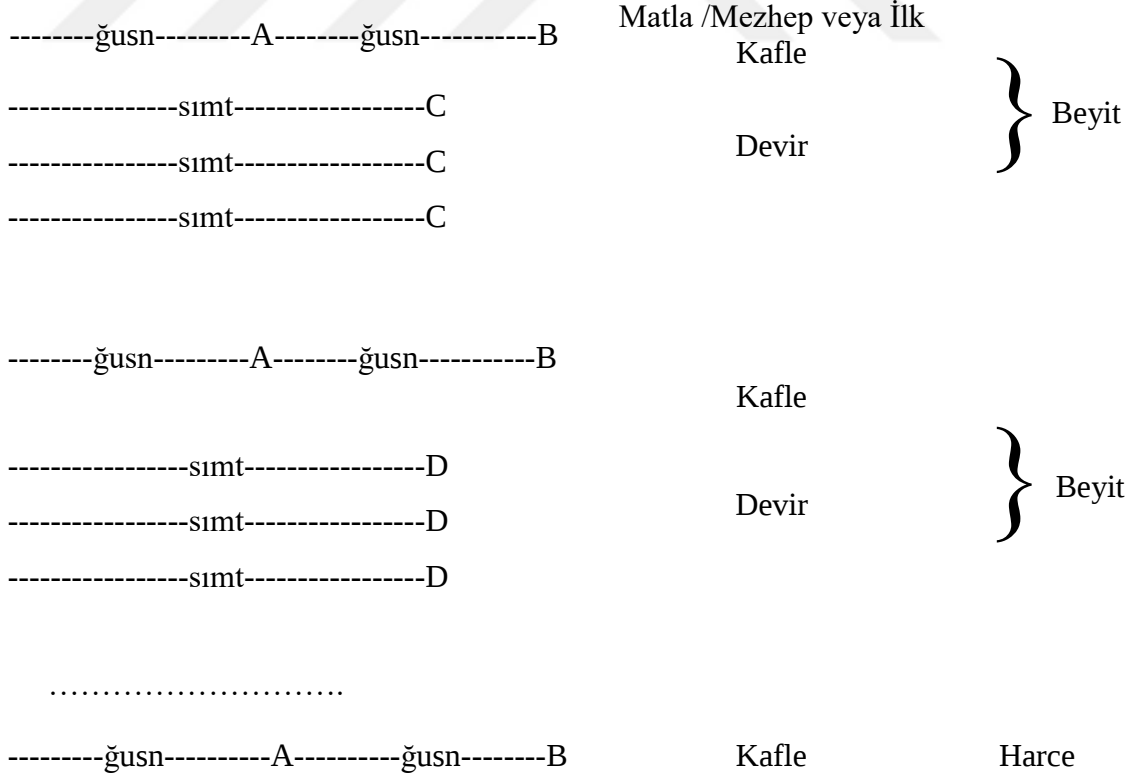
³²⁴ Aydın, "Muveşşah", s. 230.

³²⁵ Terimler hakkında bkz. İhsan Abbas, *Târihu'l-edebi'l-Endelusî: Asru't-Tavâif ve'l-Murâbitîn* s. 188; Atîk, *el-Edebu'l-Arabî fi'l-Endelus*, s. 345-358; Heykel, *el-Edebu'l-Endelusî*, s. 139; Tuzcu, a.g.m., s. 86; Aydın, "Muveşşah", s. 230; Cebbûr Abdunnur, *el-Mu'cemu'l-Edebî*, 1.b., Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1979, s. 272; Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-Mufasssal*, s. 223, 241, 273, 342, 378.

6. Beyt (بيت): Muvaşşah'ta bir devirle onu takip eden kafleden oluşan ikili kombinezona beyit veya cüz adı verilir. Bütün beyitler vezin bakımından aynı olmak zorundadır.

7. Harce (خرجة): Muvaşşah'ın ilk kaflesine matla denirken, son kaflesine ise çıkış anlamına gelen merkez veya harce denilmektedir. Bir muvaşşah matlasız olabilirken, kafe ve harce bir muvaşşah'ın iki temel unsurudur. Harce üç çeşit olarak gelmektedir. İlki gramer kurallarına uyularak fasih Arapça ile söylenilen genellikle gazel, medih gibi müveşşaharda kullanılan harcedir. Buna el-Harcetu'l-Mu'rebe denir. İkincisi halk tarafından kolayca anlaşılmasını sağlamak ve insanların dikkatini çekmek için şiire müzikal bir esinti vererek söylenen ve içinde halk dilinde yaygın olan kelimelerin kullanıldığı harcedir. Buna el-Harcetu'l-Âmmiyye denilmektedir. Üçüncü tür ise içinde yabancı lafızların kullanıldığı harcedir. Bu tür harceye ise el-Harcetu'l-A'cemiyye denilmektedir. Bestelenerek söylenen muvaşşahlarda genellikle el-Harcetu'l-Âmmiyye ile el-Harcetu'l-A'cemiyye kullanılmaktadır. Bu şekilde şair, muvaşşah'ın sonunun geldiğine işaret etmektedir.

Muvaşşah'ı oluşturan temel kısımlar ve kafiye düzeni şu şekilde gösterilebilir.

Muvaşşahın genel yapısı böyle görünmekle birlikte tür olarak kesin kurallarla tesbit edilemediği için farklı konu ve yapılarda muvaşşahlar vardır. ³²⁶ Ebu'l-Abbâs el-'Amâ et-Tutîlî'ye ait aşağıdaki muvaşşahta ise daha canlı ve ritmik bir hava vermek için mısraları kısaltılmıştır. ³²⁷

-----ğusn-----A-----ğusn-----B	Matla veya Mezhep	} Beyit
-----sımt-----C	Devir	

-----ğusn-----A-----ğusn-----B	Kafle	} Beyit
-----sımt-----C	Devir	
-----ğusn-----A-----ğusn-----B	Kafle	Harce

3.3.3. Konuları

Muvaşşahta ele alınan konular, klasik Arap şiirinde işlenen konularla benzerlik taşımaktadır. Endülüslü şairler doğu geleneklerine paralel olarak, muvaşşahlarında klasik şiirin konularına bağlı kalmaya özen göstermişlerdir. Klasik Arap şiirinde genel olarak geçen medih, gazel, hamriyyat, tabiat tasviri, kutlama, zühd, tasavvuf, mersiye ve hiciv gibi konular muvaşşahların da belli başlı konuları olmuştur. Bununla birlikte telli müzik aletleri eşliğinde şarkı şeklinde okunacakları dikkate alındığından, aşk ve sevgi temaları daha çok işlenmiştir. ³²⁸

Basit bir dille müzik eşliğinde söylenebilen muvaşşahın şarkı sanatı için oluşturulduğunu bile söylemek mümkün olabilmektedir. Böylece muvaşşahlar bestelenip telli çalgılar eşliğinde söylenen şarkılar haline geldiği için de konuları da bu amaca uygun olarak oluşmuştur. Bundan dolayı H. V/M. XI y.y. sonlarına kadar muvaşşahlarda sadece

³²⁶ Şek'a, *el-Edebu'l-Endelusî*, s. 379.

³²⁷ Aydın, "Muveşşah", s. 230.

³²⁸ Atîk, *el-Edebu'l-Arabî fi'l-Endelus*, s. 363; Özdemir, *Kültür ve Medeniyet*, s. 290.

medih, hamriyyat ve gazel konuları işlenmiş. Zaman geçtikçe tabiat tasviri, kutlama, zühd, tasavvuf, mersiye ve hiciv konuları dâhil olmaya başlamıştır. Muvaşşahların Endülüs'te yaygın bir şekilde söylenmesi yine halkın gazel, içki ve eğlenceye olan düşkünlükleri olmuştur.³²⁹

³²⁹ Atîk, *el-Edebu'l-Arabî fi'l-Endelus*, s. 363; Aydın, “Muveşşah”, s. 230.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İBNU'L-HATİB'İN ARAP EDEBİYATINDAKİ YERİ

İbnu'l-Hatîb'in edebî kişiliğinin oluşmasında kişisel meziyetlerinin yanı sıra kendisini kuşatan siyasi ve sosyal deneyimleri gibi çevresel faktörler de belirleyici etken olmuştur. Bu noktada İbnu'l-Hatîb'in edebî kişiliğinin oluşmasındaki temel faktörün ailesi olduğunu söylemek mümkün olacaktır. Nitekim Benî Ahmer sultanlarından Ebu'l-Velîd İsmail döneminde sarayda üst düzey görevler üstlenmiş aynı zamanda da birçok ilim dalında kendisini geliştirmiş olan babası Abdullah vesilesiyle yüksek kültür düzeyine sahip bir ortamda doğup büyümesi İbnu'l-Hatîb'in edebî kişiliğinin oluşmasındaki temel unsur olmuştur.

Ayrıca ilim ve kültür merkezi olan Gırnâta'da döneminin önde gelen fikir ve ilim adamlarından eğitim alması³³⁰ gibi mevcut ortamın kendisine sunduğu imkânlar da bu noktada belirleyici olmuştur.

İbnu'l-Hatîb'in Gırnâta sarayındaki vezirliği esnasında üst düzey görevlerde bulunması dolayısıyla devlet kademesiyle oldukça yakın olması, onu tarihe dair eserler yazmaya ehil hale getirmiştir. Bu bağlamda da edebiyat ve şiirdeki gücünü tarih yazıcılığında son derece etkili bir şekilde kullanarak tarih konulu eserler kaleme almıştır. Dolayısıyla edebî kişiliğinin şekillenmesinde siyâsî faktörlerin de büyük bir payı olduğunu söylemek mümkün olmaktadır.

Edebî kişiliğinin gelişmesine katkı sağlayan bir diğer etken ise sosyal deneyimleri olmuştur. İbnu'l-Hatîb'in ilki 760/1359'da ikincisi ise 774/1372 yıllarında Benî Ahmer sarayındaki birtakım olumsuz siyasi olaylar akabinde Mağrib'e sürgün olarak gitmesi hayatında derin izler bırakmasına neden olmuştur. Nitekim memleketinde alıştığı hayatından ve sosyal çevresinden kopmak zorunda kalması, kendisini duygusal olarak etkilemiş ve birçok eser kaleme almasını sağlamıştır.

İbnu'l-Hatîb'in edebî kişiliğinin oluşmasına

Sonuç olarak İbnu'l-Hatîb'in hayatındaki belli başlı dönemlerin, edebî kişiliğinin oluşmasına katkı sağladığını söylemek mümkündür. Bu edebî kişiliği ise nesirciliği ve şairliğinde somutlaşmıştır.

³³⁰ Abdulhakîm Zennûn, *Âfâku Gırnâta Bahsun fî't-Târîhi's-Siyâsî ve'l-Hadârîyyi'l-Arabî*, Dimeşk: Dâru'l-Mârifê, 1988, s. 124

4.1. İBNU'L-HATİB'İN NESİRCİLİĞİ

Başarılı bir siyaset adamı olmasının yanısıra tarih, tasavvuf, fıkıh, tıp ve müzik gibi birçok alanda kendisini yetiştirmiş olan İbnu'l-Hatîb, siyaset ile edebiyatı şiir ile nesir birleştiren, kendi zamanının mucizesi olarak nitelendirilmiştir.³³¹

Siyasette aktif olarak yer alması ve olaylara karşı eleştirel bakış açısına sahip olması, kendisini edebiyat alanında nesir türlerinde nitelikli eserler yazmaya sevk etmiştir. Bu çerçevede, nesir türünden kaleme aldığı eserleri beş başlık altında toplanmıştır. Bunlar; er-Resâilu's-Sultâniyye (Resmî Mektuplar), er-Resâilu'l-İhvâniyye (Kardeşlik Mektupları)³³², Gezi (Seyahatname), Biyografi ve Makâme şeklindedir.

er-Resâilu's-Sultâniyye (Resmî Mektuplar): Bu mektuplar İbnu'l-Hatîb'in Gırnâta sarayında vezirlik ve sır kâtipliği yaptığı dönemde, sultanların fermanları ve kararnameleri ile yine sultanların ağzından diğer devlet sultanlarına çeşitli amaçlarla yazdığı siyasi mektuplardır ve kendisinin siyasi nesir alanındaki en önemli eserlerini oluşturmaktadır.

er-Resâilu'l-İhvâniyye (Kardeşlik Mektupları): Bu mektupların içeriğini Gırnâta sarayındaki görevleri boyunca Gırnâta ve Mağrib'deki bazı sultan ve emirlerle kurduğu dostluk bağları ile bu bölgelerde bulunan bazı devlet adamları ve önemli kişilerle arasında geçen özel yazışmalar oluşturmaktadır.

Gezi: Seyahatname: Bu türden eserlerin içeriğini siyasi veya özel nitelikli seyahatleri oluşturmaktadır ve bu seyahatnamelerini Benî Ahmer Devleti'ndeki vezirlik görevine geldikten sonra yazmaya başlamıştır. Özellikle Endülüs şehirleri ile Mağrib'in bazı şehirleri seyahatnamelerine konu olmuştur.

Biyografi: Bu eserlerinde, tarihin ayrılmaz bir parçası olarak gördüğü kişilerin hayat hikâyelerine yer vermiştir. Şahıs merkezli bu anlatım biçimi bir yandan da dönemin devleti ve toplum yapısı hakkında bilgi vermesine olanak sağlamıştır. Bu sebeple tarih konularıyla iç içe ele aldığı biyografik eserleri tarihi bir değer de taşıyan eserler olmuştur.

³³¹ M. Rıdvan Dâye, *fi'l-Edebi'l-Endelusî*, Beyrut, 2000, s. 224.

³³² Lisânuddîn'in resmî mektupları ile kardeşlik mektuplarının büyük bir kısmı günümüze ulaşmamıştır. Bunun sebebi, Lisânuddîn'in Gırnâta Nasrî sarayında aleyhine oluşan durumlar neticesinde 773/ 1371 yılında eserlerinin ve mektuplarının büyük bir kısmının yakılması ve Lisânuddîn Sela'ya kaçmasıdır. Selâ'da bulunduğu süre zarfında, eserlerini yeniden toplamaya çalışan Lisânuddîn, onların büyük bir kısmını kaybetmenin verdiği üzüntüyü dile getirmiştir. Bkz. İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1., s.18.

Makâme: İbnu'l-Hatîb'in nesir formunda kaleme aldığı bir diğer tür ise makâmedir. Daha çok, yaptığı seyahatleri ve gördüğü şehirleri anlattığı eserlerde, makâme tarzını kullandığı dikkat çekmektedir.

İbnu'l-Hatîb'in kaleminden çıkan resmî mektuplara bakıldığında, Emevî ve Abbasî Devri'nde yaşamış olan kâtiblerin üslubunu benimsediği görülmektedir. Bu isimlerin başında Arap risâle üslubunun kurucusu sayılan ve Doğu Arap nesrindeki sanat üslubunun temsilcisi olan Abdulhamîd el-Kâtib gelmektedir. Kendisi klasik risâle tarzının esaslarını ve kâidelerini yeniden düzenlemiş, onu bir sanat haline getirmiş ve ilk defa risâleyi uzunca olarak kaleme almıştır. Ayrıca risâleyi bölümlere ayırarak her bölüme tahmîdât ile başlamış, her bölümde müstakil bir konuyu ele almış, bir bölüm içinde konudan konuya geçmemiştir.³³³ Abdulhamîd el-Kâtib'in meşhur risâlesi olan ve kâtiplere yönelik yazıp inşâ sanatının kaidelerinden bahsettiği *Edebu'l-Kâtib*'i, kendisinden sonraki dönemleri etkilediği gibi İbnu'l-Hatîb'in risâle üslubunda da etkili olmuştur. İbnu'l-Hatîb çoğunlukla onun girişteki yöntemini takip edip, mektubuna Allah'a hamd ve senâdan sonra Hz. Muhammed'e salât ve selâm cümlelerini zikrederek başlamış, devamında (أَمَّا بَعْدُ فَالْحَمْدُ لِلَّهِ) ifadesinin yer aldığı başlangıç bölümüne geçmiştir. Daha sonra da (وَالدُّعَاءُ) şeklinde başlayan dua cümlelerine yer vermiş, bitiş kısmında da (وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ) gibi dua cümlelerine yer vererek mektubunu bitirmiştir.³³⁴

İbnu'l-Hatîb'in mektuplarında, İbnu'l-Amîd'in temsilcisi olduğu tasnî' üslubunun etkisi görülmektedir. Risâle sanatında seci ve söz sanatlarının kullanıldığı tasnî' üslubunun temsilcisi olarak kabul edilen İbnu'l-Amîd'in risalelerinde dikkat çeken ilk husus, secili bir anlatım sergilemesi, secilerinin ise kısa aralıklı olmasıdır. Söz sanatlarına da oldukça yer verdiği, bedî' sanatlarından cinâs, tıbâk, tasvîr, tevriye başta olmak üzere çeşitli sanatları risâlelerinde oldukça yoğun kullandığı görülmektedir. Risâlelerinde sıkça karşılaşılan bir diğer söz sanatı ise iktibâs olmuştur. Bu bağlamda Kurân-ı Kerîm ve hadislerden yaptığı alıntıların yanı sıra, şairlerin şiirlerini, hikmetli söz ve darb-ı meselleri de naklettiği görülmektedir.³³⁵ İbnu'l-Hatîb de İbnu'l-Amîd gibi lafız ve ibarelerini söz sanatlarıyla süslemiş, lafızla alakalı söz sanatlarından birisi olan seci sanatı üslubunun

³³³ Atîk, *el-Edebu'l-Arabî fi'l-Endelus*, s. 430.

³³⁴ Dayf, *el-Fenn ve Mezâhibuh fi'n-Nesri'l-Arabî*, s. 119; s. Kenan Demirayak, *Abbâsi Edebiyatı Tarihi*, Erzurum: Bakanlar Matbaacılık, 1998, s. 167; İlgili eser için bkz.: Muhammed Kurd Ali, *Resâilu'l-Buleğâ, Dâru'l-Kutubil'l-Arabiyyeti'l-Kubrâ*, 1913, s. 172.

³³⁵ Dayf, *el-Fenn ve Mezâhibuh fi'n-Nesri'l-Arabî*, s. 212; Atîk, *el-Edebu'l-Arabî fi'l-Endelus*, s. 432.

vazgeçilmez bir ögesi olmuştur. İbnu'l-Amîd'in üslubundan ayrıldığı nokta ise, seci sanatını tek harf üzere değil en az iki veya daha fazla harf üzere yapması olmuştur. Bu durum her ne kadar İbnu'l-Hatîb'in risâle sanatındaki becerisine işaret etse de bazı müellifler tarafından hoş karşılanmamıştır.³³⁶

Doğu Arap edebiyatına hâkim olan bu tasannu' üslubu etkisini Endülüs Arap edebiyatında da göstermiş ve bu çerçevede ürünler verilmiştir. Manadan çok lafzın ön plana çıktığı, söz sanatlarının amaç haline geldiği bu üslup etkisini özellikle Murâbıtlar ve Muvahhidler döneminde göstermiştir. Benî Ahmer döneminde de etkili olan tasannu' üslubunun en büyük temsilcisi de Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb olmuştur.³³⁷ Kendisi Arap edebiyatı nesir türlerinde görülen, manadan çok lafzın ön plana çıktığı, söz sanatlarının amaç haline geldiği ve mananın bu söz sanatlarına feda edildiği ve “sanat için sanat” anlayışı doğrultusunda nesir ürünlerinin ortaya konulduğu tasannu' üslûbunun en meşhur temsilcisi olan el-Maarrî'den etkilenmiştir. Görüşlerini şiirleriyle örmüş, çoğu zaman da sembol ve mecazlarla onları dile getirmiş olan el-Maarrî eserlerinde, seci sanatını tek harf üzere değil en az iki ve daha fazla harf ile yapmaya özen göstermiştir.³³⁸ İbnu'l-Hatîb de de tıpkı el-Maarrî gibi, mektubunu kaleme alırken kelimelerin seçiminde oldukça titiz davranmış, deyim ve ayetlerden alıntı yaparak ifadelerini süslemiş, en önemlisi de seci sanatına oldukça yer vermiştir.

Yukarıdaki bilgilerden anlaşılabacağı üzere, İbnu'l-Hatîb'in resmî mektuplarına hâkim olan edebî üslubun, önceden bahsi geçmiş olan Doğu Arap edebiyatındaki nesir üsluplarından hangisinin içinde yer aldığını kesin olarak belirlemek mümkün değildir. Bunlardan sadece birine bağlı olmak yerine bazen sanat, bazen tasnî' bazen de tasannu' üslubunun etkisinde kalmıştır. *İhâta* adlı eserinde olduğu gibi, seci sanatından ve lafzı güzelleştiren sanatlardan uzak durmak suretiyle sadece fikirlerini aktarma yoluna gitmesi tasnî' ve tasannu' üslubundan çok sanat üslubuna meylettğini göstermektedir. Ama her ne kadar bu üç üslup arasında gidip gelmişse de kendisinin ve döneminin edebî zevkine en yakın olan üslubun tasannu' olduğu söylenebilir.³³⁹ Bunun en büyük göstergesi ise,

³³⁶ Dayf, *el-Fenn ve Mezâhibuh fi'n-Nesri'l-Arabî*, s. 336.

³³⁷ Dayf, *el-Fenn ve Mezâhibuh fi'n-Nesri'l-Arabî*, ss. 331-332.

³³⁸ Dayf, *el-Fenn ve Mezâhibuh fi'n-Nesri'l-Arabî*, ss. 269-272; Sahbân Halîfât, “Ebu'l-Alâ el-Maarrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C. 10, s. 288.

³³⁹ Dayf, *el-Fenn ve Mezâhibuh fi'n-Nesri'l-Arabî*, s. 337.

mektuplarını yazarken secî‘ ile birlikte iktibâs, cinâs ve luzumu mâ lâ yelzem gibi söz sanatlarını oldukça yer verip onları mektuplarının vazgeçilmez unsuru yapması olmuştur.

Konu ve içerik açısından ise İbnu’l-Hatîb Benî Ahmer Devleti adına kaleme aldığı resmî mektupları Kâdî el-Fâdıl’ın (ö. 596/1200) yazışmalarından etkilenmiştir. Eyyûbîler döneminde vezir ve dîvân-ı inşa başkanı olarak çalışan Kâdî el-Fâdıl, Kâhire’de el-Medresetu’l-Fâdiliyye adında bir medrese inşa ederek bir ekol oluşturmıştır. Kendisi Arap inşa sanatının önde gelen ustalarından biri sayılmakla birlikte, eski divan kâtiplerine karşı çıkış açtığı ifade edilmiştir.³⁴⁰ Eyyûbî Devleti adına yazdığı resmî mektuplarında, Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki savaşın durumunu adeta gözler önüne serdiği, savaş aletlerinden ve fethedilen kalelerden söz ettiği, Hristiyan birliklere karşı Müslümanların gösterdiği direnişe ve diğer Müslüman devletlerden maddi ve manevi destek talebine yer verdiği resmi mektuplarındaki üslubu kendinden sonrakileri oldukça etkilemiştir.³⁴¹ Konu açısından bakıldığında İbnu’l-Hatîb de mektuplarında, Endülüs’lü Müslümanların Hristiyanlara karşı direnişlerinden ve gerçekleştirdikleri fetihlerden bahsetmiş, bazen de diğer Müslüman devletlerden yardım talebi gibi hususlara yer vermiştir. Bu etkilenme sadece konu ile sınırlı kalmamış, Kâdî el-Fâdıl’ın risalelerinde çokça kullandığı secî, cinâs, ayet ve hadislerden yapılan iktibâs gibi bedî‘ sanatlarını resmî mektuplarında oldukça çok kullandığı dikkat çekmektedir. Bu konuya en güzel örnek ise İbnu’l-Hatîb’in sultan Ebu’l-Haccâc adına, Mağrib sultanı Ebû İnân’a gönderdiği mektup verilebilir. Konusu bakımından Müslümanların verdiği mücadeleyi içeren mektup, son derece edebî bir üslupla yazılmıştır.³⁴²

İbnu’l-Hatîb’in mektuplaşma konusunda etkilendiği bir diğer isim İbn Zeydûn (ö. 463/1071) olmuştur. Hicri beşinci yüzyılın Endülüs’ünde ön plana çıkmış isimlerden birisi olan İbn Zeydûn, Endülüs’te kabul görmüş risalelerden farklı bir yol izlemiştir. Risalelerinde tarihi şahsiyetlerin ve olayların yanısıra, eski Arap mesellerine de yer vermiş olması onun nesrini farklı kılan hususlar olmuştur. Özellikle alaycı bir üslupla kaleme aldığı *er-Risâletu’l-Hezliyye*³⁴³ ile affını talep ettiği ciddi bir üslubu hâkim kıldığı

³⁴⁰ Ramazan Şeşen, “Kâdî el-Fâzıl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, C. 24, s. 115.

³⁴¹ Cubrân, *Funûnu’n-Nesri’l-Edebî*, C. 2., s. 347.

³⁴² İbnu’l-Hatîb, *Reyhânetu’l-Kuttâb*, C. 1., ss. 134-139.

³⁴³ Ebu’l-Velîd İbnu Zeydûn, *Dîvânu İbn Zeydûn ve Rasâiluhu*, thk. Ali Abdu’l-Azîm, Mısır: Mektebetu Nahdati Mısır, 1957, s. 87, 88.

*er-Risâletu'l-Ciddiyye*³⁴⁴ isimli iki risalesi oldukça dikkat çekici nitelikte olmuştur.³⁴⁵ İbn Zeydûn'un, sevgilisi Vellâde'nin ağzından İbn 'Abdûs'a yazdığı, kendisini hem kötülediği hem de ağır tehditlerde bulunduğu mektubu üslup açısından İbnu'l-Hatîb'i oldukça etkilemiştir. Nitekim kendisi de düşmanı olan Kâdî en-Nubâhî'ye hitâben son derece alaycı ve tehditkâr bir mektup kaleme aldığı bilinmektedir. Ama bu mektup günümüze ulaşmamıştır.³⁴⁶ Onun ciddi üslubundan etkilenen İbnu'l-Hatîb, bu üslubu Sultan Ganî Billah'a hitaben yazdığı mektubuna yansıtmıştır. Çünkü İbnu'l-Hatîb, sultanının gazabına uğramaktan korkup, Merînî Devleti'ne iltica etmiş, bu durumu da gerekçeleriyle birlikte özür ifadelerini de ekleyerek mektubunda anlatmıştır.³⁴⁷ Yazılış amacı itibariyle bu mektubunda İbn Zeydûn'un hapisteyken sultan Ebu'l-Hazm'a hitaben affını talep etmek için yazdığı mektubunun³⁴⁸ etkisi açıkçası görülmektedir.

İbnu'l-Hatîb'in biyografî türündeki eserlerine bakıldığında ise Endülüslü edip ve biyografî yazarı olan İbn Hâkân'ın (ö. 529/ 1135) etkisi gözükmemektedir. Döneminin Endülüs'ünde yaşamış bazı meşhur kişilerin hayatlarını tabakât şeklinde ele aldığı, bir mukaddime ve dört ana bölümden oluşan *Kalâ'idu'l-'ikyân fî (ve) mehâsini'l-'a'yân* adlı eserindeki metodu İbnu'l-Hatîb'in *el-Ketîbetu'l-kâmine* adlı eserinde oldukça açık bir şekilde gözükmemektedir. İbn Hâkân, eserin birinci bölümünde edebiyatla ilgilenen siyasi liderler ve bunların çocuklarına, ikinci bölümünde vezir ve kâtiplere, üçüncü bölümde kadı ve âlimlere, dördüncü bölümde ise edip ve şairlere yer vermiştir.³⁴⁹ İbnu'l-Hatîb'de söz konusu eserini yazarken mukaddimenin ardından eserini dört ana bölüme ayırmış, hatipler ve sufiler, müderrisler, kadılar, kâtip ve şairler olmak üzere edebiyatla ilgilenen meşhur kişileri dört başlık altında toplamıştır. Ayrıca İbnu'l-Hatîb, biyografisini verdiği kişiler hakkında hem tarihi hem de edebî bilgi verdiği, edebî bilgilere ise daha ağırlık verdiği dikkat çekmektedir. Bu yönü itibariyle de İbn Hâkân'la benzeştiği dikkat çekmektedir.

³⁴⁴ İbnu Zeydûn, *Dîvânu İbn Zeydûn*, s. 89, 90.

³⁴⁵ Rahmi Er, "İbn Zeydûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C. 20, s. 465.

³⁴⁶ Cubrân, *Funûnu'n-Nesri'l-Edebî*, C. 2., s. 351.

³⁴⁷ Ebû Zeyd Velîyuddîn Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *et-Ta'rîf bi-İbn Haldûn ve Rihletuhu Ğarben ve Şarken*, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Lubnânî, 1979, s. 157.

³⁴⁸ İbnu Zeydûn, *Dîvânu İbn Zeydûn*, s. 89, 90.

³⁴⁹ Ebu Nasr b. Hakan Feth b. Muhammed b. Ubeydullah Feth b. Hâkân el-Kaysî, *Kalâ'idu'l-İkyan ve (fi) mehâsini'l-'a'yan*, thk. Huseyin Yûsuf Haryûş, Zerka: Mektebetu'l-Menar, 1989, 1 c'de 1-2; Mehmet Özdemir, "Feth b. Hâkân el-Kaysî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C. 12, s. 454.

İbnu'l-Hatîb'in İbn Hâkan'dan etkilendiği bir diğer husus ise üslup olmuştur. Risalelerinde haberî ve inşâî cümleleri kullanması, seci sanatına bağlı kalması, teşbih ve cinâs gibi söz sanatlarına oldukça yer vermesi, dua ifadelerini yoğun bir şekilde kullanması gibi hususlarda bu etki açıkça görülmektedir. Kendisinden farklılaştığı nokta ise, mektuplarının daha uzun olması, istiâre ve kinâyelere yoğun bir şekilde yer vermesi, risalesinde şiir ve nesri beraber kullanması gibi noktalar olmuştur.³⁵⁰

Biyografi yazımı noktasında üslubundan etkilendiği bir diğer isim ise kuzey Afrika ve Endülüs tarihiyle ilgili önemli bilgiler veren günümüze ulaşmış tek eseri olan “*el-Beyânu'l-Muğrib fî (ihtisâri) Ahbâri Mulûki'l-Endelus ve'l-Mağrib*” adlı eserin sahibi olan İbn ‘Îzârî el-Merrâkûşî’dir (ö. 712/1312). İbnu'l-Hatîb'in ‘*Amâlu'l-a'lâm*’ adlı eserini telif ederken söz konusu kitabın yönteminden faydalanmıştır. Örneğin, Abdurrahman b. Muaviye’yi tanıtırken, İbn ‘Îzârî’nin ifadelerine aynen yer vermiş, aynı şiir örneklerini eserini almıştır.³⁵¹

İbnu'l-Hatîb'in makâme sanatını ele alış şekli incelendiğinde, makâme sanatının iki büyük üstadı olan el-Hemedânî ile el-Harîrî’den etkilendiği görülmektedir. Bilindiği üzere makâme bir râvînin, bir kahramanın başından geçen olayları gerçek olmayan bir hikâye üslubunda anlatmasıdır. Güldürü, kurnazlık, vaaz, toplumsal eleştiri ve dilencilik öne çıkan konuları olmuştur. Özellikle dilencilik o dönemde belirli bir kesimin hayatını idâme ettirmesi için zorunlu bir ihtiyaçtı ve o kadar yaygınlaşmıştı ki fakir halk kesimiyle kalmayıp ilim ve kültür seviyesi yüksek kesime de sıçramıştı. Bütün bu temalar da el-Hemedânî ile el-Harîrî’nin makâmlerinde yer almaktaydı. Üslupları açısından bakıldığında ise özellikle el-Harîrî ile makâme sanatının köklü bir değişikliğe uğradığı, secînin ise bu türün ayrılmaz bir özelliği haline geldiği ve edebî sanatların da oldukça yoğun bir şekilde kullanılmaya başlandığı bilinmektedir.³⁵² Bu noktada İbnu'l-Hatîb’in büyük oranda klasik tarzın önderleri kabul edilen bu iki ismin izinden giderek makamelerini bir olay, ravi ve kahraman etrafında kurguladığı görülmektedir. Aynı şekilde makamelerini fasih bir dille kaleme alması, seci ve edebî sanatlara da oldukça yer vermesi yönüyle de kendilerinden etkilendiği ortadadır. Onlardan farklılaştığı husus ise

³⁵⁰ Atîk, *el-Edebu'l-Arabî fî'l-Endelus*, s. 463.

³⁵¹ İbnu'l-Hatîb, ‘*Amâlu'l-âlâm*’, s. 10-11; İbn ‘Îzârî el-Merrâkûşî, *el-Beyânu'l-Muğrib fî ahbâri'l-Endelus ve'l-Mağrib*, I-II, nşr. E. Levi Provençal- G. S. Colin, Leiden, 1951, III-IV, Beyrut, 1983, C. 2, s. 60, 61; Parlak, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb'in Siyâsî Kişiliği*, s. 127

³⁵² Muhammet Selim İpek, Arap Edebiyatında Makâme Sanatı, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C: 10, Sayı: 51, Ağustos, 2017, s. 112, 113.

konu açısından olmuştur. *Mi 'yâru 'l-ihyâr fî ahvâli 'l-me 'âhid ve 'd-diyâr, Hatratu 't-tayf fî rihleti 'ş-şitâ 'i ve 's-sayf* adını taşıyan, ülke ve şehirlerin tasvir ve tanıtlarını yaptığı, gezi ve siyasetle ilgili türlerde makâmeler kaleme aldığı görülmektedir.

4.1.1. NESİR TÜRÜNDEN ESERLERİ

Bu türler kendi arasında alt başlıklara ayrılmış, her alt başlık da içerik, şekil, dil ve belagat açısından incelenmiştir.

4.1.1.1. er-Resâilu's-Sultâniyye (Resmî Mektuplar)

Resmî mektuplar, valilerin, idarecilerin ve komutanların yanı sıra uyarı ve tehdit amacıyla düşmanlara da gönderilen mektuplardır. Bu mektuplar, halife ve hükümdarın divanlarından gönderilmekteydi.³⁵³

İbnu'l-Hatîb'in resmî mektupları yazma görevi 749/1349 yılında bölgede meydana gelen vebâ salgınında İbnu'l-Ceyyâb'ın ölmesiyle, sultan tarafından vezirliğe atanması, siyasi ve askeri işlerin yürütülmesi için vekâlet alması, hazinenin sorumluluğunun kendisine verilmesi ve en önemlisi de sultanın sır kâtibi olmasıyla başlamıştır. Sırasıyla Sultan I. Yûsuf el-Müeyyed-Billâh Ebü'l-Haccâc (733/1333) ile oğlu V. Muhammed el-Ganî-Billâh (763/1362) dönemlerinde bilfiil divan başkanlığı görevini yürütmüştür. Bu süre zarfında sultanların adına yazdığı mektuplar resmî mektuplar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu resmî mektuplarda, başta Endülüs olmak üzere, Gırnâta şehri ve Nasrî sarayının içinde bulunduğu olumsuz siyasi şartlar ile Endülüs'teki İslam ve Müslümanların durumlarıyla alakalı konular yer almıştır. Endülüs'ün içinde bulunduğu durumu tasvir ettiği bir ifadesi ise şu şekildedir:

"في شأن هذه البلاد التي عظمت فيها غربة الإسلام وانقطاعه وتوجهت إلى استئصال رمقها آمال الكفر وأطماعه."³⁵⁴

"İslam dininin giderek garip kaldığı ve etkisinin sona ermiş olduğu bu şehirlerin durumuna gelince, küfür ehlinin istek ve arzuları, İslam devletinin izini kazımaya yönelmiştir."

Bu sözleriyle Endülüs'teki Müslümanları ve İslam'ı tehdit eden tehlikeleri dile getiren İbnu'l-Hatîb'in, adeta Endülüs'ün çöküşünü önceden hissettiği anlaşılmaktadır.

³⁵³ Bu divanlarda, devleti ilgilendiren konularda; risale, biat ve anlaşma gibi hususlardaki yazışmalardan sorumlu olan bir kâtip bulunmaktaydı. Bu göreve ise ancak, toplumun önde gelen şair veya edebiyat ehli kişiler gelebilmişti. Bkz: Atîk, *el-Edebu 'l-Arabî fî 'l-Endelus*, s. 449.

³⁵⁴ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu 'l-Kuttâb*, C. 1., s. 367.

Bu sebeple resmî mektuplarında düşmana karşı birleşmeyi ve Endülüs'ün çöküşünü önlemek için maddi ve manevi destek taleplerini dile getirmiştir.

İbnu'l-Hatîb vatan sevgisini ve Endülüs'ün kurtuluşuna olan inancını, edebî ve fikir dünyasının ana eksenini yapmış ve resmî mektuplarında bunu sürekli olarak ön plana çıkarmıştır. Bu düşüncelerini de insanlarda etki uyandırmayı sağlayacak olan güçlü ve belagatli üslubuyla dile getirmiştir.

İbnu'l-Hatîb'in kaleminden çıkan bu resmî mektuplar, Endülüs Arap Edebiyatı'nda diplomatik nesir türünün öne çıkan örnekleri olmuştur. Bu mektupların büyük bir kısmı Mağrib'e yazılırken bir kısmı da Doğu'daki İslam Devletlerine hitaben kaleme alınmıştır.

4.1.1.1.1. Mağrib'e Gönderilen Mektuplar

Dönemin sultanları olan Ebu'l-Haccâc ile oğlu el-Ganî-Billâh adına, Kuzey Afrika yani Mağrib bölgesindeki devletlere gönderilen mektuplardır. Bu devletler ise, Mağribi Aksâ'daki (Fas) Merînîler, Mağribi Evsat'taki (Cezayir) Abdülvâdîler yani Benî Zayyân ile Mağribi Ednâ'daki (Tunus) Hafsîler şeklindeydi.

Mağribi Aksâ'daki Merînî Devleti'ne yönelik yazılan mektupların sayısı, diğer iki devlete yazılan mektuplara oranla daha fazlaydı. Benî Zeyyân Devleti ve Hafsîler Devleti'ne hitaben yazılan resmi mektupların, Merînî Devleti'ne nisbeten az olmasının sebebi şüphesiz ki Merînî Devleti'nin daha güçlü olmasına ve Gırnâta sarayıyla olan yakın siyasi ilişkisine dayanmaktaydı.³⁵⁵

İbnu'l-Hatîb'in kaleminden çıkan resmî mektuplar, hicri sekizinci yüzyılın ikinci yarısında, Gırnâta sultanlığının siyasi durumu ve Mağrib kökenli devletlerle olan diplomatik ilişkilerine dair önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Adeta sultanın tercümanlığını yapan İbnu'l-Hatîb, muhtemelen sözlü olarak söylenen emirleri doğru bir şekilde kavrayıp sultana yakışır bir şekilde edebî bir üslupla kaleme alma sorumluluğunu taşımaktaydı. Bu gaye ile yazdığı resmî mektuplarda, Endülüs'teki askerî harekâtlardan haberdar etme³⁵⁶, maddî yardım talep etme³⁵⁷ ve zaferlerden dolayı tebrik etme gibi

³⁵⁵ Cubrân, *Funûnu'n-Nesri'l-Edebî*, C.1., s. 151.

³⁵⁶ Mektup metni için bkz: İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1., ss. 134-139.

³⁵⁷ Mektup metni için bkz: İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1., ss. 359- 364; Lisânuddîn, bu amaçla yazılan mektuplarını, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, adlı eserinde العدة والاستنجاز للغداة başlığı altında toplamıştır. Bkz: İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1., s. 359.

konular yer almıştır. Ebu'l-Haccâc'ın ağzından Merînî Devleti sultanı Ebû İnân'a gönderdiği mektup bu konu için örnek verilebilir. Mektubun bir kısmı şu şekildedir:

"فإنّا كتبناه إليكم، كتب الله لسلطانكم العلى سEDA وثيق المباني، ونصرا كريم الألفاظ والمعاني، وصنعا كفيلا للإسلام وأهله، وبنيل الأوطار وبلوغ الأمانى، وعزا تخفق ظلاله على الأقاصى والأداني من حمراء غرناطة حرسها الله.. وعندنا لمقامكم العلى، ودُ صَفَتْ موارده العذبة ومشارعه، وإخلاص كأنه الصبح أشرق مطالعه، وثناء تأرج في الأرجاء ذائعة، فنحن نعتد بذلك الملك الكريمة في الدين صنائعه، وثوَمُلُ أصراخه إذا راع الإسلام رائعه، ونلتمس منه علاج هذا القطر إذا غضربت طبائعه. وإلى هذا وصل الله لكم عوائد النصر على أعدائه، وجعل عزمكم كفيلا للدين بجزء دائه وإجابة ندائه.

وإلى الله نكل جزاءكم، ونسله أن يصل اعتناءكم، ويحرس سناءكم، ويذيع في الخافقين ثناءكم، ورسولكم القائد (الأجل الرئيس أبو مهدي) أعزه الله، يقرر لديكم ما حملناه، ويعرض بين يديكم ما من الله أَمَلْنَاهُ، وفضلكم بالإصغاء إليه كفيلا، ونظركم جميل والسلام"³⁵⁸

"Bu mektubu size –Allah'tan yüce makamınıza temelleri sağlam bir otorite, lafzı ve manası değerli olan bir zafer, İslam ve ümmeti için, toprakların kazanılması ve arzuların gerçekleşmesini sağlayacak bir güç ve gölgesinin uzak ve yakın her yere düştüğü bir şeref yazmasını diliyoruz- Gırnâta'nın Hamrâ'sından –Allah O'nu korusun-yazıyoruz.

Biz, yüce makamınıza yönelik tatlı kaynakları olan ve yollarının saf olduğu bir sevgi; tıpkı sabah güneşin her sabah doğduğu gibi bir sadakat; her yere yayılan bir övgü beslemekteyiz. Biz İslâm dinine çokça faydası olan bu kıymetli otoritenin varlığı ile iftihar ederiz. Şayet İslam korkuya kapıldığı zaman, yardım çığlıkları atacağı umulur; ihtiyaç duyduğu zaman ise bu beldenin iyileşmesi için ondan çare ararız.

Allah, İslam dininin düşmanlarına karşı size devamlı zaferler yazsın. Azminizi, onun hastalığını yenmesinde ve çağrısına karşılık almasında yeterli kılsın.

Allah'tan, karşılığını size iyilik olarak vermesini dileriz. O'na gösterdiğiniz özenin devamlı olmasını, yüceliğinizi korumasını, dünyanın doğusunda ve batısında methinizin yayılmasını dileriz. Mektubu taşıyan elçinin (Ebû Mehdî) –Allah O'nu saygın kılsın- size gönderdiğimiz şeyi ulaştırsın ve Allah'tan dilediğimiz şeyi size ulaştırsın. Bize kulak vermeniz ve güzel niyetiniz bize yeterlidir. Selâm ile."

³⁵⁸ Mektup metni için bkz: İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1., ss. 127-133.

Bunların yanı sıra tebrik ve taziye gibi konuları içeren mektuplar da kaleme aldığı görülmektedir. Sultan Ebu'l-Haccâc adına, Merînî Devleti sultanı Ebû İnân'a, Tilimsan şehrini, Benî Zeyyân'dan geri almaları üzerine yazdığı mektup tebrik konulu mektuplarına³⁵⁹ güzel bir örnek oluştururken, yine Ebû İnân'ın babasının vefatı üzerine yazdığı mektup³⁶⁰ da taziye konulu mektupların en meşhurlarından sayılmaktadır.

4.1.1.1.2. Maşrık'a Gönderilen Mektuplar

İbnu'l-Hatîb'in, Gırnâta sultanları Ebu'l-Haccâc ve oğlu el-Ganî Billâh adına yazdığı resmi mektuplardır. Sayıları Mağrib Devletlerine gönderilen mektuplara nispeten oldukça az olan bu mektuplar Mısır ile Mekke ve Medine'deki sultanlara gönderilmiştir. Örneğin; Sultan Ganî Billah adına Mısır'daki Memlûk Devleti hükümdarı olan Muhammed b. Kalavun'a (ö. 741/341) dostluk bağlarını güçlendirme, siyasi ve diplomatik ilişkileri sağlamlaştırma amacıyla mektup yazdığı bilinmektedir.³⁶¹

Aynı şekilde Lisânuddîn sultan Ganî Billah adına, eş zamanlı olarak (771/1369) kutsal toprakların sultanlarına hitaben Endülüs ile dostluk ve kardeşlik bağlarının korunması amacıyla mektuplar göndermiştir. Bunların ilki, Mekke Hükümdarı Ebu'l-Hasan b. Aclân'a gönderilen mektup³⁶² olurken, diğeri ise yine Ganî Billah adına, ismini belirtmediği, dönemin Medine valisine yönelik olmuştur.³⁶³

4.1.1.2. er-Resâilu'l-İhvâniyye (Kardeşlik Mektupları)

İnsanların kendilerine yakın bulduğu kişilere veya dostlarına yazdıkları, sosyal ya da farklı konularda duygu ve düşüncelerini ifade ettikleri mektuplara *er-resâilu'l-ihvâniyye* –kardeşlik mektupları- denir. İhvâniyyat mektuplarında yazarlar, risâle yazımında uymak zorunda oldukları her türlü kural ve kaideden bağımsız bir şekilde, seçkin ve ağdalı bir dil kullanarak, güçlü ve özenli bir üslupla, duyguları dile getirme konusunda yarışmışlardır.³⁶⁴

İhvâniyyât mektupları, ikiye ayrılmaktadır. Birincisi, yazar ile muhatap arasında geçen ve aralarındaki sosyal mesafeyi koruyan mektuplardır. Buna yarı resmî kardeşlik mektupları denir. Bunlar, halife, emir veya vezirin özel bir konuda, kendisinden aşağı

³⁵⁹ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1., ss. 216-224.

³⁶⁰ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1., ss. 326-329

³⁶¹ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1., ss. 486-501.

³⁶² İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1., ss. 206-212.

³⁶³ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1., ss. 213-215.

³⁶⁴ Atîk, *el-Edebu'l-Arabî fi'l-Endelus*, s. 454.

وأنا يا سيدي أقيم التعزية، وإن بُوت بالمضاعف المُرزية، ولا عَنَب على القدر في الوَرْد من الصَّدْر، ولولا أن هذا الواقع مما لا يجدي فيه الخِلصان، ولا يغنى فيه الراح من الحرصان... ولعمري لقد خُذ لهذا الفقيد، وغن طَمَس الجمام محاسنه الوضاحة لما ليس منه الساحة. صُخفاً مُنشرة، وثغورا بالحمد مؤثرة، يفخر بها بئوه، ويستلکثر بها مکتَبو الحمد ومُقتَنوه... وأنا وإن اخترتُ غَرَض العزا، لما خَصَّنِي من المُصاب، ونالتني من الأوصاب، ونزل بي من جُور الزمان الغصاب، ممن يقبل عُذره الكَرَم، وَيَسَعُّهُ الحُرم المحترم، والله سبحانه الكفيل لسيدي وعمادي ببقاً يتكفل به الأبناء ويُعلی لقومه رُتَب العز سامية البناء، حتى لا يوحش مكان فقيدٍ مع وجوده، ولا يحسُّ بغصٍّ زمانٍ مع جوده، ويقرَّ عينه في ولده وولد ولده، ويجعل أيدي مناوية تحت يده والسلام.³⁶⁹

“Ey, sıfatları tam olan izzet dolunayı ve yüceğönüllü! Yüce makamınızın başına gelen, değerli bir taş benzeyen, âlemi aydınlatan ay gibi olan, melekleri şaşırtan güzelliğe sahip, cömertlik gibi güzel sıfatlara sahip olan kardeşinizin ölüm haberi bana ulaştı, verilen söz onun ölmesine engel olmadı.

Onun ölümüyle ben yılan tarafından ısırılmış gibi oldum. Bana binlerce kez dualar okunsa da iyileşemeyecek kadar kötü durumdayım. Ben bu ölümün getirdiği ayrılıktan dolayı okla yaralanmış gibiyim, gözlerim yaşlarla dolu bir şekilde ağlamaktayım. Ben, beni teselli eden kişiyi kaybettim, ölüm benim arkadaşımı aldı ki o gurbet hayatımda bana eşlik ediyordu, ölüme kadar benim arkadaşımdı.

Acıdan ve şiddetinden konuşamaz oldum ve bu durum susuzluktan bile ağır geldi bana. Bu acı yaramın kabuk bağlamasına engel olmaktadır.

Hangi hüznün Abdulaziz’in ölümünü unutturur. Onun ölümü büyük bir kayıp oldu ve acı vermeye başladı ve ayrılık ateşi büyümekte. Onun ölümü sebebiyle avuçlar dolusu gözyaşı dökülse de geceler boyunca ağlanılsa da ardından, vadilerden akan seller kadar yaş aksa da bu hiçbir şeyi değiştirmeyecek.

Efendim, sana taziyelerimi gönderiyorum. Kemiklerimi kıracak kadar şiddetli bir acı bana nasip olduysa da ben kaderi suçlamıyorum. İçinde bulunduğumuz hakikat öyle bir durum ki, hiçbir iyiliğin fayda vermediği, hiçbir koruyucunun onun yok olmasına engel olamadığı bir durumdur.

Hayatımın üzerine yemin ederim ki O’nun zikri ebedi kalmıştır. Ölüm O’nun insanlar arasında apaçık sayfalar gibi olan sıfatlarını, insanları etkileyen ve evlatlarının

³⁶⁹ İbnu’l-Hatip, Reyhânetu’l-Kuttâb, C. 2., s. 107.

onlarla gururlandığı güzel sıfatlarını silmiştir. Bu sıfatları yazan kişiler de bunların oldukça fazla olduğunu görmüş ve onlara sahip olmak istemişlerdir.

Bu taziye mektubunu, başıma gelen bu musibet ve bana musallat olan acı ve kederimden, zamanın zulmünden inen şeyden dolayı yazıyorum. Sen benim zayıflığımı kabul ettin ve içinde bulunduğum duruma saygı gösterdin. Her türlü eksiklikten münezzeh olan Allah, içinde bulunduğun bu durumda senin yardımcındır efendim. Senden sonra gelecek olan çocuklarını da korur, onları temelleri yükseltilmiş olan izzet ve şeref makamına yükseltmeye gücü yetendir. Allah'tan dileğim şudur ki, hayatı boyunca sevdiklerinin acısını yaşatmasın ona, zamanın şiddetini ve zorluklarını göstermesin ona, çocukları ve torunlarıyla gözünü ve gönlünü ferah kılsın, ona zulmetmeye çalışanlara fırsat vermesin. Selam ile”

Tebrik konusu da ihvaniyyat mektupları içinde önemli bir yere sahiptir. Başka bir dostu olan Muhammed b. Nuvvâr'a evlilik akdini kutlama amacıyla yazdığı mektup³⁷⁰ tebrik amacıyla kaleme aldığı mektuplara bir örnek durumundadır.

İbnu'l-Hatîb'in ihvaniyyat mektuplarına hâkim olan diğer duygu özlemdir. Özlemini dile getirmek için yazdığı ihvaniyyat mektuplarında lafızları özenle seçip, güzel bir giriş yaparak duygularını samimi bir dille ifade ettiği görülmektedir. İbn Haldûn'a duyduğu özlemini dile getirdiği ve şiirler giriş yaptığı toplamda altı sayfadan oluşan mektup bu mektupların en güzel örneği sayılabilmektedir.³⁷¹

4.1.1.3. Gezi (Seyahatname)

Sözlük anlamı yola koyulmak, yola çıkmak, ayrılmak, bırakıp gitmek, göçmek olan rihle (gezi, seyahat) kelimesi رَحَلَ kökünden mastardır.³⁷²

Müellifin, çeşitli bölgelere yaptığı seyahatlerden edindiği izlenimleri içeren ve o bölgelerde tanık olduğu gelenek görenek, davranış biçimleri, ahlak öğelerine yer verdiği ve şahit olduğu doğal güzellikleri aktardığı, bunu yaparken ise yolculuğunu aşama aşama veya hepsini tek bir seferde anlattığı edebî türe *edebu'r-rihle* denir.”³⁷³ Edebu'r-rihle'nin ortaya çıkması için iki temel unsur vardır. Birincisi, yazan kişinin, yaptığı seyahatleri

³⁷⁰ el-Makkarî, *Nefhu't-Tib*, C. 6, s. 208.

³⁷¹ el-Makkarî, *Nefhu't-Tib*, C. 6, ss. 173-174.

³⁷² Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sadır, 1994, I-XV, C. 11, s. 279; İbrâhim Enis v.d., C. 1, s. 334.

³⁷³ Nasır Abdurrazık el-Mevâfî, *er-Rihle fi'l-Edebi'l-Arabî*, Kahire: Mektebetü'l-vefâ, 1.b., 1995, s. 38

kendi isteğiyle ve severek yapmış olması gerektiğidir. İkincisi ise, seyahat ruhunu yansıtabilecek ve okuyucuda seyahat yapma isteği uyandıracak şekilde bir üslubun hâkim olmasıdır.³⁷⁴

Doğu Arap coğrafyasında resmî, siyasi, ticarî, ilmî veya edebî amaçlarla yapılan seyahatler, Arap edebiyatında rihle edebiyatının oluşup gelişmesine ve bu alanda birçok eserin meydana gelmesine katkıda bulunmuştur.³⁷⁵

Bu kapsamda İbn Hurdâzbih'in (ö. 300/912) *el-Mesâlik ve'l-memâlik*'i³⁷⁶, el-Ya'kûbî'nin (ö. 295/905) *Kitâbu'l-buldân*'ı,³⁷⁷ Nâsır-ı Hüsrev'in (ö. 465/1073) *Sefername*'si³⁷⁸ ile el-Herevî'nin (ö. 611/1215) *el-İşârât ilâ ma'rifeti'z-ziyârât*³⁷⁹ adlı eserler rihle edebiyatı alanında öne çıkmış olan eserlerdir.

Batıda ise, rihle edebiyatı çok önemli bir yere sahiptir. Hatta Arap dili edebiyatına en büyük katkılarının rihle edebiyatı konusunda olduğunu söylemek de mümkün olmaktadır.³⁸⁰ Bu alanda öne çıkan eserler ise, el-İdrîsî (ö. 560/1165)'nin *Nuzhetu'l-muşâtâk fî ma'rifeti'l-âfâk*'i³⁸¹; İbn Ruşeyd (ö. 721/1321)'in *Mil'ul-'aybe bimâ uctumi'a bi Tûli'l-ğaybe* adlı eseri³⁸², İbn Battûta (ö. 770/1368)'nın *Tuhfetu'n-nuzzâr fî ğarâibi'l-*

³⁷⁴ el-Mevâfi, *er-Rihle*, s. 38.

³⁷⁵ el-Mevâfi, *er-Rihle*, s. 34.

³⁷⁶ Kendisine İslâm coğrafyacılarının babası unvanını kazandıran en önemli çalışmasıdır: Sayyid Maqbul Ahmad, "İbn Hurdâzbih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C. 20, s. 79.

³⁷⁷ *Kitâbu'l-Buldân*. Müslümanlar tarafından yazılan ilk coğrafya kitaplarından: Murat Ağarı, "Ya'kûbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C. 43, s. 288.

³⁷⁸ Orta çağ seyahatnâme (rihle) türünün en güzel örneklerinden biri olan eserde müellif çeşitli şehirler, bölgeler, şahıslar, olaylar ve XI. yüzyılda İslâm toplumunun kültür ve medeniyeti hakkında orijinal bilgiler verir: Nihat Azamat, "Nâsır-ı Hüsrev", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. 32, s. 397.

³⁷⁹ Ziyaret ettiği şehir ve ülkelerin tarihi hakkında bilgi vermiş, buralarda gördüğü kabir, türbe, imaretlerle diğer tarihî eserleri tanıtmıştır: Cevat İzgi, "Herevî, Ali b. Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. 17, s. 222.

³⁸⁰ Cubrân, *Funûnu'n-Nesri'l-Edebî*, C. 2, s. 9.

³⁸¹ Kitapta yedi iklimden her biri onar cüze taksim edilmiş, mukaddimedeki dünya haritasından başka her iklim cüzünün başında da oranın haritası verilmiştir: Ramazan Şeşen, "İdrîsî, Şerif", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C. 21, s. 493.

³⁸² İbn Ruşeyd'in kendilerinden istifade ettiği hocaları ve onlardan aldığı dersleri içermektedir: M. Yaşar Kandemir "İbnu Ruşeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C. 20, s. 293.

emsâr ve acâibi'l-esfâr'ı³⁸³, İbn Haldûn (ö. 808/1406)'un *et-Ta'rîf bi İbn Haldûn ve rihletuhu ğarben ve şarken*³⁸⁴ gibi eserler olmuştur.³⁸⁵

Hicrî sekizinci asrın Endülüs'ünde rihle edebiyatı alanında kaleme alınan eserler arasında İbnu'l-Hatîb'in de eserleri mevcut olmasına rağmen sayısının oldukça az ve sınırlı olduğu görülmektedir. Bunların çoğu ise, diplomatik özellik taşımaktadır. Bunun sebebi de İbnu'l-Hatîb'in, Benî Ahmer Devleti'ndeki vezirlik görevine geldikten sonra Endülüs şehirleri ile Mağrib'in bazı şehirlerine siyasi amaçla yaptığı seyahatleri olmuştur. Kendisinin *Hatratu't-tayf fî rihleti's-şitâ-i ve's-sayf, Mi'yâru'l-ihitiyâr fî zikri'l-meâhid ve'd-diyâr ve Mufâhara beyne Mâleka ve Selâ* adlı eserleri bu türün en güzel örnekleri olmuştur.³⁸⁶

İbnu'l-Hatîb'in siyasi özellik taşıyan bu seyahatleri ikiye ayrılmaktadır. Bunlar Endülüs ve Mağrib seyahatleridir.

4.1.1.3.1. Endülüs Seyahati

İbnu'l-Hatîb'in siyasi amaçla gerçekleştirdiği ilk seyahati, 748/ 1346 yılında Gırnâta'nın doğusundaki bazı şehirleri teftiş amaçlı, Sultan Ebu'l-Haccâc b. Yûsuf'a eşlik ettiği seyahat olmuştur. *Hatratu't-tayf fî rihleti's-şitâ-i ve's-sayf* adlı eserinde bu seyahat hakkında bilgi vermiştir. Sultanla beraber katıldığı bu kısa seyahati, şu ifadelerle başlamıştır:

"نحمد الله حمدً معترف بحق، ونشكره على عوائد فضله ورفقه، الذي جعل لنا الأرض ذلولا نمشي في مناكبها، ونأكل من رزقه، ونصلي على سيدنا ومولانا محمد خيرته من خلقه، ونستوهد للمقام المولوي اليوسفي النصري سعدا يتلأأ نور أفقه، ونصرا يُتلى، بغرب المعمور وشرقه..."³⁸⁷

"*Hakkını tasdik eden bir hamd ile Allah'a hamd ediyoruz, kendisine cömertliği ve rızkının nimetlerinden dolayı teşekkür ediyoruz. O ki, üzerinde yürüyelim diye ve rızkından yiyelim diye yeryüzünü ayaklarımızın altına serendir. Yarattıklarının içinden seçtiği efendimiz Muhammed*

³⁸³ Rihletu İbn Battûta ismiyle tanınan eser, seyyahın belirli zaman aralıklarıyla yaklaşık yirmi dokuz yıl devam eden seyahatlerinden meydana gelmiştir. A. Said Aykut, "İbn Battûta", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C. 19, s. 363.

³⁸⁴ İbn Haldûn, el-İber'in son cildine "et-Ta'rîf bi'bni Haldûn mü'ellifi hâze'l-kitâb" başlığı altında kendi biyografisini de eklemiştir. Başlangıçta hayatının 797 (1395) yılına kadar olan kısmını anlattığı bu bölümü el-İber'in bir zeyli olarak düşünen İbn Haldûn daha sonra eseri tekrar ele almış, hayatının 807'ye (1405) kadar olan kısmını yazmıştır. İbn Haldûn, son şekliyle "et-Ta'rîf bi'bni Haldûn mü'ellifi'l-kitâb ve rihletuhû ğarben ve şarken" şeklinde adlandırmıştır. Süleyman Uludağ, "İbn Haldûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C. 19, s. 542

³⁸⁵ Cubrân, *Funûnu'n-Nesri'l-Edebî*, C. 2., s. 8, 9.

³⁸⁶ Muhammed Mahmud el-Haza'li, Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb ve Edebuhu'r-Rihle, Ürdün, *Mecelletu Câmiati Ummi'l-Kurâ li-Ulûmi's-Şerîa ve'l-Luġati'l-Arabiyyeti ve Âdâbihâ*, 2006, C. 18, S. 39, s. 412.

³⁸⁷ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2, s. 248; el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisâniddîn*, s. 25.

(as)için de dua ediyoruz. Efendimiz Yûsuf en-Nasrî'nin makâmı için ise, ufkunun ışıdığı parlayan bir baht, dünyanın doğusundan batısına anılan zaferler diliyoruz. ”

İbnu'l-Hatîb gezisine sahip oldukları nimetlere hamd ifadeleri ve Hz. Muhammed'e dua cümleleriyle güzel bir girişle başlamıştır. Ardından sultana hayır duaları ederek, bu seyahatin gerçekleşme zamanını şu ifadelerle dile getirmiştir:

"فكان البروز إليها يوم الأحد سابع عشر شهر الحرم فاتح عام ثمانية وأربعين وسبعمائة"³⁸⁸

"Yolculuğa çıkış zamanı 748 yılının başlarında, Muharrem ayının 17'sinde bir Pazar günüydü"

Söz konusu günün hava durumu hakkında ise şöyle demiştir:

"خرجنا وصفحة الأفق بالغيم منتقبة، وأدمع السحب لوداعنا منسكبة نتبع من الراية الحمراء دليلاً هادياً."³⁸⁹

"Ufkun yüzeyinin bulutlarla kaplı olduğu, bulutların da vedamıza gözyaşı akıttığı bir gün, kırmızı bayrağımızı yol gösterici bir rehber yaparak yola çıktık."

Uğradıkları şehirler ise şu ifadelerinden anlaşılmaktadır:

"ثم استقلت بنا الحمول، وكان بوادي فردش النزول، منزل خصيب ومحل له من الحسن نصيب."³⁹⁰

"Sonra yükümüzü yüklendik, güzellikten nasibini almış bereketli bir konak yeri olan Ferzeş vadisinde konakladık."

"واستقبلنا المريّة، عصمها الله في يوم سطعت أشعة سعده، وتكفل الدهر بإنجاز وعده..."³⁹¹

"Sonra mutluluk ışıklarının parıldadığı, feleğin vaadinin gerçekleşmesini sağladığı bir günde Meriyye'yi (Almeria) -Allah O'nu korusun- karşımızda bulduk."

Ayrıca Bürşâne (Purchena), Beyra (Vera), Beccâne (Pechina), Mürşâne (Marchena), Finyâne (Finâna) gibi birçok şehirlere uğradıklarını da belirterek bu şehirlerdeki gözlemlerini dile getirmiştir.³⁹²

Yaklaşık yirmi gün süren bu siyasi seyahati ise aşağıdaki ifadeleriyle sonlandırmıştır:

"ذلك يوم الأحد الثامن لصفر عام ثمانية وأربعين وسبعمائة، والحمد لله وسلام على عباده الذين اصطفى."³⁹³

"Yolculuğun bittiği gün, 748 yılının Safer ayının sekizinde, Pazar günü. Allah'a hamd olsun ve O'nun seçtiği kullarına selam olsun."

³⁸⁸ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2, s. 248; el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisânuddîn*, s. 26.

³⁸⁹ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2, s. 248; el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisânuddîn*, s. 27.

³⁹⁰ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2, s. 249; el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisânuddîn*, s. 28.

³⁹¹ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2, s. 258; el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisânuddîn*, s. 43.

³⁹² İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2, ss. 261-264; el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisânuddîn*, ss. 29-48.

³⁹³ el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisânuddîn*, s. 53.

4.1.1.3.2. Mağrib Seyahatleri

İbnu'l-Hatîb'in siyasi amaçla yaptığı Mağrib seyahatlerini dört seferde gerçekleştirdiği görülmektedir.³⁹⁴ Bu seyahatlerin birincisi Sultan Ebu'l-Haccâc tarafından elçilik göreviyle, Merînî Sultanı Ebu'l-Hasan'ın vefat etmesinden sonra, yerine geçen oğlu Ebû İnân'a hem başsağlığı dileklerini iletmek hem de tahta geçişini tebrik etmek amacıyla 752/1352'de Mağrib'e gönderilmesiydi.³⁹⁵

Mağrib'e ikinci gidişi, 755/1354 yılında Sultan Ganî Billah zamanında, yine Ebû İnân ile dostluk bağlarının yenilenmesi ve Hristiyan saldırıları karşısında zor durumda kalan Gırnâta ve Endülüs için yardım talebinde bulunmak amacıyla gerçekleşmiştir.³⁹⁶

Üçüncüsü gidişi, 760/1359 yılında Gırnâta'da meydana gelen bir ihtilal sonucunda, Ganî Billah'ın kardeşi Ebu'l-Velid II. İsmail tarafından tahttan indirilmesi olayıyla eş zamanlı olmuştur.³⁹⁷ Gırnâta'daki olayların yakın takipçisi olan Merînî Sultanı Ebû Sâlim'in yardımıyla İbnu'l-Hatîb ve Ganî Billah Mağrib'deki Merînî sarayının himayesine girmiştir.³⁹⁸ Merînî Sultanı Ebû Sâlim tarafından iyi bir şekilde karşılanan İbnu'l-Hatîb ve Ganî Billah, Mağrib'de yaklaşık olarak üç seneye yakın bir süre zarfında sultanın himayesinde kalmışlardır. Ganî Billah'ın 763/1362'de tekrar Gırnâta tahtına oturması sonucunda kendisi de sultanla beraber Gırnâta'ya geri dönmüştür.³⁹⁹

Dördüncü gidişi, son Mağrib seyahati olmuştur. Gırnâta'da tekrar eski görevine gelen ve sultandan sonraki tek yetkili kişi olan İbnu'l-Hatîb'in sahip olduğu bu ayrıcalıklı durum, çeşitli entrikalara maruz kalmasına sebep olmuştur. Ayrıca Gani Billah'ın da kendisine karşı olumsuz düşüncelere kapılması üzerine tedirginliği iyice artan İbnu'l-Hatîb Merînî sultanı Ebu'l-Fâris Abdulaziz'den himaye talep etmiştir. 772/1370 yılında beraberindeki adamlarıyla, Merînî sultanı Ebu'l-Faris tarafından hazırlatılan gemilerle, Mağrib'e giderek dördüncü ve son seyahatini gerçekleştirmiştir.⁴⁰⁰

³⁹⁴ Cubrân, *Funûnu'n-Nesri'l-Edebî*, C. 2., ss. 29-30.

³⁹⁵ İbn Haldûn, *Kitabu'l-İber*, C. 6, s. 332; İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, s. 42.

³⁹⁶ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, Nâşirin ön sözü, s. 23.

³⁹⁷ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, Nâşirin ön sözü, s. 24.

³⁹⁸ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4, s. 443; İbnu'l-Hatîb, *Ravdatu't-Ta'rîf*, s. 19; İbn Haldûn, *Kitabu'l-İber*, C. 7, ss. 332-333.

³⁹⁹ İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, s.99.

⁴⁰⁰ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, Nâşirin ön sözü, s. 33; İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, s. 138.

İbnu'l-Hatîb, sultan Ganî Billah ile Fas'ta sürgünde kaldığı bu zaman zarfında, o dönemin bir ilim merkezi olma özelliği taşıyan Selâ şehrine yerleşmiştir. Merînî sultanı himayesinde Selâ şehrinde huzurlu bir ortam elde eden İbnu'l-Hatîb kendisini okuma, yazma ve ibadete adanmış, resmi konulardaki bazı mektuplarını derleme fırsatı bulmuştur.⁴⁰¹

İbnu'l-Hatîb'in siyasi nitelikli gezilerinin yanısıra, ilim talebi ve dönemin meşhur âlimleriyle tanışma gibi amaçlarla yaptığı seyahatler de bulunmaktadır. Bu seyahatlerini kaleme aldığı eserlerinde, ilim talebi ve dönemin meşhur âlimleriyle tanışma gibi amaçlarla gittiği bölgeler hakkında bilgi vermiştir.

760-763 yılları arasında gerçekleştirdiği üçüncü Mağrip sürgününde, Sultan Ebû Sâlim'den izin alarak Mağrib'in batı ve güney bölgesinde bulunan şehirleri görüp insanlarıyla tanışmak için bir seyahate çıkmıştır. Bu seyahatleri sürecinde gördüğü şehirleri, tanıştığı insanları, şahit olduğu olayları ve yaşantıları kayda aldığı en önemli eseri *Nufâdatu'l-Cirâb fî Ulâleti'l-İğtirâb* olmuştur.

Selâ'da sürgündeyken yazmaya başlayıp, 763/1362'de Gırnâta'ya döndükten sonra bitirdiği⁴⁰² söz konusu eseri, esasında Mağrib'deki anılarını içeren bir seyahatname niteliği taşımaktadır. Lisânuddîn, Mağrib'de geçen bu yolculuğu kaleme aldığı bu eserinin dört cilt olduğunu kaydetmiştir.⁴⁰³ Günümüze sadece iki cildinin ulaştığı⁴⁰⁴ bu eserin ikinci bölümü, Ahmet Muhtar el-Abbâdî tarafından 1968 yılında; üçüncü bölümü ise, Sa'diyye Fâğıyye tarafından 1989 yılında neşredilmiştir. Tarihçi Muhammed b. Gazi el-Osmanî tarafından yazılan 1988 basımlı *er-Ravdu'l-Hetûn fî Ahbâri Miknâsetu'z-Zeytûn* adlı eserinin son kısmında ise Miknâse seyahatine ayrıca yer verilmiştir.⁴⁰⁵

İbnu'l-Hatîb, Mağrib seyahati yapma isteğini şu şekilde ifade etmiştir:

"وقد تشوّفتُ إلى مطالعة بلاده الغربية، وجهاتها المراكشية بقصد لقاء أهل الصلاح والعبادة، وزيارة ملاحد

السادة".⁴⁰⁶

⁴⁰¹ İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, s. 80.

⁴⁰² İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4, s. 461.

⁴⁰³ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4, s. 459.

⁴⁰⁴ İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, s. 242.

⁴⁰⁵ Cubrân, *Funûnu'n-Nesri'l-Edebî*, C. 2., s. 32.

⁴⁰⁶ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 4, s. 452.

“Mağrib’in takva ve ibadet ehliyle tanışmak ve sultanların kabirlerini ziyaret etmek için, batı bölgesinde bulunan şehirlerini ve Merakeş civarındaki semtlerini görmeyi arzuladım.”

Yolculuğuna başlarken uğradığı Miknâse şehriyle alakalı intibalarını şu şekilde ifade etmiştir:

"وأطَلَّتْ مدينة مكناسة في مظهر النجد، رافلة في حلل الدّوح، مبتسمة عن شنب المياه العذبة، سافرة عن

أجمل المواد.⁴⁰⁷

“Yüksek ve açık bir konum üzerinde yükselen, ulu ağaçlarının gururla yürüdüğü, tebessümle tatlı berrak sularını gösteren, sahip olduğu en güzel şeyleri sergileyen Miknâse şehri karşımızda belirdi.”

Merakeş’de bulunan Hintâte kabilesinin ve reisinin ikamet ettiği Hintâte dağına yaptığı ziyareti ve devamında ise karşılaştığı misafirperverliği tasvir etmiştir:

"وَعَمَلْنَا عَلَى الصُّعُودِ إِلَى الْجَبَلِ الْمُطَّلِ عَلَيْهَا، وَالْجَارِحِ الْمَرْفُوفِ عَلَى دَرَجَاتِهَا مَقْتَصِرِينَ عَلَى حُدُودِ هِنْتَاةٍ،

عَنْصَرِ الدَّعْوَةِ، أَوْلِيَاءِ الدَّوْلَةِ الْمَرْيِنِيَّةِ، وَحُلَفَاءِ الطَّاعَةِ الْمَخْصُوصِينَ بِرَعَى الْجَوَارِ، وَالْإِسْتِمَاتَةِ مِنْ دُونِ الْحَرَمَةِ، وَشَدِّ عُرْوَةِ الْوَفَاءِ، وَسَدِّ الْخَلَّةِ.⁴⁰⁸

“O şehre bakan dağa tırmadık, şehrin için giden yolu kullanarak Hintâte’nin sınırına doğru yürüdük. Orası, İslam mekânıdır, Merîni Devleti’nin evliyalarının yeridir. İnsanları kollayan ve salih amel işleyenlerin yeridir. Orası vefa bağlarının gözetildiği, bozuklukların ise giderildiği bir yerdir.”

فَأَكْرَمَ الْوَفَادَةَ وَأَطْرَأَ بَيْنَ يَدَيِ الْإِمَارَةِ، وَاسْتَدْعَى مِنْ مَحَلِّ سَكَانِهِ بِمَرَاكِشَ إِلَى دَارِ الْكِرَامَةِ، وَشَرِكَ فِي الطَّعَامِ

نُبَهَاءَ الدَّوْلَةِ وَعَلِيَّةَ الْخَاصَّةِ.⁴⁰⁹

“Kabilenin reisi, heyetlere ikramda bulundu ve onları Marekeş’teki ikametgâhından ikram konağına doğru çağırdı. O yemeğe devletin seçkin kişileri ile ileri gelenleri katıldı.”

Devamında ise Marakeş şehrine yaptığı seyahate ilişkin izlenimlerini ifade etmiş ve Selâ şehrine geri dönmüştür.⁴¹⁰

⁴⁰⁷ İbnu'l-Hatîb, *Nufâdatu'l-Cirâb*, thk. Ahmed Muhtar el-Abbâdî, s. 371; Muhammed b. Gazi el-Usmânî, *er-Ravdu'l-Hetûn fî Ahbâri Miknâsetu'z-Zeytûn*, thk. Abdulvehhab İbn Mansur, Rabât: el-Matbaatu'l-Melikiyye, 1988, ss. 67-68.

⁴⁰⁸ İbnu'l-Hatîb, *Nufâdatu'l-Cirâb*, thk. Ahmed Muhtar el-Abbâdî, s. 43.

⁴⁰⁹ İbnu'l-Hatîb, *Nufâdatu'l-Cirâb*, thk. Ahmed Muhtar el-Abbâdî, s. 45.

⁴¹⁰ İbnu'l-Hatîb, *Nufâdatu'l-Cirâb*, thk. Ahmed Muhtar el-Abbâdî, ss. 81-90.

4.1.1.4. Biyografi

Biyografi terimi “hayat hikâyesi, hal tercümesi” gibi anlamlara gelmektedir.⁴¹¹ İslam kültüründeki karşılığı ise terâcim, siyer, vefeyât ve tabakât olan biyografi terimi, önemli kişilerin hayatlarını konu edinen bir tür olarak bilinmektedir. Terâcim, hayat hikâyesi anlamına gelirken, tabakât ise, bir alanda, tarihte rol oynamış olan bir grup insanı kronolojik olarak ele alan bir tür olma özelliği taşımaktadır. Ölüm tarihlerine bağlı kalınarak telif edilen eserlere vefeyât ismi verilirken, başta Hz. Peygamber olmak üzere toplumda şöhret sahibi olan bazı kişilerin hayatını anlatan biyografik eserler için ise siyer terimi kullanılmaya başlanmıştır.⁴¹²

Doğu İslam medeniyeti kadar Endülüslülerin de ilgisini çekmiş olan biyografik eserler, daha çok H. III /M. IX. yüzyılın başından itibaren telif edilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda günümüze ulaşan en eski eser, Kurtubalı Abdülmelik b. Habîb’in (ö. 238/853) *Tabakâtu’l-Fukahâ* adlı eseri olmuştur. Bu eser sahabe, tâbiîn ve tebei tâbiînden bazı önemli fakihler ile Endülüslü bazı fakihleri konu edinen tabakât kitabıdır.⁴¹³

İbnu’l-Hatîb’in nesir türünden eserlerine bakıldığında biyografi türünün önemli bir konum teşkil ettiği görülmektedir. Örneğin el-İhâtâ adlı eseri, genel anlamda Endülüs’ün fethinden kendi yaşadığı dönem olan Benî Ahmer Devleti’ne kadarki zaman diliminin Gırnâta tarihini anlatan önemli bir kaynak olmasının yanında hicri sekizinci yüzyılda Gırnâta’da yaşamış olan âlim, edip, hükümdar ve şairlerin hayat hikâyelerini de anlatan biyografik bir eser niteliğindedir. Ayrıca Benî Ahmer Devleti hükümdarlarının biyografilerini yazdığı *el-Lemhatu’l-Bedriyye* adlı eseri de bu tür için önemli bir diğer kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde ilk bölümünde Sadru’l-İslam’dan Endülüs Dönemine kadar olan İslam tarihi; ikinci bölümünde Endülüs Tarihi, üçüncü bölümünde ise Mağrib Devletleri Tarihi hakkında bilgiler verdiği *‘Âmâlu’l-‘alam* adlı eseri de yine biyografik anlamda değerli sayılan eserlerden birisi olmuştur.

4.1.1.5. Makâme

İbnu’l-Hatîb’in nesir türünden kaleme aldığı eserlerine baktığımızda makâme türü de karşımıza çıkmaktadır. *Mi’yâru’l-ihyâ’ fî ahvâli’l-me’âhid ve’l-diyâr, Hatratu’t-tayf*

⁴¹¹ Mehmet Doğan, Büyük Türkçe Sözlük, Rehber Yayınları, B.7,1990, Ankara, s. 128.

⁴¹² Fuat Daş, “10. ve 12. Yüzyıllarda Endülüs’te Yazılmış Biyografik Eserlerde Yöntem”, Nüşa: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, 2019, C. XIX, Sayı: 48, ss. 61-80, s. 65.

⁴¹³ Cumhur Ersin Adıgüzel, "Endülüs'te Biyografi Yazıcılığının Doğuşu ve Gelişimi (III-VII/IX-XIII. Yüzyıllar), *İslam Telif Geleneğinde Biyografi Yazıcılığı*, İstanbul: Ensar, 2018, s. 170.

fî rihleti's-şitâ'i ve's-sayf ile Mufâhara beyne Mâleka ve Selâ adını taşıyan, ülke ve şehirlerin tasvir ve tanıtlarını yaptığı, gezi ve siyasetle ilgili söz konusu eserlerini makame türünde kaleme aldığı görülmektedir.

Konunun daha iyi anlaşılması için İbnu'l-Hatîb'in makâme türüne konu olan *Mi'yâru'l-ihyâr fî ahvâli'l-me'âhid ve'd-diyâr* adlı eseri şehir konulu makame örneği üzerinden incelenecektir.

Birinci bölümünde Mâleka, Meriye, Vâdîâş, Gırnâta, Levşe ve Runde gibi Endülüs şehirlerinin, ikinci bölümünde ise Sebte, Tanca, Selâ, Marakeş, Tilimsan, Miknâse ve Fâs gibi Mağribî şehirlerin tarihi ve coğrafi şartlarının yanı sıra, demografik yapılarından, sosyo-ekonomik durumlarından bahsettiği görülmektedir. Söz konusu eser râvînin yani olayı anlatan kişinin tasvirinin hemen ardından, bu ravinin Endülüs ve Mağrib şehirlerini gezen ve gezdiklerini anlatan kahramanla buluşmasını anlatarak başlamaktadır. Ravînin, kahramandan tüm objektifliğiyle bu şehirlerin tanıtımını yapmasını istediği makâme, birinci bölümünde Endülüs, ikinci bölümünde ise Mağrib şehirlerinin tasvirini içermektedir.⁴¹⁴

Endülüs şehirlerinden birisi olan Besta hakkında şu ifadelere yer vermiştir:

قُلْتُ فَمَدِينَةٌ بَسْطَةٌ، قَالَ وَمَا بَسْطَةٌ بَلَدٌ خَصِيبٌ، وَمَدِينَةٌ لَهَا مِنْ أَسْمِهَا نَصِيبٌ، دَوْحُهَا مَنَدَلٌ، وَطَيْبٌ هَوَاؤُهَا

غَيْرُ مُنْبَدِّلٍ.⁴¹⁵

“Dedim: Besta şehri?”

Dedi: Besta nedir? Bereketli bir beldedir. İsminden nasibini almış bir şehirdir. Ağaç dallarının salındığı, havasının ise her zaman güzel olduğu şehirdir.”

Mağrib şehirlerinden birisi olan Miknâse hakkında ise şöyle demiştir:

قُلْتُ فَمَدِينَةٌ مِكنَاسَةٌ، قَالَ مَدِينَةٌ أَصِيلَةٌ، وَشَعْبُ الْمَحَاسِنِ وَفَصِيلَةٌ، فَضَّلَ اللَّهُ وَرَعَاهَا.⁴¹⁶

“Dedim: Miknâse şehri?”

Dedi: Soylu bir şehirdir. Halkı hayırseverdir ve özeldir. Allah O'nu üstün kılsın ve korusun.”

Endülüs şehri olan Mâleka ile Mağrib şehri olan Selâ'yı konu alan, bu iki şehrin üstünlük tartışmasını yaptığı *Mufâhara beyne Mâleka ve Selâ* adlı eseri yine şehir konulu

⁴¹⁴ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2, s. 279, 302; el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 69, 97; Cubrân, *Funûnu'n-Nesri'l-Edebî*, C.1., s. 494.

⁴¹⁵ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2, s. 293; el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 86.

⁴¹⁶ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2, s. 311; el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 109.

makâme türü için güzel bir örnek durumundadır. Her ne kadar İbnu'l-Hatîb sürgün dönemini Selâ'da geçirmiş olsa da bu iki şehri karşılaştırırken özellikle coğrafi konum, sanat, doğal güzellikler, şöhret, medeniyet, bayındırlık, tarihi eserler ve zenginlik gibi hususlarda Mâleka'yı üstün tutmuştur. Ona göre üstünlük yarışı ancak birbirine denk olan veya birbirinin benzeri olan şeyler arasında yapılmaktaydı. Bu sebeple de Selâ şehrinin ancak kendine benzer özelliklere sahip olan Mağrib şehirlerine üstün geleceğini dile getirmiştir.⁴¹⁷

Eserine şu sözlerle başlamaktadır:

"على أن التفضيل إنما يقع بين تشابه وتقارب، أو تشاكل وتناسب، وإلا فمتى يقع التفضيل؟ بين الناس والنسب، والملك والخناس، وقرود الجبال وظبي الكناس؟
فنقول الأمور التي تتفاضل بها البلدان، وتتفاخر منها به الأخوان، وتعرفه حتى الولاند والولدان، هي: المنعة، والصناعة، والبقة، والشنعة، والمساكن، والحضارة، والعمارة، والاثارة والنضارة."⁴¹⁸

"Şüphesiz ki kıyaslamanın yapılması benzer ve yakın olan şeyler ile birbirine andıran ve orantılı olan şeyler arasında uygun düşer. Aksi halde insan ve maymun arasında, melek ve şeytan arasında, dağ maymunu ile çöp geyiği arasında kıyaslama ne zaman olur?"

O yüzden diyoruz ki ülkelerin üstünlük yarışına girdiği, iki kardeşden birinin diğerine karşı övündüğü, hatta yeni doğmuş kız ve erkek çocukların bile bildiği bazı hususlar vardır ki onlar: Coğrafi konum, sanat, doğal güzellikler, şöhret, meskenler, medeniyet, bayındırlık, tarihi eserler ve zenginlik gibi hususlardır."

Mâleka ve Selâ şehri arasında meskenleri açısından bir karşılaştırma yaparak şöyle der:

"أما المساكن، فحسبك ما بمالقة من قصور بيض، وملك طويل عريض جنة السيد، وما أدراك ما بها من جنة دانية القطوف، سامية السقوف، ظاهرة المزية والشفوف، إلى غيرها مما يشدّ عن الحصر، إلى هذا العصر.
وأما سلا وإن كان بها للملك دور وقصور، ولأهل الخدمة بناء مشهور، فنهل قليل وليس بالجمهور إليه سبيل."⁴¹⁹

⁴¹⁷ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2, s. 355-360; el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, ss. 57- 66.

⁴¹⁸ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2, s. 355; el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 57.

⁴¹⁹ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2, s.358, 359; el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 63.

“Mesken konusuna gelince, Mâleka’da bulunan beyaz saraylar, efendinin bahçesinde uzanan genişçe mülk sana yeter! Oranın meyveleri kolay toplanır, çatıları yüksektir, meziyeti açıktır, daha nice saymakla bitmez güzellikleri vardır.

Selâ’ya gelince, her ne kadar orada da sultana ait bir ev ile sarayların yanısıra hizmet ehlinin de meşhur bir binası olmuş olsa da bunların sayısı azdır. Halkın ise ona ulaşabileceği bir yolu yoktur.”

Akabinde bu şehirlerin halkını karşılaştırma amacıyla şu ifadeleri gelir:

"وأما الساكن بمالقة بين راهن قيد الحياة، ومنتقل من جناتها إلى روضات الجنات، فأكبر به أن يفاضل، أو يجادل فيه أو يناضل، ولا شاهد كالصلات الباقية المكتتبة، والتواريخ المقررة المرتبة. وسلا المسكينة لا ترجو لعشرتها، إلا ابن عشرتها. مهملة الذكر والإشادة. عاطلة من حلى تلك السادة، وإن كان بها أهل عبادة. وسالكي سبيل زهادة، فكم بمالقة من ولي وذو مكان علي." ⁴²⁰

“Mâleka halkına gelince, hayatlarının büyük bir kısmı gündelik hayatın işleri ile bağ ve bahçelerde eğlenmekle geçer. Öyle ki insanlar keyiflerini kaçırarak her türlü çekişmeden, kavgadan ve tartışmadan alabildiğince kaçmaktadırlar. Buna en büyük şahit Mâleka’yı konu alan yazılı tarih kronolojisine göre tertip olmuş biyografiler ve arşivlerdir.

Zavallı Selâ şehrine gelince kendi halkının dışında kimse orada yaşamayı arzu etmez. Çünkü ne övülecek ne de kayda değer anılacak bir tarafı vardır. Mâleka’nın sahip olduğu o güzellikten ve saadetten epey yoksundur. Her ne kadar Selâ’da ibadet ehli ve zühd yolunun sâlikleri yaşamakta olsa da Mâleka’da velî ve yüce makamı olan insanların sayısı kadar olamaz.”

Eserine son bir karşılaştırma yaparak sona erdirmiştir:

"وفصل الخطة أن لمالقة مزية بجلالها وكمالها وحسن أشكالها، ووفود مالها ولسلا، الفضل لكن على أمثالها ونظائرها، من بلاد المغرب وأشكالها. ومالقة، قطر من الأقطار، ذوات الأقدار والأخطار، وتحصيل الأوطار. وسلا، مصب الأمطار، ومرعى القطار، وبادية بكل اعتبار. وهنا نلقي عصا التسيار، ونغض من عنان الإكثار، وحسبنا الله ونعم الوكيل!" ⁴²¹

“Sonuç olarak, Mâleka’nın ihtişam ve mükemmellik gibi ayrıcalıkları vardır. Sûreti güzel, malı ise çoktur.

⁴²⁰ el-Abbâdî, Muşâhedâtu Lisanuddin, s. 63, 65.

⁴²¹ el-Abbâdî, Muşâhedâtu Lisanuddin, s. 66.

Selâ'nın da üstünlüğü vardır ama bu üstünlük sadece kendi ayarında olan bazı Mağrib şehirlerine göredir.

Mâleka beldelerden bir beldedir, önemli bir yerdir, ürün elde edilir.

Selâ'ya çok yağmur yağar, develerin otlağıdır. Her açıdan tam bir bâdiyedir.

Burada yolculuğa son verimiz, artık çok yolculuk yapmak istemeyiz. Allah bize yeter. O ne güzel bir vekildir!”

4.1.2. ESERLERİNİN YAPISI, ÜSLÛBU VE EDEBÎ SANATLARI

4.1.2.1. Yapısı ve üslûbu

Bu başlık altında İbnu'l-Hatîb'in nesir türündeki eserleri yapısı ve üslubu açısından incelenecektir.

4.1.2.1.1. er-Resâilu's-Sultâniyye (Resmî Mektuplar)

İbnu'l-Hatîb'in, Gırnâta sultanları adına yazdığı resmi mektupların giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinden oluştuğu görülmektedir.

Resmî mektupların giriş bölümünde mektubu gönderen sultanın makamına işaret eden ⁴²² lafızlar kullanmıştır. (المَقَام) (makâm) lafzıyla başlayıp, onu güzel sıfatlarla övdüğü ifadelerinden birisi olan ve Sultan Ebu'l-Haccâc adına, Ebû İnân'a yazdığı mektubun ilgili kısmı şu şekildedir:

المقام الذي أنارت آيات سعده، في مسطور الوجوه، وتبارت جياذ مجده، في ميدان البأس والجود.⁴²³

Bazen de mektubun gönderildiği kişiye işaret olarak (مَقَامٌ أَخِيْنَا) veya (مَقَرُّ) lafızlarını kullanmış akabinde muhatabın ismini zikretmiş ve uzun ömür dileyip، (أَبْقَاهُ اللهُ) (أَبْقَاهُ اللهُ رَفِيعًا جَلَالَهُ) gibi “Allah, O'ndaki bazı vasıfları devamlı kılsın” anlamlarına gelen kalıplarla muhataba dua etmiştir.⁴²⁴ Örnek olarak, sultanı adına Mekke sultanı Aclân'a yazdığı mektubun ilgili kısmı verilebilir.

مَقَرُّ السُّلْطَانِ الْجَلِيلِ، الْكَبِيرِ الشَّهِيرِ، الظَّاهِرِ الطَّاهِرِ، عَزَّ الدُّنْيَا وَالدِّينَ أَبِي الْحَسَنِ الْعَجْلَانَ...⁴²⁵

Ayrıca İbnu'l-Hatîb'in (الإِمَارَةُ) lafzıyla da başladığı mektuplar olmuştur.⁴²⁶ Bu hitabı ise genelde, emirliklere yönelik gönderdiği mektuplarında kullanmıştır. Örnek

⁴²² el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sa*, C. 7., s. 42; Cubrân, *Funûnu'n-Nesri'l-Edebî*, C. 2., s.133.

⁴²³ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1., s. 140.

⁴²⁴ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1., s. 128, 468; el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sa*, C. 7., s. 50.

⁴²⁵ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1., s. 206.

⁴²⁶ el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sa*, C. 7., s. 61.

olarak, Merîî sultanına gösterdiği başarılarından dolayı tebrik amacıyla yazdığı mektup olmuştur:

"الإمارة التي لم تزل المكارم الراضية، والعزائم الماضية، والجلالة الراقية، والأعمال الصالحة الباقية.

إمارة محل أخينا الذي نعظم مجده السامي الجلال، ونثني على شيمه الطاهرة الخلال." 427

(سلام كريم عليكم Giriş bölümünün son kısmında, muhataba yapılan duadan sonra) gibi selamlama ifadeleri yer almaktadır. 428

Gelişme bölümünde ise mektubun asıl konusuna girmeden önce dikkati toplamak için, "imdi, mesele şudur ki, şöyle ki" gibi anlamlara gelen (أما بعد) 429 lafzıyla başlamış, hemen ardından ise hamdeleye yer vermiştir. Aşağıdaki ifade bunun için güzel bir örnektir:

"أما بعد حَمْدُ اللَّهِ فَاتِحِ أَبْوَابِ السَّعَادَةِ لِمَنْ تَمَسَّكَ بِسَبَبِ طَاعَتِهِ..." 430

İbnu'l-Hatîb resmi mektuplarında tahmîd sanatına önem vermiş, 431 (حمد لله) şeklinde isim cümlesi formunda ifade etmiştir. Mektuplarında tahmid sanatını uygularken kullandığı lafızlar ile mektubun konusu arasında genellikle uyum bulunur. Nitekim Ebû İnnâ'a Tilimsan fethi üzerine yazdığı bir mektupta, hamdele kısmında Allah'ı överken kullandığı (الْفَتْاح) lafzının, mektubun konusu olan fetih tebriği ile uyumlu olduğu görülmektedir. İfadesi şu şekildedir: "أما بعد حَمْدُ اللَّهِ الْفَتْاحِ الْعَلِيمِ، مُطَّلِعِ غَرْرِ الْمَسْرَاتِ الْمُسْتَمَرَّةِ." 432 (Hamd, ardı arkası kesilmeyen mutluluklar veren alîm ve fettâh olan Allah'a aittir.)

Hamdeleden sonra (Kâinatın 433 "والصلاة على سيدنا مولانا محمد رسولہ، سر الوجود ومعناه." 434) ifadesinde olduğu gibi sırri ve manası olan Efendimiz Rasulullah Muhammed'e dua ile) ifadesinde olduğu gibi salveleye de yer verdiği görülmektedir. Salvelenin ardından ise asıl konuya giriş yapmadan önce, (والدعاء لمقامكم الأعلى), 435 (والدعاء لمقام أوتكم), 434 (والدعاء لشرفكم), 436 (الشرف) (şeref makamınıza dua ile, babalık makamınıza dua ile, yüce makamınıza dua ile) örneklerinde olduğu gibi mektubun yazıldığı makama dua ifadesi yer almaktadır. Ardından mektubun

427 İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu 'l-Kuttâb*, C. 1., s. 286.

428 İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu 'l-Kuttâb*, C. 2., s. 43; C. 1., s. 481; *Cubrân, Funûnu 'n-Nesri 'l-Edebî*, C. 2., s. 139.

429 el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'sa*, C. 7., s. 74.

430 İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu 'l-Kuttâb*, C. 1., s. 397.

431 İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu 'l-Kuttâb*, C. 1., s. 448.

432 İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu 'l-Kuttâb*, C. 1., s. 217.

433 İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu 'l-Kuttâb*, C. 1., s. 161.

434 İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu 'l-Kuttâb*, C. 1., s. 208.

435 İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu 'l-Kuttâb*, C. 1., s. 255.

436 İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu 'l-Kuttâb*, C. 1., s. 440.

kaleme alındığı şehrin ismini zikrettikten sonra o şehir için dua etmiştir.⁴³⁷ İbnu'l-Hatîb'in kaleminden yazılan resmi mektupların hepsinin, Benî Ahmer Devleti'nin başkenti olan Gırnâta şehrinden yazıldığı bilinmektedir. Örneğin: حمراء من إلكم من حمراء فأننا كتنه إلكم من حمراء (Şüphesiz biz bu mektubu size Gırnâta'nın Hamrâ'sından –Allah O'nu korusun- yazdık; Gırnâta'nın Hamrâ'sından –Allah O'nu korusun- Endülüs'teki İslam saltanatının konağından.)

Yukarıda ifade edilen kısımlardan sonra artık mektubu yazmasındaki amacı zikretmektir.

Sonuç bölümünde ise muhataba yönelik dua cümlelerine yer vermiş ve selamlama ile mektubunu bitirmiştir. Bazen de mektubun yazıldığı tarihi söyleyerek mektuba son verdiği görülmektedir. Örneğin:

"والله تعالى يبقي ملككم متأودة بالنصر عواليه، مسرورا سعادته من يواليه، وهو سبحانه يصل سعدكم، ويحرس مجدكم، والسلام الكريم يخص مقامكم الأعلى، ورحمة الله تعالى وبركاته، وكتب في الثاني عشر لشهر ربيع الأول المبارك من عام أربعة وخمسين وسبعمائة." ⁴⁴⁰

"Allah Teâlâ, saltanatınızı zaferlerle ve yüce başarılarla dolu kılsın, peşpeşe gelen mutluluklar nasip etsin. Ve O –Şân O'na aittir-, mutluluğunuzu daim etsin, onurunuzu korusun. En değerli selam sizin yüce makamınıza mahsustur. Allah'ın rahmeti ve bereketi üzerinize olsun. 754 yılının Rabîu'l-evvel ayının 12'sinde yazıldı.

İbnu'l-Hatîb'in yazmış olduğu resmî mektuplardaki üslubuna bakıldığında, muhatabını övdüğü veyahut bir şeyi nitelediği zaman lafzî izafeti kullanmaya özen gösterdiği görülür. Ebû İnân'a yazdığı mektubun övgü bölümünde şöyle geçer:

"أبقاه الله عالي الهمم، متوالي الجواد والكرم" ⁴⁴¹

"Allah onu, yüce gönüllü, cömertlik ve eli açıklığını devamlı kılsın."

⁴³⁷ Cubrân, *Funûnu'n-Nesri'l-Edebî*, C. 2., s. 142.

⁴³⁸ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1., s. 214.

⁴³⁹ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1., s. 68.

⁴⁴⁰ İbnu'l-Hatîb, *Kunasetu'd-dukân*, s. 92.

⁴⁴¹ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1., s. 403.

Resmî mektuplarında nadiren de olsa deyim kullanmıştır. Mısır'daki Memlûk sultanı Ahmed b. Kalavûn'a yazdığı mektupta geçen aşağıdaki ifadesinde, bir işte başarılı olma anlamına gelen (واري الزُّند)⁴⁴² *çakmaktaşı tutuşturan* deyimini kullanmıştır:

"وزنادُ رأيهُ واريَّةُ على الفُدْح"⁴⁴³

"Uzunca düşünerek sağlam bir görüş ortaya koydu."

4.1.2.1.2. er-Resâilu'l-İhvâniyye (Kardeşlik Mektupları)

İbnu'l-Hatîb'in kendisine yakın bulduğu kişilere veya dostlarına yazdığı ihvaniyyat mektupları, resmî mektuplarında olduğu gibi giriş, gelişme ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde bazen hitap cümleleriyle başlarken, bazen de mektubun gönderileceği kişiye uzun ömür dilekleri ile başlayıp hayır dualarıyla devam ettiği görülmektedir. ⁴⁴⁴ هُنَاكُمُ اللَّهُ سُبْحَانَهُ دَعَاءٌ وَخَيْرًا، وَأَلْبَسَكُمْ مِنَ السَّرُورِ جَبْرًا (Şâni yüce olan Allah size kabul edilebilir bir dua ve mutluluk veren bir haber versin. Size mutluluğun en güzelini giydirdi) örneğinde olduğu gibi.

Bazı ihvâniyyat mektuplarına şiir ile başladığı görülmektedir. İbn Haldûn'a duyduğu özlemini ifade ettiği mektubunun giriş bölümü bunun bir örneğidir.⁴⁴⁵

Gelişme bölümünde mektubun yazılma amacına yönelik bazen mutluluk, üzüntü ve başka duyguların hâkim olduğu cümleler bulunmaktadır. Taziye amacıyla yazdığı bir mektubunda geçen اتصل بي أيها الهمام، وبذر المجد الذي لا يفارقه التمام، ما جنته على عليانكم الأيام، وما استأثر به الحمام، فلم تغن الذمام، من وفاة صنوك الكريم الصفات⁴⁴⁶ (Ey, sıfatları tam olan izzet dolunayı ve yüce gönüllü! Yüce makamınızın başına gelen, pek çok güzel sıfata sahip olan kardeşinizin ölüm haberi bana ulaştı) ifadeleri buna örnek olarak verilebilir.

Sonuç bölümünü ise genelde selam ve dua ifadeleri ile bitirmektedir. Aşağıdaki ifadeleri bunun için güzel bir örnektir:

والله سبحانه الكفيل لسيدي وعمادي ببقاً يتكفل به الأبناء ويُعلَى لقومه رُتَبُ العز سامية البناء، حتى لا يوحش مكان فقيدٍ مع وجوده، ولا يُحسُّ بغصنٍ زمانٍ مع جوده، ويقرَّ عينه في ولده وولد ولده، ويجعل أيدي مناوية تحت يده والسلام

⁴⁴² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. 15, s. 282.

⁴⁴³ el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 1, s. 322; Gamze Yücetürk Kurtulmuş, *Endülüs Risalelerinde İhvaniyyat*, Erzurum: Fenomen Yayınları, 2019, s. 97.

⁴⁴⁴ el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 6, s. 208.

⁴⁴⁵ el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 6, ss. 173-174.

⁴⁴⁶ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2., s. 107.

“Her türlü eksiklikten münezzehtir olan Allah, içinde bulunduğın bu durumda senin yardımcındır efendim. Senden sonra gelecek olan çocuklarını da korur, onları temelleri yükseltilmiş olan izzet ve şeref makamına yükseltmeye gücü yetendir. Allah’tan dileğim şudur ki, hayatı boyunca sevdiklerinin acısını yaşatmasın ona, zamanın şiddetini ve zorluklarını göstermesin ona, çocukları ve torunlarıyla gözünü ve gönlünü ferah kılsın, ona zulmetmeye çalışanlara fırsat vermesin. Selam ile”

Resmî mektuplardan farklı olarak ihvaniyyât mektuplarında, sözü güçlendirip manayı pekiştirmek için nida (وَأَنَا يَا سَيِّدِي أَقِيمُ التَّعْزِيَةَ) (Ey Efendim, taziyelerimi sunuyorum); yemin (وَبِأَيِّ حُزْنٍ يُلْقَى فَقَدْ عَبْدَ الْعَزِيزِ) (Binlerce şekilde yemin ederim ki); soru (هَـٰذَا الَّذِي كُنْتَ تَقُولُ) (Hangi üzüntü Abdulaziz’in ölümünü unutturur) ifadelerine⁴⁴⁷ yer vermiştir.

4.1.2.1.3. Gezi (Seyahatname)

İbnu’l-Hatîb yaptığı seyahatleri ve bu esnada şahit olduğu olayları derleyip kayıt altına aldığı tür olan seyahatnamelerini yazarken, hamdele ve salvele ile başlamıştır. Bu eserlerinde bir başlangıç ve bir bitiş noktası vardır. خَرَجْنَا⁴⁴⁸ (çıktık) kelimesiyle başladığı Endülüs seyahatini وَصَلْنَا⁴⁴⁹ (vardık) kelimesi ile bitirmesi bunun göstergesi olmuştur.

Eserlerinde seyahatin başlangıç ve bitiş tarihini de belirtmeye özen göstermiştir. Endülüs seyahati için يَوْمَ الْاِحْدِ سَابِعِ عَشْرِ شَهْرِ الْمُحَرَّمِ فَاتِحِ عَامِ ثَمَانِيَةٍ وَأَرْبَعِينَ وَسَبْعِمِائَةٍ⁴⁵⁰ (748 yılının başlarında muharrem ayının 17’si Pazar günü) kaydını düşmüştür.

Seyahat rotasına bağlı kalıp güzergahı kronolojik olarak takip etmiş ve uğradığı bütün şehirlere Allah onu korusun anlamına gelen (عَصَمَهَا اللَّهُ)⁴⁵¹ veya (حَرَسَهَا اللَّهُ)⁴⁵² gibi dualarda bulunmuştur.

Seyahatnamelerine baskın üslubun tasvir olduğu dikkat çekmektedir. Gözünün gördüğü kulağının duyduğu kısacası seyahati boyunca şahit olduğu her olayı, ayrıntısına kadar anlattığı görülmektedir. Özellikle, okuyan kişiye olayı yaşıyormuş gibi hissettiren tasvirleri ve ayrıntılı bir şekilde şehirleri ve tabii güzelliklerini tanıtmaları,⁴⁵³ yolculuğun gerçekleştiği günün hava durumunu⁴⁵⁴ kendine özgü ifadelerle aktarmıştır.

⁴⁴⁷ Mektup için bkz: İbnu’l-Hatîp, *Reyhânetu’l-Kuttâb*, C. 2., s. 107.

⁴⁴⁸ İbnu’l-Hatîb, *Reyhânetu’l-Kuttâb*, C. 2, s. 248; el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 27.

⁴⁴⁹ İbnu’l-Hatîb, *Reyhânetu’l-Kuttâb*, C. 2, s. 264; el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 52.

⁴⁵⁰ İbnu’l-Hatîb, *Reyhânetu’l-Kuttâb*, C. 2, s. 248; el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 26.

⁴⁵¹ İbnu’l-Hatîb, *Reyhânetu’l-Kuttâb*, C. 2, s. 258; el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 43.

⁴⁵² İbnu’l-Hatîb, *Reyhânetu’l-Kuttâb*, C. 2, s. 254. el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 36.

⁴⁵³ İbnu’l-Hatîb, *Reyhânetu’l-Kuttâb*, C. 2, ss. 256,-257; el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 39.

⁴⁵⁴ İbnu’l-Hatîb, *Reyhânetu’l-Kuttâb*, C. 2, s. 248; el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 27.

وما أدراك Kurân üslubundan oldukça etkilenmiş olan İbnu'l-Hatîb, pek çok yerde 455 (Öyle olduğunu kim sana bildirdi?) gibi soru ifadelerini kullanmıştır. Ayrıca eserlerini Kuran-ı Kerim'den yaptığı iktibaslarla süslediği de dikkat çekmektedir. فالحمد (Helaka uğradıktan sonra O'nu hidayete erdiren Allah'a hamd olsun) ifadeleri bunun bir örneğidir. 456 Burada kendi sözlerini Tebbet suresinde geçen تَبَّتْ يَدَا لَافIZLARINI kullanarak süsleme yoluna gitmiştir.

Eserlerinde “Atsan atılmaz, satsan satılmaz” (أَتُفِكَ مِنْكَ وَإِنْ كَانَ أَجْدَغُ) 457 ile “Soğuk demiri dövüyor” (و-يَضْرِبُ فِي حَدِيدٍ بَارِدٍ-) 458 anlamlarına gelen bazı darb-ı mesellere de yer vermiştir.

Seyahat ettiği şehirleri tasvir etmek istediği zaman sıfat tamlamalarını oldukça yoğun bir şekilde kullandığı görülmektedir. Mansura vadisini anlatırken şöyle demiştir:

"ومررنا بوادي المنصورة التي نسب الوادي إليها، وعرضت مراكب تيارة بين يديها وأطلالها بالية، وبيوتها خاوية خالية، ومساجدها بادي الاستكانة." 459

“Önünde ve civarında harap olmuş tekneleri olan, evlerinin tamamen harap ve viran olduğu, camilerinin ise bomboş görüldüğü Vâdi'nin kendisine nisbet edildiği Mansûra Vâdisi'ne uğradık.”

4.1.2.1.4. Biyografi

İbnu'l-Hatîb, özellikle devlet erkânından bahsederken kişinin künyesi, ismi, babası ve dedesinin ismini, devamında ise ailesi hakkında bilgi vermiştir. Bu kişilerin yaptığı önemli işleri, üstlendiği görevleri, ilmî, dinî veya resmî olarak yaptığı yolculukları, ulaşabildiyse doğum ve ölüm yılları hakkında da bilgi vermeye çalışmıştır. İlim ehlinde bahsederken ise aynı şekilde ismi ve künyesini belirttikten sonra, hocalarından ve öğrencilerinden bahsedip, eserlerini tanıtmış, bu eserlerinden bazı örnekler vermiştir. Aynı şekilde doğum ve ölüm tarihlerini zikrederek biyografiyi bitirmiştir.

455 İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1., s. 220; el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 47.

456 el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 29.

457 Ebû Abdullah Lisânuddîn Muhammed b. Abdullah İbnu'l-Hatîb, *Nufâdatu'l-Cirâb fî Ulâleti'l-İğtirâb*, 3. Kısım, thk. Sa'diyye Fâğıyye, Rabat: el-Matbaatu'l-Cedide, 1989, s. 74; Ebu'l-Fazıl Ahmed b. Muhammed en-Nisâburî el-Meydânî, *Mecme'u'l-Emsâl*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Mısır: Matbaatu's-Sunneti'l-Muhammediyye, 1955, I-II, C. 1., s. 21.

458 İbnu'l-Hatîb, *Nufâdatu'l-Cirâb*, 3. Kısım, s. 213; el-Meydânî, *Mecme'u'l-Emsâl*, C. 1., s. 125.

459 İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2, s. 256; el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 39.

Eserlerinde kişileri sultan, vezir, kadı, ulemâ, udebâ ve şuarâ, gibi tabakalara ayırıp belirli bir düzen içinde ele alırken,⁴⁶⁰ her tabakayı da aslen Endülüslü olanlar ile çeşitli sebeplerle Endülüs’e dışardan gelenler olmak üzere gruplara ayırmıştır.⁴⁶¹ Ayrıca biyografisini verdiği kişilerin isimlerini alfabetik sıraya göre yazmaya özen göstermiştir.⁴⁶²

4.1.2.1.5. Makâme

İbnu’l-Hatîb makâmelerini, bir olay, ravi ve kahraman etrafında kurguladığı ve bu türü genellikle seyahatlerini ve gezip gördüğü şehirleri tanıtırken kullandığı görülmektedir. Makâmelerinin üslubu genellikle karşılıklı konuşmalar ve hikâye tarzında anlatımlara dayanmaktadır. *Mi ‘yâru’l-İhtiyâr* ile *Mufâhara beyne Mâleka ve Selâ* adlı eserleri bu yöntemle yazmıştır.

Nadiren de olsa makâme türünü siyasi tenkit amacıyla kullandığı görülmektedir. Nitekim döneminin valileri hakkında bilgi verirken, kendisine bir zarar gelmesini önlemek amacıyla bazen isimlerini zikretmezken bazen de isimlerini açıkça söylemekten geri durmamıştır. Örneğin Vâli İbnu’r-Rebîb’in adını zikrederek “*Allah onun ve babasının belasını versin*” anlamında (لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَعَلَى أَبِيهِ)⁴⁶³ ifadesini kullanmıştır.

Makameleri dil ve üslup açısından incelendiğinde ise, secili nesir dili kullandığı dikkat çekmektedir.

Özellikle, Mâleka ve Selâ şehirlerini karşılaştırmalı olarak tasvir ettiği eserinde, أَفْعُلْ kalıbındaki ism-i tafdîl siygasını birçok kere tekrar etmiştir. Örneğin Mâleka şehrini överken şu ifadeleri sıralamıştır:

"مَالِقَةُ أَرْفَعُ قَدْرًا، وَأَشْهَرُ ذِكْرًا، وَأَجْمَلُ شَأْنًا وَأَعَزُّ مَكَانًا، وَأَكْرَمُ نَاسًا..."⁴⁶⁴

"*Mâleka, daha şerefli, daha ünlü, daha güzel olandır. Daha şerefli mekân orasıdır, daha cömert insanlar da oradadır.*"

4.1.2.2. Edebî Sanatlar

İbnu’l-Hatîb’in edebî üslubunun en belirgin özelliği, dili doğru ve açık bir şekilde kullanması ve anlatımının ise akıcı olmasıdır. Fesahat ve belagat alanında sahip olduğu becerisi, onu dil alanında yüksek bir seviyeye çıkarmıştır. Eserlerinde, bedî’ ve beyân

⁴⁶⁰ İbnu’l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, Nâşirin ön sözü, s. 87.

⁴⁶¹ İbnu’l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, Nâşirin ön sözü, s. 87.

⁴⁶² İbnu’l-Hatîb, *el-İhâta*, C. 1, Nâşirin ön sözü, s. 87.

⁴⁶³ İbnu’l-Hatîb, *Nufâdatu’l-Cirâb*, thk. Ahmed Muhtar el-Abbâdî, s. 159.

⁴⁶⁴ el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 57.

sanatlarını pratiğe dökerek yoğun bir şekilde uygulama yoluna gitmiştir. Bu da eserlerini edebî açıdan oldukça değerli kılmıştır. Söz konusu bölümde, ilk olarak kendisinin belagat ilminin bir kısmını oluşturan bedî' ilmini nasıl uyguladığı ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Konu ele alınırken de bedî' ilmine ait tüm sanatlardan ziyade, İbnu'l-Hatîb'in eserlerinde sıklıkla kullandığı belli başlı sanat türlerine yer verilecektir. Akabinde beyân ilmine ait örnekleri ele alınacaktır.

4.3.2.3. *Bedî' İlmi*

Sözlük anlamı, yeni ortaya konulan ve inşa edilen şey, daha önceden örneği olan şeyden ilham alınmaksızın meydana getirilen bir şeydir.⁴⁶⁵ Belagat terimi olarak ise, sözün, lafız bakımından kusursuz ve mana bakımından yeterli olmakla beraber, muktezayı hale (duruma) uygunluğuna riayet edildikten sonra, söze güzellik kazandıran unsurları ve kuralları inceleyen bir ilimdir.⁴⁶⁶ Bedî' sanatı, lafzı yani sözü güzelleştiren sanatlar (*el-muhassinâtul'l-lafziyye*) ile manayı güzelleştiren sanatlar (*el-muhassinātu'l-maneviyye*) olmak üzere iki ana kısma ayrılmaktadır.⁴⁶⁷

4.3.2.1.1. *Manayı Güzelleştiren Sanatlar (el-Muhassinâtul-Maneviyye)*

Bedî ilminde mana ile ilgili sanatlar, lafızla ilgili olan diğer sanatlara göre daha önemlidir. Çünkü bu sanatlar düşünceye, tahayyüle, ihtiraslara ve yapıya bağlı sanatlardır. Bu sanatlardan bazıları mana ile ilgili oldukları kadar lafzı güzelleştirici unsurları da taşımaktadırlar.⁴⁶⁸

Mana ile ilgili süsleme sanatları konusunda, İbnu'l-Hatîb'in nesir olarak yazdığı eserlerine bakıldığında, tıbak, mübalağa, tekrar ve muğayere sanatlarını yoğun olarak kullandığı görülmektedir. İhvanîyyat risalelerinde manayı güzelleştiren sanatlar, lafzı güzelleştiren sanatlara oranla daha az kullanılmıştır. Bu sanatların kullanıldığı bazı örnekler ilgili başlığın altında sıralanacaktır.

⁴⁶⁵ ez-Zemahşerî, *Esasu'l-Belâğâ*, C. 1. s. 36.

⁴⁶⁶ Ebu'l-Meâlî Celâleddîn el-Hatîb Muhammed el-Kazvînî, *el-İdâh fî Ulûmi'l-Belâğâ*, I-II, thk. Muhammed Abdulmunim Hafâcî, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1993, C. 2, 6. Kısım, s. 4; Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Bedî'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C. 5, s. 320.

⁴⁶⁷ Ebû Ya'kub Siraceddin Yûsuf b. Ebû Bekr b. Muhammed es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, thk. Naîm Zerzûr, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987, s. 423; el-Kazvînî, *el-İdâh*, C. 2, 6. kısım, s. 5; Mustafa Seyyid Cebr, *Dirâsât fî İlmi'l-Bedî'*, Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 2003, s. 5; Bedevî Ahmed Tabâne, *Mu'cemu'l-Belâğati'l-Arabiyye*, Cidde: Dâru'l-Menâre, 1997, s. 67.

⁴⁶⁸ Mustafa Aydın, *Arap Dili Belâgatında Bedî' İlmi ve Sanatları*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2018, s. 23.

4.3.2.1.1.1. Tıbâk

Anlamla ilgili bedî‘ sanatlarından biri olan tıbâk, hayvanların ön ayaklarını attığı alana arka ayaklarını basıp yürümeleri manasından türemiştir.⁴⁶⁹ Belağat terimi olarak anlamı ise, siyah-beyaz, gece-gündüz, sıcak-soğuk vb. örneklerinde olduğu gibi nazım veya nesirde bir şeyi kendi zıddıyla bir araya getirmek, cümlede iki zıt anlamlı kelimeyi beraber kullanmaktır.⁴⁷⁰ Belağat ilminde tezât olarak da geçmektedir.⁴⁷¹ İbnu’l-Hatîb, duygu ve düşüncelerini zıt anlamlı kelimelerle dile getirerek hoş bir üslup sergilemektedir. Resmi mektuplarında geçen bu sanata dair bazı örnekler şunlardır:

Merînî Devleti sultanı olan Ebû İnân’a hem gerçekleştirdiği fetihi tebrik etmek hem de babasının vefatı sebebiyle taziye dileklerini sunmak amacıyla yazdığı mektubunda şöyle demektedir:

"وكان لنا في الدنيا هادياً، ونجده في الآخرة شفيعاً. والرضا عن آله وصحبه الذين كانوا على الغداة قيظاً وعلى الغداة ربيعاً، فحلوا من الاقتداء بهم فيها سوء وسرّ، وأحلى وأمرّ مقاماً ربيعاً."⁴⁷²

Burada *سَاء* (üzdü) ve *سَرَّ* (sevindirdi) kelimeleri ile, *أَحْلَى* (tatlandırdı) ve *أَمَرَّ* (acı verdi) kelimeleri arasında tıbâk yapmıştır.

Aynı mektubun devamında şu ifadeler geçmektedir:

"فإننا ورد علينا الخبر الذي قَبَضَ وَبَسَطَ، وَجَارَ وَقَسَطَ، وَبَخَسَ وَوَفَّى، وَأَمْرَضَ وَشَفَى، وَتَجَهَّمَ وَتَهَلَّلَ، وَأَمَرَّ وَأَحْلَى، وَأَوْحَشَ وَأَسْلَى، وَأَسَاءَ ثُمَّ أَحْسَنَ، وَيَشَّرَ بَعْدَ مَا أَحْزَنَ، خَيْرُ وَفَاةٍ وَالِدِكُمْ."⁴⁷³

Burada ise, "قَبَضَ" (tuttu) ve "بَسَطَ" (bıraktı), "جَارَ" (baskı yaptı, el koydu) ve "قَسَطَ" (adaletli davrandı), "بَخَسَ" (azalttı) ve "وَفَّى" (çoğalttı), "أَمْرَضَ" (hasta yaptı) ve "شَفَى" (şifa verdi), "تَجَهَّمَ" (kaşlarını çattı) ve "تَهَلَّلَ" (neşelendi), "أَمَرَّ" (acı verdi) ve "أَحْلَى" (tatlandırdı), "أَوْحَشَ" (üzdü) ve "أَسْلَى" (sevindirdi), "أَسَاءَ" (kötülük yaptı) ve "أَحْسَنَ" (iyilik

⁴⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. 10, s. 213; Ebû Bekr Abdulkâhir b. Abdurrahman Abdulkahir el-Curcânî, *Esrâru'l-Belâğâ*, thk. Mahmut Şâkir, Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 1991, s. 20; Ebû Hilal el-Hasan b. Abdullah b. Sehl el-Askerî, *Kitâbu's-Sinâateyn el-Kitâbe ve's-Şiir*, thk. Mufid Kumeyha, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1989, s. 339; İsmail Durmuş, "Tezat", *DİA*, İSAM, C. 41, 1998, s. 58.

⁴⁷⁰ Sa'deddin Mesud b. Ömer b. Abdullah et-Teftâzânî, *el-Mutavvel Şerhu Telhîsi Miiftâhi'l-Ulûm*, thk. Abdulhamid Ahmed Yûsuf Hindâvî, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001, s. 641; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 423; el-Askerî, *Kitâbu's-Sinâateyn*, s. 339; Ebû Muhammed Abdullah b. Said b. Sinân el-Hafâcî, *Sırru'l-Fesâha*, tk. Davud Gadâşe eş-Şevâbike, Amman: Dâru'l-Fikr, 2006, s. 191; Tabâne, *Mu'cemu'l-Belâğati'l-Arabiyye*, s. 363; Seyyid Cebr, *Dirâsât fî İlmi'l-Bedî'*, s. 18.

⁴⁷¹ el-Kazvîni, *el-İdâh*, C. 2, 6. kısım, s. 7; Ousame Ekhtiar, Eyass Alrashed, "et-Tedât fî şî'ri Lisâniddîn İbni'l-Hatîb", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (D.E.Ü.İ.F.D.)*, 2018, s. 242.

⁴⁷² İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1., s. 331.

⁴⁷³ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1., s. 332.

yaptı), "بَشَّرَ" (iyi haberle müjdeledi) ve "أَحْزَنَ" (üzdü) kelimeleri arasında da tıbak yapılmıştır.⁴⁷⁴

Dostu İbn Yetim'e yazdığı mektupta geçen "وَفِي هَذِهِ الْأَيَّامِ انْتَالَتْ عَلَيَّ سَمَاؤُكَ بَعْدَ قَحْطٍ" (yağmurun yağması) ile "فَحْطٌ" (kuraklık); dostu Amr b. Muhammed'e yazdığı taziye mektubunda⁴⁷⁵ geçen "ظَهَرَ" (ortaya çıktı) ile "بَطَّنَ" (gizli kaldı) ve yine aynı mektupta geçen "وكافل البيت والستر على الحي والميت" (canlı) ve "الميت" (ölü) kelimelerinde, ayrıca dostu İbn Haldûn'a yazdığı mektupta geçen "وَبَيَّنَ قُدُومَكَ خَلِيعَ الرَّسَنِ، مُمْتِعًا وَالْحَمْدُ لِلَّهِ بِالْيَقَظَةِ وَالْوَسَنِ" (uyanıklık hali) ile "الْوَسَنِ" (uyuklama hali) kelimelerinde de tıbak sanatı vardır.

Endülüs'te bulunan bir vadiyi vasfederken tıbak sanatına başvurmuştur:

"فحباها الله من بلدة أنيقة الساحة، رحبة المساحة، نهرها مطرد، وطائرها غرد، تبكي السحاب فيضحك نورها، ويدندن

النسيم فترقص حورها." ⁴⁷⁶

Burada "يَضْحَكُ" (güliyor) ile "تَبْكِي" (ağlıyor) kelimeleri arasında tıbak sanatı vardır.

Yine Endülüs gezisiyle alakalı şu ifadelerinde de tıbak sanatı vardır:

"فستئنا ذلك العارض الهطال، وسهرنا الليل وقد طال، وما راعنا والصبح قد نَمَّ من خلف الحجاب، وقضيته

قد انتقلت من السلب إلى الإيجاب." ⁴⁷⁷

Burada "الْلَيْلُ" (gece) ile "الصُّبْحُ" (sabah), "السُّلْبُ" (olumsuz) ile "الإِيجَابُ" (olumlu) arasında tıbak sanatı vardır.

4.3.2.1.1.2. Mübalağa

Sözlük anlamı "ulaşmak, varmak" anlamındaki bülüğ kelimesinden türeyip, bir işe bütün gücünü sarfetmek, ileri gitmek, büyütmek⁴⁷⁸ olan mübalağa kelimesinin belâğat ilmindeki anlamı ise, bir niteliğin kuvvet veya zayıflık bakımından imkânsız veya gerçeklikten uzak bir dereceye ulaştığının iddia edilmesidir. ⁴⁷⁹

⁴⁷⁴ Cubrân, *Funûnu'n-Nesri'l-Edebî*, C. 2., s. 291.

⁴⁷⁵

⁴⁷⁶ el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 29.

⁴⁷⁷ el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 38.

⁴⁷⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. 8, s. 420; İbrâhim Enis v.d., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, C. 1, s. 69.

⁴⁷⁹ el-Askerî, *Kitâbu's-Sinâateyn*, s. 403; el-Kazvînî, *el-İdâh*, C. 2, 6. kısım, s. 60; Tabâne, *Mu'cemu'l-Belâğati'l-Arabiyye*, s. 89; Seyyid Cebr, *Dirâsât fî İlmi'l-Bedî*, s. 90; Aydın, *Arap Dili Belâgatında Bedî' İlmi*, s. 70.

İbnu'l-Hatîb'in resmi mektuplarına bakıldığında özellikle giriş kısmında bu sanatı sıklıkla kullandığı dikkat çekmektedir.⁴⁸⁰ Gerek mektubu yazanın gerekse muhatabın özel kelimeler kullanmak suretiyle övüldüğü görülmektedir. Buna verilebilecek güzel örneklerden birisi şudur:

Sultan Ebu'l-Haccâc adına, Ebû İnân'a yazdığı mektupta, öncelikle sultanını överek söze başlamış akabinde ise mektubun iletileceği sultana övgü dolu sözleri, mübalağa yaparak sıralamıştır. *önemli, âli, en* ubun devamında ise yine muhatabı *Mek⁴⁸¹ parıldayan, en şerefli, en mutlu, yegâne, en yüce, en cömert, büyük, mücahid ve en şiddetli* anlamlarına gelen on bir kelimeyle niteleyerek övmeye devam etmiştir:

"السلطان الجليل، الرفيع، الأسنى، الأمجد، الأسعد، الأوحّد، الأسْمى، الأعزّ، الكبير، المجاهد،

الأمضى".⁴⁸²

İbnu'l-Hatîb'in gezi konulu eserlerinde mübalağa sanatına çokça başvurduğu dikkat çekmektedir. Bu sanatı özellikle bir şehri veya insanların överken oldukça etkin kullanmıştır. Örneğin daha önce de geçtiği üzere Hintâte bölgesinde kalmasını ve bu kabilenin başkanını, insanların, hatta yeme içme kültürden bile övgüyle bahsetmesinde⁴⁸³ mübalağa yaptığı açıkça anlaşılmaktadır.

4.3.2.1.1.3. Tekrar

Sözlük anlamı bir şeyi tekrar etmek, yinelemek⁴⁸⁴ olan tekrarın belâgat terimi olarak anlamı ise, bir sözün, bir özelliği, övgüyü, yergiyi, tehdit, inkâr gibi hususları vurgulamak için lafız ve mana olarak yeniden söylenmesidir.⁴⁸⁵

İbnu'l-Hatîb'in bu sanatı çok fazla kullanmadığı dikkat çekmektedir. Bazı risalelerindeki kullanımları, cümlelerin tekrarı olarak değil de çoğunlukla kelimenin tekrar edilmesi şeklinde görülmüştür. Şimdi bu sanatın geçtiği bazı örnekler verilecektir:

İbnu'l-Hatîb'in sultan adına, Tunus'taki Hafsî Devleti Sultanı Ebû İshak el-Hafsî'ye hitaben yazdığı mektupta, Kurtuba'nın fethini haber verirken, buranın önemine

⁴⁸⁰ *Reyhânetu'l-Kuttâb*'in tamamındaki giriş kısımlar bu sanatın en yoğun olarak kullanıldığı yerlerdir.

⁴⁸¹ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1, s. 388.

⁴⁸² İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1, s. 388.

⁴⁸³ İbnu'l-Hatîb, *Nufâdatu'l-Cirâb*, thk. Ahmed Muhtar el-Abbâdî, s. 45, 47.

⁴⁸⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. 5, s. 135.

⁴⁸⁵ Ebu'l-Feth Ziyâeddîn Nasrullah b. Muhammed b. Muhammed İbnu'l-Esir, *el-Meselu's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, I-IV, thk. Ahmed Muhammed el-Havfi, Bedevi Tabâne, Kahire: Dâr-u Nehdati Mısır, t.y., C. 3, s. 4; Ebu'l-Mehasin Takıyyuddîn Ebû Bekr b. Ali İbn Hicce, *Hizânetu'l-Edeb ve Gâyetu'l-Ereb*, b.y, 1291, s. 205; Tabâne, *Mu'cemu'l-Belâğati'l-Arabiyye*, s. 573.

ve sahip olduğu güzelliklere işaret etmek amacıyla kullandığı حَيْثُ lafzını toplamda on kere tekrar etmesi, Kurtuba'yı övme manasını güçlendirmiştir:

"حَيْثُ هالة بدر السماء قد استدارت من السور المشيد البناء دارًا، ونهر المَجَرَّة من نهرها الفياض، المسلول حسامه من غمد الفياض قد لصق بها جازًا، وفلك الدولاب المعتدل الانقلاب، قد استقام مدارًا، ورجع الحنين اشتياقا على الحبيب الأول وإدراكًا، حَيْثُ الطُود كالتاج يزدان بلُجَيْن العذب المَجاج، فيزري بتاج كسرى ودارًا، حَيْثُ قِسيّ الجسور المديدة كأنها عُوج المطيّ الغزيرة تعبر النهر قطارًا، حَيْثُ آثار العامري المجاهد تَعْبُق من تلك المعاهد شذا معطرًا، حَيْثُ كرائم السحائب تزوره عرائس الرياض الحباب، فتحمل لها من الدر نثارًا، حَيْثُ شمول الشمائل تدور على الأدواح بالغدو والرواح، وترى الغصون سكارى وما هي بسكارى، حَيْثُ أيدي الافتتاح تَفْتَضُ من شقائق البطاح أبكارًا، حَيْثُ ثغور الأقباصي البواسم، تقلبها بالسحر زوَارُ النواسم، فتخفق قلوب النجوم الغيارا، حَيْثُ المصلى العتيق قد رُحِبَ مجالًا، وطال منارًا، وأزرى ببلاد الوليد احتقارًا، حَيْثُ الظهور المثارة بسلاح الفلاح تجبُّ عن مثل أسنمة المهارا، والبطون كأنها لتدميث الغمام بطون العذارى." 486

Ziyaret ettiği bazı önemli şehirleri anlatırken, özellikle o şehirlerin önemine vurgu yapmak amacıyla tekrar sanatına başvurduğu dikkat çekmektedir.⁴⁸⁷ Besta şehrinden bahsederken şöyle demiştir:

"بَسْطَةٌ - حرسها الله - وما بَسْطَةٌ؟ محل خضيب وبلدة لها من اسمها نصيب." 488

Yine aynı şehirden bahsederken tekrar sanatına başvurmuştur:

"قلت: فمدينة بَسْطَةٌ، قال: وما بَسْطَةٌ؟ بلد خضيب، ومدينة اسمها نصيب، دوحها متدلٌّ، وطيب هواها غير متبدل." 489

Bazen de aşağıdaki örneklerde olduğu gibi şehrin azametini dikkat çekmek için soru kalıplarının tekrarına başvurmuştur:

"فتح تِلْمَسَانُ، وما أدريك ما تِلْمَسَانُ؟ 490 واستقبلنا وادي بجانة، وما أدراك ما هو؟ 491 بَسْطَةٌ، وما بَسْطَةٌ؟ 492

4.3.2.1.1.5. Muğayere

Farklı ve değişik olmak, benzememek, ayrılmak, değiştirmek, mübadele etmek, muhalefet etmek⁴⁹³ olan muğayere terimi, belagatta ise, "bir şeyi yerdikten sonra övmek

⁴⁸⁶ İbnu'l-Hatib, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1., s. 196.

⁴⁸⁷ Cubrân, *Funûnu'n-Nesri'l-Edebî*, C. 2., s. 306.

⁴⁸⁸ İbnu'l-Hatib, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2., s. 251; el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 31.

⁴⁸⁹ İbnu'l-Hatib, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2., s. 293; el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 86.

⁴⁹⁰ İbnu'l-Hatib, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1., s. 220;

⁴⁹¹ İbnu'l-Hatib, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2., s. 261; el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 47.

⁴⁹² İbnu'l-Hatib, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2., s. 251; el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 31.

⁴⁹³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. 5, s. 41; İbrâhim Enis v.d., *el-Mu'cemu'l-Vasîl*, C. 2, s. 668.

veya övdükten sonra yermek anlamına gelmektedir. et-Talattuf olarak da bilinmektedir.⁴⁹⁴

İbnu'l-Hatîb'in, iki şehrin kıyaslamasını yaparken bu sanatı oldukça yerinde kullandığı görülmektedir.

Sürgün olarak kaldığı Selâ şehrini övdüğü ifadeleri şu şekildedir:

"ولي أمل في العودة إلى ذلك الجوار، الحقى بالدُّوار، والجناب المظلل بالأعنان..."⁴⁹⁵

"Benim dönemeçli yolları olan, üzüm ağaçlarının gölgelediği bölgeleri olan o beldeye tekrar gitme arzum var."

Başka bir eserinde ise ruh dünyasındaki değişimlerin etkisiyle olması muhtemeldir ki Mâleka şehri ile kıyaslama yaparak, önce Mâleka'yı övmüş ardından Selâ şehrini yermeye başlamıştır:

وسلا على ما علمت، سور حقير وثور إلى التجديد والتشييد فقير..."⁴⁹⁶

"Bildiğin üzere Selâ, alçak surları olan ve yollarının döşemeye ve yeniden inşa edilmeye ihtiyaç duyduğu bir şehirdir."

4.3.2.1.2. Lafzı Güzelleştiren Sanatlar (el-Muhassinâtul-Lafziyye)

Lafzın güzelleşmesini sağlayan bu sanatlar lafza, kulağa hoş gelen bir musiki ritmi ve âhengi vererek lafzın nefse daha hoş gelmesine vesile olur. Bu sanatlar lafza güzellik kattıkları gibi manaya da güzellik katmaktadırlar. Çünkü lafız ve mana bir bütündür.⁴⁹⁷ Lafızla ilgili süsleme sanatları kapsamında İbnu'l-Hatîb'in resmi mektuplarına bakıldığında seci sanatının yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Bunun dışında iktibas, cinas, luzûmu mâ lâ yelzem gibi sanatlara da oldukça yer verdiği dikkat çekmektedir.

4.3.2.1.2.1. Seci

Sözlük anlamı, kuşların, sonlarda aynı ses tonunu tekrar ederek ötmesi, dışı devenin tek düze ve uzun sesler çıkararak bazı aralıklarla inlemesi, yay gibi iki ucu olan bir şeyin, doğrulup birbirine benzer hale gelmesidir.⁴⁹⁸

⁴⁹⁴ el-Askerî, *Kitâbu's-Sinâateyn*, s. 482; Aydın, *Arap Dili Belâgatında Bedî' İlmi*, s. 25.

⁴⁹⁵ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2., s. 201

⁴⁹⁶ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2., s. 356; el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 58.

⁴⁹⁷ Aydın, *Arap Dili Belâgatında Bedî' İlmi*, s. 313.

⁴⁹⁸ ez-Zemahşerî, *Esasu'l-Belâğa*, C. 1. s. 424; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. 8, s. 150; İbrâhim Enis v.d., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, C. 1, s. 417; İbn. Hicce, *Hizânetu'l-Edeb*, s. 516; es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 423; İsmail Durmuş, "Seci", *DİA*, İSAM, C. 36, 2009, s. 273.

Bir bedî terimi olarak ise seci, nesirdeki ifade bölüklerinin (fıkralarının) sonlarındaki kelimelerin (fasılalarının), kafiye (aynı harfle) bitmesi veya hem vezin (ölçü, harf sayısı ve hareke) hem de kafiye uyumlu olması ya da sadece vezinde uyumlu olmasıdır.⁴⁹⁹ Nesirde seci, şiirdeki kafiye gibidir.⁵⁰⁰

Seciler, vezin ve kafiye uyumu açısından murassa seci, mutarraf seci ve mütevazın seci olmak üzere üç kısma ayrılmıştır.⁵⁰¹

İki fıkradan birinin, tüm ya da çoğu lafızlarının hem kafiye hem de vezin bakımından diğer fıkra ile uyumlu olmasına murassa' seci denir. Aşağıdaki ayette yer alan كَبِّرَ ile طَهِّرَ kelimelerindeki seci bunun örneğidir.

يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ وَرَبِّكَ فَكَبِّرْ وَثِيَابَكَ فَطَهِّرْ⁵⁰²

“Ey örtüsüne bürünmüş peygamber. Kalk ve (insanları) uyar. Sadece Rabbini yücelt. Elbiseni temiz tut!”

İki fıkrada yer alan fasılaların vezin bakımından birbirinden farklı olmakla beraber, sadece kafiye uyumunun olduğu seci ise mutarraf secidir. Örnek olarak verilen aşağıdaki ayette geçen وَقَارًا ile أَطْوَارًا kelimelerinde bu seci türüne örnek vardır.

مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا وَقَدْ خَلَقَكُمْ أَطْوَارًا⁵⁰³

“Size ne oluyor ki, Allah’a büyüklüğü yakıştıramıyorsunuz? Oysa O sizi aşama aşama yaratmıştır.”

Fıkralardaki diğer kelimelere bakılmaksızın sadece son iki kelimenin aynı vezin ve kafiye olmasına mütevazı seci denir.

فِيهَا سُرُورٌ مَرْفُوعَةٌ وَأَكْوَابٌ مَوْضُوعَةٌ⁵⁰⁴

“Orada yüksek tahtlar ve önlerine konulmuş kadehler vardır.”

Seciler, fıkralarının uzunluğu açısından ise kısa, orta ve uzun olmak üzere yine üç kısma ayrılmıştır.⁵⁰⁵

⁴⁹⁹ el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'ş'a*, C. 2, s. 302; İbn Sinân el-Hafâcî, *Sırru'l-Fesâha*, s. 164; Tabâne, *Mu'cemu'l-Belâğati'l-Arabiyye*, s. 273; Seyyid Cebr, *Dirâsât fî İlmi'l-Bedî*, s. 133.

⁵⁰⁰ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 431.

⁵⁰¹ el-Kazvîni, *el-İdâh*, C. 2, 6. kısım, s.106; el-Kalkaşendî, *Subhu'l-A'ş'a*, C. 2., s. 304; Ahmet el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğa fî'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, Dubai: Hindâvî, 2017, ss. 409-410; Şerefuddin Huseyin b. Muhammed b. Abdullah Tîbî, *et-Tibyân fî İlmi'l-Meânî ve'l-Bedî* ve'l-Beyân, thk. Hadi Atıyye Matar Hilâli. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1987, s. 506.

⁵⁰² Muddesir, 74/1-2

⁵⁰³ Nûh, 71/13-14

⁵⁰⁴ Gâşîye, 88/13-14

⁵⁰⁵ el-Kazvîni, *el-İdâh*, C. 2, 6. kısım, s.109; Yahya b. Hamza b. Ali el-Alevî, *et-Tirâzu'l-Mutedammin li Esrâri'l-Belâğa ve Ulûmi Hakâiki'l-İcâz*, Mısır: Matbaatu'l-Muktatîf, III, 1914, C. 3, s. 23; C. 4, s. 95;

Fıkralardaki kelime sayısının iki ile dört arasında olduğu seciye kısa seci denir. Seci türleri içinde kulağa en hoş gelen tür budur. Secinin fıkralarındaki kelimelerinin sayısı ne kadar az olursa, seci o oranda güzel olur.⁵⁰⁶ Çünkü aynı veya yakın sesleri içeren fâsılaların birbirine yakın olması, sözün ritmini artırarak kulakta güzel bir ses, ruha huzur, nefse coşku verir. Bu bakımdan en güzel secili söz bölümleri ikişer kelimeden oluşan kısa seci formunda görülür.⁵⁰⁷

"والمُرْسَلَاتِ عُرْفًا فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًا"⁵⁰⁸

"Andolsun, birbiri ardınca gönderilenlere, rüzgâr gibi esip savuranlara."

Fıkralardaki kelime sayısının beş ile on arasında olduğu seciye orta seci denir.

"اِفْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ، وَإِنْ يَرَوْا آيَةً يُعْرَضُوا وَيَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ"⁵⁰⁹

"Saat (kıyamet) yaklaştı ve ay yarıldı. Fakat müşrikler ne zaman bir mûcize görseler sırtlarını döner ve: "Bu, öteden beri süregelen kuvvetli bir büyüdür" derler."

Fıkralardaki kelime sayısının on bir ve üzeri olduğu seciye uzun seci denir⁵¹⁰.

Bu bilgiler ışığında İbnu'l-Hatîb'in resmi mektuplarında yoğun bir şekilde kullandığı dikkat çeken seci örneklerinden bazıları ise şunlardır:

Gerçekleştirdiği bir fethi tebrik amacıyla Sultan Ebu'l-Haccâc adına Ebû İnân'a yazdığı bir mektubunda şu ifadeler geçmektedir:

وَمَا أَبْدَاهَ لَمَا تَغَشَّاهُ رِدَاءٌ مِنَ التَّمْوِيهِ بِاللِّقَاءِ، وَالْعَمَلِ عَلَى الثَّبُوتِ وَالْبَقَاءِ، وَتَظَاهَرَ بِهِ مِنْ صِيْدِ الْعَنْقَاءِ،
وَالْإِخْفَارِ الَّتِي يَسْتَرِيْبُ مِنْهَا لِسَانُ الْإِلْقَاءِ⁵¹¹

Vezin ve kafiye uyumu açısından bakıldığında burada (البقاء) ile (اللقاء) ve (اللقاء) ile (الإلقاء) kelimeleri arasında mutarraf seci vardır.

Aynı mektubun devamında geçen aşağıdaki ifadelerinde de bu sanata rastlanmaktadır:

عَرَفْتُمُونَا فِيهِ بِالْفَتْحِ الَّذِي فُتِحَتْ لَكُمْ أَبْوَابُهُ، وَالنَّصْرِ الَّذِي يُسَرِّتُ لَكُمْ أَسْبَابُهُ، وَالسَّعْدِ الَّذِي ضَفَا عَلَيْكُمْ
جَلْبَابُهُ، وَالصَّنْعِ الَّذِي نَاشَبَتْ دَوْلَتُكُمُ الْمُقْتَبِلَةَ الشَّبَابَ فِرَاقِ شِبَابِهِ⁵¹²

Abdu'l-Muteâl es-Saîdî, *Buğyetu'l-İdâh litelhîsi'l-Miftâhfi Ulûmi'l-Belâğa*, IV, Mısır: el-Matbaatu'n-Nemûzeciyye, t.y., C. 4, s.95; Aydın, *Arap Dili Belâgatında Bedî' İlmi*, s. 332; İsmail Durmuş, "Seci", s. 274.

⁵⁰⁶ İbnu'l-Esir, *el-Meselu's-Sâir*, C. 1, s. 257.

⁵⁰⁷ İsmail Durmuş, "Seci", s. 274.

⁵⁰⁸ Mürselât, 77/ 1-2.

⁵⁰⁹ Kamer, 54/1-2

⁵¹⁰ İbnu'l-Esir, *el-Meselu's-Sâir*, C. 1, s. 258.

⁵¹¹ İbnu'l-Hatîb, *Reyhâtu'l-Kuttâb*, C. 1., s. 250.

⁵¹² İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1., s. 250.

Burada da aynı şekilde (شبابه)، (جلبابه)، (أسبابه)، (أبوابه) kelimeleri arasında mutarraf seci meydana gelmiştir.

İhvanîyyat risalelerinden birisi olan, dostu Amr b. Muhammed'in kardeşinin ölümü üzerine taziye ifadelerinin yer aldığı mektupta geçen aşağıdaki ifadeler de seci sanatına örnek olarak verilebilmektedir:

"اتصل بي أيها الهمام، وبذر المجد الذي لا يفارقه التمام، ما جنته على عليائكم الأيام، وما استأثر به الحمام، فلم تغن الذمام، من وفاة صنوك الكريم الصفات، وهلاله وُسْطَى الأسلاك، وبذر الأحلاك، ومُحِير الأملاك، وذهاب السح الوهاب، وأنا لديغ صِلِّ الفراق، الذي لا يفيق بألف راقٍ، وجريح سَهْم البين ومحارب."⁵¹³

Burada (الهمام) ile (الذمام)، (التمام)، (الحمام) kelimeleri arasında mütevazı seci sanatı vardır. Yani fasılaların sonundaki son kelimelerde hem vezin hem de son harf bakımından denklik vardır.

İbnu'l-Hatîb Endülüs seyahatini anlattığı satırlarda şöyle seci yapar:

"ثم استقلت بنا الحمول، وكان بوادي فردس النزول، منزل خصيب ومخيل له من الحسن نصيب. ولما ابتسم ثغر الصباح، وبشرت بمقدمه نسيمات الرياح، ألغينا عمل السراج إلى الإسراج، وشرعنا في السير الدائب، وصرفنا إلى وادي أش صروف الركائب، واجتزنا بوادي، وقد متع النهار، وتأرجت الأزهار، فشاهدنا به معالم الأعلام، وحيينا دار حمدة بالسلام."⁵¹⁴

Burada (الحمول) ile (النزول) arasında mütevazı seci; (خصيب) ile (نصيب) kelimeleri arasında murassa‘ seci‘ sanatı varken; (السراج) ile (الإسراج) kelimeleri ile، (الدائب) ve (الركائب) kelimeleri arasında ise mutarraf seci vardır.⁵¹⁵

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere İbnu'l-Hatîb, fıkraların uzunluğu ve kısalığına çok fazla önem vermemiş, mananın ihtiyaç duyduğu kadar lafız kullanmıştır. Kendisini kelime sayısı konusunda özgür bırakmıştır. Seci sanatı yaparken harfler arasında ortaya çıkan ses uyumları, kulağa hoş gelmiş ve metinlerin okunmasına akıcılık katmıştır. Ayrıca seci sanatını yoğun olarak kullanması, kelime haznesinin zenginliğinin ve edebî ifade becerisinin bir göstergesi olmuştur. Bu seciler de muhataba ulaştırmak istediği mananın önüne geçmemiştir. Çünkü seciyi, manaları güzel bir lafız kalıbı içinde kullandığı bir araç olarak görmüştür.

⁵¹³ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2., s. 107.

⁵¹⁴ el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddîn*, s. 28.

⁵¹⁵ Cubrân, *Funûnu'n-Nesri'l-Edebî*, C. 2, S. 269.

4.3.2.1.2.2. Cinâs

Lafızla ilgili bedî' sanatlarından biri olan cinâsın sözlük anlamı iki şeyin lafız olarak birbirine benzemesidir.⁵¹⁶ Arap belagatinde ise, anlamları farklı olup, okunuşları bir ya da benzer sözcüklerin şiir ya da nesir türü eserlerde kullanılması anlamına gelmektedir.⁵¹⁷ Belagat eserlerinde farklı yönlerden tasnifi yapılan cinas, tam cinas (cinâs-ı tām) ve nakıs cinas (cinâs-ı nākıs) olarak ikiye ayrılmış, her bir başlık alt başlıklara bölünmüştür.⁵¹⁸

Tam cinas, farklı anlamlara gelen iki kelimenin, vücuh-u erba'a yani dört hususta uyumlu olmasıdır. Yani harflerinin türü, harflerinin sayıları, harflerinin hey'etleri (hareke ve sükûn), harflerinin tertibi bakımından aynı olduğu cinastır.⁵¹⁹

Nākıs cinas ise, farklı anlamlara gelen iki kelimenin, vücuh-u erba'a yani dört hususta uyumlu olmamasıdır.⁵²⁰

İbnu'l-Hatîb resmi mektuplarında, lafzı güzelleştirici söz sanatlarından biri olan cinası kullanmaya oldukça özen göstermiştir. Eserlerini adeta bu sanatla süslemiş olan İbnu'l-Hatîb, her ne kadar doğal olarak ve zorlamaksızın bu sanatı yapmış olsa da zaman zaman bunun aksi de görülmüştür.

Eserlerinde, nākıs cinas örneklerinin sayısı tam cinasa oranla daha fazladır. Bunlardan bazıları ise şu şekilde sıralanabilir:⁵²¹

"وشرحتم ما آل إليه حال مدينة تلمسان - تقبل الله توبتها - وأسعد أوتيتها، وحال من كان قد تسور جدارها،

واقترح دارها، ومزق بالإكراه صدارها."⁵²²

Burada (تُوبَتِهَا) ile (أُوتِيَتْهَا) kelimeleri arasında lâhîk cinas vardır. Çünkü bu iki kelime arasındaki fark mahreçleri farklı olan (ت) ile (أ) harflerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca (جدارها) ile (دارها) kelimeleri arasında merdûf cinâs vardır. Çünkü iki kelime arasındaki farklılık, sadece birinin başına gelen bir harf fazlalığından kaynaklanmıştır.

⁵¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. 6, s. 43.

⁵¹⁷ el-Kazvînî, *el-İdâh*, C. 2, 6. kısım, s. 90; İbrâhim Enis v.d., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, C. 1, s. 140; Tîbî, *et-Tibyân*, s. 480., Seyyid Cebr, *Dirâsât fî İlmi'l-Bedî'*, s. 118; Hulusi Kılıç, Kazım Yetiş, "Cinâs", *DİA*, İSAM, C. 8, 1993, s. 12.

⁵¹⁸ et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, ss. 682-694; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, C. 4, s. 123; Kılıç vd., "Cinâs", s. 13; Aydın, *Arap Dili Belâgatında Bedî' İlmi*, ss. 315-321.

⁵¹⁹ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 429; el-Kazvînî, *el-İdâh*, C. 2, 6. kısım, s. 90; es-Saîdî, *Buğyetu'l-İdâh*, C. 4, s. 77; Tîbî, *et-Tibyân*, s. 480; Tabâne, *Mu'cemu'l-Belâğati'l-Arabiyye*, s. 136.

⁵²⁰ el-Kazvînî, *el-İdâh*, C. 2, 6. kısım, s. 93; es-Saîdî, *Buğyetu'l-İdâh*, C. 4, s. 81; Tîbî, *et-Tibyân*, s. 482; Tabâne, *Mu'cemu'l-Belâğati'l-Arabiyye*, s. 137.

⁵²¹ Cubrân, *Funûnu'n-Nesri'l-Edebî*, C. 2., s. 274.

⁵²² İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1., s. 250.

Ebû Zeyyân'a, Merakeş fethi üzerine yazdığı bir resmi mektubun giriş kısmında da cinas sanatına yer verilmiştir:

"المقام الذي سَعْدُهُ مُتَّاحٌ، وَعَطْفُهُ بِالصَّنْعِ الْجَمِيلِ مُرْتَّاحٌ، وَجَبِينُهُ بِالْبَشْرِ مُلْتَّاحٌ، وَإِقْلِيدُ سَيْفِهِ لِلْمُقْفَلَاتِ فَتَّاحٌ، وَلَأَزْهَارُ أَعْلَامِهِ فِي بَطَاحِ الْجَلَادِ وَالْبَطَاحِ بِالنَّصْرِ افْتِتَّاحٌ."⁵²³

Burada (مُتَّاح) ile (مُرْتَّاح) kelimeleri arasında müktenef cinas vardır. Çünkü iki kelime arasındaki farklılık, sadece birinin ortasına gelen bir harf fazlalığından kaynaklanmıştır. Ayrıca (مُرْتَّاح) ile (مُلْتَّاح) kelimeleri arasında lahik cinas vardır. Çünkü bu iki kelime arasındaki fark, mahreçleri farklı olan (ل) ile (ر) harflerinden kaynaklanmıştır. (فَتَّاح) ile (افْتِتَّاح) kelimeleri arasında ise, merduf cinas vardır. Çünkü iki kelime arasındaki farklılık, sadece birinin başına gelen bir harf fazlalığından kaynaklanmıştır

Resmî mektuplarının birisinde geçen aşağıdaki ifadede ise, (السَّارِح) ile (الحَارِس) arasında maklûbu'l-ba'z vardır. Çünkü sadece iki harf yer değiştirmiştir.

"الآن اعْتَصَدْتُ الْخَلَّةَ الْخَضْرَمِيَّةَ بِالْفَارِسِ، وَأَمِنَ السَّارِحَ فِي جَمَى الْحَارِسِ."⁵²⁴

Endülüs seyahatini anlatırken kullandığı şu ifadelerde cinas sanatı görülmektedir:

"وَرَكِبَ قَاضِيهَا ابْنَ أَبِي خَالِدٍ، وَقَدْ شَهَرَتْهُ النَّزْعَةُ الْحَجَازِيَّةُ، وَلَبِسَ مِنْ حَسَنِ الْحَجَا زِيَهٍ."⁵²⁵

Burada (الحَجَا زِيَه) ile (الحَجَازِيَّة) arasında mürekkeb cinas vardır. Çünkü iki kelimedenden biri müfret, diğeri ise mürekkep olup aralarında yazı bakımından uyum vardır. Şu ifadelerle devam eder:

"حَتَّى إِذَا اسْتَوَيْنَا عَلَى صَفْحَةِ الْأَرْضِ، وَتَذَكَّرْنَا بِذَلِكَ الصَّرَاطِ يَوْمَ الْعَرْضِ، تَخَلَّصْنَا مِنَ السَّبِيلِ الْوَبِيلِ..."⁵²⁶

Burada (السَّبِيلِ) ve (الْوَبِيلِ) kelimelerinde muzarî (العَرْضِ) ile (الأَرْضِ) arasında ise lahik cinas vardır.

"فِي طَرَقٍ مِنَ الْبَرِّ ابْتَدَعَوْهَا، وَأَبْوَابٍ مِنَ الْإِحْتِفَاءِ شَرَعَوْهَا، وَرَفَعُوا فَوْقَ الرِّكَابِ الْمَوْلَوِي عَلَى عِمَدِ السَّاجِ، مَظْلَّةً مِنَ الدِّيْبَاجِ، كَانَتْ عَلَى قَمَرِ الْعُلْيَاءِ غَمَامَةً، وَعَلَى زَهْرِ الْمَجْدِ كَمَامَةً."⁵²⁷

Burada (غَمَامَةً) ile (كَمَامَةً) kelimeleri arasında lahik cinas vardır. Çünkü ilk harfleri hem farklı hem de mahreçleri birbirine uzaktır.

⁵²³ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1., s. 304.

⁵²⁴ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2., s. 177.

⁵²⁵ el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 36.

⁵²⁶ el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 41.

⁵²⁷ el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 44.

4.3.2.1.2.3. Luzûmu Mâ Lâ Yelzem

Lafız olarak tam karşılığı “gerekli olmayan şeyin gerekliliği” şeklindedir.⁵²⁸ Belagat terimi olarak anlamı ise, bir nâsir’in nesrinde veyahut bir nâzım’ın şiirinde kullandığı, kâfiye (son harf) veya fasıla harfinden önceki bir harf veya harekenin gerekli olmadığı halde tekrar edilmesidir.⁵²⁹

Gereksiz bir çaba ve külfete girme anlamına gelen bu sanatta kafiye ve secide tek bir harfin benzerliği yeterliyken buna ilaveten kafiye’nin son harfinden önce birkaç harf ve hareke daha eklenerek ses güzelliğini ve etkisini daha artırma gayesi içine girilmektedir. Bu sanatın diğer adları iltizâm (üzerine gerekli bulmak), i’nât (kendini zahmete sokmak), tazyîk (zorlamak), teşdîd (kendisini sıkıntıya sokmak)dir.⁵³⁰

İbnu’l-Hatîb resmi mektuplarında, luzûmu mâ lâ yelzem sanatının bazılarını kolaylıkla getirdiği gibi bazılarını ise gereksiz bir çaba ve külfete girerek yapmıştır. Eserlerinde geçen bazı ifadeleri üzerinden hareket etmek, onun bu konudaki yaklaşımını tespit etmeye fayda sağlayacaktır. Şöyle ki sultan Ebu’l-Haccâc adına Ebû İnân’a yazdığı resmi mektupta şu ifadeler geçmektedir.

"أما بعد حمد الله، ولي المحامد على اختلاف الأنواع منها والأجناس، ومُسْنَى الصنائع الكافية والألطف الخافية تجل مسالكها عن القياس، ومُطْلَع بوارق الرجا على هذه الأرجاء عند اعتكار ظلام الياس، ومُنْجِد كلمة التوحيد في هذا القطر العريب الوحيد، بكل مُوازر من أوليائه ومُواس، بمواهب عنايته سبحانه لأهل هذه الأمصار على مر الأعصار ضافية اللباس، ورحمته لمن بها من المسلمين كفيلة بانسكاب النعمى وذهاب اللباس."⁵³¹

Yukarıdaki pasajda, fasıla olan (اختلاف) ile (الألطف) kelimelerinde, (ف) harfi seci olduğu halde (ا) harfi luzûmu mâ lâ yelzem olarak gelmiştir. Aynı şekilde (الأجناس)، (الوحيد) ile (التوحيد) kelimelerinde (س) harfi seci olduğu halde kendisinden hemen önceki ا harfi luzûmu mâ lâ yelzem olarak gelmiştir. Ayrıca (الأعصار) ile (الأمصار) kelimeleri arasında da bu sanat yapılmıştır. Burada üç harf üzere luzûmu mâ lâ yelzem uygulanmıştır.

İki harf üzere yapılan luzûmu mâ lâ yelzem sanatına örnek olarak, sultan Ebu’l-Haccâc adına Ebû İnân’a yazdığı resmî mektupta geçen aşağıdaki ifadeleri verilebilmektedir:

⁵²⁸ es-Saidî, *Buğyetu’l-İdâh*, C. 4, s. 103.

⁵²⁹ İbnu’l-Esir, *el-Meselu’s-Sâir*, C. 1, s. 281; Tabâne, *Mu‘cemu’l-Belâğati’l-Arabiyye*, s. 363; Seyyid Cebr, *Dirâsât fî İlmi’l-Bedî’*, s. 141; Aydın, *Arap Dili Belâgatında Bedî’ İlmi*, s. 343.

⁵³⁰ Muhittin Eliaçık, “Belâgat Kitaplarında “Lüzûmu Mâ Lâ Yelzem’in Tarifi ve Tasnifi, *International Journal of Languages Education and Teaching*, vol. 3, Issue 3, 2015, ss. 421-428, s. 422.

⁵³¹ İbnu’l-Hatîb, *Reyhânetu’l-Kuttâb*, C. 1., s. 128.

"المقام الذي طيب الأفواه ثناؤه، وطرزرت صحف الحمد أنباؤه، وزُيّنت بكواكب المفاخر والمناقب التي ترك الأول للأخر منها سماؤه، وعلى أساس الملك الأصيل والمجد الأثيل بناؤه، واشتهر اهتمامه بالمكارم واعتناؤه، وتعددت مكارمه العميمة والآؤه."⁵³²

Burada (هـ) harfi seci kelimesinde (ثناؤه)، (أنباؤه)، (سماؤه)، (بناؤه)، (اعتناؤه)، (آلؤه) Burada olduğu halde, önceki iki harf olan ؤ ile ٰ harfleri, luzûmu mâ lâ yelzem olarak gelmiştir.

el-Meriyye şehrine yaptığı geziyi anlattığı ifadelerde şu şekilde geçer:

"وانصرفنا وعروشها تتعلق بأذيالنا، ومخاضات واديهها تعترض صدور رجالنا، ورياحها تدافعنا عن المسير ومعالمها تقنع من إمامنا ولو باليسير. واستقبلنا وادي بجّانة وما أدراك ما هو؟ النهر السيل، والغصن المياد الميال، والأفياء والظلال. المسك ما فُتّ في جنباته، والسندس ما حاكته يد جناته، نعمة واسعة، ومساجده جامعة."⁵³³

Yukarıdaki ifadelerde, fasıla olan (أذيالنا) ile (رجالنا) kelimesinde, (ل) harfi seci olduğu halde (ن)، (ل)، (ل) harfleri luzûmu mâ lâ yelzem olarak gelmiştir. Aynı şekilde (ل) harfi seci olduğu halde kendisinden hemen önceki (هـ) harfi luzûmu mâ lâ yelzem olarak gelmiştir. Ayrıca (السيل) ile (الميال) kelimleri arasında da bu sanat yapılmıştır. Burada (ي) ve (ل) harfleri üzere luzûmu mâ lâ yelzem yapılmıştır.⁵³⁴

4.3.2.1.2.4. İktibâs

Lafızla ilgili bedî' sanatlardan bir diğeri iktibas sanatıdır. Sözlük anlamı ilim almak, ateşten köz almak⁵³⁵ olan iktibas, belagat terimi olarak nazım veya nesirde, sözü süslemek veya güçlendirmek için, bir ayet-i kerimenin veya bir hadis-i şerifin bir kısmının ya da tamamının alıntılanmasıdır. Yapılan iktibasın ise, ayet ya da hadis olduğu belirtilmez.⁵³⁶

İbnu'l-Hatîb'in resmi mektuplarında, iktibas sanatını yoğun olarak kullanmıştır. Bu sanatın nadiren kullanıldığı yer ise, ihvaniyyat risaleleri olmuştur.

Sultan Ebu'l-Haccâc adına kazandığı zaferini kutlamak için Ebû İnân'a yazdığı mektubunun aşağıda yer alan ifadelerinde, ayetten yapılan iktibas sanatına yer verilmiştir:

⁵³² İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1., s. 392.

⁵³³ el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 47.

⁵³⁴ Cubrân, *Funûnu'n-Nesri'l-Edebî*, C. 2., s. 280, 281.

⁵³⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. 6, s. 167; İbrâhim Enis v.d., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, C. 2, s. 710.

⁵³⁶ el-Kazvînî, *el-İdâh*, C. 2, 6. kısım, s. 137; Tîbî, *et-Tibyân*, s. 416; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 723; Tabâne, *Mu'cemu'l-Belâğati'l-Arabiyye*, s. 519; İsmail Durmuş, "İktibâs", *DİA*, İSAM, C. 22, 1998, s. 52.

" واحتجت معتزلتها بإنجاز الوعد وإخلاف الوعيد، وكان لسابقتها حق المتكلم وللاحقها حق المعيد، فأقمنا فريضة الشكر والحمد لوقتها، وتلونا في بساط الاعتبار بالنعيم "وما تُرِيهِمْ مِنْ آيَةٍ إِلَّا هِيَ أَكْبَرُ مِنْ أُخْتِهَا.⁵³⁷

Buradaki ifadede, Ebû İnân'ın uzun bir mücadelenin neticesinde gerçekleştirdiği zaferini kutlarken "Onlara gösterdiğimiz her âyet muhakkak bir ötekenden daha büyüktü."⁵³⁸ ayetine telmihte bulunmuştur

"فكم من غريق أردته دروعه لما حشي بالروع روعه، وطعين نُظمت بالسَّمَّهري ضلوعه، فغلبوا هنالك وانقلبوا صاغرين، وأحقَّ الله الحقَّ بكلماته، وقطع دابر الكافرين -كم من فئة قليلة غلبت فئة كبيرة بإذن الله، والله مع الصابرين-.⁵³⁹

Burada "Nice az birlik vardır ki, Allah'ın izniyle sayıca çok olan birliği yenmişlerdir."⁵⁴⁰ Ayetiyle mevcut duruma işaret etmiştir.

Gezi konulu eserinde ise bu sanatı nadir kullanmıştır. Örneğin, Endülüs seyahatinde uğradığı bir vadiyi anlatırken yine Kurân'dan alıntı yapmıştır:

"ومعقلها بادي الجهامة، تلوح عليه سمة الشهامة، نفقت سوق النفاق دهرًا، وخطبتها الملوك فلم ترض إلا النفوس مهرًا، طالما تعرفت وتنكرت، وحجتها نعم الإيالة النصرية فأنكرت، ومسها طائف من الشيطان ثم تذكرت، فالحمد لله الذي أن هداها بعد أن تبت يداها."⁵⁴¹

Burada öncelikle Araf suresinde geçen إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُم مُّبْصِرُونَ (Takvâ sahipleri, içlerine şeytandan gelen bir saptırıcı fikir doğduğunda O'nu düşünüp hemen gerçeği görürler) ayetinden⁵⁴², daha sonra Tebbet suresinde geçen (تَبَّتْ يُدَا أَبِي لَهَبٍ) (Ebû Leheb'in elleri kurusun) ayetinden⁵⁴³ iktibas yapılmıştır.

Aşağıdaki ifadelerinde de yine ayetten itibas yapmıştır:

"خرجنا وصفحة الأفق بالغيم منتقبة، وأدمع السحب لوداعنا منسكبة نتبع من الراية الحمراء دليلا هاديا ونثق بوعد الله سبحانه في قوله "ولا يقطعون واديا"⁵⁴⁴⁵⁴⁵

Burada Tevbe süresinde geçen وَلَا يُنْفِقُونَ نَفَقَةً صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً وَلَا يَقْطَعُونَ وَادِيًّا إِلَّا كَتَبَ لَهُمْ (Allah yolunda küçük, büyük bir harcama yapmazlar ve bir

⁵³⁷ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1., s. 220.

⁵³⁸ Zuhurf, 43/48.

⁵³⁹ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1., s. 301.

⁵⁴⁰ Bakara, 2/249.

⁵⁴¹ el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 29.

⁵⁴² Araf, 7/201.

⁵⁴³ Tebbet, 111/1.

⁵⁴⁴ Tevbe, 9/121.

⁵⁴⁵ el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 27.

vadiyi katetmezler ki (bunlar), Allah'ın, yaptıklarının daha güzeliyle kendilerini mükâfatlandırması için hesaplarına yazılmış olmasın.) ayetinden iktibas yapmıştır.

4.3.2.2. *Beyân İlmi*

Sözlük açısından, açık olma, keşif ve izah etme anlamlarına ⁵⁴⁶ gelen beyân kelimesi belâgat terimi olarak, bir anlamın çeşitli şekillerle ifade edilme kurallarından bahseden ilim dalıdır.⁵⁴⁷

İbnu'l-Hatîb'in nesir olarak yazdığı eserlerine bakıldığında, birtakım beyân sanatlarını oldukça etkili bir şekilde kullandığı görülmektedir. Bu başlık altında istiâre, kinâye ve teşbih gibi yoğun olarak kullandığı beyân sanatlarına yer verilmiştir.

4.3.2.2.1. *İstiâre*

Sözlükte birşeyi kaldırmak ve onu bir yerden alıp başka bir yere koymak veya birşeyi ödünç almak olan istiâre kelimesi⁵⁴⁸ belâgat terimi olarak ise, gerçek anlam ile mecazi anlam arasındaki benzerlik alakası sebebiyle bir kelimenin manasını geçici olarak alıp başka bir kelime için kullanılmasıdır. Burada gerçek manayı kasdetmeye engel olan bir karinenin⁵⁴⁹ bulunması gerekmektedir. İstiâre, müşebbeh, teşbih edatı ve teşbih yönü hazfedilerek sadece müşebbeh bih kullanılan teşbihlerdendir.⁵⁵⁰

İstiâren'in rükunleri dört tanedir. Bunlar, el-Musteâr (Müşebbehün bih'ten nakledilerek müşebbehte kullanılan mana), el-Musteâr minh (müşebbehün bih), el-Musteâr leh (müşebbeh), el-Câmi' (benzetme yönü) şeklindedir.⁵⁵¹

İbnu'l-Hatîb'in istiâre çeşitleri içinde en fazla başvurduğu türleri ise, müşebbehün bih ile müşebbehin zikredilip zikredilmemesi açısından⁵⁵² ikiye ayrılan istiâre-i tasrihiyye (açık istiâre) ile istiâre-i mekniyye (kapalı istiâre) olmuştur.

⁵⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. 13, s. 68; ez-Zemahşerî, *Esasu'l-Belâğa*, C. 1, s. 74.

⁵⁴⁷ el-Kazvîni, *el-İdâh*, C. 2, 4. kısım, s. 4; Nasrullah Hacımuftuoğlu, "Beyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C. 6, s. 22.

⁵⁴⁸ Nusrettin Bolelli, *Belâgat (Beyân-Meânî-Bedî' İlimleri)*, İstanbul, 2012, s. 90. İsmail Durmuş, İskender Pala, "İstiâre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, C. 23, s. 315.

⁵⁴⁹ Karîne, istiâreyi açıklamaya yardımcı olan bir lafzı onunla birlikte kullanmaktır ya da istiâre olduğu mevcut durumdan ve sözün gelişinden anlaşılır. Bkz: Bolelli, *Belâgat*, s. 93.

⁵⁵⁰ Nusrettin Bolelli, *Belâgat (Beyân-Meânî-Bedî' İlimleri)*, İstanbul, 2012, s. 90.

⁵⁵¹ Bolelli, *Belâgat*, s. 91.

⁵⁵² Abdulaziz Atık, *İlmu'l-Meânî-el-Beyân-el-Bedî'*, Beyrut: Dâru'n-Nehdatil Arabiyye, t.y., ss. 370-372.

4.3.2.2.1.1. İstiâre-i Tasrihiyye (Açık İstiare)

İçerisinde müşebbehün bih'in açıkça zikredildiği, müşebbehin hazfedildiği istiâredir.⁵⁵³

"الر كتاب أنزلناه لتُخْرِجَ الناس من الظلمات إلى النور بإذن ربهم إلى صراط العزيز الحميد"⁵⁵⁴

"Elif, lâ, râ. Bu, insanları Rablerinin izniyle karanlıklardan aydınlığa, her şeye galip ve övgüye layık olan Allahın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır."

Bu ayette karanlıklar anlamındaki (ظلمات) ve aydınlık anlamındaki (النور) kelimeleri, asıl manaları dışında kullanılmıştır. Bu istiâredeki alaka ise; sapıklık anlamına gelen (الضلال) ile karanlıklar ve hidayet anlamına gelen (الهدى) ile aydınlık arasındaki münasebettir.

4.3.2.2.1.2. İstiâre-i Mekniyye

Müşebbehün bihin lafzı hazfedildiği ve kendisiyle ilgili bir hususla ona işaret edildiği istiâredir.⁵⁵⁵

"وإني أرى رؤوساً قد أُيْنَعَتْ وحانَ قِطَافُها وإني لصاحبها"

"Olgunlaşmış ve koparma zamanı gelmiş bazı kafalar görüyorum. Onları koparacak olan da benim."

Yukarıdaki ifadedden anlaşılan mana "إني لأرى رؤوساً كالثمرات قد أُيْنَعَتْ" yani "Ben, olgunlaşmış meyvelere benzeyen kafalar görüyorum" şeklindedir. Burada müşebbeh bih olan (الثمرات) kelimesi hazfedilmiş ve ilgili bir karine olan (أُيْنَعَتْ) kelimesi ile ona işaret edilmiştir

İbnu'l-Hatîb'in resmî mektuplarına bakıldığında Sultan Ebu'l-Haccâc adına Ebû İnân'a hitaben yazdığı mektupta geçen aşağıdaki ifadeleri, istiâre konusuna güzel bir örnek olmuştur:

"فشرعت العزائم المسلحة في قتاله، وسالت جداول السيوف إلى إطفاء نار ضلاله، وفوقت السهام إلى برج

سوره وجلاله، وأخذ أمر الله عن يمينه وشماله، والجو مع هذه الحال مُرعد مبرق، والنهار قد تجهم وجهه المشرق."⁵⁵⁶

⁵⁵³ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 373; el-Kazvînî, *el-İdâh*, C. 2, 5. kısım, s. 37; Tîbî, *et-Tibyân*, s. 232; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 615.

⁵⁵⁴ İbrâhim, 14/1.

⁵⁵⁵ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 373; el-Kazvînî, *el-İdâh*, C. 2, 5. kısım, s. 37; Tîbî, *et-Tibyân*, s. 232; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 615.

⁵⁵⁶ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1., s. 137.

(جداول السیوف): Burada, istiâre-i tasrîhiyye vardır. Çünkü müşebbehün bih olan (جداول السیوف) zikredilmiş, müşebbeh olan (الماء) hazfedilmiştir. Karîne ise, (سالت) fiili olmuştur.

İbnu'l-Hatîb'in medih amacıyla yakın dostu Ebû Abdullah el-Yetim'e yazdığı ihvaniyat risalesinde geçen ifadeler şu şekildedir:

"وفي هذه الأيام انتالت علي سماؤك بعد قحط، وتواترت لدي الآؤك على شحط، وزارتي من عقائل بيانك كل فاتنة الطرف، عاطرة العزف، رافلة في حلل البيان والظرف، لو ضربت بيوتها بالحجاز، لفرت لها العرب العاربة بالإعجاز، ما شئت من رصف المبني، ومطاوعة اللفظ لغرض المعنى، وطيب الأسلوب، والتشبيث بالقلوب"⁵⁵⁷

(مطاوعة اللفظ): Burada istiâre-i mekniyye vardır. Müşebbeh olan (اللفظ) zikredilmiş, müşebbehün bih olan (القالب) hazfedilmiştir. Hazfedilen müşebbehün bihe, kendisiyle ilgili bir şey ile işaret edilmiştir. O da (مطاوعة) kelimesidir.

(التشبيث بالقلوب): Burada istiâre-i mekniyye vardır. Yani müşebbeh olan (بالقلوب) zikredilmiş, müşebbehün bih olan (عمود) veya (السلم) hazfedilmiştir. Hazfedilen müşebbehün bihe, kendisiyle ilgili bir şey ile işaret edilmiştir. O da (التشبيث) kelimesidir ve (السلم)'e işaret etmektedir.

(الإحسان): Burada da istiâre-i mekniyye vardır. Yani müşebbeh olan (الإحسان) zikredilmiş, müşebbehün bih olan (الشخص) hazfedilmiştir. Hazfedilen müşebbehün bihe, kendisiyle ilgili bir şey ile işaret edilmiştir. O da insana özgü olan (معاهدة) kelimesidir.⁵⁵⁸

Arkadaşı Amr b. Muhammed'e kardeşinin vefatı üzerine yazdığı bir mektupta şu ifadeler geçmiştir:

"اتصل بي أيها الهمام، وبذر المجد الذي لا يفارقه التمام، ما جنته على عليائكم الأيام، وما استأثر به الحمام، فلم تغن الذمام، من وفاة صنوك الكريم الصفات وهلاله وُسْطى الأسلاك، وبذر الأحلاك، ومُحير الأملاك، وذهاب السمع الوهاب، وأنا لديغ صِلِّ الفراق، الذي لا يفيق بألف راق،"⁵⁵⁹

(و(بذر المجد الذي لا يفارقه التمام): Burada istiâre-i tasrîhiyye vardır. Yani müşebbeh bihin zikredildiği, müşebbehün ise hazfedildiği ve kendisiyle ilgili bir hususla ona işaret edilen istiâredir. Müşebbeh bih olan (البدن) zikredilmiş, müşebbeh olan (عمر) ise hazfedilmiştir. Hazfedilen müşebbehe, kendisiyle ilgili bir şey ile işaret edilmiştir. O da (المجد) kelimesidir. Çünkü şerefli olma hali, insana özgü olan bir şeydir.

⁵⁵⁷ el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 6, s. 92.

⁵⁵⁸ Hafîze Tâîbî, *el-Hasâisu'l-Belâğîyye fî'r-Resâili'l-İhvâniyye li Lisâniddîn İbni'l-Hatîb*, Cezâyir, Câmîatu'l-Arabî b. Muhîdî Ummu'l-Bevâğî, (Larbi Ben M'hidi University Oum El-Bouaghi) (Yayınlanmış yüksek lisans tezi), 2016, s. 48.

⁵⁵⁹ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2., s. 107.

(وأنا لديغ صِلَ الفراق): Burada istiâre-i mekniyye vardır. Yani müşebbehin zikredildiği, Müşebbehün bihin hazfedildiği ve kendisiyle ilgili bir hususla ona işaret edilen istiâredir. Müşebbeh olan (الفراق) zikredilmiş, müşebbehün bih olan (العقرب) hazfedilmiştir. Hazfedilen müşebbehün bihe, kendisiyle ilgili bir şey ile işaret edilmiştir. O da (اللدغ) kelimesidir. Çünkü sokma, ısırma hali, akrebe özgü olan bir şeydir. Burada kardeşinin ölümünün verdiği acıyı ve ayrılığı, akrebin sokmasına benzetmiştir. Bu istiâre İbnu'l-Hatîb'in hayal gücünü ortaya koymaktadır.⁵⁶⁰

4.3.2.2.2. *Kinâye*

Sözlük anlamı bir şeyi kendisine delalet eden başka bir sözle anlatmak, bir şeyi açıkça söylememek ve gizlemek anlamındadır.⁵⁶¹ Belagat terimi olarak ise, konuşan kimsenin, bir manayı ifade etmek istediği zaman, o mananın dildeki karşılığı olan kelime ile değil de müteradifi olan başka bir kelimeyi delil getirip, gerçekte kastedilen anlama işaret etmesidir. Yani bir sözü gerçek anlamına da gelebilecek şekilde, başka bir anlamda da kullanma sanatıdır.⁵⁶²

Kinâyenin iki unsuru vardır. Birincisi meknî anıh yani söz içindeki asıl ve gerçek anlamdaki unsurdur. Mecnî bih ise söz içinde geçmeyen ama anlam bakımından işaret edilen unsurdur.⁵⁶³

"زوجي رفيق العمداء، طويل النجاد، عظيم الرماد، قريب البيت من النار"

Burada (عظيم الرماد) oluşu ile onun ateşinin çok olduğuna, onun çok odun yaktığı ve çok yemek pişirdiğine, bundan da ev sahibinin misafirperver olduğuna kinâye vardır.

"إنك لعريض القفا"

Yani "Sen, ensesi genişsin." Sözü, onun ahmak olduğuna kinâyedir

İbnu'l-Hatîb'in mektuplarında, anlamı kuvvetlendirmek ve muhatabın üzerinde daha fazla etkili bırakmak için beyân sanatlarından birisi olan kinâyeyi de oldukça yerinde kullandığı görülmektedir.

⁵⁶⁰ Hafize Tâyibî, *el-Hasâisu'l-Belâğiyye*, s. 50.

⁵⁶¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. 15, s. 233; İbrâhim Enis v.d., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, C. 2, s. 802.

⁵⁶² es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, 402; el-Kazvînî, *el-İdâh*, C. 2, 5. kısım, s. 158; Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn er-Râzî, *Nihâyetu'l-İcâz fî Dirâyeti'l-İ'caz*, thk. Nasrullah Hacımüftüoğlu, l.b., Beyrut: Dâru Sâdir, 2004, s. 160; es-Saîdî, *Buğyetu'l-İdâh*, C. 3., s. 173; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 630; Tîbî, *et-Tibyân*, s. 261; Abdulaziz Atîk, *İlmu'l-Meânî*, s. 397.

⁵⁶³ Uzeyir Tuna, Kinaye Kavramının Kapsamı, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.II, S. 8, (2018) ss. 23-35, s. 27.

İbnu'l-Hatîb'in dostu Amr b. Muhammed'e kardeşinin vefatı üzerine yazdığı taziye mektubunda şu ifadeler geçmektedir:

"اتصل بي أيها الهمام، وبذر المجد الذي لا يفارقه التمام، ما جنته على عليائكم الأيام، وما استأثر به الحمام، فلم تغن الذمام، من وفاة صنوك الكريم الصفات، وهلاله وُسْطَى الأسلاك، وبذر الأحلاك، ومُحِير الأملاك، وذهاب السطح الوهاب"⁵⁶⁴

(ما جنته على عليائكم الأيام) ibaresinde kinâye sanatı vardır. Çünkü bu cümleden anlaşılan mana, günlerin onun arşını ve mülkünü yok ettiğidir. Ama bu ibare gerçekte, kardeşi Abdulaziz'in ölümüne kinâyedir (علياء)kelimesi onun arşına ve mülküne değil, kardeşine işaret etmektedir. Bu kinâyeyi kullanma amacı manayı somutlaştırıp, hissedilebilir kılmaktır.⁵⁶⁵

Yine aynı mektupta şu ifadeler de geçmektedir:

"إذ كان ركنا قد بَنَنَّهُ لي يَدُ معرفتك، ومُتَّصِفَا في البر والرعي لصاغيتي بكريم صفتك فوالهفي عليه من حُسام وغرِّ سام، وأبيادي جسام، وشهرة بين بني حام و سام، إلى جمال خلق، ووجه للقاصد طُلُق، وشيم تطمح للمعالى بحق، وأى عَضْدُ لك يا سيدي الأعلى لا يُهين إذا سطا، ولا يُقهر إذا خطا، يوجب لك على تجليه بالتنبيه"

(وشيم تطمح للمعالى بحق) ifadesinde de kinâye sanatı vardır. Çünkü bu cümleden anlaşılan mana, ahlaklı olmak için gereken yüce merhalelerdir. Ama bu ibarede gerçekte, kardeşi Abdulaziz'in en yüce ahlak seviyesine ulaşma arzusuna kinâye vardır. Bu kinâyeyi kullanma amacı manayı güçlendirmektir.⁵⁶⁶

4.3.2.2.5. Teşbih

Sözlük anlamı bir şeyi başka bir şeye benzetmek⁵⁶⁷ olan teşbihin belâğat ilmindeki anlamı ise, belirli bir amaç için, bir edat vasıtasıyla, aralarındaki ortak bir özellikten dolayı bir şeyi başka bir şeye benzetmektir.⁵⁶⁸

Teşbihin unsurları, müşebbeh (benzeyen); müşebbeh bih (kendisine benzetilen) ki bunlara teşbihin iki tarafı denir. Çünkü bu ikisi, teşbihin olmazsa olmazlarıdır. Vech-i şebbeh (benzetme yönü) ve teşbih edatı gibi dört ana unsuru vardır.⁵⁶⁹

⁵⁶⁴ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2., s. 107.

⁵⁶⁵ Hafize Tâybî, *el-Hasâisu'l-Belâğiyye*, s. 55.

⁵⁶⁶ Hafize Tâybî, *el-Hasâisu'l-Belâğiyye*, s. 55.

⁵⁶⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C.13, s. 503.

⁵⁶⁸ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 332; el-Kazvînî, *el-İdâh*, C. 2, 4. Kısım s. 16; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 516; Tîbî, *et-Tibyân*, s. 180.

⁵⁶⁹ es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-Ulûm*, s. 332,333; el-Kazvînî, *el-İdâh*, C. 2, 4. Kısım s. 29; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 518; Tîbî, *et-Tibyân*, s. 180-212.

İbnu'l-Hatîb teşbih sanatını kullanırken genellikle teşbih edatının zikredildiği teşbih-i mürsel⁵⁷⁰ çeşidine öncelik vermiştir. Örneğin Sultan Ebu'l-Haccâc adına Ebû İnân'a yazdığı mektupta şöyle der:

"والحمد لله كما هو أهله، فلا فَضْلَ إِلَّا فَضْلُهُ، وعندنا لمقامكم العليُّ وَدُّ صَفَتْ موارِدُه العذبة ومشارعه، وإخلاص كأنه الصبح أَشْرَقَتْ مطالعه."⁵⁷¹

Yukarıdaki ifadede geçen "إخلاص كأنه الصبح أَشْرَقَتْ مطالعه" ifadesinde teşbih edatı olan "ك" kullanılmıştır. Sultanın kendisine bahşettiği samimiyet duygusunu güneşin doğduğu sabah vaktine benzetmiştir. Dolayısıyla müşebbeh "إخلاص", müşebbehün bih ise sabah vakti anlamındaki "الصبح" kelimesi olurken, teşbih edatı "ك", teşbih yönü ise doğmak ve yükselmek anlamındaki "أشرفت" fiilidir.

Ebû İnân'a yazdığı bir mektubunda geçen aşağıdaki ifadelerde ise yine كَالْمَثَلِ السَّائِرِ şeklinde teşbih sanatına başvurmuştur. Böylece, sultanın insanlara olan güzel muamelesini ve onlara karşı sergilediği özen ve ilgiyi teşbih edatı olan "ك" harfini kullanarak, tıpkı insanlar arasında yaygın olarak kullanılan bir darb-ı mesele benzetmiş ve onun gibi bilinir olmasına işarette bulunmuştur. Müşebbeh haberler anlamındaki "أنباء" kelimesi olurken, müşebbehün bih ise özlüsöz anlamında gelen "المثل السائر"dir. Teşbih edatı "ك", teşbih yönü ise yaygın anlamındaki "السائر" kelimesidir.⁵⁷²

"فقد سَعِدَ الإسلامُ والحمد لله بِمُلْكِكُمْ المَيْمُونِ الطَّائِرِ، وَسَرَتْ أَنبَاءُ عَنَائِكُمْ بِهِذِهِ الْبِلَادِ كَالْمَثَلِ السَّائِرِ."⁵⁷³

Endülüs'te uğradıkları Besta şehrini anlatırken şöyle demiştir:

"ورأيتنا بحسن ذلك المنظر سوار مصفوفة، وأعلام خضر ملفوفة، ونخل يانعة البسوق، وعذاري كشفت

حللها الخضر عن الشوق كأنها شمَّرت الأذيال لتعبر الوادي."⁵⁷⁴

Burada, sıra sıra dizilmiş surlarla çevrili, yemyeşil yapraklı ve uzun boylu hurma ağaçlarına sahip olan Besta şehrinin yeşil yamaçlarını ve bahçelerini insanlara göstermesini, tıpkı kızların vadiyi geçerken eteklerini toplamalarına benzetmektedir. Böylece müşebbeh bahçeler anlamındaki "الخضر", müşebbeh bih kızlar anlamındaki "عذاري", teşbih edatı "ك", teşbih yönü ise, her ikisinin de sahip oldukları güzellikleri sergilemesi anlamındaki "كشفت" fiilidir.

⁵⁷⁰ el-Kazvîni, *el-İdâh*, C. 2, 4. Kısım s. 125; es-Saîdî, *Buğyetu'l-İdâh*, C. 3, s. 76.

⁵⁷¹ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1., s. 129.

⁵⁷² Cubrân, *Funûnu'n-Nesri'l-Edebî*, C. 2., s. 239.

⁵⁷³ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 1., s. 145.

⁵⁷⁴ İbnu'l-Hatîb, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2., s. 253; el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 33.

Endülüs gezisinin sonunda Gırnâta'ya döndükleri günü tasvir ederken şu ifadeleri kullanmıştır:

"وصلناها والجو مصقول كالفرند، والسماء كأنها لصفائها مرآة الهند."⁵⁷⁵

Yukarıdaki ifadelerinde Gırnâta'ya döndükleri gün parıldayan havayı keskin ve parlak bir kılıca benzetirken, saflığı ve temizliği sebebiyle de gökyüzünü Hint aynasına benzetmiştir.

Müşebbeh hava ve gökyüzü anlamlarına gelen "الجو" ile "السماء" kelimeleri; müşebbehün bih ise kılıç anlamındaki "الفرند" ile ayna manasındaki "مرآة" kelimesidir. Teşbih edatı "ك", teşbih yönü ise parıldamak ve saf olmak anlamlarındaki "مصقول" ile "لصفائها" kelimelerdir.

4.2. İBNU'L-HATİB'İN ŞAİRLİĞİ

İbnu'l-Hatib nesir alanında olduğu kadar şiir alanında da kendisini ispatlamış ve gerek kendi döneminde gerekse kendisinden sonraki dönemlerdeki bazı araştırmacıların övgü ve beğenisini kazanmıştır. Şiirlerinin büyük bir kısmı klasik Arap kasidesinin temel konuları olan, medih (övgü şiiri), vasf (tasvir/betimleme şiiri), gazel (güzelleme şiiri), mersiye (ağıt şiiri), hicâ (taşlama şiiri), hamriyyat (içki ve içki meclisi tasvirleri) ve diğer dinî içerikli şiirler şeklinde olmuştur. Klasik Arap şiirinden farklı olarak muvaşşah türünde kaleme aldığı şiirler ise kendisinin ayırt edici özelliklerinden birisi olmuştur ve bu alana oldukça katkı sağlamıştır.⁵⁷⁶

Çağdaşı olan İbn Haldûn (ö. 808/ 1406) İbnu'l-Hatib'in, şiir ve mektup yazma sanatındaki üstün yeteneğine vurgu yapmış ve kendisini "döneminin Endülüs ve Mağrip şairi"⁵⁷⁷ olarak nitelendirmiştir. Nasrîler hanedanına mensup tarihçi ve edebiyat âlimi İbnu'l-Ahmer de onun hakkında "dünya şairi" olduğu şeklinde bir ifadeyle şairliğini övmüştür.⁵⁷⁸

⁵⁷⁵ İbnu'l-Hatib, *Reyhânetu'l-Kuttâb*, C. 2., s. 264; el-Abbâdî, *Muşâhedâtu Lisanuddin*, s. 52.

⁵⁷⁶ Ahmed Hasan Besec, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatib: Asruhû, Bîetuhû, Hayâtuhû ve Âsâruhû*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994, s. 47.

⁵⁷⁷ İbn Haldûn, *Kitabu'l-İber*, C. VII, s. 332.

⁵⁷⁸ İbnu'l-Ahmer, *Nesîru Ferâidi'l-Cumân*, s. 243

İbnu'l-Hatîb'in şiirinden etkilenip edebî bilgisine dair beğenilerini ifade eden oryantalistlerden birisi olan Simonet (ö. 1897) ise İbnu'l-Hatîb'i "Gırnatâ edebiyatının emiri" olarak vassetmiş ve şöhretinin Kastilya Sarayına kadar geldiğini belirtmiştir.⁵⁷⁹

Modern Arap edebiyatçıları arasında ise İbnu'l-Hatîb'in şairliğiyle dolayısıyla şiirleriyle ilgili ayrıntılı çalışma yapan üç isim bulunmaktadır. Bunlardan ilki İbnu'l-Hatîb'in divanını tahkik eden Muhammed eş-Şerîf Kâhir'dir.⁵⁸⁰ Daha sonra ise divanı Muhammed Miftah tarafından ikinci kez tahkik edilmiştir.⁵⁸¹ İbnu'l-Hatîb'in şiirlerini sanatsal özellikleri açısından inceleyen Vehhâp Saîd el-Emîn ise üçüncü isim olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁸²

Kendisinin dikkat çeken bir diğer yönü ise muvaşşah sanatındaki becerisi ve eserleri olmuştur. Muvaşşah sanatının kendisinde zirveye ulaştığı⁵⁸³ ve usta bir veşşah olduğu⁵⁸⁴ ifade edilmiştir.

4.2.1. Şiir Anlayışı

İbnu'l-Hatîb'e göre şiir, herhangi bir millete veya herhangi bir insan sınıfına özel değildir. Önceki milletlerden bilinen ve nakledilenler, kafiye vezni ile yazılmış şiirlerden ya da tamamlanmış ve gerekli şartları sağlamış aruz vezni ile yazılan şiirlerden daha kapsayıcıdır. Arapların şiirlerinde canlandıran tasvirler, düşündürücü (hayal ettirici) oyunlar, yapısı hayal ettirme üzerine kurulu olan benzetmeler vardır. Örneğin Kelile ve Dimne ve buna benzer olanlar gibi. Ancak bu Araplarda daha çoktur ve bununla daha meşhur olmuşlardır. Bu sebeple bazı Fers bilginlerine göre şiir dilin süsüdür ve beyânın bir derecesidir. Kelamın nazmı anlaşılırdır, kimsenin anlamayacağı şekilde değildir. Aynı zamanda ortaktır ve bazıları ile sınırlı değildir. Ancak şiir Araplarda cevherîdir (yani özdür ve hazırlanmadan söylenir), Arap olmayanlarda ise sînâîdir (önceden hazırlanarak söylenir).⁵⁸⁵ Bu görüşü itibariyle şiir mutlak manada insânî bir olgudur ve herhangi bir

⁵⁷⁹ İnân, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb*, s. 214.

⁵⁸⁰ İbnu'l-Hatîb, *Lisânuddîn, Divânu's-Sayyib ve'l-Cehâm ve'l-Mâzî ve'l-Kehâm*, nşr. Muhammed eş-Şerîf Kâhir, Cezâyir: eş-Şeriketu'l-Vataniyye li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1973.

⁵⁸¹ İbnu'l-Hatîb, *Lisânuddîn, Divânu Lisânuddîn İbni'l-Hatîb es-Selmânî*, I-II, thk. Muhammed Miftâh, Dâru'l-Beyzâ, 1989.

⁵⁸² Vehhâp Saîd el-Emîn, *Şi'ru Lisâniddîn İbni'l-Hatîb ve Hasâisuhu'l-Fenniyye*, Dâru's-Sâvî li't-tab' ve'n-neşri, 1980.

⁵⁸³ Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 7, s. 5.

⁵⁸⁴ er-Rikâbî, *fî'l-Edebi'l-Endelûsî*, s. 307.

⁵⁸⁵ Ebû Abdillâh Lisânuddîn Muhammed b. Abdillâh İbnu'l-Hatîb, *Kitâbu's-Sihr ve's-Şi'r*, thk. Jose Manuel Continente Ferrer, göz. geç. Muhammed Saîd İsbir, Suriye, Bidâyetun li't-Tibâ'ati, 2006, s. 12.

millete ait değildir. Bu anlamda İbnu'l-Hatîb, İbn Haldûn gibi çağdaşı olan birçok isimle aynı görüşü benimsediği görülmektedir. Nitekim İbn Haldûn da şiirin insani bir faaliyet olduğunu, sadece Araplara has bir durum olmadığını ifade ederek, her bölgenin kendi diliyle söylenmiş kendine has bir şiir anlayışı olduğunu ifade etmiştir. Ona göre şiir, sadece Arap dilinde değil ister Arapça ister başka yabancı dil olsun bütün dillerde vardır. Fers'te (İran) şairler olduğu gibi Yunanlılardan da şairler vardır.⁵⁸⁶ Buna karşılık şiirin Araplara ve Arap dilini konuşanlara özgü olduğu iddiasının sahibi olan Câhiz'den farklı düşündüğü görülmektedir. Câhiz *Kitâbu'l-Hayevân* adlı eserinde şiir söyleme erdeminin Araplara ve Arapların dilini konuşanlara özgü bir meziyet olduğunu⁵⁸⁷ başka milletlerin şiir söyleme yeteneğine sahip olmadıklarını dile getirmiştir. Dolayısıyla şiirin herhangi bir millete has olmadığını savunan İbnu'l-Hatîb, Câhiz'in bu görüşünden farklı bir görüş ortaya koymuştur.

İbnu'l-Hatîb sihir derecesine yükselmeyi başarmış olan mutlak şiirin; hayal, teşbih ve istiâre gibi üslup türlerine ve ifade becerilerine dayandığını savunmuştur.⁵⁸⁸ Bu bağlamda da iyi ve kötü şiirin birbirinden ayırt edilmesi noktasında bu sanatlara büyük önem atfetmiştir. Bunun en somut hali de insanlara ait olan özellikleri tabiat unsurlarını tasvir ederken kullanmasında ortaya çıkmaktadır.

İbnu'l-Hatîb'in şiir sanatında lafız ve mana konusunu da oldukça önemsemiş ve bunlar ile şiir arasındaki güçlü bir bağın olduğuna dikkat çekmiştir. Onun için esas olan şey zorlama yapılmaksızın söylenmiş lafızlar kullanarak anlaşılır bir mana yakalamaktır. Bu konuda sahip olduğu edebî zevki zaman zaman kendi şiirlerini de eleştirmesine sebep olmuştur. Bir münasebetle yazdığı kasidesi için yapı bakımından zayıf düştüğünü ve güzel olmadığını söyleyerek kendi şiirini eleştirmesi dikkat çekmektedir.⁵⁸⁹

Her ne kadar lafızların seçimine dikkat etse de divanı içinde, mahreçleri yakın olan harflerden oluşması sebebiyle fesahat kuralına uymayan bazı kelimelere yer verdiği görülmektedir. Birisi için durumun dayanılmaz hale gelmesi anlamında kullandığı

⁵⁸⁶ Ebû Zeyd Velîyuddin Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn, *Mukaddimetu İbni Haldûn*, thk. Alî Abdolvâhid Vâfi, Kâhire: Dâru's-Şa'b, t.y., s. 548

⁵⁸⁷ Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Leysî el-Câhiz, *Kitâbu'l-Hayevân*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârun, Kahire: Mektebetü Mustafa el-bâbî el-Halebî, 1965, I-VIII, C. 1. s. 74.

⁵⁸⁸ İbnu'l-Hatîb, *Kitâbu's-Sihr ve's-Şi'r*, s. 12

⁵⁸⁹ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 1., s. 294

(اعْتَصِرَ) lafzı ile, sabırlı anlamındaki (مُصْطَبِرٌ) ve mekân anlamına gelen (عُقُوتٌ) kelimeleri şiirinin üslubunda bir düşüklüğe sebep olmuştur.⁵⁹⁰

İbnu'l-Hatîb'in şiirsel üslubunun bir özelliği de sıklıkla başvurduğu bir kelime kadrosunun olduğudur. Bu kelimeler ise üç grup halinde toplanmaktadır. İlki, genel olarak mutluluk ve sevinç gibi duygu durumlarını ifade ederken kullandığı kelimeler bütünüdür ve gazel, hamriyyat ve tabiat tasvirlerinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, (الْحَاظُ الظَّيَاءِ) (ceylan bakışlı), (صَبُوحُ) (sabah içkisi), (حَمْرَاءُ) (kırmızı), (نَدِيمِي) (içki arkadaşı), (صَهْرِيحُ) (sarnıç) gibi kelimeler bu anlamda sıkça kullandığı kelimelerdir. İkinci grup kelimeler ise, üzüntü ve kederle dolu ruh halini ifade ederken başvurduğu, (رَجِيلٌ) (ölüm), (مَشِيْبٌ) (yaşlılık), (سَحَابُ الدَّمْعِ) (gözyaşı bulutu), gibi birtakım lafızlardır. Üçüncü grup kelimeler ise, (جَوْهَرٌ) (cevher), (فَانٍ) (fâni olan), (إِدْرَاكٌ) (idrak etmek), gibi tasavvufî anlam içeren lafızlardan oluşmaktadır.⁵⁹¹

İbnu'l-Hatîb'e göre insanların zihin dünyasında bir etki uyandıran ve duygu dünyasını harekete geçiren şiir türüne sihir ismi verilmelidir⁵⁹² ve bu sihir derecesi de şiirin ulaşabileceği en üst mertebedir. Bu mertebeye ulaşma konusunda da şair ile şiiri okuyan arasındaki bağın önemine işaret etmiş ve ancak okuyucuda etki bırakan şiirin iyi şiir sayılacağını belirtmiş ve şiirin asıl gayesinin de bu olması gerektiğine vurgu yapmıştır.

İbnu'l-Hatîb'in şiirsel üslubunda dikkat çeken bir diğer husus ise geleneksel şairlerin izinden gitmiş olmasıdır. Bu durum da kendisinin bizzat söylemiş olduğu, zaman zaman (eski) şairlerin üsluplarını hatırlayıp, onların tarzında şiirler kaleme aldığına dair sözlerinden⁵⁹³ anlaşılmaktadır. Nitekim içki meclisini anlattığı bir şiirinde hamriyyât temasıyla söylediği şiirleriyle tanınan Ebû Nuvâs'a (ö. 198/813) işâreten “وَقُلْتُ فِي أُسْلُوبِ”⁵⁹⁴ *Hasan b. Hânî'nin söylediği şekilde şöyle dedim* ifadesini kullanarak onun üslubundan etkilendiğini bizzat kendisi ifade etmiştir.

⁵⁹⁰ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 1., s. 94; Issa Fares, Ramia Mahfoud, Talal Daeoub, *Mefhûmu 'ş-Şi'r 'İnde Lisâniddîn İbni'l-Hatîb*, Câmiatu Tişrîn li'd-Dirâsât ve'l-Buhûsi'l-İlmiyye, Silsiletu'l-Âdâb ve'l-Ulûmi'l-İnsâniyye, Suriye, S. 29, 2007, s. 129.

⁵⁹¹ Issa Fares, v.d., a.g.m., s. 130, 131.

⁵⁹² İbnu'l-Hatîb, *Kitâbu's-Sihr ve 'ş-Şi'r*, s. 13.

⁵⁹³ İbnu'l-Hatîb, *el- Ketîbeu'l-Kâmine*, s. 79; İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 2., s. 720.

⁵⁹⁴ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 2., s. 720.

İbnu'l-Hatîb'in şiirlerine bakıldığında klasik Arap şiirinde bulunan medih, tasvir, gazel, risâ, hicâ, hamriyyât ve zühd gibi geleneksel temaları ele aldığı görülmektedir. Bu yönüyle geleneksel şiir anlayışını takip ederken, şiirlerinin de özellikle mukaddime bölümlerinin klasik Arap kasidesiyle benzerlik gösterdiği dikkat çekmektedir. Klasik Arap şiirinde olduğu gibi şiire, eskiden yaşanan ve sonrasında terk edilmiş yurtları ve kalıntıları anımsadığı "atlâla" yer vermiştir. Bu noktada cahiliye devrinin tanınmış Arap şairlerinden birisi olan İmruu'l-Kays'ın şiirinde geçen ⁵⁹⁵ لَمَنْ طَلَّ بَيْنَ الْجُدَيْةِ وَالْجَبَلِ ifadesindeki لَمَنْ طَلَّ نَائِي الْمَرَارِ (Benim iki dostum), يَا لَيْتَ شِعْرِي (Ne kadar da garip!), مَوْلَايَ (Efendim!) gibi klasik arap şiirinde çokça görülen lafızları divanında kullanması da İbnu'l-Hatîb'in klasik arap kasidesinden etkilendiğinin bir göstergesi olmuştur.

İbnu'l-Hatîb'in şiirlerini kaleme alırken Mutenebbî'nin üslubundan etkilendiği görülmektedir. Sultan Ebu'l-Haccâc'a medih amacıyla yazdığı kasidesine, Mutenebbî'ye ait olan ⁵⁹⁷ هَنِينًا لَكَ الْعِيدُ الَّذِي أَنْتَ عِيدُهُ (Bayramın sen olduğu bayramın kutlu olsun) şeklindeki beyitle başlaması dikkat çekmektedir. Muhatabın bayramını kutlamak üzere dile getirilen ve hem mana hem de lafızlar arasında tam uyumun olduğu bu iki ifade de İbnu'l-Hatîb'in Mutenebbî'den etkilendiğine bir örnek olmuştur. Kasidesine şu beyitle başlamıştır:

هَنِينًا لَكَ الْعِيدُ الَّذِي أَنْتَ عِيدُهُ وَفِي اللَّهِ مَا تُبَدِّيه أَوْ مَا تُعِيدُهُ⁵⁹⁸

"Sen ki bayramın bayramısın, bayramını kutluyorum

Allah açığa vurduğun ve gizliden yaptığın herşeyden haberdardır"

İbnu'l-Hatîb bazı kasidelerine veya şiir beyitlerine başlarken, söz konusu ifadelerini herhangi bir ön hazırlık yapmaksızın tamamen irticalen söylediğini belirtmiş,⁵⁹⁹ şair ve edebiyatçının bu yeteneğe sahip olması gerektiğini söylemiştir. Örneğin İbnu'z-Zeyyât el-Kelâî'nin (ö. 728/ 1328) biyografisinden bahsederken

⁵⁹⁵ İmruu'l-Kays b. Hucr, *Dîvânu İmrîi'l-Kays*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, 4.b., Kâhire: Dâru'l-Meârif, 1984, s. 469.

⁵⁹⁶ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 1., s. 267.

⁵⁹⁷ Ebu'l-Bekâ el-Ukberî, *Şerhu dîvânî Ebi't-Tâlib el-Mutenebbî*, I-IV, thk. Kemal Tâlib, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997, C. 1., s. 290.

⁵⁹⁸ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 1., s. 270.

⁵⁹⁹ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 1., s. 250.

kendisini (كَانَ يَتَدَفَّقُ بِالشَّيْعَرِ تَدَفَّقَ الْبَحْرُ الرَّاحِرِ) ⁶⁰⁰ “Şiir söylerken tıpkı su ile dolup taşan denizlerin akması gibi kelimeler onun ağzından akardı” ifadeleriyle övmesi, onun bu konudaki hassasiyeti için güzel bir örnek olmuştur.

İbnu'l-Hatîb'in şairliği muvaşşah türündeki örnek şiirleri ile divanı üzerinden tespit edilmeye çalışılacaktır.

4.2.2. İbnu'l-Hatîb ve Muvaşşah

4.2.2.1. Muvaşşahlarının Konusu

İbnu'l-Hatîb nesir alanında olduğu kadar şiir alanında da kendisini ispatlamış ve gerek kendi döneminde gerekse kendisinden sonraki dönemlerde insanların övgü ve beğenisini kazanmıştır. Dikkat çeken bir diğer yönü ise muvaşşah sanatındaki becerisi ve eserleri olmuştur. Muvaşşah sanatının kendisinde zirveye ulaştığı ⁶⁰¹ usta bir veşşah olduğu ⁶⁰² ifade edilmiştir.

İbnu'l-Hatîb muvaşşahlarını bir eser halinde toplayamadığı için, birçok edebiyat kaynağında dağınık olarak yer almış ve günümüze bu şekilde ulaşmıştır. Bu da bazı muvaşşahlarının tamamının kaybolmasına sebep olurken bazılarının da ancak bir kısmının günümüze ulaşmasına yol açmıştır. ⁶⁰³

İbnu'l-Hatîb'in muvaşşahları içerikleri açısından ele alındığında medih, gazel ve hamriyyat gibi konularda yazıldığı görülmektedir. Özellikle yakın ilişki halinde bulunduğu sultanları methetmek için yazdığı medih konulu muvaşşahlar çoğunluğu oluşturmaktadır.

İbnu'l-Hatîb medih konulu muvaşşahlarını herhangi maddi kaygıyla yazmadığı bilinmesine rağmen, zaman zaman siyasi bir mevki elde etmek arzusuyla kaleme aldığı muvaşşahların varlığı da bilinmektedir. ⁶⁰⁴

İbnu'l-Hatîb'in gazel konulu muvaşşahlarına baktığımızda bunların çoğunu sultanları methetmek amacıyla yazdığı görülmektedir. Bu bağlamda ahlakî kaygıların göz ardı edildiği ve şehvî duygulara öncelik verildiği müstehcen ifadeler taşıyan gazellere

⁶⁰⁰ İbnu'l-Hatîb, *el- Ketîbetu 'l-Kâmine*, s. 34.

⁶⁰¹ el-Makkarî, *Nefhu 't-Tib*, C. 7, s. 5.

⁶⁰² er-Rikâbî, *fî 'l-Edebi 'l-Endelusi*, s. 307.

⁶⁰³ Abdülhâlîm Huseyin el-Hurût, *Muvaşşahâtu Lisânuddîn İbni 'l-Hatîb*, Ürdün: Dâru Cerîr, 2012, s. 16.

⁶⁰⁴ İbnu'l-Hatîb, *el-İhâta*, s. C. 4, s. 525, 526; el-Makkarî, *Nefhu 't-Tib*, C. 2., s. 66.

yer vermemiştir. Ayrıca İbnu'l-Hatîb'in içki (hamriyyat) temalı iki adet muvaşşahının varlığından da söz etmek mümkündür.⁶⁰⁵

4.2.2.2. Muvaşşahlarının Yapısı

İbnu'l-Hatîb'in muvaşşahları yapı bakımından incelendiğinde matla, ğusn, devir, sımt, beyit ve harce olmak üzere tüm öğeleri içerdiği görülmektedir. Muvaşşahlarının tümü, harce ile ritmik açıdan uyumlu olan matla beyti ile başladığı için tam muvaşşah (الموشح التام) olarak gelmiştir. Bununla birlikte çoğunlukla dört ğusndan oluşan kafleleleri bazen üç bazen de altı ğusn şeklindedir.

Muvaşşahlarının devir kısımları ise genellikle iki ğusn içeren üçer adet sımttan oluşmaktadır. Bunun yanısıra bazı devirleri tek ğusndan oluşurken, bazen de üç ğusndan oluştuğu dikkat çekmektedir.⁶⁰⁶

İbnu'l-Hatîb'in muvaşşahlarında, insanların dikkatini çekmesi ve onları etkileyen en önemli kısım olması sebebiyle harceye oldukça önem verdiği anlaşılmaktadır. Kullandığı dil bakımından incelendiğinde harcelerin çoğunu özellikle de gazel konulu olanları, gramer kurallarına ve fasih Arapçaya riayet ederek yazdığı dikkat çekmektedir. Nadiren de olsa halk arasında yaygın olarak geçen kelimelere harcelerinde rastlamak mümkündür. Ancak yabancı kelimelere yer vermediği görülmektedir.

İbnu'l-Hatîb muvaşşahlarının bir kısmını klasik Arap şiir vezinlerine göre yazarken diğer bir kısım muvaşşahlarını ise bu vezinlerin dışında kalan ve Araplar arasında yaygın olan bazı vezinlere göre yazmıştır. Klasik Arap şiir bahirlerinden birisi olan serî' veznine göre yazdığı muvaşşah beyti şu şekildedir:

يَا لَيْتَ شِعْرِي هَلْ بَدَا مِنْ إِيَابٍ يَوْمًا وَعِنْدَ اللَّهِ عِلْمُ الْغُيُوبِ⁶⁰⁷
يَا لَيْتَ شِعْرِي هَلْ بَدَا مِنْ إِيَابٍ يَوْمًا وَعَنْ دَ اللَّهِ عِلْمُ الْغُيُوبِ
مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ مُفْعَلَاتُ مُسْتَفْعِلُنْ مُسْتَفْعِلُنْ مُفْعَلَاتُ

“Keşke bilseydim! Birgün dönüş olur mu?”

Gerçek şu ki gaybın bilgisi yalnız Allah katındadır”

4.2.2.3. İbnu'l-Hatîb'in Endülüs Konulu Muvaşşahı

İbnu'l-Hatîb şiirlerinde, medih, gazel, zühed, tasavvuf gibi klasik şiirin temalarını konu edinmiş olmasının yanı sıra muvaşşah alanında da şiire oldukça katkıları olmuştur.

⁶⁰⁵ Huseyin el-Hurût, *Muvaşşahâtu Lisânuddîn*, s. 115, 118

⁶⁰⁶ Huseyin el-Hurût, *Muvaşşahâtu Lisânuddîn*, s. 123, 126, 132.

⁶⁰⁷ Huseyin el-Hurût, *Muvaşşahâtu Lisânuddîn*, s. 120.

Bu yönü çağdaşı olan pek çok âlim tarafından dikkat çekmiş ve övgüyle karşılanmıştır. İbn Haldûn'un, kendisinin şiiri hakkındaki görüşü şu şekildedir: “(İbnu'l-Hatîb) şiirde ve teressülde kendisiyle yarışılamayacak kadar ileri gitmiş, hatta yaşadığı asrın Endülüüs ve Mağrib şairi olmuştur.”⁶⁰⁸

Toplamda on beyitten oluşan bu muvaşşah⁶⁰⁹, İbnu'l-Hatîb en uzun ve en meşhur muvaşşahı olma özelliğine sahiptir. Kasidenin başladığı (جاءك الغيث) ibaresi aslında bir dua cümlesidir. Burada tıpkı eski bir Arap geleneğinde olduğu gibi dostlarla bir arada olunan geçmiş günlere karşı hayır ve yağmur (bereket) duasında bulunmuştur. Çünkü Araplar bir yeri hayırla yad etmek istediklerinde Allaha oraya bereket vermesi niyetiyle yağmur duası yapmaktaydılar. Muvaşşahın matlaında söze, Gırnâta'da geçirdiği güzel günlere dua ederek başlamış ve o günlerin geri dönmesini arzulamıştır. Devamında bunun ancak bir rüyadan ibaret olduğunu ve elinden alındığını ifade etmiştir:

يَا زَمَانَ الْوَصْلِ بِالْأَنْدَلُسِ فِي الْكَرَى أَوْ خِلْسَةِ الْمُخْتَلِسِ	جَاءَكَ الْغَيْثُ إِذَا الْغَيْثُ هَمَى لَمْ يَكُنْ وَصْلُكَ إِلَّا حُلْمًا
يَنْقُلُ الْخَطْوُ عَلَى مَا يَرَسُّمُ مِثْلَ مَا يَدْعُو الْوُفُودَ الْمَوْسِمُ فَنُغُورُ الزَّهْرِ مِنْهُ تَبَسُّمُ	إِذْ يُقَوِّدُ الدَّهْرُ أَشْنَاتَ الْمُنَى زُمْرًا بَيْنَ فَرَادَى وَتَنَى وَلَحْيَا قَدْ جَلَّالَ الرُّوَضِ سَنَا
كَيْفَ يَرْوِي مَالِكٌ عَنْ أَنَسٍ يَرْذِيهِ مِنْهُ بِأَبْهَى مَلْبَسٍ	وَرَوَى النُّعْمَانُ عَنْ مَاءِ السَّمَاءِ فَكَسَاهُ الْحُسْنَ ثَوْبًا مُعْلَمًا
بِالدَّجَى لَوْلَا شُمُوسُ الْغُرَرِ مُسْتَقِيمَ السَّيْرِ سَعْدَ الْأَثَرِ أَنَّهُ مَرَّ كَلِمَحِ الْبَصْرِ	فِي لَيَالٍ كَتَمَتْ سِرَّ الْهَوَى مَالَ نَجْمِ الْكَاسِ فِيهَا وَهَوَى وَطَرٌ مَا فِيهِ مِنْ غَيْبِ سَوَى
هَجَمَ الصُّبْحُ هُجُومَ الْحَرَسِ أَثَرَتْ فِينَا عُيُونُ النَّرْجِسِ	حِينَ لَدَّ الْأَنْسُ (النَّوْمُ) شَبِيًّا أَوْ كَمَا غَارَتْ الشُّهُبُ بِنَا أَوْ رُبَّمَا
فَيَكُونُ الرُّوَضُ قَدْ مَكَّنَ فِيهِ أَمْنَتْ مِنْ مَكْرِهِ مَا تَنْقِيهِ وَحَلَا كُلُّ خَلِيلٍ بِأَخِيهِ	أَيُّ شَيْءٍ لَامَرِي قَدْ خَلَصَا تَنْهَبُ الْأَرْهَارُ مِنْهُ الْفَرَصَا فَإِذَا الْمَاءُ تَنَاجَى وَالْحَصَى
يَكْتَسِي مِنْ غَيْظِهِ مَا يَكْتَسِي يَسْرِقُ السَّمْعَ بِأَذْنِي فَرَسٍ	تُنْبِصِرُ الْوَرْدَ غَيُورًا بَرَمًا وَتَرَى الْأَسَّ لَبِيْبًا فَهَمًا
وَيَقْلِبِي سَكَنٌ أَنْتُمْ بِهِ	يَا أَهْلَ الْحَيِّ مِنْ وَادِي الْعَصَا

⁶⁰⁸ İbn Haldûn, *Kitabu'l-İber*, C. VII, s. 332.

⁶⁰⁹ el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, C. 4, s. 198.

ضَاقَ عَنْ وَجْدِي بِكُمْ رَحْبَ الْفَضَا فَأَعِيدُوا عَهْدَ أَنْسٍ قَدْ مَضَى	لَا أَبَالِي شَرِّقَهُ مِنْ غَرْبِهِ تُعْتَفُوا عَائِيكُمْ مِنْ كَرْبِهِ
وَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَحْبُوا مُعْرَمًا حَبَسَ الْقَلْبَ عَلَيْكُمْ كَرَمًا	بِتَلَاشَى نَفْسًا فِي نَفْسٍ أَفْتَرَضُونَ عَفَاءَ الْحَبَسِ
وَبِقَلْبِي مِنْكُمْ مُقْتَرِبُ قَمَرٌ أَطْلَعَ مِنْهُ الْمَغْرِبُ قَدْ تَسَاوَى مُحْسَنٌ أَوْ مُذْنِبٌ	بِأَحَادِيثِ الْمُنَى وَهُوَ بَعِيدُ شَقْوَةُ الْمُعْرِى بِهِ وَهُوَ سَعِيدُ فِي هَوَاهُ بَيْنَ وَغْدٍ وَوَعِيدُ
سَاجِرُ الْمُقْلَةِ مَعْسُولُ أَلْمَى سَدَّدَ السَّهْمَ وَسَمَّى وَرَمَى	جَالَ فِي النَّفْسِ مَجَالَ النَّفْسِ فُقُودِي نُهْبَةً الْمُفْتَرَسِ
إِنْ يَكُنْ جَارَ وَخَابِ الْأَمَلُ فَهُوَ لِلنَّفْسِ حَبِيبٌ أَوَّلُ أَمْرُهُ مُعْتَمَلٌ مُمْتَلٌ	وَفُودُ الصَّبِّ بِالشَّقِّ يَذُوبُ لَيْسَ فِي الْحُبِّ لِمَحُوبٍ ذَنْبُ فِي ضُلُوعٍ قَدْ بَرَاها وَقُلُوبُ
حَكَمَ اللَّحْظُ بِهَا فَاحْتَكَمَا مُنْصِفُ الْمَظْلُومِ مِمَّنْ ظَلَمَا	لَمْ يِرَاقِبْ فِي ضِعَافِ الْأَنْفُسِ وَمَجَازِي الْبَرِّ مِنْهَا وَالْمُسَى
مَا لِقَلْبِي كُلَّمَا هَبَّتْ صَبَا كَانَ فِي اللَّوْحِ لَهُ مُكْتَتِبَا جَلَبَ الْهَمُّ لَهُ وَالْوَصْبَا	عَادَهُ عَيْدٌ مِنَ الشَّقِّ جَدِيدُ قَوْلُهُ: إِنْ عَذَابِي لَشَدِيدُ فَهُوَ لِلْأَشْجَانِ فِي جَهْدٍ جَهِيدُ
لَا عِجَّ فِي أَضْلَعِي قَدْ أَضْرَمَا لَمْ يَدْغْ فِي مُهْجَتِي إِلَّا دَمَا	فَهِيَ نَارٌ فِي هَشِيمِ الْبَيْسِ كَتَفَاءِ الصُّبْحِ بَعْدَ الْغُلَسِ
سَلِمِي يَا نَفْسُ فِي حَكْمِ الْقَضَا دَعَاكَ مِنْ ذِكْرِي زَمَانٌ قَدْ مَضَى وَاصْرِفِ الْقَوْلَ إِلَى الْمُؤَلَى الرِّضَا	وَاعْمُرِي الْوَقْتَ بِرُجْعِي وَمَتَابِ بَيْنَ عُتْبَى قَدْ تَقَضَّتْ وَعَتَابِ مُلْهِمِ التَّوْفِيقِ فِي أَمِّ الْكِتَابِ
الْكَرِيمُ الْمُنتَهَى وَالْمُنْتَمَى يُنْزِلُ النَّصْرَ عَلَيْهِ مِثْلَمَا	أَسَدُ السَّرَّحِ وَبَذَرِ الْمَجْلِسِ يُنْزِلُ الْوَحْيَ بِرُوحِ الْفُؤَسِ
مُصْطَفَى اللَّهِ سَمِيَّ الْمُصْطَفَى مَنْ إِذَا عَقَدَ الْعَهْدَ وَفَى مَنْ بَنَى قَيْسَ بْنَ سَعْدٍ وَكَفَى	الْعَنِي بِاللَّهِ عَنْ كُلِّ أَحَدٍ وَإِذَا مَا فُتِحَ الْخُطْبُ عَقْدُ حَيْثُ بَيَّنَّ النَّصْرَ مَرْفُوعُ الْعَمْدُ
حَيْثُ بَيَّنَّ النَّصْرَ مَحْمِيَّ الْحَمَى وَالْهَوَى ظِلُّ ظَلِيلٍ حَيِّمَا	وَجَنَى الْفَضْلِ زَكِيَّ الْمَغْرَسِ وَالْنَدَى هَبَّ إِلَى الْمَغْتَرَسِ
هَاجَهَا يَا سِبْطَ أَنْصَارِ الْغَلَا غَادَةً أَلْبَسَهَا الْحُسْنَ مَلَا عَارَضَتْ لَفْظًا وَمَعْنَى وَحَلَى	وَالَّذِي إِنْ عَتَرَ الدَّهْرُ أَقَالَ ثُبْهُرُ الْعَيْنِ جَلَاءً وَصَقَالَ قَوْلٍ مِنْ أَنْطَقَهُ الْحُبُّ فَقَالَ:
هَلْ دَرَى ظَلْبِي الْحُمَى أَنْ قَدْ حَمَى فَهُوَ فِي خَفَقٍ وَحَرٍّ مِثْلَمَا	قَلْبَ صَبِّ حَلَّهِ عَنْ مَكْنَسِ لَعِبَتْ رِيحُ الصَّبَا بِالْقَبَسِ

“Çiğse çiğse yağdığı zaman yağmur, Ey Endülüs 'teki vuslat zamanı
Değildi sana kavuşmak bir rüyadan başka, uykuda görülen veya gizlice ele
geçirilen bir fırsat

Değişik amaçları yönetirken felek, atar adımı planladığı gibi
Birer, ikişer ve topluluklar halinde, tıpkı hac sezonunun grupları çağırması gibi
Ve canlılık kattı yağmur çimenliğe, böylece gülümsemekte çiçek tomurcukları

Dile getirdi laleler gök yağmurunu, tıpkı Mâlik'in Enes'ten aktarması gibi
Böylece giydirdi güzellik ona nakışlı bir elbise, güzelleşerek bundan dolayı en
güzel bir giysiyle

Aşkın sırrını saklayan gecelerde, zifiri karanlıkta, olmasaydı eğer aydınlatıcı
güneşler

Yöneldi badenin yıldızı o gecelerde ve arzuladı, doğruca mutluluğun izini sürerek
Öyle bir ihtiyaç ki yok onda bir kusur, şimşek gibi gelip geçmekten başka

Lezzet verirken uyku bir şeye veya saldırırken sabah gece bekçileri gibi
Baskın yaptı bize ışık hüzmeleri veya belki de etkiledi bizi nergisin gözleri

Bir kimseye katıksız gerçekleşen ne var ki, çimenliğe bu imkân tanınmış olsun!
O zaman fırsatlar devşirir çiçekler bundan, onun sakındığı hilesinden emin olarak
Derken su ve çakıllar fısıldaşınca ve dostlar başbaşa kalınca

Görürsün sen gülü aşırı kıskançlık içinde, öfkesinden neler çeker neler
Mersin çiçeğini ise akıllı ve anlayışlı görürsün, kulak kesilerek gizlice dinlerken

Ey Vâdi'l-Ğadâ mahallesinin sakinleri! Kalbimin içindesiniz siz oradayken bile
Dar geldi size olan sevdama uzayın genişliği, doğuyu batıyı umursamaksızın
Gelin tekrarlayın geçmiş olan dostluk zamanını, azad edersiniz esirinizi
kederinden

*Sakının Allah'tan ve hayat verin azar azar zayıflayan sevdalıya
Size bağlamış kalbi cömertçe, ister misiniz yok olmasını bu bağlılığın?*

*Yakındır size kalbim yemin ederim, arzu sohbetleriyle uzak iken o
Bir ay ki doğurdu ondan batı, aldandığı kimsenin mutsuzluğunu, mutlu iken o
Farkı kalmadı iyiyle kötünün, ona olan arzuda ümit ve ümitsizlik arasında*

*Büyüleyici bakışlı ve tatlı dilli sevgili, dolaştı içimde tıpkı nefes gibi
Çekerek doğrulttu ve hedef seçerek attı oku, böylece yırtıcı avcının avıdır yüreğim*

*Zulmettiyse şayet ve kırıldıysa hayal ve eridiyse özlemde, tutuşan yürek
Yine canımın ilk sevgilisidir o, zira yoktur sevgide sevgilinin bir günahı
Emriyle amel edilir ve uyulur ona, oluşturduğu tende ve canda*

*Hükmünü verdi ona tutulmak ve hâkim oldu, zayıf karakterlileri göz ardı ederek
Mazlumun hakkını zalimden alandır o, iyiye de kötüye de karşılık vermek*

*Nesi var kalbimin saba rüzgârı estikçe, yeniden bayram eder özlemde
Yazı tahtasında şu söz yazılı idi: Şüphesiz şiddetlidir benim azabım!
Gam ve keder celb etti kendisi için, büyük çaba içindedir o kederler için*

*Yaktı ateşi içimde onun acısı, bir ateştir o tutuşmuş çalı çırpıda
Bırakmadı ruhumda bir soluktan başka, tıpkı zifiri karanlıktan sonraki şafağın
kalışı gibi*

*Teslim ol Ey can kazânın hükmüne ve ma'mûr et vakti dönüş ve tevbeyle
Boşver geçen zamanı anmayı, teslimiyet ve sitem arasında tükenen
Ve yönelt sözü efendimiz Rızâ'ya doğru, Levh-i mahfûz'da başarı ilham edilen
Rızâ'ya*

*Son derece cömert ve asil olan, eyerlerin arslanı ve meclisin dolunayı
Zafer yağmakta üstüne tıpkı, Cibril'le inen vahiy gibi*

Hz. Peygamber'in adaşı ve Allah'ın seçkin kulu, Allah'a dayanıp kimseye boyun eğmeyen

Söz verdiğinde sözünde duran, tehlike belirdiğinde ise önleyen

Kays b. Sa'd oğullarından olup yeterlidir o, çünkü zafer sülalesidir bu ve yüksek sütunlu

Zafer ehlidir ve koruma altında, fazilet devşiren ve temiz kökenli

Arzu ise üstünü kaplayan bir gölge gibi ve fidan dikenin üstüne inen çiğ gibi

Helal olsun sana, Ey yücelik taraftarlarının evladı, sen ki feleğin dengesi bozulsa düzeltirsin onu

Süs içindeki bu güzel vatan, parlaklığıyla göz kamaştıran güzel

Sözde, anlamda ve süste rakip olan, sevginin konuşturduğu ve şöyle diyen kimseye:

Hiç korumuş mudur ceylan aşktan tutuşan kalbi?

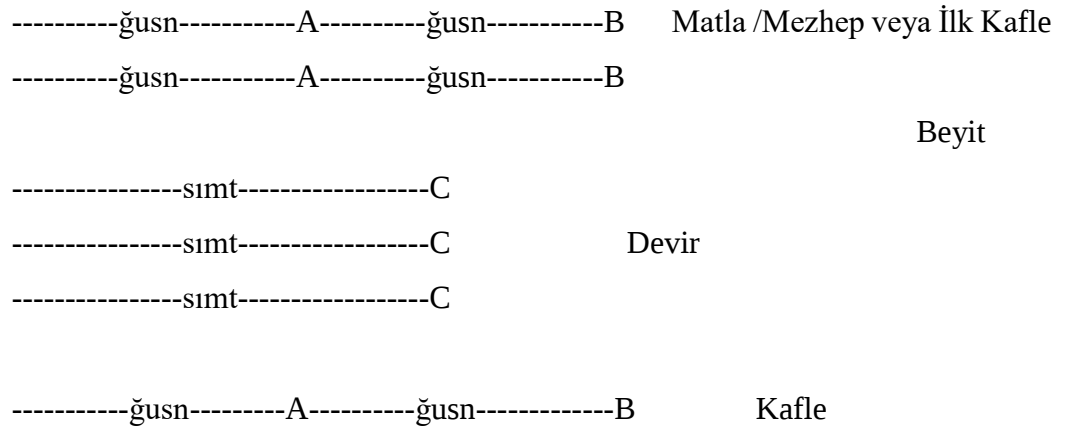
Çarpıntı ve ateş içindededir o kalp, Oynamakta saba rüzgârı ateş hüzmeleriyle."

4.2.2.3.1. Muvaşşahın Yapısı

4.2.2.3.1.1. Muvaşşahın Şeması

İbnu'l-Hatîb söz konusu muvaşşahı toplamda on beyitten oluşmuştur.

Şeması ise aşağıdaki şekildedir:

-----ğusn-----A-----ğusn-----B

Beyit

-----sımt-----D

-----sımt-----D

Devir

-----sımt-----D

-----ğusn-----A-----ğusn-----B

Kafle

Harce

-----ğusn-----A-----ğusn-----B

4.2.2.3.1.2. Aruz Ölçüsü

İbnu'l-Hatîb söz konusu muvaşşahını Halil b. Ahmed'in koyduğu, remel bahriyle kaleme almıştır. Alaturka müzikte bir usulün adı da olan remel, birbiri üzerine yayılmış ince örgülere benzetilerek bu ismi aldığı söylenmektedir.⁶¹⁰ Genellikle hüzn, mutluluk, kahramanlık, övgü, yergi, ağıt, gazel gibi duygusal konuları işlemektedir. Bu sebeple Endülüslüler her türlü konuda bu bahre başvurmuşlar ve muvaşşahlarını ise genellikle bu bahirle kaleme almışlardır.⁶¹¹

Remel bahrinin aslî tef'ilesi (فاعلاتن) şeklindedir ve bir beyitte altı kere tekrar edilmesi suretiyle oluşmaktadır.⁶¹²

İbnu'l-Hatîb'in muvaşşahı remel bahri üzerine inşa edilmesine rağmen ritmik uyumu sağlamak amacıyla sıygasında ve harflerinde bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Örneğin:⁶¹³

جَاذَكَ الْغَيْثُ إِذَا الْغَيْثُ هَمَى	يَا زَمَانَ الْوَصْلِ بِالْأَنْدَلُسِ
جَاذَكَ الْغَيْثُ إِذَا الْغَيْثُ هَمَى	يَا زَمَانَ الْوَصْلِ بِالْأَنْدَلُسِ
فَاعِلَاتِن فَاعِلَاتِن فَعِلُن	فاعلاتن فاعلاتن فعِلُن

⁶¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, C. 11, s. 295; Ebû Ali Hasan İbn Reşik el-Kayrevânî, *el-'Umde fî Mehâsini's-Şiri ve Âdâbihî ve Nakdihî*, Beyrut: Dâru'l-Cil, 1981, I-II, c. 1, s. 136;

⁶¹¹ Muhammed Hasan Osman, *el-Murşidu'l-Vâfi fî'l-Arûz ve'l-Kavâfi*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004, s. 84; Ğazi Yemût, *Buhûru's-Şi'ri'l-Arabî Arûzu'l-Halîl*, Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Lubnânî, 1992, s. 131; Selâhaddîn Fettahoğlu, Arap Aruzu, Genel Esasları ve Zorunlu Vezin Değişimleri, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 12, s. 64, Haziran, 2019, s. 61.

⁶¹² Mahmut Mustafa, *Ehdâ Sebîl İlâ 'İlmeyi'l-Halîl: el-Arûz ve'l-Kâfiye*, şrh: Said Muhammed el-Lihâm, Beyrut: Alemu'l-Kutub, 1996, S. 69; Selâhattin Fettahoğlu, Arap Aruzu, Genel Esasları ve Zorunlu Vezin Değişimleri, s. 60.

⁶¹³ Hanân Belbeşîrî, Nesîme Belbeşîrî, “*Muvaşşahu Câdeke'l-Ğaysu li-İbni'l-Hatîb Dirâse Uslûbiyye*”, (Lisans tezi), Cezayir, 2010, s. 24; Abdurrahman Hanân, Yudîr Enîse, *Dirâse Savtiyye Delâliyye li-Muvaşşahi Câdeke'l-Ğaysu li-Lisâniddîn İbni'l-Hatîb*, (Yüksek Lisans Tezi), Cezâyir: Camiatu Bûyira, 2019, s. 25.

0/// 0/0/ /0/ 0/0// 0/	0// / 0/0// / 0/0 //0/
------------------------	------------------------

Yukarıdaki beyitte zihaf çeşitlerinden habn⁶¹⁴ vardır. Zihaf, aruz ilminde, iki harf arasından düşen veya sâkin kılınan harf sebebiyle bu iki harfin birbirine kavuşması ilgisıyla verilen isimdir.⁶¹⁵ Bu beyitte, (فاعلاتن) tef'ilesindeki sakin olan birinci elif'in düşürülmesi yoluyla (فعلاتن) olmuş ve habn meydana gelmiştir. Ayrıca birinci ve ikinci mısranın sonlarında bulunan (فاعلاتن) tef'ilesinde yine sakin olan birinci harfin düşürülmesi ile habn; sondaki hafif sebebin düşürülmesi itibariyle de hazf⁶¹⁶ illeti meydana gelmiştir.⁶¹⁷

وَبِقَلْبِي مِنْكُمْ مُّقْتَرِبٌ	بأحاديثِ الْمُنَى وَهُوَ بَعِيدٌ
وَبِقَلْبِي مِنْكُمْ مُّقْتَرِبِينَ	بأحاديثِ الْمُنَى وَهُوَ بَعِيدٌ
فاعلاتن فاعلاتن فعلن	فعلاتن فاعلاتن فعلات
0/// 0/0//0/ 0/0//	00/// 0/0//0/ 0/0//

Yukarıdaki mısraların başında bulunan (فاعلاتن) tef'ilesindeki sakin olan birinci elif'in düşürülmesi yoluyla (فعلاتن) olmuş ve habn meydana gelmiştir. (فعَلن) tef'ilesinde ise habn ve hazf aynı anda gerçekleştiği için illet yerine geçen zihaf meydana gelmiştir. Çünkü öncelikle sakin olan birinci elifin düşürülmesiyle habn, sondaki hafif sebebin düşürülmesiyle de hazf meydana gelmiştir. Son olarak da ikinci mısranın sonunda bulunan (فعلات) tef'ilesindeki sakin olan birinci harf düştüğü için habn, yedinci harf düştüğü için ise keff (الكف) olmuştur. Habn ile keff'in bir arada uygulanmasına ise şekl denilmektedir.⁶¹⁸

تَنْهَبُ الْأَرْهَارُ فِيهِ الْفَرْصَا	أَمْنَتْ مِنْ مَكْرِهِ مَا تَنْتَقِيهِ
تَنْهَبُ الْأَرْهَارُ فِيهِ الْفَرْصَا	أَمْنَتْ مِنْ مَكْرِهِ مَا تَنْتَقِيهِ
فاعلاتن فاعلاتن فعلن	فاعلاتن فاعلاتن فاعلان
0/// 0/0//0/ 0/0//0/	00//0/ 0/0//0/ 0/ 0///

⁶¹⁴ Yemût, *Buhûru's-Şi'ri'l-Arabî*, s. 26

⁶¹⁵ İsmail Durmuş, "Zihaf ve İlet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C. 44, s. 402.

⁶¹⁶ Yemût, *Buhûru's-Şi'ri'l-Arabî*, s. 30.

⁶¹⁷ Yemût, *Buhûru's-Şi'ri'l-Arabî*, s. 26

⁶¹⁸ Yemût, *Buhûru's-Şi'ri'l-Arabî*, s. 29

Yukarıdaki beyitte ikinci mısranın sonunda bulunan (فاعلان) tef'ilesindeki hafif sebebin sâkin olan ikinci harfini düşürmek, harekeli olan birinci harfini sâkin kılmak suretiyle kasr (القصر) ⁶¹⁹ meydana gelmiştir.

4.2.2.3.1.3. *Kafiye Düzeni*

Şiir beyitlerinin sonlarında meydana gelen ses parçalarına kafiye denilmektedir.⁶²⁰

İbnu'l-Hatîb muvaşşahına bakıldığında son iki sâkin harf arasındaki harekelerin sayısı bakımından çeşitlenen kafiyeleri kullandığı görülmektedir. Bu kafiyeler ise şu şekilde sıralanabilmektedir:

- 1.Muterākib Kâfiye (قافية المتراكب): Son iki sakin harf arasında üç harekenin olduğu kafiye'dir.
- 2.Mutedârik Kâfiye (قافية المتدارك): Son iki sakin harf arasında iki harekenin olduğu kafiye'dir.
- 3.Muterâdif Kâfiye (قافية المترادف): Son iki sakin harf arasında harekenin olmadığı kafiye'dir.⁶²¹

Muvaşşahın kafiye tablosunu şu şekilde verebiliriz:⁶²²

⁶¹⁹ Yemût, *Buhûru 'ş-Şi 'ri 'l-Arabî*, s. 31.

⁶²⁰ Abdulazîz Atîk, *İlmu 'l-Arûz ve 'l-Kâfiye*, Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1987, s. 134.

⁶²¹ Osman, *el-Murşidu'l-Vâfî*, s. 172.

⁶²² Abdurrahman Hanân, *Dirâse Savtiyye*, s. 40.

Mutedârik Kâfiye	Muterâkib Kâfiye	Muterâdif Kâfiye
0//0/	0///0/	00/
يَزْ سُمُو	أَنْدَلْسِي	فِيهِ
مَوْ سِمُو	مَخْتَلْسِي	قِيهِ
تَبْسُمُو	عَنْ أُنْسِي	خِيهِ
مَلْبَسِي	سِ الْغَزْرِي	عِيد
نَرْجَسِي	دَ لَأَثْرِي	عِيد
ثُمَّ بِهِي	حَ لَبْصَرِي	نُوب
غَرْبِي	مَ لَحْزَسِي	نُوب
أَنْفُسِي	نِي فَرْسِي	لُوب
وَلْمُسِي	فِي نَفْسِي	دِيد
مَجْلَسِي	ءَ لَحْبَسِي	دِيد
	لَ نَنْفَسِي	هِيد
	مُفْتَرَسِي	تَاب
	دَ لَعْلَسِي	تَاب
	بَلْقَبَسِي	قَالَ

Revi ise, beytin kendisiyle bittiği, her beyitte tekrar edilmesi gereken bu sebeple de kasidenin üzerine kurulduğu ve kendisine nisbetle anıldığı sahih harftir.⁶²³ Muvaşşahın revi tablosunu şu şekilde verebiliriz:

Beyit (البيت)	Revi Harfi (حرف الروي)	Beyit (البيت)	Revi Harfi (حرف الروي)	Beyit (البيت)	Revi Harfi (حرف الروي)	Beyit (البيت)	Revi Harfi (حرف الروي)	Beyit (البيت)	Revi Harfi (حرف الروي)
1	A	11	A	21	A	31	A	41	A
2	A	12	A	22	A	32	A	42	A
3	B	13	D	23	E	33	E	43	E
4	B	14	D	24	E	34	E	44	E
5	B	15	D	25	E	35	E	45	E
6	A	16	A	26	A	36	A	46	A
7	A	17	A	27	A	37	A	47	A
8	C	18	D	28	F	38	F	48	G
9	C	19	D	29	F	39	F	49	G
10	C	20	D	30	F	40	F	50	G
								51	A
								52	A

Yukarıdaki tabloda anlaşılabileceği üzere İbnu'l-Hatîb muvaşşahın her kaflesinde tek bir revi harfi ki o da sîn (السين) kullanmışken, her devirde ise Mîm (الميم), Râ (الراء),

⁶²³ Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-Mufasssal*, s. 352; Atîk, *İlmu'l-Arûz ve'l-Kâfiye*, s. 137

Hâ (هاء), Dâl (الذال), Bâ (الباء) ve Lâm (اللام) olmak üzere farklı harfleri kullanmıştır. Toplamda en çok kullandığı revî harfî sîn olmuş ve yirmi iki kere geçmiştir. Dâl harfini dokuz defa, Hâ ile Bâ harfini altışar defa, Mîm, Râ ve Lâm harflerini ise üçer defa kullandığı görülmektedir. İbnu'l-Hatîb böylece revî olarak peş peşe kullandığı bu farklı harfler sayesinde muvaşşahına ritmik bir hava katmayı amaçlamıştır.

4.2.2.3.2. Muvaşşahın Dil ve Üslûbu

Dil, bütün edebî sanatlarda olduğu gibi muvaşşah sanatının da önemli yapı taşlarından birisi olmuştur. Çünkü dilin şiir sanatının icra edilmesinde doğrudan bir rolü vardır. Şair kendisine has bir dil oluşturmaya ve onu geliştirmeye gayret eder. Böylece fikir dünyasını, duygu ve düşüncelerini ifade edip ve bu ifadenin de etkili olması için sanatsal iletişim aracı olarak seçtiği bu dilini kullanır. Şiir dili sanatsal değerini, şairin iç dünyasını ifade eden, şiire özgü kelime gruplarının olduğu dilsel oluşum olmasından almaktadır.

Dil, içinde bulunduğu döneme bağlı olarak sürekli değişen ve gelişen bir yapı olduğuna göre, her asrın kendine özgü bir dil zevkinin bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda muvaşşah sanatına bakıldığında lafızlar ile mana arasında kopması mümkün olmayan özel bir bağ olduğu görülmektedir.

Muvaşşahın dilinde en çok geçen lafızlar tabiat ile alakalı lafızlar olmuştur. Çünkü Endülüslüler son derece güzel bir tabiata sahip olan bu topraklardan etkilenmişler ve bunu şiirlerine yansıtmışlardır. Bundan en büyük payı da muhakkakki muvaşşahlar almıştır. Tabiatı şahit oldukları tüm güzellikler adeta onların ruh dünyasını beslemiş ve eserlerine çiçek, gül, yasemin, nergis gibi tabiatı simgeleyen lafızlar yerleşmeye başlamıştır. Bunun en güzel örneğini İbnu'l-Hatîb'in aşağıdaki beytinde görmekteyiz:

تُبَصِّرُ الْوَرْدَ غَيُورًا بَرَمًا يَكْتَسِي مِنْ غَيْظِهِ مَا يَكْتَسِي
وَتَرَى الْأَسَّ لَبِيْبًا فَهَمًّا يَسْرِقُ السَّمْعَ بِأُذُنِي فَرَسَ

“Görürsün sen gülü aşırı kıskançlık içinde, öfkesinden neler çeker neler

Mersin çiçeğini ise akıllı ve anlayışlı görürsün, kulak kesilerek gizlice dinlerken”

Tabiatın büyüüne kapılan Endülüslüler şarap ve eğlenceye yönelmişlerdir. Bunun sonucunda ise, artık muvaşşahlarında tabiat lafızlarının yanı sıra hamriyyat lafızları da yer almaya başlamış ve zamanla da kullanımı oldukça artmıştır. Muvaşşahlarında şarap ile aynı anlama gelen الصهباء، الطلاء، سلاف gibi kelimelerin yanı sıra

şarabın içildiği الأقداح، الكأس gibi eşya isimlerine de yer verilmeye başlanmıştır.⁶²⁴ İbnu'l-Hatîb'in muvaşşahında da türden lafızlara yer verdiği görülmektedir:

مَالِ نَجْمِ الْكَأْسِ فِيهَا وَهَوَى مُسْتَقِيمِ السَّيْرِ سَعْدَ الْأَثَرِ

“Yöneldi badenin yıldızı o gecelerde ve arzuladı, doğruca mutluluğun izini sürerek”

Söz konusu muvaşşah terminolojisine bakıldığında (مضى)، (الوقت)، (الذكرى)، (مضى) gibi zamansal anlam taşıyan pek çok ismi kullanmaya özen gösterdiği dikkat çekmektedir. Örneğin muvaşşahında geçen aşağıdaki mısırada (شُمُوسُ الْغُرَرِ) (ليالٍ)، (الدُّجَى)، (شُمُوسُ الْغُرَرِ) gibi lafızların hepsi aslında zaman kavramına vurgu yapmak için kullanılmıştır. (ليالٍ) kelimesiyle Endülüs'e özlem duyduğu vakitleri kastediyorken bunun karşılığında gündüzün başlangıcı anlamına gelen (شُمُوسُ الْغُرَرِ) ifadesini kullanmıştır.

فِي لَيَالٍ كَتَمْتُ سِرَّ الْهَوَى بِالْذُّجَى لَوْلَا شُمُوسُ الْغُرَرِ

“Aşkın sırrını saklayan gecelerde, zifiri karanlıkta, olmasaydı eğer aydınlatıcı güneşler”

Ayrıca İbnu'l-Hatîb mekân kavramına da oldukça önem vermiştir. Bunun en büyük göstergesi vatanına olan özlemini ve sevgisini göstermek için muvaşşahının başında yer verdiği Endülüs kelimesi olmuştur:

جَادَكَ الْغَيْثُ إِذَا الْغَيْثُ هَمَى يَا زَمَانَ الْوَصْلِ بِالْأَنْدَلُسِ

“Çiğse çiğse yağdığı zaman yağmur, Ey Endülüs'teki vuslat zamanı”

Muvaşşahında dikkat çeken bir diğer husus ise, dinî terimlere oldukça yer vermiş olmasıdır. Aşağıdaki mısralarda geçen (الوحي)، (روح القدس)، (أم الكتاب)، (المولى الرضى)، (المولى الرضى)، (المولى الرضى) gibi terimler de onun dinî bir kültüre sahip olduğunun da göstergesi olmuştur.

وَاصْرِفِ الْقَوْلَ إِلَى الْمَوْلَى الرَّضَا مُلْهَمَ التَّوْفِيقِ فِي أَمِّ الْكِتَابِ

يُنْزِلُ النَّصْرُ عَلَيْهِ مِثْلَمَا يَنْزِلُ الْوَحْيُ بِرُوحِ الْقُدُسِ

مُصْطَفَى اللَّهِ سَمِيَّ الْمُصْطَفَى الْغَنِيِّ بِاللَّهِ عَنْ كُلِّ أَحَدٍ

“Ve yönelt sözü efendimiz Rızâ'ya doğru, Levh-i mahfûz'da başarı ilham edilen Rızâ'ya”

⁶²⁴ İbnu'l-Hatîb, *Ceyşu't-Tevşih*, s. 138, 141, 213, 214, 222; Abdurrahman Hanân, *Dirâse Savtiyye*, s. 49.

“Zafer yağmakta üstüne tıpkı, Cibril’le inen vahiy gibi”

“Hz. Peygamber’in adaşı ve Allah’ın seçkin kulu, Allah’a dayanıp kimseye boyun eğmeyen”

İbnu’l-Hatib muvaşşahında Endülüs’e dair hissettiği duygularını dile getirdiği cümlelerinde, yokluğa ve zamansal uzaklığa işaret etmek için genellikle mazi fiili kullanmıştır. Muzari fiili ise, muvaşşahını yazarken içinde bulunduğu ruh dünyasını tasvir ettiği anlarda kullandığı dikkat çekmektedir. Konuya dikkat çekmek veya bir mesaj vermek niyetinde olmadığı için de emir fiiline oldukça az yer verdiği görülmektedir.

Muvaşşahında çoğul isimlere de oldukça yer vermiştir. (أشجان) (çeşit çeşit), (أشبات) (kederler), (أزهار) (çiçekler), (نجوم) (yıldızlar), (قلوب) (kalpler), (شموس) (güneşler) gibi isimler bunlardan bazılarıdır. Ayrıca muvaşşahında (الكريم) (cömert), (الكتاب) (kitap) gibi marife; (عيد) (bayram), (قلوب) (kalpler), (حبيب نفس) (sevgili) gibi nekra isimlere de yer vermiştir.

Söz konusu muvaşşahın yapısının oluşmasında zamirlerin büyük rolü olmuştur. Muvaşşah içinde geçen zamirleri bir tablo içinde şu şekilde göstermek mümkündür:

Gaib Zamiri (ضمير الغائب)				Muhatap Zamiri (ضمير المخاطب)				Mutekellim Zamiri (ضمير المتكلم)		
هو	هي	منه	كساه	جاءك	وصلاك	ترى	فأعيدوا	ننقل	كتمت	بنا
أنه	فيه	مكره	تتقيّه	تعتقوا	اتقوا	واحيوا	أفترضون	فيما	بأذني	وجدني
بأخيه	غَيْظَه	شرقَه	غربَه	سلمي	اعمرني	دعك	بكم	لا أبالي	بفؤادي	لقلبي
هواه	نبله	أمره	بها	عبدكم	غليكم	منكم		أضلعي		مهجتي
عليه	أنطقه	حله	فهي							
فيها	براها	هاكها	ألبسها							

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere İbnu’l-Hatib’in muvaşşahında zamirlerin oldukça yoğun bir şekilde kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu zamirler içinde sayıca en çok olanı ise gâib zamiri olmuştur. Adeta gâib zamiri, şairin içinde bulunduğu karamsar ruh halini dile getirmesine fırsat verip hakkında konuştuğu şeyler için kullanmıştır. İkinci

sırada ise muhatab zamiri gelmektedir. Doğduğu topraklara ve oradaki dostlarına olan sevgisini ve özlemini dile getirmek istediği noktalarda ise genelde muhatap zamirini kullanmıştır. Mütekklim zamirini ise Endülüs'ten ayrı kaldığı için hissettiği derin özlem ve tekrar o günlere dönme arzusunu ifade etmek istediği noktalarda kullandığı dikkat çekmektedir.

4.2.2.3.3. Edebî Sanatlar

4.2.2.3.3.1. Bedî'

Bu başlık altında İbnu'l-Hatîb'in muvaşşahında geçen, lafzı yani sözü güzelleştiren sanatlar (el-muhassinâtül'l-lafziyye) ile manayı güzelleştiren sanatlar (el-muhassinâtül maneviyye) ele alınacaktır.

(a) Manayı Güzelleştiren Sanatlar (el-Muhassinâtül-Maneviyye)

Mana ile ilgili süsleme sanatları konusunda, İbnu'l-Hatîb' in muvaşşahında tıbak ve tekrar sanatlarını oldukça yerinde kullandığı görülmektedir.

i. Tıbâk

İbnu'l-Hatîb, duygu ve düşüncelerini zıt anlamlı kelimelerle dile getirerek hoş bir üslup sergilemektedir. Tıbâk sanatına dair bazı örnekler ise şunlardır:

زُمرًا بين فرادى وثنى مثل ما يدعو الوفود المومنين
ضاق عن وجدي بكم رحب الفضا لا أبالي شرقه من غربه
وبقلى منكم مقترب بأحاديث المنى وهو بعيد

“Birer, ikişer ve topluluklar halinde, Tıpkı hac sezonunun grupları çağırması gibi”

“Dar geldi size olan sevdama uzayın genişliği, Doğuyu batıyı umursamaksızın”

“Yakındır size kalbim yemin ederim, arzu sohbetleriyle uzak iken o”

Yukarıdaki mısralarda geçen (فَرَادَى) (tek tek) ile (ثْنَى) (ikişer); (ضَاق) (dar oldu) ile (رَحْب) (genişlik); (شَرْقَه) (doğusu) ile (غَرْبَه) (batısı); (مُقْتَرَب) (yakın) ile (بَعِيد) (uzak) kelimeleri arasında tıbak sanatı vardır.

ii. Tekrâr

İbnu'l-Hatîb'in bu sanata oldukça fazla başvurduğu dikkat çekmektedir. Muvaşshahta, bazı kelimelerin ve birtakım harflerin tekrar edilmesi şeklinde

görülmüştür.⁶²⁵ Örneğin, (النفس) (nefis), (الهى) (sevgi), (القلب) (kalp) kelimelerinin oldukça çok kullanıldığı dikkat çekmektedir. Nitekim (النفس) kelimesi yedi kere; (القلب) kelimesi beş kere, (الحب) kelimesi ise dört kere kullanılmıştır. Bu kelimelerin diğer kelimelere oranla daha fazla kullanılması ise, muvaşşahın içinde barındırdığı duygu, özlem ve sevgi temalarına dayanmaktadır. Çünkü şairin Endülüs’e karşı olan sevgisini ve orada geçirdiği günlere olan özlemini ifade ederken en çok bu kelimelere başvurduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca yine taşıdıkları ve ifade ettikleri anlam bakımından، (زمان)، (الحسن)، (الغيث)، (الوصل)، (الزهر)، (الغنى) gibi bazı kelimeleri de birkaç kere tekrar ettiği bilinmektedir.

Harf bazında tekrara bakılacak olursa en çok tekrarın lâm (ل) harfinde olduğu görülecektir. Ayrıca bâ (ب), râ (ر), sîn (س), fâ (ف) harflerinin de oldukça yoğun olarak kullanıldığı göze çarpmaktadır. Muvaşşahta harflerde geçen bu tekrarlar asıl amaç ritmik bir ahenk yakalamak olsa da bazen de tekid ve dikkat çekmek amaçlı tekrar yapılmıştır. Aşağıdaki râ harfinin yedi kere sîn harfinin ise altı kere tekrar edildiği mısralar bunun için güzel bir örnek teşkil etmektedir:

تُبَصِّرُ الْوَرْدَ غَيُورًا بَرْمًا يَكْتَسِي مِنْ غَيْظِهِ مَا يَكْتَسِي
وَتَرَى الْأَسَّ أَلْبِيًّا فَهَمًّا يَسْرِقُ السَّمْعَ بِأَذْنِي فَرَسٍ

“Görürsün sen gülü aşırı kıskançlık içinde, öfkesinden neler çeker neler

Mersin çiçeğini ise akıllı ve anlayışlı görürsün, kulak kesilerek gizlice dinlerken”

(b) **Lafzı Güzelleştiren Sanatlar (el-Muhassinâtu'l-Lafziyye)**

Lafız ile ilgili süsleme sanatları konusunda, İbnu'l-Hatîb'in muvaşşahında cinâs ve iktibâs sanatlarını kullandığı görülmektedir.

i. Cinâs:

Lafızla ilgili süsleme sanatları kapsamında İbnu'l-Hatîb'in muvaşşahına bakıldığında cinâs sanatının yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Örneğin (سَدَّ السَّهْمَ) (saddu's-sahm) mısrasında geçen (سمى) ve (رمى) arasında nâkıs cinasın bir çeşidi olan lâhik cinas vardır. Çünkü bu iki kelimenin ilk harfleri hem farklı hem de mahreçleri birbirine uzaktır. Ayrıca (الكريم المنتهي والمنتهي) mısrasında geçen (المنتهي) ile (المنتهي) kelimeleri arasında yine bu tür cinas vardır.

⁶²⁵ Abdurrahman Hanân, *Dirâse Savtiyye*, s. 67.

Tam cinasa örnek olarak ise (جَادَكَ الْغَيْثُ إِذَا الْغَيْثُ هَمَى) mısrası verilebilmektedir. Burada الغيث kelimeleri aynı türden yani isim oldukları için mümasil cinas gerçekleşmiştir. Aynı şekilde

(يَبْلَاشَى نَفْسًا; ينزل) mısralarındaki (ينزل النصر عليه مثل ما ينزل الوحي بروح القدس) mısrasında geçen (نفس) arasında da yine bu türden cinas çeşidi gerçekleşmiştir.

• (في) kelimeleri ile (جهيد) ile (جهد) mısrasında geçen (فهو للأشجان في جهد جهيد) mısrasında geçen (وعد) ile (وعيد) arasında ise sadece birinin ortasına gelen bir harf fazlalığından kaynaklanan müktenef cinas vardır.

ii. İktibâs (tazmin)

Lafızla ilgili bedî‘ sanatlarından biri olan iktibas sanatına sadece bir yerde rastlanmaktadır. İbnu’l-Hatîb muvaşşahında, sözü süslemek veya güçlendirmek için, ayet-i kerimeden alıntı yaparak iktibas sanatını (قوله: إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ) mısrasında gerçekleştirmiştir.

4.2.2.3.3.2. Beyân

İbnu’l-Hatîb’in muvaşşahına bakıldığında, birtakım beyân sanatlarını oldukça etkili bir şekilde kullandığı görülmektedir. Bu başlık altında istiâre, kinâye, teşbih ve mecâz gibi yoğun olarak kullandığı beyân sanatlarına yer verilmiştir.

(a) İstiâre:

İbnu’l-Hatîb’in muvaşşahına hâkim olan istiâre çeşidi müstearun minh’in (müşebbehün bihin) hafzedildiği, kendisiyle ilgili bir hususla ona işaret edilen istiâre-i mekniyye olmuştur.⁶²⁶ Örneğin (يا زمان الوصل) ifadesinde zaman insana benzetilmiştir. Müşebbeh bih olan (انسان) hafzedilmiş ve kendisine de onunla ilgili bir karine ile işaret edilmiştir. O da seslenmek anlamındaki (يا) nida harfidir. Bu istiâre, şairin Endülüs’te yaşadığı yıllara olan özlemini ifade etmek için gerçekleşmiştir.

Ayrıca (يَدْعُو الْوُفُودَ الْمَوْسِمَ) ifadesinde de yine istiâre-i mekniyye vardır. Burada hac mevsimini, insana benzetmiştir. Müşebbeh bih olan insanı hafzetmiş ve ona işaret eden davet ediyor anlamındaki (يدعو) kelimesini kullanmıştır.

Aynı şekilde (هجم الصُّبْحُ هُجُومَ الْحَرَسِ) ifadesinde de yine sabah vaktini insana benzetmiş ve müşebbeh bih olan insanı hafzederek, ona işaret eden hücum eden anlamına

⁶²⁶ el-Kazvînî, *el-İdâh*, C. 2, 5. kısım, s. 37; Tibî, *et-Tibyân*, s. 232; et-Teftâzânî *el-Mutavvel*, s. 615.

gelen (يجم) kelimesini kullanmıştır. Bu istiâreden kastedilen mana ise, içine düştüğü sıkıntılı ruh halini ve mutsuzluğunu vurgulamaktır.⁶²⁷

İstiare-i tasrihiyye'ye örnek olarak ise (فَكَسَاهُ الْحَسَنُ ثَوْبًا مُعْلَمًا) ifadesi verilebilmektedir. Burada müşebbeh bih olan (ثوبا) zikredilmiş, müşebbeh leh olan (الأزهار) ise hazfedilerek kendisiyle ilgili bir hususla ona işaret edilmiştir. Bu da elbisenin çiçekler gibi rengârenk ve güzel oluşudur. Bu anlam ise (معلما) lafzıyla verilmiştir.

Yukarıdaki istiâre sanatlarını kullanmadaki amacını ise lafızlara yeni manalar katarak muvaşşahla vermek istediği anlamı güçlendirmek şeklinde açıklanabilmektedir.

(b) *Kinâye*

İbnu'l-Hatîb'in muvaşşahında, anlamı kuvvetlendirmek ve muhatabın üzerinde daha fazla etkili olmak için beyân sanatlarından birisi olan kinâyeyi de oldukça yerinde kullandığı görülmektedir.

Örneğin (مصطفى الله سَمِيَّ الْمُصْطَفَى) ifadesinde Hz Muhammed'e (sav) kinâye yapılmışken, (روح القدس) ifadesiyle de Cibrîl'e (as) kinâye yapılmıştır.

(c) *Teşbih*

İbnu'l-Hatîb teşbih sanatını kullanırken genellikle teşbih edatının zikredildiği teşbih-i mürsel⁶²⁸ çeşidine öncelik vermiştir.

Aşağıdaki ifadelerinde, kavuşma anını anlatırken teşbih sanatından faydalanmıştır. Kullandığı teşbih edatı (ك) sebebiyle de teşbih-i mürsel gerçekleşmiştir. Kavuşma anını (hızlı gerçekleşmesi sebebiyle) göz açıp kapayıncaya kadar geçen vakite benzetmiştir.

وَطُرَّ مَا فِيهِ مِنْ عَيْبٍ سِوَى أَنَّهُ مَرَّ كَلِمَحِ الْبَصْرِ

“Öyle bir ihtiyaç ki yok onda bir kusur, şimşek gibi gelip geçmekten başka”

(مَالِ نَجْمِ الْكَأْسِ فِيهَا وَهَوَى) ifadesinde ise teşbih edatı kullanılmadığı için teşbih-i belîğ sanatı meydana gelmiştir. Burada şair (كَأْس) yani içki bardağını parıldayan yıldıza benzetmiştir. Yani müşebbeh (benzeyen) olan (كَأْس) zikredilmişken, müşebbeh bih (benzetilen) olan (النجم) hazfedilmiştir.

(أَثَرْتُ فِينَا عُيُونُ النَّرْجِسِ) ifadesinde de aynı şekilde teşbih edatı kullanılmamıştır. Göze benzeyen şekilden dolayı nergis çiçeği anlamındaki (نرجيس) kelimesini (عيون) yani gözlere benzetilmiştir.

⁶²⁷ Abdurrahman Hanân, *Dirâse Savtiyye*, s. 60.

⁶²⁸ el-Kazvîni, *el-İdâh*, C. 2, 4. Kısım s. 125; es-Saîdî, *Buğyetu'l-İdâh*, C. 3, s. 76.

(d) **Mecâz**

Muvaşşahında geçen (سَلِّمِي يَا نَفْسُ فِي حَكْمِ الْقَضَا) ifadesi mecaza güzel bir örnek oluşturur. Burada insanın bir cüzü olan (نفس) zikredilmiş ve kül yani insan kastedilmiştir. Burada benzerlik dışında kalan cüz-kül ilişkisi bulunmaktadır.

Aynı şekilde (شموس الغرر) kelimesinde yüzün ilk göze çarpan tarafı, beyaz yanı anlamındaki (غرر) zikredilmiş ve yüz kastedilmiştir. Burada da cüz ve kül ilişkisi bulunmaktadır.

4.2.2.3.3.3. Meani İlmi

İbnu'l-Hatîb'in muvaşşahını yazarken, ruh dünyasını sarıp sarmalayan duygu ve düşüncelerini ifade ettiği cümleler genellikle haberi cümle formunda gelmiştir. Çünkü bu cümle çeşidi tasvir ve anlatım gibi durumlar için uygun düşmektedir. Örnek olarak ise şu mısralar verilebilmektedir:

وَبَقْلِي مِنْكُمْ مُقْتَرِبُ
قَمَرٌ أَطْلَعَ مِنْهُ الْمَغْرِبُ
قَدْ تَسَاوَى مُحَسَّنٌ أَوْ مُذْنَبٌ
سَاجِرُ الْمُقَلَّةِ مَعْسُومُ الْمَيِّ
بِأَحَادِيثِ الْمُنَى وَهُوَ بَعِيدُ
شَقْوَةِ الْمُعْرِى بِهِ وَهُوَ سَعِيدُ
فِي هَوَاهُ بَيْنَ وَعْدٍ وَوَعْدٍ
جَالٌ فِي النَّفْسِ مَجَالُ النَّفْسِ

*“Yakındır size kalbim yemin ederim, arzu sohbetleriyle uzak iken o
Bir ay ki doğurdu ondan batı, aldandığı kimsenin mutsuzluğunu, mutlu iken o
Farkı kalmadı iyiyle kötünün, ona olan arzuda ümit ve ümitsizlik arasında
Büyüleyici bakışlı ve tatlı dilli sevgili, dolaştı içimde tıpkı nefes gibi”*

İnşâî cümle formunda olan ifadeleri ise tablo şeklinde göstermek gerekirse:

Çeşidi	Cümle
Emir (talebi)	أَعِيدُوا عَهْدَ أَنْسِ اتَّقُوا اللَّهَ أَحْبُوا مَغْرَمًا سَلِّمِي يَا نَفْسُ اعْمُرِي الْوَقْتَ دَعِكِ مِنْ ذِكْرِ زَمَانٍ قَدْ

	مضى
Soru (talebi)	أي شيء لا مرئ قد خلصا؟ أفترضون عفاء الحبس؟ ما لقلبي؟ هل درى ظبي الحمى؟
Nidâ (talebi)	يا زمان الوصل يا أهل الحي من وادي الغضا

4.2.3. İbnu'l-Hatîb'in Divanı

Edebî özellik taşıyan bir eserde, ilki muhteva ikincisi şekil ve üslup özellikleri bakımından biçim olmak üzere iki ana unsur bulunmaktadır. Bu iki unsur aynı ölçüde edebî ve kuvvetli oldukça o eserin edebî değeri de o oranda iyi olacaktır.

Çalışmanın bu bölümünde İbnu'l-Hatîb'in divanı önce muhteva daha sonra da şekil ve üslup özellikleri açısından incelenecektir.

4.2.3.1. Divan'ın Muhteva Özellikleri

İbnu'l-Hatîb'in divanının muhteva özellikleri konusunda yapılması gereken ilk şey, bu divanda bulunan şiirlerin konularına yani temalarına göre tasnifi olmalıdır. Şiirinin ana temasını belirlemede dikkat edilmesi gereken en önemli husus şiirin söylenme amacı olmuştur. Bu bağlamda divanına bakılınca medih (övgü şiiri), vasıf (tasvir/betimleme şiiri), gazel (güzelleme şiiri), mersiye (ağıt şiiri), hicâ (taşlama şiiri), hamriyyat (içki ve içki meclisi tasvirleri) ve diğer dinî içerikli şiirler gibi başlıklar görülmektedir.

4.2.3.1.1. Medih

İbnu'l-Hatîb'in divanındaki şiirlerin büyük bir çoğunluğu medih temalı şiirlerden oluşmaktadır. Bu tür şiirlerin Divan'da bu hacimde olmasının başlıca sebebi kendisinin Gırnâta sarayında bulunduğu sırada başta sultan olmak üzere yöneticileri öven şiirler yazması olmuştur. Memduhun sahip olduğu zenginlik, cömertlik, kahramanlık gibi üstün özelliklerini ve güzel yönlerini dile getirmek, ya da bir husustan dolayı teşekkür etmek ve tebrik dileklerini sunmak gibi farklı münasebetlerle medih şiirleri söylemiştir. Mağrib'te kaldığı süre içinde de yine medih temalı şiirler yazdığı dikkat çekmektedir.

Bunun sebebinin de yine saraylarında himaye altına girdiği Merînî sultanlarına teşekkür niyetine methiyeler yazması olduğu bilinmektedir.

Çoğunluğunu yönetici kadroya ithafen yazdığı bu methiyeler içerik açısından iki temel unsur taşımaktadır. İlki klasik Arap kasidelerinde geçen ve bir arabın kendisiyle övüldüğü yerleşik övgü ifadelerinden olan yiğitlik, vefa, cesaret, cömertlik gibi sıfatlarla memduhunu övmesidir. Diğeri ise onu zafer ve başarılarından dolayı övmesi şeklindedir.

629

Mağrib’te bulunduğu sırada Sultan Ganî Billah’a yazdığı ve 199 beyitten oluşan kasidesi medih türünde yazdığı kasideler için güzel bir örnek sayılmaktadır. Hikmetli bir sözle giriş yaptığı kasidesi şöyle başlamaktaydı:

الحَقُّ يَعْلُو والأَبَاطِلُ تَسْفُلُ وَاللَّهُ عَنْ أَحْكَامِهِ لَا يُسْأَلُ⁶³⁰

“Hakikat yükselir batıllar ise çöker

Allah hükümlerinden dolayı sorgulanmaz”

Beş beyit sonrasında ise sultanı şu ifadelerle övdüğü görülmektedir:

أَمْ مُحَمَّدٌ وَالْحَمْدُ مِنْكَ سَجِيَّةٌ بِخَلِيلِهَا بَيْنَ الْوَرَى يُنَجَّمُ
أَمَّا سُعُودُكَ فَهُوَ دُونَ مُنَازَعٍ عَقْدٌ بِأَحْكَامِ الْقَضَاءِ مُسَجَّلُ⁶³¹

“Sen Ey Muhammed! Tüm övülmüş sıfatlar senin tabiatındandır, o sıfatların süsleriyle ise insanlar güzelleşir

Senin iyi bahtın şüphesiz ki, Allah katındaki kararlarla sabitlenmiştir”

Devamında ise hem fiziksel hem de ahlaki özellikleri itibariyle övdüğü şu ifadeler gelmektedir:

وَلَكِ السَّجَايَا الْعُرَى، وَالسَّيِّمُ الْتِي بِغَرِيْبِهَا يَتَمَثَّلُ الْمُتَمَثِّلُ
وَلَكِ الْوَقَارُ إِذَا تَزَلَّزَلَتِ الرُّبَا وَهَفَّتْ مِنَ الرُّوْعِ الْهَضَابُ الْمُثَلُّ
وَلَكِ الْجَبِينُ الطَّلُقُ وَالْخُلُقُ الَّذِي لَحَظَ الْكَمَالَ بِلَحْظِهِنَّ مُوَكَّلُ
النُّورُ أَنْتَ وَكُلُّ نُورٍ دُجِيَّةٍ وَالْبَحْرُ أَنْتَ وَكُلُّ بَحْرٍ جَدْوَلُ⁶³²

“Senin güzel karakterin ve ahlakın var, insanlar ise az olan bu sıfatlara sahip olmaya çalışırlar

⁶²⁹ Atîk, *el-Edebu'l-Arabî fi'l-Endelus*, s. 185.

⁶³⁰ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 2., s. 495.

⁶³¹ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 2., s. 495.

⁶³² İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 2., s. 496.

*Senin heybetinden yerler sallanır, çöker korkudan yüksek dağlar
Senin güler yüzün ve güzel ahlakın var, gözler seni gözetlemekle sorumludur
Işık sensin, (senin dışındaki) bütün ışıklar karanlıktır, deniz sensin, (senin
dışındaki) bütün denizler küçüktür”*

Sultanını övdüğü yukarıdaki beyitlerin yetersiz olduğunu hissetmiş ve bu durumu şu ifadelerle dile getirmiştir:

وَاللّٰهُ مَا وَفَىٰ بِحَقِّكَ مَا دَحَّ وَاللّٰهُ مَا جَلَّىٰ بِحَمْدِكَ مَقُولٌ⁶³³

*“Allah’a yemin olsun ki, yeterince övmemiştir seni öven kişi,
Ve Allah’a yemin olsun ki açıklayamamıştır senin güzel sıfatlarını hiçbir söz”*

İbnu’l-Hatîb Gırnâta sultanlarının yanı sıra Mağrib’deki Merînî Devleti’nin bazı sultanlarına da övgü dolu şiirler yazmıştır. Merînî Sultanı Ebû Sâlim’e Tilimsan fethini kutlamak amacıyla yazdığı ve toplamda 103 beyitten oluşan methiyesi şöyle başlamaktaydı:

أَطَاعَ لِسَانِي فِي مَدِيحِكَ إِحْسَانِي وَقَدْ لَهَجْتُ نَفْسِي بِفَتْحِ تِلْمَسَانَ⁶³⁴

*“Kabul etti dilim, iyiliklerini övmeyi
Bahsetti kalbim Tilimsan’ın fethinden”*

Kasidenin devamında sultana olan övgüsünü şu beyitlerle ifade etmiştir:

أَمْوَلَايَ، حُبِّي فِي عِلَاقٍ وَسَيْلَتِي وَأَلْفُكَ بِي دَابًّا بِحَمْدِكَ أَغْرَانِي
أَيَادِيكَ لَا أَنْسَى عَلَى بُعْدِ الْمَدَى نَعُودُ بِكَ اللَّهُمَّ مِنْ شَرِّ نَسِيَانٍ⁶³⁵

*“Efendim! Senin yüce makamına olan sevgim benim vesilemdir
Bana olan lütfün ise, seni övmem için devamlı olarak aklımı çeliyor
Senin iyiliklerini ömür boyu unutmayacağım
Sana sığınırız Ey Allahım, onları unutmanın şerrinden”*

4.2.3.1.2. Tasvîr

İbnu’l-Hatîb’in divanında vasıf yani betimleme veya tasvir olarak da bilinen şiir türünün de oldukça fazla olduğu görülmektedir. Şüphesiz ki bunun en önemli sebebi özelde Endülüs şiirinin genel anlamda ise klasik Arap şiirinin doğası gereği tasvire

⁶³³ İbnu’l-Hatîb, *Dîvân*, C. 2., s. 496.

⁶³⁴ İbnu’l-Hatîb, *Dîvân*, C. 2., s. 588.

⁶³⁵ İbnu’l-Hatîb, *Dîvân*, C. 2., s. 592.

dayanmasıdır. Bir diğer önemli sebep ise gerek Gırnâta'da gerek Mağrib'de bulunduğu zaman içinde yönetici kadroya olan yakınlığı onun hâlihazırda cereyan eden olayları anlatıp vafsetmesine olanak sağlamıştır. Ayrıca diğer Endülüslü şairler gibi kendisinin de tabiat ve doğal güzelliklere olan ilgisi onun şiirlerine yansımıştır.

Endülüsün büyüleyici doğal unsurlarından olan bir bahçeyi anlattığı ifadeleri şu şekildedir:

وَالرَّوْضُ يَجْلُو عَذَارِيَهُ وَقَدْ لَبَسَتْ
عَقَائِلُ الْوُرُقِ دِيْبَاجًا مِّنَ الْوُرُقِ
كَأَنَّمَا الْغُصْنُ فِيهِ شَارِبٌ تَمَلُّ
بِكَأْسٍ مُّصْطَبِحٍ فِي الْأُنْسِ مُعْتَبِقٍ
فَكُلَّمَا ارْتَاخَ هَٰذَا الْعِطْفُ مِنْ طَرَبٍ
وَزَادَ زَهُوًّا بِمَنْثُورٍ مِّنَ الْوُرُقِ⁶³⁶

*“Tabiat bize güzel mekânlarını gösterir sanki kuşlar yapraklarla süslenmişlerdir.
Sanki ağacın dalı sarhoş bir içici gibidir sabah akşam dostlarla içki
Rahatladıkça duygudan daha bir coşmaya başladı Yapraklardan oluşan beratla
övüncü arttı”*

4.2.3.1.3. Gazel

İbnu'l-Hatîb'in divanına bakıldığında gazel türünde şiirlerin sayısının oldukça az olduğu dikkat çekmektedir. Mevcut olan gazelleri ise, divanında akıcı bir üslupla kasidelerinin giriş kısmında görülmektedir. Özellikle sultanları methettiği kasidelerine gazelle başlamıştır. Gazelin müstehcen ifadeler taşıyan türü olan hissi gazele ise şiirlerinde yer vermemiştir. Çünkü kendisinin şiirlerindeki baskın unsur genellikle siyasi kimliğine bağlı olarak yazdığı medih teması olmuştur. Divanında geçen gazel ifadelerine örnek olarak şu beyitler verilebilmektedir:

بَرَيْتُ إِلَى الشَّوْقِ الْمُبْرِحِ مِنْ قَلْبِي
وَسَلَّمْتُ أَمْرِي فِي الْغَرَامِ إِلَى رَبِّي
وَصَانَعْتُ الْحَاظَ الظَّبَاءَ بِمُهْجَتِي
فَمَا قَبِلْتُ سَلْمِي، وَلَا تَرَكَتُ حَرْبِي
إِذَا لَامَ قَلْبِي فِي الْهَوَىٰ عَيْنِي الَّتِي
جَنَنْتُ، صَرَفْتُ عَنِّي الْمَلَامَ إِلَى قَلْبِي⁶³⁷

*“Kurtuldum kalbimdeki ayrılık acısından, teslim ettim aşk acımı Rabbime
Bu ceylan gözlere ruhumu (ömrümü) verdim, o gözler ise ne barışı kabul etti ne
de benimle savaşı bıraktı*

Suçladığında kalbim aşka yenik düşen gözümü, Gözüm de kalbimi suçlu buldu”

⁶³⁶ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 2., s. 690.

⁶³⁷ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 1., s. 122.

4.2.3.1.4. Risâ

İbnu'l-Hatîb'in mersiye türünde söylediği şiire örnek olarak babası ve kardeşinin vefatları üzerine söylediği aşağıdaki beyitler örnek olarak verilecektir:

لا حُسْنَ لِلدُّنْيَا لَدَيَّ وَلَا أَرَى فِي الْعَيْشِ بَعْدَ أَبِي وَصِلْهُ مَارَبَا
لَوْلَا التَّعَلُّ بِالرَّحِيلِ، وَأَنَا نُضِي مِنْ الْأَعْمَارِ فِيهَا مَرْكَبَا⁶³⁸

“Yoktur dünyada bir güzellik benim nazarımda ve göremiyorum, hayatta babamın ve kardeşimin vefatından sonra yaşamak için bir sebep

Göçüp gitmek bir gerekçe olmasaydı ve ömürleri tüketmek için bir bineği almış olmasaydık”

4.2.3.1.5. Hicâ

İbnu'l-Hatîb'in hiciv konulu şiirleri sert ve öfke dolu bir anlatıma sahip olduğu, hicvedilen kişi ya da grupların kötü özellikleri alaycı bir şekilde dile getirildiği bir üsluba sahiptir. İbnu'l-Hatîb'in hica temasını kullandığı şiirlerinden en meşhuru kendisini ca'sus (alçak, adi) diye isimlendirdiği en-Nubâhî için söylediği şu ifadelerde geçmektedir:

جَنَازَةٌ جَعْسُوسٍ أَثَارَتْ غَرِيبَةً عَذَاهَا الرِّضَى مِنْ جِيفَةٍ وَتَخَطَّاهَا
وَجَاءَ بِهَا فَسْلَانٍ يَشْتَتِمَانِهَا إِلَى الْمَحْرَثِ الْعُفْلِ الْجَدِيبِ فَحَطَّاهَا
وَمَرَّ بِهَا قِطٌّ أَنْيْسٌ فَنَمَّهَا وَأَسْرَعَ فِي ضِمِّ التُّرَابِ وَعَطَّاهَا⁶³⁹

“Alçağın cenazesi insanları hayrete düşürdü, Cesedini (Kokusu sebebiyle) kimse kabul etmedi ve görmezden geldiler

İki sefil adam küfrederek onu götürüp, çorak bir araziye bıraktılar

Evcil bir kedi o mezara gelip onu kokladı, Hemen onun üzerine toprak atıp örttü”

4.2.3.1.6. Hamriyyat

İbnu'l-Hatîb'in divanında hamriyyat teması ve bu temanın unsurlarının oldukça az olduğu dikkat çekmektedir. O sadece, farklı temalarda söylediği şiirlerinde insan ruhunu derinden etkileyen faktörleri tasvir ederken içki ve sarhoşluk öğelerini kullanmıştır. Örneğin Endülüslü şairlerin yaptığı gibi o da genellikle şiirlerinde tabiat tasviri yaparken, hamriyyat unsurlarını şiir içine yerleştirmiştir.

Bazen de hamriyyat temasıyla söylediği şiirlerle tanınan Ebû Nuvâs (198/813)'a işareten (وقلتُ في أسلوب الحسن ابن هانئ) ⁶⁴⁰ yani “el-Hasan b. Hânî'nin söylediği şeklinde

⁶³⁸ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 1., s. 107.

⁶³⁹ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 2., s. 753.

⁶⁴⁰ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 2., s. 720.

şöyle dedim.” ifadesini kullanarak onun üslubunu taklit etmek için hamriyyat unsurlarına yer vermiştir. Bazen de sultanın emri ve isteği üzerine bu tarz unsurları ele aldığı dikkat çekmektedir. Aşağıda yer alan beyitler bu durumun güzel bir örneği olmuştur:

حُكُّ الْكُؤُوسِ وَهَاتِنِيبَهَا فَهَوَّةٌ تَنْفِي الْهُمُومَ وَتَجْلِبُ الْأَفْرَاحَ
مَنْ كَفَّ فَاتِنَةَ اللَّحَاطِ غَرِيرَةً سَكَّرَى الْجُفُونَ، وَمَا سَقَيْنَ الرَّاحَا
هِيَ رَوْضَةٌ تَجْنِيكَ، بَيْنَ لِنَاتِهَا خَمْرًا، وَمِنْ وَجَنَاتِهَا نُفَاحًا⁶⁴¹

“Doldur kadehleri ve o kadehlerle bana getir, kederleri götüren mutluluk getiren içkiden

O kadehler kibirli ve insanı yoldan çıkaran bakışları olan kadınların elinden olsun, içki içmedikleri halde gözleri baygın olan

O kadın meyve dolu bahçedir ağzından, şarabı içersin yanaklarından elma yersin”

4.2.3.1.7. Zühhd ve Tasavvuf

İbnu'l-Hatîb divanında zühhdü ve tasavvufî konuları işleyen şiirlere yer vermiştir. Özellikle Mağrib’de sürgündeyken tasavvufa yönelmiş, Gırnâta’ya geri döndüğünde ise sultan Ganî Billah’ın emri üzerine *Ravdatu't-Ta'rîf bi'l-Hubbi's-Şerîf* adlı eserini kaleme almıştır. İçerisinde zühhd ve tasavvufî alakalı şiirlerini derlediği bu kitap, aynı zamanda içindeki görüşleri yüzünden dinsizlikle suçlanıp katline cevaz verildiği bir eseri olmuştur. Bazen de emirlerin isteği üzerine bu türden şiirler kaleme aldığı görülmektedir. Örneğin dîvân'ının belîğ kasidelerinden birinde şairin zühhd ve tasavvuf temalı şu ifadeleri gelmektedir:

وَأَتَيْتُ رَبَّ الدَّيْرِ فِي مُحَرَابِهِ فَبَنَنْتُ إِفْلَاسِي إِلَيْهِ وَحَاجِي
نَادَيْتُهُ مُتَرَحِّمًا، وَاللَّيْلُ قَدْ رَجَعْتُ كَتَائِبُهُ عَلَى الْأَدْرَاجِ
مَا لِي سِوَاكَ فَلَا تُخَيِّبْ مَقْصِدِي. مَا خَابَ فِيكَ رَجَاءُ عَبْدِ رَاجِي⁶⁴²

“Geldim Mihrabındayken kilisenin sahibine, söyledim O’na fakirliğimi ve ihtiyacımı

O’na seslendim merhamet dileyerek, derken gecenin birlikleri dönüş yapmıştı

Senden başka kimsem yok, geri çevirme benim isteğimi, senden bir şey isteyen hiç kimsenin ümidi boşa çıkmamıştır”

⁶⁴¹ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 1., s. 222.

⁶⁴² İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 1., s. 199.

4.42.3.1.8. Na't (Hz. Peygamber'i (sav) Methi)

İbnu'l-Hatîb'in divanında bulunan bir diğer şiir türü ise Hz. Peygamber için yazdığı na't şiiri olmuştur. Onun doğumu, nesebi, ahlakı, fiziki yapısı ve mucizelerinin yanı sıra, ona duyduğu özlemi de dile getirdiği bu tür şiirlerinin de divanında önemli bir yer kapladığı dikkat çekmektedir. Onun dünyaya teşrif ettiği geceyi tasvir ettiği ifadeler şu şekildedir:

يَا لَيْلَةً، أَهَدْتُ لَنَا نُورَ الْهُدَى خَيْرَ التَّرِيَّةِ كُلِّهَا مَوْلُودَا
يَا لَيْلَةً، تَخَذَ الْمَلَائِكُ يَوْمَهَا وَالْمُرْسَلُونَ، إِلَى الْقِيَامَةِ عِيدَا⁶⁴³

“Ey, tüm insanların en hayırlısı olan hakkın nurunu bize hediye eden gece

Ey meleklerin ve peygamberlerin O'nun doğduğu günü kıyamete kadar bayram günü saydıkları gece”

Bunun yanı sıra İbnu'l-Hatîb Hz. Peygamber'in mevlidi sebebiyle uzunca bir kaside yazmıştır. Bu kasidesinde Hz. Peygamber'e olan özlemini ve onun için döktüğü gözyaşlarını dile getirmiş, vahiyle şereflenen Mekke'ye, Hz. Peygamber'in kabriyle taçlanan Medine'ye vurgu yapmış ve Resûlullah (as.)'a salâtu selamlar göndermiştir.⁶⁴⁴

4.2.3.2. Divanın Şekil Özellikleri

İbnu'l-Hatîb'in şiirlerini yapısı, vezin ve kafiye özellikleri ile dil ve üslup açısından değerlendirmeye geçmeden önce, Arap şiirinin biçimsel özelliklerine dair bazı hususların ele alınması konunun daha iyi bir şekilde anlaşılması açısından yararlı olacaktır.

Klasik Arap şiirinin en küçük nazım birimi beyittir.⁶⁴⁵ Şiirlerin şekil açısından tasnif edilmesinde ise şiirde bulunan beyit sayısı belirleyici olmaktadır. Bu bağlamda edebiyat kaynaklarında şiirler, beyit sayılarına göre isimlendirilmektedir. Buna göre eğer şiir, tek bir beyitten oluşuyorsa yetim (يتيم), iki beyitten oluşuyorsa nütfe (نتفة), üç ile altı beyitten oluşuyorsa kıt'a (قطعة) veya mukatta'a (مقطعة) , yedi veya daha fazla beyitten oluşuyorsa da kasîde (قصيدة)⁶⁴⁶ olarak adlandırılmıştır.

⁶⁴³ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 1., s. 353.

⁶⁴⁴ Nizamettin Parlak, Hz. Muhammed (as.) İçin Yazılan Şiirlerin Endülüs'teki Yansımaları: Kasîde fi Medhi'n-Nebî Geleneği, Akademik Siyer Dergisi, Y. 1, S. 2, ss. 69-79, (Haziran 2020), s. 75.

⁶⁴⁵ Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2011, s. 54

⁶⁴⁶ Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-Mufasssal*, s. 182, 372, 378, 445; Hüseyin Tural, *Arap Edebiyatında Arûz*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011, s. 23.

4.2.3.2.1. Nazım Türleri

İbnu'l-Hatîb'in divanında bulunan şiirlerin nazım türleri açısından tasnif edildiği tablo aşağıdaki şekliyle karşımıza çıkmaktadır:

NAZIM TÜRLERİ	ŞİİR SAYISI
Yetim	3
Nütfe	320
Mukatta'a	179
Kasîde	223

Yukarıdaki tabloya göre İbnu'l-Hatîb'in en fazla nütfe türünde şiir nazmettiği görülmektedir. Beyit sayısı bakımından nütfe türünden sonra da kaside ve mukatta'ları gelmektedir.

İbnu'l-Hatîb'in divanındaki en uzun kasidesi Mağrib'te bulunduğu sırada Sultan Ganî Billah'a medih amacıyla yazdığı ve 199⁶⁴⁷ beyitlik kasidesidir.

Klasik Arap kasidesinin içyapısı üç merhaleden oluşmaktaydı. Şiire, terk edilmiş yurtları ve kalıntıların tasvirini yapıp şikâyetini dile getirip ve gözyaşı döken şair, birinci kısımda ayrılığın verdiği acıyla sevgilisinden bahsettiği ve amacının dinleyicinin dikkatini çekmek olduğu nesîb bölümüne geçer. Nesîb bölümünün akabinde ise uzun, yorucu ve tehlikelerle dolu olan çöl yolculuğundan, bindiği devesinden ve karşılaştığı hayvanların tasvirinden bahsettiği bölüme yer verir. Bu tasvirlerden sonra da nihayet kasidenin üçüncü bölümü olan ve kasidenin ana konusu olan medih, fahr, hamase, hica gibi bölümüne geçer.⁶⁴⁸

Arap edebiyatı kaynaklarına ve şiir konusunda yapılan bazı çalışmalara göre kasidenin şekilsel yapısı matla, mukaddime, tehallus ve hatime olarak tasnif edilerek incelendiği görülmektedir.⁶⁴⁹

⁶⁴⁷ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 2., s. 495.

⁶⁴⁸ Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-Mufasssal*, s. 412; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *eş-Şi'ru ve'ş-Şu'arâ*, I-II, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Kâhire: Dâru'l-Meârif, 1982, c. 1, s.75; Carl Brockelmann, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, Çev. çev. Abdülhâlim Neccâr, Kahire: Dâru'l-Meârif, 1983, I-V, c. 1, s. 57-58; Çetin, *Eski Arap Şiiri*, s. 60.

⁶⁴⁹ el-Kazvînî, *el-İdâh*, C. 2, 6. Kısım, s. 149; Yûsuf Huseyin Bekkâr, *Binâu'l-Kasîde fî'n-Nakdi'l-Arabiyyi'l-Kadîm*, Beyrut: Dâru'l-Endelus, 1982, s. 203-232; Mustafa Çınar, *Kaside Nazım Şeklinin*

4.2.3.2.1.1. Matla

Güneşin doğduğu yer anlamına gelen ve طَلَعَ kökünden türeyen matla ⁶⁵⁰ edebiyat terimi olarak kasidenin ilk beytine verilen isimdir. ⁶⁵¹

Şairler matla olarak adlandırılan başlangıç beytini, dinleyicilerin ilk duydukları bölümün kendilerini güzel bir şekilde etkilemesini istedikleri için oldukça önemli görmüşlerdir. Bu sebeple lafzen olduğu kadar kasidenin konusuyla da uyumlu olmasına özen göstermişlerdir. ⁶⁵² Bu bakımdan dилciler kasideyi kilit, kendisiyle birlikte kasideye giriş yapılması bakımından matlaı da kasidenin anahtarı saymışlardır. Adeta şairin bu anahtarla kasidenin kapalı kapısını açıp içeri girdiğine işaret etmişlerdir. ⁶⁵³

İbnu'l-Hatib'in kasidelerinde ilk beyitler, yukarıdaki özelliklere bağlı kalınarak söylenmiş matla beyitleridir. Matla beyitlerinde dinleyicinin dikkatini çekecek bir üslup tercih ederken, kasidenin ana temasıyla matla beytinin anlam bakımından uyumlu olmasına dikkat etmiştir. Ayrıca matladaki lafızların seçiminde oldukça titiz davranmış, süslü ve basit anlamlı lafızları inşâ ve haberi olmak üzere çeşitli üsluplarda kullanmıştır. ⁶⁵⁴ Örneğin sultan Ebu'l-Haccâc b. Yûsuf'un mezarı başında söylediği methiyesinin matlaı şu şekildedir:

يُحْيِيكَ بِالرَّيْحَانِ وَالرَّوْحَ مِنْ قَبْرِ رَضَا اللَّهُ عَمَّنْ حَلَّ فِيكَ مَدَى الدَّهْرِ ⁶⁵⁵

*“Sen Allah'ın emin ve güvenli kıldığı bir kabirsin
Asırlar boyunca Allah'ın rızası o kabre inmiştir”*

Yukarıdaki beyitte şair muhatabın dikkatini çekmek için inşa cümlelerinden birisi olan dua üslubunu kullanarak etkileyici bir giriş yapmıştır.

Bazen de kasidesine özlü söz ile başladığı görülmektedir. Sultan Gani Billah için yazdığı bir medih kasidesi ise aşağıdaki özlü söz içeren matla ile başlamıştır:

Tarihi Gelişimi, Ekev Akademi Dergisi, Y. 10, S. 27, 2006, s. 204; İbn Reşik el-Kayrevânî, *el-'Umde*, C. 1, s. 232-239.

⁶⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. 8, s. 235; Ebû Manşûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Mu'cemu Tehzîbi'l-Luga*, I-IV, thk. Riyâd Zeki Kasım, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2001, C. 3, s. 2205.

⁶⁵¹ Abdunnur, *el-Mu'cemu'l-Edebî*, s. 254.

⁶⁵² Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-Mufasssal*, s. 412.

⁶⁵³ İbn Reşik el-Kayrevânî, *el-'Umde*, c. 1, s. 218.

⁶⁵⁴ Muhammed el-Emin Berakât, *Binâu'l-Kasîdeti'l-Medhiyye fî Şi'ri Lisâniddîn İbni'l-Hatîb el-Endelusi*, Cezâyir: Câmiatu Muhammed Hîder, 2015, s. 28.

⁶⁵⁵ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 1, s. 398.

“Hakikat yükselir batıllar ise çöker

Allah hükümlerinden dolayı sorgulanmaz”

Merînî Devleti sultanı Ebû Sâlim’e hitâben yazdığı methiyesinde, sultanın makamı olan Selâ şehrini zikrettiği, inşa cümlelerinden birisi olan soru üslubunu kullandığı matla şu şekildedir:

سَلَا هَلْ لَدَيْهَا مِنْ مَّخْبَرَةٍ ذَكَرُ؟

وَهَلْ أَغْشَبَ الْوَادِي، وَنَمَّ بِهِ الرَّهْزُ؟⁶⁵⁷

“Selâ’ya haber veren var mı?

Vadi yeşerdi mi? Çiçekleri büyüdü mü?”

4.2.3.2.1.2. Mukaddime

Kasidenin matlaından sonra gelen ve kasidenin giriş kısmını oluşturan mukaddime de kasidenin temel bölümlerinden birisi olarak görülmüştür. Klasik Arap şiirinin bu kısmında şair, atlâl’a yani sevgilisiyle hatıralarının bulunduğu, terkedilmiş konak yerlerine yer verip, oradaki geçmiş günlerini ağlayarak anımsar ve bu mekânın tasvirini yapmaya başlar. Daha sonra sevgiliden, ona duyduğu özleminden ve ayrılık acısından bahsettiği nesîb adı verilen bölüme geçer. Akabinde ise çölde geçen zorlu ve yorucu yolculuktan bahsettiği hatta bineğinin de tasvirini yaptığı bölüm yer alırdı. Devamında ise, kasidenin asıl konusunu oluşturan medih bölümüne geçerdi. Burada kasidenin kendisine yazıldığı kişi birçok yönden övülmektedir.⁶⁵⁸

İbnu’l-Hatîb’in kasidelerine bakıldığında özellikle mukaddime bölümlerinin klasik kasidenin mukaddime bölümüyle büyük oranda benzerlik gösterdiği dikkat çekmektedir. Klasik Arap şiirinde olduğu gibi, eskiden yaşadığı toprakları ve oradaki geçmiş günlerini anımsayıp atlâl’a yer vermiş, o anlara duyduğu özlemini dile getirmiş, gözyaşları eşliğinde o günlerin geri dönmesini temenni ettiği görülmektedir.⁶⁵⁹

⁶⁵⁶ İbnu’l-Hatîb, *Dîvân*, C. 2., s. 495.

⁶⁵⁷ İbnu’l-Hatîb, *Dîvân*, C. 1., s. 414.

⁶⁵⁸ İbn Kuteybe, *eş-Şi’ru ve’ş-Şu’arâ*, C. 1., s. 74-75; Huseyin Elmalı, “Kaside”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, C. 24, s. 562.

⁶⁵⁹ Berakât, *Binâu’l-Kasîdeti’l-Medhiyye*, s. 33.

Sultan Ebu'l-Haccâc'ı methetmek için yazdığı kasidesinin giriş kısmı bunun için güzel bir örnek olmaktadır:

لَمَنْ طَلَّلَ نَائِي الْمَزَارِ بَعِيدُهُ وَعَهْدُ كَرِيمٍ لَا يُدْمُ حَمِيدُهُ⁶⁶⁰

“Kimin ziyaret edilmeyen bu uzak mekân?

Kimin geçmişte kalmış olan bu saygın ve kötülenemeyecek olan dönem?”

Devamında ise bu harabe mekânda durup şu beyitleri dile getirmiştir:

وَقَفْنَا بِهِ غُوجَ الْمَطِيِّ كَأَنَّهُ عَلِيلٌ، وَمُجْتَازُ الرِّكَابِ يَعُودُهُ
فَلَوْلَا نَسِيمٌ رَدَّ رَجْعَ جَوَابِنَا فَسَكَنَ مِنْ حَرِّ الْأَوَامِ بَرُودُهُ
لَمَّا حَمَلَتْ مِنَّا الضُّلُوعُ غَرَامَهَا وَلَا كَانَ هَذَا الشَّقُّ يُخْبُو وَفُودُهُ⁶⁶¹

“Biz o hatıralar diyarında oturduk ve bineğimizi oraya çevirdik, sanki orası

Hasta gibidir, gelip geçen kervanlar onu ziyaret ederler

Bize sabah tatlı rüzgâr esti

Onun serinliği ayrılık acımızın ateşini dindirdi

Eğer o rüzgâr esmeseydi aşkın acısını taşıyamazdık

Bu aşkın ateşi de asla sönmezdi”

Akabinde ise çölde geçen zorlu ve yorucu yolculuktan bahsettiği hatta bineğinin de tasvirini yaptığı bölüm yer almaktadır. Devamında devesiyle konuşmaya başlayıp, sanatlı bir üslupla kasidenin ana konusuna geçiş yapmaktadır:

وما بالُ هذا العيسِ لا تَسْلُمُ السَّرَى كَمَا جُهِّزَتْ عِنْدَ الْمَغَارِ جُنُودُهُ
أَمِيرٌ كَفَى الْإِسْلَامَ كُلَّ عَظِيمَةٍ وَقَدْ شَابَ مِنْ طُولِ الْعَنَاءِ وَلِيدُهُ⁶⁶²

“Bu deveye ne oluyor ki gece yolculuğu yapmaktan bıkmıyor

Tıpkı baskına hazırlanan askerin bıkmaması gibi

Bu öyle bir emirdir ki İslam’a yeterince vermiştir her türlü büyüklüğü

Yaşlandı meşakkatin uzunluğundan çocuğu”

Klasik Arap kasidesinden farklı olarak eskiden yaşadıkları yerleri tasvir etmekle kalmamış somut tasvirden soyut psikolojik tahliller yaptığı bir üslup benimsemiştir.

⁶⁶⁰ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 1., s. 267.

⁶⁶¹ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 1., s. 267.

⁶⁶² İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 1., s. 268.

Aşağıda gelen beyitlerde İbnu'l-Hatîb ruh dünyasının tasvirini yaparken sevdiklerinden ayrı düştüğünde kendisini sarıp sarmalayan hüznü anlattığı görülmektedir:

أَسَى النَّفْسِ لَا يَقْوَى عَلَى رَدِّ قَائِتٍ فَإِنْ شِئْتَ فَلْتَقَلِّ وَإِنْ شِئْتَ فَارْجِدْ
وَمَا رَجُلُ الدُّنْيَا سِوَى مُنْقَطِعٍ لَنَكْرَاهِيهَا مَاضٍ مَضَاءَ الْمُهَنْدِ⁶⁶³

“Ruhun üzüntüsü geçmiş olanı geri getirmeye güç yetiremiyor

İster bu şeye az de istersen çok de!

Dünyayı yer yurt edinen kişi

Dünyanın istenmeyen durumlarını keskin kılıç gibi kesip atamaz”

4.2.3.2.1.3. Tehallus

Tehallus, şiirde giriş bölümünden sonra asıl konuya geçme sanatı ve bu geçişin yapıldığı bölümün adı veya kasidenin bölümleri arasında bağlantı kurarak geçiş yapma sanatıdır.⁶⁶⁴ Tehallus vasfını almaya en layık olan türün şairin bir temadan diğer bir temaya geçtiği, sonra ilk temaya geri döndüğü, ardından diğer bir temaya girdiği ve sonra ilk geçtiği temaya devam ettiği tür olduğu vurgulanmıştır. Tehallus nesibden medhe çıkış yapılması bakımından hurûc olarak da adlandırılmaktadır.⁶⁶⁵ Şiirde tehallusun sert ve belirgin geçişler yerine dinleyiciye sezdirmeden, tehallusun yapıldığı beyitte kasidenin matla'ında bahsi geçen konuya gönderme yapılması ve böylece anlam bütünlüğünün korunması gerektiği önemli bir husus olarak kabul edilmiştir.⁶⁶⁶

İbnu'l-Hatîb de diğer Endülüslü şairler gibi kasidelerinde yer alan tehallus bölümleri büyük ölçüde yukarıdaki şartlara uygun olarak gelmiştir. Özellikle medih konulu kasidelerinde tehallus bölümünü yani bir konudan diğer bir konuya geçiş gerçekleştirdiği görülmektedir. Örneğin Sultan Yûsuf b. Haccâc'a yazdığı aşağıdaki beyitlerinde, önce sevgi ifadeleri kullanmış, sonra dua etmiştir. Devamında ise övgü ifadeleri sıralamıştır:⁶⁶⁷

⁶⁶³ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 1., s. 311.

⁶⁶⁴ Ahmed Matlub, *Mu'cemu'n-Nakdi'l-Arabiyyi'l-Kadîm*, Bağdat: Dâru's-Suûni's-Sekâfiyyeti'l-Âmme, 1989, s. 274; Ya'kûb, *el-Mu'cemu'l-Mufasssal*, s. 187; İsmail Durmuş, “Tehallus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011, C. 40, s. 317.

⁶⁶⁵ el-Kayrevânî, *el-'Umde*, C. 1, s. 237.

⁶⁶⁶ el-Kayrevânî, *el-'Umde*, C. 1, ss. 237-238; Bekkâr, *Binâu'l-Kasîde*, s. 221.

⁶⁶⁷ Berakât, *Binâu'l-Kasîdeti'l-Medhiyye*, s. 40.

وَإِنَّ وَدَادِي فِي الْخَلِيفَةِ يُوسُفٍ
يُكَفِّرُ عِنْدَ اللَّهِ مَا كَانَ مِنْ ذَنْبِي
سُلَالَةُ أَنْصَارِ الْهُدَى، وَحَمَاتُهُ
وَوَارِثُ جُزْبِ اللَّهِ، نَاهِيكَ مِنْ جُزْبِ⁶⁶⁸

*“Halife Yûsuf’a karşı beslediğim sevgi Allah katındaki günahlarıma kefarettir
olsun*

*Hak yolundaki Ensârın sülalesi ve koruyucuları Hizbullah’ın varisleri, onlar
en üstün insanlardır.”*

Sultan Yûsuf b. Haccâc için yazdığı bir kasidesine gazelle giriş yapmış ve ona olan özlemini dile getirmiş, ona karşı beslediği aşırı sevgi halini Allah’a havale ettiğini ifade etmiştir. Daha sonra ise sultana olan sevgi bağının Allah katında günahlarına kefarettir olmasını dilediği ifadelerine geçmiştir. Daha sonra da sultanı övmeye devam etmiştir:

مُحَيًّا كَمِثْلِ الشَّمْسِ فِي رَوْقِ الضُّحَى
وَكَفًّا كَمَا حُذِّتَتْ عَنْ وَكْفِ السُّحْبِ
يُصَاجِبُهُ التَّوْفِيقُ فِي كُلِّ وَجْهَةٍ
وَيَقْدُمُ مِنْهُ الْجَيْشُ، جَيْشٌ مِنَ الرُّعْبِ⁶⁶⁹

“O’nun çehresi, kuşluk vaktinde parlayan güneş gibidir

O’nun cömertliği ise, yağmur bulutlarının sana anlatıldığı gibidir

Başarı onunla beraberdir, her nereye giderse gitsin

Çıkar ondan bir ordu, bir korku ordusu”

Yukarıdaki ifadelerinde ise sultanın yüzünü kuşluk vaktinde parlayan güneşe benzetmiş ve onun eli açıklığına ve cömertliğine vurgu yaparak onu övmüştür.

4.2.3.2.1.4. Hâtîme

Kasidenin sonuç kısmı olan bu bölüm, kasidenin üzerine bina edildiği temel olarak kabul edilmiş, kasidenin matlâi anahtar kabul edilirken hatimesi olan son kısmı da kapıyı kapatan kilide benzetilmiştir. Bu sebeple de hatimenin, konuya uygun olarak kullanımı güzel olan kelimelerden oluşması gerektiği belirtilmiştir.⁶⁷⁰ Diletilen hatimenin, kasidenin muhtevasıyla ve üslubuyla uyumlu olması gerektiğini belirtmişlerdir. Ayrıca sözün son kısmı olan hatimenin hikmetli söz, darbı mesel veya teşbih ile bitirmeyi şart koşarken,

⁶⁶⁸ İbnu’l-Hatîb, *Dîvân*, C. 1., s. 123.

⁶⁶⁹ İbnu’l-Hatîb, *Dîvân*, C. 1, s. 123.

⁶⁷⁰ İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-‘Umde*, C. 1, s. 239; Mehmet Mesut Ergin, *Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatından Bir Şâir: Ahmed el-Keyvânî*, Nûsha, Sayı:4, Kış 2002, s. 79.

dinleyicinin de hatime ile birlikte artık şiirin sona erdiğini anlaması gerektiğini belirtmiş ve buna da hüsnü'l-intihâ demişlerdir.⁶⁷¹

İbnu'l-Hatîb tıpkı kasidelerinin matlâna olduğu gibi hatime yani sonuç kısımlarına da oldukça özen gösterdiği ve kasidelerinin hatimelerinde uyulması gereken şartları yerine getirdiği görülmektedir. Hatime kısmının kasideyle anlam bütünlüğü içinde olmasının yanı sıra hatimede bazı hikmetli sözlerin bulunması gibi şartlara riayet etmiştir. Aşağıda geçen ifadelerinde kendi başına gelen her musibete sabırla karşılık verdiğini belirtmiş ve bu durumla ilgili hikmetli bir deyişle sözü bitirdiği görülmektedir.⁶⁷²

وَالصَّبْرُ أَوْلَى مَا اسْتَكَانَ لَهُ الْفَتَى رَغْمًا وَحَقُّ الْعَبْدِ أَنْ يَتَأَدَّبَا
وَإِذَا اعْتَمَدْتَ اللَّهَ يَوْمًا مَفْرَعًا لَمْ تُلَفِ مِنْهُ سَوَى إِلَيْهِ، الْمَهْرَبَا⁶⁷³

“Sabır bir gencin zorla da olsa boyun eğeceği en hayırlı şeydir Kulun hakkı da edepli olmasıdır

Kötü bir günde Allah’a dayanırsan Kaçış için ondan başka bir yer bulamazsın”

4.2.3.2.2. Vezin ve Kafiye

İbnu'l-Hatîb şiirlerini vezin ve kafiye açısından ele alındığında Arap şiirinin temel vezinleri olan tavîl, kâmil, basît, hafîf, serî, vâfir, mütekârib, remel, münserih, mütedârik ve recez olmak üzere toplamda on bir bahirde nazmettiği görülmektedir. Bu durum da onun pek çok bahirde şiir söyleme yeteneğine ve aruz ilmine olan hâkimiyetine işaret etmektedir. Şiirlerinde ağırlıklı olarak kullandığı bahir ise tavîl bahridir. Tavilden sonra ise kâmil, basit ve hafif bahirleri gelmiştir.

İbnu'l-Hatîb'in şiirlerindeki kafiye sistemine gelince, Arap şiirinin klasik kafiye özelliklerini taşıdığı görülmektedir. Şiirlerinin neredeyse tamamında beyit sonlarındaki revî harfî uyumunu gözetmiştir.

4.2.3.3. Dil ve Üslup Özellikleri

4.2.3.3.1. Kelime ve Cümle Tercihleri

İbnu'l-Hatîb'in divanında yer alan şiirlerinin üslubunun ele alınacağı bu bölümde, öncelikle şairin kullandığı dilin özellikleri ile cümle ve kelime seçimindeki usulü inceleneyecektir. Daha sonra ise sırasıyla divanındaki anlatım yöntemleri ve söz sanatlarını uygulama şekilleri tahlil edilecektir.

⁶⁷¹ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Câbir el-Hevvarî İbn Câbir, *el-Hulletu's-Siyerâ fî Medhi Hayri'l-Verâ*, thk. Ali Ebû Zeyd, Beyrut: Alemu'l-Kutub, 1985, 2.b., s. 155.

⁶⁷² Berakât, *Binâu'l-Kasîdeti'l-Medhiyye*, s. 58.

⁶⁷³ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 1, s. 108.

İbnu'l-Hatîb'in şiirlerindeki kelime seçimleriyle ilgili ilk husus, kullandığı kelimelerin fesahat kusurlarından birisi olan kelimenin mana bakımından alışılmışın dışında bir anlamda olup, kullanımı olmayan uzak anlamlar ifade eden anlamındaki garâbet⁶⁷⁴ kusurundan uzak olmasıdır. Her ne kadar bu kusurdan uzak durmaya dikkat etse de bazen bu kullanımların dışına çıkıp şiirlerinde kullanımı az olan ve anlaşılması için sözlük yardımına ihtiyaç duyulan kelimeler kullandığı görülmektedir. Örneğin, divanında geçen bolluk anlamındaki (الثَّأْيُ) ⁶⁷⁵, kasap tezgâhı anlamındaki (الْوَضْمُ) ⁶⁷⁶ ile sert olmak anlamına gelen (الشَّتْنُ) ⁶⁷⁷ kelimeleri bu durum için güzel örnekler olmuştur. ⁶⁷⁸

İbnu'l-Hatîb'in kelime seçiminde dikkat ettiği diğer bir husus ise, şiirlerinde kullandığı kelimelerin şiirin yazılış amacı yani ana fikriyle uyumlu olduğudur. Diğer bir husus ise, kimi şiirlerinde kelimelerde yaptığı tekrarlardır. Özellikle medih konulu şiirlerinde (جَيْشُ)، (حَرْبُ)، (خَيْلُ)، (عَسْكَرُ)، (نَصْرُ)، (جُنْدُ) gibi savaşa alakalı lafızları oldukça sık kullandığı dikkat çekmektedir. Yine medih ve gazel konulu şiirlerinde (شَمْسُ)، (بَدْرُ)، (نَجْمُ)، (شِهَابُ)، (سَمَاءُ)، (قَمَرُ) gibi birtakım lafızları da tekrar eden bir şekilde kullanmıştır.

İbnu'l-Hatîb'in şiirlerindeki cümle tercihlerine gelince ise, haberî ve inşâî cümle çeşitlerine yer verdiği, haberî cümle çeşidini ise daha yoğun bir şekilde kullandığı dikkat çekmektedir. Bunun en belirgin göstergesi, beyitlerin ve şatırların genellikle isim ve fiil cümleleriyle başlaması olmuştur.

Cümle seçiminde dikkat çeken bir önemli nokta ise, bazı cümlelerde tekrarların meydana gelmesidir. Bu tekrarlar haşv türünde yapılan itnâblar değil, tersine şiirin manasını vurgulamak ve şiirde akıcılığı sağlamak için kullanılan ek unsurlar olmuştur. Ayrıca zaman zaman beyitlerini ayetlerle de süslediği dikkat çekmektedir. Örneğin aşağıdaki beytinde Yûsuf Suresi 21. Ayetten alıntı yapılmıştır:

وَنَادَى لِسَانُ الْفَتْحِ فِي عَرَصَاتِهِمْ كَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ ⁶⁷⁹

“Yükseldi zafer çıgıkları savaş alanında

İşte böyle Yûsuf'a o yerde imkân ve iktidar verdik”

⁶⁷⁴ İbn Sinân el-Hafâcî, *Sırru'l-Fesâha*, s. 71.

⁶⁷⁵ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 2., s. 496.

⁶⁷⁶ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 2., s. 533.

⁶⁷⁷ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 2., s. 588.

⁶⁷⁸ Berakât, *Binâu'l-Kasîdeti'l-Medhiyye*, s. 66.

⁶⁷⁹ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 1., s. 638.

4.2.3.3.2. Edebî Sanatlar/ Beyân ve Bedî‘ Sanatlarının Kullanımı

İbnu'l-Hatîb'in divanındaki şiirlerinde söz sanatlarını oldukça yoğun ve yerinde kullanmıştır. Beyân ve bedî‘ sanatlarına dair bazı kullanım örnekleri ayrı ayrı başlıklar halinde ele alınacaktır.

4.2.3.3.2.1. Bedî sanatları

4.2.3.3.2.1.1. Tasrî‘

Belağat terimi olarak tasrî sanatı, beytin birinci şatırının son kelimesinin, ikinci şatırın son kelimesiyle kafiye, vezin ve irab açısından uyumlu olmasıdır.⁶⁸⁰

İbnu'l-Hatîb'in tasrî sanatını, şiirde ritmik bir ahenk yakalamak için oldukça fazla kullandığı dikkat çekmektedir. Aşağıdaki beyit şairin sultan Haccâc b. Yûsuf için söylediği kasidenin matla beytidir.

وَسُوَاسُ حَلِيكِ أَمْ هُمْ الرُّقَبَاءُ
لِلْقَلْبِ نَحْوَ حَدِيثِهِمْ إِنْغَاءٌ⁶⁸¹

Yukarıdaki beyitte birinci şatır ile ikinci şatırın son kelimeleri olan (الرُّقَبَاءُ) ile (إِنْغَاءٌ) kelimeleri ses uyumları açısından dikkate alındığında beytin, tasri sanatıyla süslendiği görülmektedir.

4.2.3.3.2.1.2. Cinâs

İbnu'l-Hatîb'in, şiirlerinde yoğun bir şekilde kullandığı bir diğer bedî‘ sanatı ise yazılışları aynı ya da benzer, anlamları ise farklı olan lafızların bir arada kullanıldığı cinas sanatıdır.⁶⁸²

Şairin şiirlerinde tam cinâsın mümâsil ve müstevfâ çeşitlerine yer verdiği görülmektedir. Aşağıdaki beyitte geçen (جَنَاح) kelimesini ilkinde günah anlamında, ikincisinde ise kuşun kanadı anlamında kullanmış, kelimelerin her ikisi de isim olarak aynı gelmiş ve mümâsil cinâs oluşmuştur.

مَا عَلَى الْقَلْبِ بَعْدَكُمْ مِنْ جُنَاحٍ
أَنْ يُرَى طَائِرًا بَغَيْرِ جُنَاحٍ⁶⁸³

“Yoktur kalbin sizden sonra bir günahı Kalbin kanatsız bir kuş gibi
gözükmesinde”

⁶⁸⁰ İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-‘Umde*, C. 1., s. 173; Abdulazim b. el-Vâhid b. Zâfir İbn Ebi'l-İsba‘ el-Mısırî, *Tahriru't-Tahrîr fî Sinaati's-Şîri ve'n-Nesri ve Beyânî İcâzi'l-Kurân*, thk, Hafnî Muhammed Şeref, Kahire, 1383, s. 305.

⁶⁸¹ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 1., s. 93.

⁶⁸² el-Kazvînî, *el-İdâh*, C. 2., 6. Kısım, s. 90; Berakât, *Binâu'l-Kasîdeti'l-Medhiyye*, s. 80.

⁶⁸³ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 1., s. 250.

Aşağıdaki beyitte ise müstevfâ cinas kullanımı bulunmaktadır. Çünkü يَنْدُلْ kelimesinin ilki Medine’ne bulunan bir dağın ismi yani özel isimken, ikincisi ise çaba sarf etmek anlamındaki fiil olarak gelmiştir. Yani kelimelerin biri isim diğeri fiil olarak getirilmiş ve müstevfâ cinas yapılmıştır.

فِي مَوْقِفٍ يَا هَوْلَهُ مِنْ مَوْقِفٍ يَدْوِي لَهُ رَضْوَى وَيَذْبُلُ وَيَذْبُلُ⁶⁸⁴

“Öyle korkunç bir yerdir ki o yerde

Radvâ ve Yezbul dağları kurudu ve soldular”

İbnu’l-Hatîb’in şiirlerinde, nâkıs cinas kullanımlarının tâm cinasa oranla daha fazla olduğu görülmektedir. Aşağıdaki beyit ise bunun güzel bir örneği olmuştur:

وَهُوتَ إِلَيْهِ أَسِنَّةٌ وَأَسِرَّةٌ وَمَوَاقِبٌ وَكَتَائِبٌ وَكِتَابٌ⁶⁸⁵

“Geldi onun huzuruna mızraklar ve tahtlar

Kafileler, taburlar ve kitap”

Burada (أَسِنَّةٌ) ile (أَسِرَّةٌ) kelimeleri arasında lâhîk cinas vardır. Çünkü bu iki kelime arasındaki fark mahreçleri farklı olan (ن) ile (ر) harflerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca (كَتَائِبٌ) ile (كِتَابٌ) kelimeleri arasında sadece birinin ortasına gelen bir harf fazlalığından kaynaklandığı müktenef cinas vardır.⁶⁸⁶

4.2.3.3.2.1.3. Tıbâk

Anlamla ilgili bedî‘ sanatlarından biri olan, nazım veya nesirde bir şeyi kendi zıddıyla bir araya getirmek, cümlede iki zıt anlamlı kelimeyi beraber kullanmak⁶⁸⁷ anlamına gelen tıbak sanatına da şiirlerinde yer verdiği görülmektedir. Çünkü İbnu’l-Hatîb, duygu ve düşüncelerini zıt anlamlı kelimelerle dile getirerek şiirlerinde hoş bir üslup sergilemektedir. Ayrıca birbirinin zıddı olan iki kelimenin bir arada zikredildiği türü “tıbâk-ı îcâb yani olumlu tıbâk” iken aynı cins iki kelimenin birinde olumlu, diğerinde de olumsuz olarak zikredildiği türüne ise “tıbâk-ı selbi yani olumsuz tıbâk adı verilir.”⁶⁸⁸

⁶⁸⁴ İbnu’l-Hatîb, *Divân*, C. 2., s. 499; Radvâ ve Yezbul Medine’de bulunan iki dağın isimleridir. Bkz. el-Hamevî, *Mu‘cemu’l-Buldân*, C. 3. s. 51; C. 5., s. 433.

⁶⁸⁵ İbnu’l-Hatîb, *Divân*, C. 1., s. 105.

⁶⁸⁶ Berakât, *Binâu’l-Kasîdeti’l-Medhiyye*, s. 81, 82.

⁶⁸⁷ Sa’deddin Mesud b. Ömer b. Abdullah et-Teftâzânî, *el-Mutavvel Şerhu Telhîsi Miftâhi’l-Ulûm*, thk. Abdülhamid Ahmed Yûsuf Hindâvî, Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2001, s. 641; es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-Ulûm*, 423; el-Askerî, *Kitâbu’s-Sinâateyn*, s. 339; İbn Sinân el-Hafâcî, *Sırru’l-Fesâha*, s. 191; Tabâne, *Mu‘cemu’l-Belâğati’l-Arabiyye*, s. 363; Seyyid Cebr, *Dirâsât fî İlmi’l-Bedî‘*, s. 18.

⁶⁸⁸ el-Hâşimî, *Cevâhiru’l-Belâğa*, s. 303; el-Merâğî, *‘Ulûmu’l-Belâğa*, s. 320;

İbnu'l-Hatîb'in şiirlerinde fiil ve isimlerde tıbâk sanatını uyguladığı görülmektedir. Örneğin şair aşağıdaki beyitte (الضَّلَالُ) ve (الحَقُّ) yani sapkınlık ile doğruluk kelimelerini zıt anlamda bir araya getirerek bu zıt anlamlar arasında olumlu tıbak yapmıştır.

أَبَادُوا شَبَاطِينَ الضَّلَالِ وَزَيَّنَتْ سَمَاءَ رُسُومِ الْحَقِّ مِنْهُمْ مَصَابِيحُ⁶⁸⁹

“Dalâlet şeytanlarını yok ettiler ve süslediler

Gökyüzünü hakikat nuruyla”

Şair aşağıdaki beyitte ise (تَضِيقُ) ile (لا يَضِيقُ) fiillerini olumsuzluklarıyla beraber kullandığı için selbî yani olumsuz tıbak sanatını uygulamıştır.

فَضَاءٌ تَضِيقُ الْأَرْضُ عَنْهُ بِرَحِيحِهَا وَشِيْمَةٌ جُلْمٌ لَا يَضِيقُ بِهَا صَدْرُ⁶⁹⁰

“Öyle bir geniş mekândır ki dünya onun genişliğinden darlanır da

Küçük olmasına rağmen kalp onun güzel sıfatlarının çokluğunu taşıyabilir”

4.2.3.3.2.2. Beyân Sanatları

4.2.3.3.2.2.1. İstiâre

İbnu'l-Hatîb'in şiirlerinde kurguladığı istiâre örnekleri daha çok tasrîhî istiâre olmakla birlikte, her iki istiâre türüne de şiirlerinde yer verdiği görülmektedir. Örneğin aşağıdaki beyitte istiâre-i mekniyye vardır. Yani müşebbehin zikredildiği, müşebbehün bihin lafzen hazfedildiği ve kendisiyle ilgili bir hususla ona işaret edilen istiâredir. Müşebbeh olan (الدَّهْرُ) zikredilmiş, müşebbehün bih olan (الْإِنْسَانُ) hazfedilmiştir. Hazfedilen müşebbehün bihe, kendisiyle ilgili bir şey ile işaret edilmiştir. O da (اللسان) kelimesidir.

كَأَنَّ لِسَانَ الدَّهْرِ نَفَثَ يَرَاغِهِ يُتَرْجَمُ عَمَّا أَضْمَرَتْهُ الْمَقَادِيرُ⁶⁹¹

“Sanki zamanın dili olup biteni yazıyor

Kaderin gizlediği şeyleri tercüme ediyor”

4.2.3.3.2.2.3. Kinâye

İbnu'l-Hatîb'in divanına bakıldığında şiirlerinde muhatabın dikkatini çekmek için ve anlam zenginliğini artırmak için zaman zaman kinâye sanatına da yer verdiği

⁶⁸⁹ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 1., s. 227.

⁶⁹⁰ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 1., s. 400.

⁶⁹¹ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 1., s. 403.

görülmektedir. Aşağıda verilen beyit şairin kinâye satını kullanımına güzel bir örnek olmaktadır:

مَلِكٌ عَزِيزُ الْجَارِ مَمْنُوعُ الْحَمَى مَمْنُوحٌ مُنْهَلٍ النَّدى مَبْذُولُهُ⁶⁹²

*“Öyle bir kraldır ki himayesi altındaki kişi değerlidir ve zarar görmez
O kişiye cömert davranılmıştır ve ona fedâ edilmiştir”*

Burada şair مَمْنُوعُ الْحَمَى ifadesiyle memduhunu kendisine sığınan kişinin hiçbir şekilde zarar görmeyeceğini ve güvenli bir ortamda olduğuna kinâye yapmaktadır.

4.2.3.3.2.2.3. Teşbih

İbnu'l-Hatîb'in şiirlerinde geçen teşbih sanatına dair örnekler incelenirken, bu örnekler üzerinden teşbihin hangi türü olduğuna dair açıklamalar yapılacaktır.

Teşbih edatının zikredildiği teşbih-i mürsel sanatının kullanıldığı beyit şu şekildedir:

مَاتَرُهُمْ فِي الدِّينِ غَيْرُ حَقِيقَةٍ فَهُمْ كَالنُّجُومِ الرَّاهِرَاتِ لِمُهَنْدِي⁶⁹³

*“Dindeki marifetleri gizli değildir
Onlar yolda olanlar için parlak yıldızlar gibidir”*

Yukarıdaki beyitte bir kavmi överken memduhunu, gece yolculuğu yapan kişiye rehberlik eden parlak yıldızlara benzetmek amacıyla teşbih edatı olan ك harfini zikrettiği için teşbih-i mürsel vardır.

Aşağıdaki beytinde ise hem teşbih edatını hem de teşbih yönünü hazfettiği teşbih-i belîğ kullanımına örnek bulunmaktadır:

هُوَ السُّحْبُ جُودًا وَالْكَوَكِبُ هِمَّةً وَبَدْرُ الدُّجَى وَجْهًا وَشَمْسُ الضُّحَى رَأْيًا⁶⁹⁴

*“O cömertlik bakımından buluttur, yüce gönüllülük bakımından ise yıldız gibidir
Yüzü dolunaydır, görüş olarak ise sabah güneşidir”*

Şair burada memduhunu cömertliği açısından yağmur bulutlarına, yüzünü aya ve açık görüşlü olması sebebiyle de onu sabah güneşine benzetmiştir. Burada bulut, ay ve güneş olan müşebbehün bihleri zikretmiş, ay ve güneş gibi parlak olmasını ise teşbih yönü

⁶⁹² İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 2., s. 479.

⁶⁹³ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 1. s. 313.

⁶⁹⁴ İbnu'l-Hatîb, *Dîvân*, C. 2. s. 776.

olarak düşünmüştür. Ama teşbih yönünü ve edatını zikretmeyerek belîğ bir teşbih yapmıştır.⁶⁹⁵

⁶⁹⁵ Berakât, *Binâu 'l-Kasîdeti 'l-Medhiyye*, s. 86.

SONUÇ

“Lisânuddîn İbnu’l-Hatîb ve Arap Edebiyatındaki Yeri” başlıklı bu çalışmamızda şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. H. VIII/ M. XIV. Asırda Benî Ahmer Devleti’nin siyasi anlamda zor zamanlar geçirdiği dönemde ön plana çıkan İbnu’l-Hatîb, üstlendiği siyasi görevler neticesinde devlet kademesiyle oldukça yakınlaşmıştır. Yönetim katında sahip olduğu konumu kendisi için verimli bir ortam oluşmasını sağlamış, ilmî ve meslekî kişiliği de bu ortamda oluşmuştur. Bu bağlamda özelde Benî Ahmer Devleti’nin genelde ise Endülüs tarihinin en meşhur siyaset adamı, şairi ve müellifi olarak tanınmıştır.

2. İbnu’l-Hatîb’in çok yönlü bir ilmî kişiliği vardı. Kendisinden “*şair*”, “*kâtib*”, “*tarihçi*”, “*edib*”, “*coğrafyacı*”, “*tabîb*” ve “*fakîh*” olarak söz edilmiştir.

3. Eserlerinin büyük bir kısmı tarih ve coğrafya alanında olmak üzere, siyaset, tıp, felsefe, tasavvuf, şiir ve edebiyat gibi farklı alanlarda yazılmıştır.

4. Benî Ahmer sarayında aktif olarak siyasette yer alması, siyaset alanında eserler kaleme almasını sağlamıştır. Aynı şekilde üstlendiği siyâsî görevleri kendisini tarihe dair eserler de yazmaya yönlendirmiştir. Böylece edebiyat ve şiirdeki yeteneğini tarih yazıcılığı alanında göstermiş ve tarih konulu çok sayıda eser geride bırakmıştır.

5. Siyâsî veya kişisel sebeplerle yaptığı seyahatler neticesinde coğrafya temalı eserler de telif etmiştir. Bu eserler ise, coğrafya alanında özel olarak kaleme alınmayıp tarih konulu eserlerinin bir parçası ve sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

6. İbnu’l-Hatîb nesir ve şiir yeteneklerinin ikisine birden sahip olmuş ve her iki alanda da maharetini ortaya koymuş bir edebî kişiliktir. Çağdaşı İbn Haldûn kendisi hakkında “*Nazım ve nesirde Allah’ın mucizelerinden bir mucizedir.*” şeklinde bir ifade kullanmıştır.

7. Onun şiirini ve nesrini ayrıcalıklı kılan husus ise, konularında çok çeşitliliğe gitmiş olmasıdır. Bunun ise, çeşitli olay ve sıkıntılarla dolu olan hayat şartlarıyla bağlantılı olduğunu söylemek mümkündür.

8. Nesir türündeki eserlerinin içinde büyük bir yer kaplayan resmî mektuplar hem çağdaşları hem de kendinden sonra gelenler tarafından örnek kabul edilmiştir.

9. İbnu’l-Hatîb’in nesir türündeki eserlerine hâkim olan edebî üslubuna bakıldığında, sanat, tasnî‘ ve tasannu‘ ekollerinden hangisinin içinde yer aldığını kesin olarak belirlemek mümkün gözükmemektedir. Tamamıyla bu ekollerden birisine bağlı

olmak yerine, bazen tasannu‘ üslubuna bağı kalmışken, bazen de tasnî‘ sanatının etkisi altında kaldığı görülmektedir.

10. İbnu’l-Hatîb’in edebî üslubunun, doğuya ait olan sanat, tasnî‘ ve tasannu‘ ekolleri arasında gidip gelmiş olsa da, kendisinin ve döneminin edebî zevkine en yakın olan ekolün tasannu‘ ekolü olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum onun eserlerinde sanat ve tasnî‘ ekolüne benzer örneklerin görülmesini engelleyecek bir durum da teşkil etmemektedir. Çünkü İbnu’l-Hatîb’e ve eserlerine has olmayan söz konusu edebî yaklaşım gerek kendi döneminde gerekse önceki dönemlerde Endülüs’te yaygın olarak bulunmaktaydı. Bu husus ise, Endülüs’te halifelik döneminde sanat ekolünün, Mulûku’t-Tavâif döneminde tasnî‘, sonraki dönemlerde ise tasannu‘ ekolünün Endülüs’te yaygın hale gelmesinden kaynaklanmıştır. Bu bağlamda İbnu’l-Hatîb’in tıpkı diğer Endülüslü kâtiler gibi, sadece bir ekole bağı kalmayıp söz konusu ekoller arasında gidip geldiğini söylemek mümkündür.

11. Gerek çağdaşları arasında gerekse kendisinden sonraki dönemlerde, özellikle Mağrib bölgesinde İbnu’l-Hatîb’in nesir metodu takip edilmiş ve nesri ders olarak okutulmuştur. Özellikle *Reyhaneu’l-Kuttâb* adlı eseri mektuplaşma konusunda kendisine sıkça başvurulmuş, kaynak olarak görülen ve örnek alınan bir eser olmuştur.

12. Onun mektuplaşma alanındaki edebî üslubunu bu seviyeye getiren birçok etken vardır. Bunların başında ise, görüşlerini açıklarken veya duygularını ifade ederken, dilini Kuran ve hadisten getirdiği şahitlerle zenginleştirmesi gelmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde yer verildiği üzere İbnu’l-Hatîb küçüklüğünden beri Kuran’ı-Kerim başta olmak üzere, fıkıh, hadis, tefsir ve kıraat gibi İslam kültürüne ait çok sayıda ilmin eğitimini almıştır. Kendisinin akıl ve zihin dünyasını besleyen bu ilimler de edebî eserlerinin üslubuna yansımıştır. Aynı zamanda Arap diline gösterdiği ihtimamının yanı sıra dönemin Gırnâtasında ileri gelen âlim ve udebâdan Arap dili dersleri okuması da edebî üslubun gelişmesinde etkili olmuştur.

13. Tıp, coğrafya, felsefe, tarih gibi ilimlere dair olan bilgisi de nesir türünden edebî eserlerine yansımış, özellikle resmî ve ihvaniyyat mektupları, biyografi, makame ve rıhle alanında, döneminin öncüsü olmuştur.

14. İbnu’l-Hatîb’in şairliğine gelince, şiirlerinin büyük bir kısmı klasik Arap şiirinin temel konuları olan, medih (övgü şiiri), vasıf (tasvir/betimleme şiiri), gazel

(güzelleme şiiri), mersiye (ağıt şiiri), hicâ (taşlama şiiri), hamriyyat (içki ve içki meclisi tasvirleri) ve diğer dinî içerikli temaları içermiştir.

15. Klasik Arap şiirinden farklı olarak muvaşşah türünde kaleme aldığı şiirler ise kendisinin ayırt edici özelliklerinden birisi olmuştur ve bu alana oldukça katkı sağlamıştır.

16. Şiirlerinin büyük bir oranına hâkim olan konunun ise, trajedi ve dram olduğu dikkat çekmektedir Şüphesiz ki Endülüs'ün içinde bulunduğu siyasi duruma bağlı olarak Hristiyan krallıklarının Endülüs'ü düşürmekle tehdit eden güçleri onu oldukça etkilemiş, bu ruh hali de onun şiirlerine yansımıştır.

17. Çağdaşı olan pek çok ismin onun şairliğinden övgüyle bahsettikleri görülmektedir. Örneğin İbn Haldûn İbnu'l-Hatîb'in, şiir yazma sanatındaki üstün yeteneğine vurgu yapmış ve kendisini “*Döneminin Endülüs ve Mağrib şairi*” olarak nitelendirmiştir. Nasrîler hanedanına mensup tarihçi ve edebiyat âlimi İbnu'l-Ahmer de kendisi hakkında “*Dünya şairi*” olduğu şeklinde bir ifadeyle şairliğini övmüştür.

18. Şiirlerinin beslendiği asıl kaynak ise Benî Ahmer sarayıdır. Şiirinde bir siyasetçi veya tarihçi olmanın dışında, olayları yakın mesafeden gören bir şairin izlenimleri yer almaktadır.

19. İbnu'l-Hatîb'in şiirlerinin dönemin siyasi, sosyal ve ahlaki durumlarını yansıtan bir belgeye dönüştüğünü söylemek mümkündür. Bu durum da onun edebiyatla siyaseti iç içe ele aldığı ve birbirinden ayırmadığının göstergesi olmuştur.

20. Şiirlerini yazmasında iki şey etkili olmuştur. Bunlardan ilkinin, duygusal etken, ikincisinin ise, sosyal etkidir. Endülüs tabiatını tasvir ettiği, Endülüs'e olan sevgisini dile getirdiği şiirleri ile kendisi, ailesi ve yakın çevresiyle ilgili konulara yer verdiği şiirler kendisine has birtakım duygusal etkenler sebebiyle ortaya çıkmıştır.

21. Şiiri dış dünyayla iletişime geçme aracı olarak kullanması da ikinci etkenin bir yansıması olmuştur. Özellikle çeşitli münasebetlerle sultanlara hitaben yazdığı medih şiirleri ile genel veya siyasi olayları tasvir ettiği şiirler bunun örnekleridir.

22. Sultanlara hitaben yazdığı bazı şiir beyitleri e-Hamrâ sarayının duvarına yazılmış ve bugüne kadar varlığını korumuştur. Örneğin Mağrib'deki sürgünden Gırnâta'ya geri dönen sultan Ganî Billâh'a hitaben yazdığı kasidenin matlâi sultanın beğenisini kazanmış ve el-Hamrâ'nın duvarına yazılması emredilmiştir. Matlâi şu şekildedir:

الْحَقَّ يعلوُّ وَالْأَباطيلُ تَسفلُ
والله عن أحكامه لا يُسئلُ

*“Hakikat yükselir batıllar ise çöker
Allah hükümlerinden dolayı sorgulanmaz”*

23. Şiir ve edebiyata dair eserlerine bakıldığında bunların gerek doğulu gerekse Endülüs ve Mağrib’li bazı şairlerin şiirlerine ve beyitlerine yer verdiği görülmektedir. *es-Sihru ve ’ş-Şiir* adlı kitabı bunun en güzel örneğidir.

KAYNAKÇA

- ABBÂDÎ, Ahmed Muhtâr, *Muşâhedâtu Lisânuddîn b. el-Hatîb fî Bilâdi'l-Mağrib ve'l-Endelus: (Mecmua min Resailih)*, İskenderiye: Muessesetu Şebâbi'l-Câmia, 1983.
- , *Tarihu'l-Mağribi'l-Arabî fî Asri'l-Vasît*, 1.b., ed-Dâru'l-Beydâ: Dâru'l-Kutub, 1964.
- ABBÂS, İhsân, *Târihu'l-Edebi'l-Endelusî: Asru't-Tavâif ve'l-Murâbitîn*, Ammân: Dâru'ş-Şurûk, 1997.
- , *Târihu'n-Nakdi'l-Edebî İnde'l-Arab*, Amman: Dâru'ş-Şurûk, 1993.
- ABDUNNEBÎ, Fâyiz, *Edebu'r-Resâil fî'l-Endelus fî'l-Karni'l-Hâmisi'l-Hicrî*, Ürdün: Dâru'l-Beşîr, 1989.
- ABDUNNÛR, Cebbûr, *el-Mu'cemu'l-Edebî*, 1.b., Beyrut: Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, 1979.
- ABÛŞ, Zâkir Abdullatîf, "Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb ve Suvaruhu'l-Belâğiyye", *Mecelletu Kulliyeti't-Terbiyyeti'l-Esâsiyye*, Irak: Câmiatu Bâbil, S. 43, Nisan, 2019, ss. 1599-1608.
- ADIGÜZEL, Cumhur Ersin, "Endülüste Biyografi Yazıcılığının Doğuşu ve Gelişimi (III-VII/IX-XIII. Yüzyıllar), *İslam Telif Geleneğinde Biyografi Yazıcılığı*, İstanbul: Ensar, 2018, ss.167-186.
- AĞARI, Murat, "Ya'kûbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C. 43, ss. 287-288.
- AHBÂR MECMÛ'A, (müellifi meçhul), thk. İbrahim el-Ebyârî, Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısri, 1989.
- AHMAD, Sayyid Maqbul, "İbn Hurdâzbih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C. 20, ss.78-79.
- AHMED, Mustafa Ebû Dayf, *el-Kabâilu'l-Arabiyye fî'l-Endelus hattâ Sukûti'l-Hilafeti'l-Umeviyye, (91-422/710-1031)*, ed-Dâru'l-Beyzâ: Les Editions, Maqhrebines, 1983.

- AKÇAY, Halil, “Fuat Sezgin’in Endülüs Arap Şiiriyle İlgili Mülâhazaları”, Bingöl, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 9; Sayı: Özel Sayı, Güz, 2019, ss. 61-76.
- ALEVÎ, Yahya b. Hamza b. Ali, *et-Tırâzu'l-Mutedammin li Esrâri'l-Belâğa ve Ulûmi Hakâiki'l-İcâz*, I-IV, Mısır: Matbaatu'l-Muktatîf, 1914.
- ALÎ, Muhammed Kurd, *Umerau'l-Beyân*, I-II, 1.b., Kâhire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2011.
- , *Resâilu'l-Buleğâ*, Dâru'l-Kutubil'l-Arabiyyeti'l-Kubrâ, y.y., 1913.
- ALÎ, Nureddin Ali, *Endülüs Tarihi*, çev. Hakkı Uygur, İstanbul: Ensar Yayınları, 2010.
- ÂMİRÎ, Lebîd b. Rebî'a, *Dîvânu Lebîd İbn Rabîa (Şerhu't-Tûsî)*, 1.b., thk. Hannâ Nasr el-Hittâ, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1993.
- ANBETÂVÎ, Adnan Faik, *Hikâyetuna fî'l-Endelus*, Beyrut: el-Muessesetu'l-Arabiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr, 1989.
- ARSLAN, Fazlı, Fatih Erkoçoğlu, “Ziryâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C. 44, ss. 464-465.
- ASKERÎ, Ebu Hilal el-Hasan b. Abdullah b. Sehl, *Kitâbu's-Sînâateyn el-Kitâbe ve's-Şiir*, thk. Mufîd Kumeyha, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1989.
- ÂŞIK, Nevzat, “Bediuzzaman el-Hemedânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C. 5, ss. 328-329.
- ATÇEKEN, İsmail Hakkı, *Endülüs'ün Fethi ve Musâ b. Nusayr*, Ankara: Araştırma Yayınları, 2002.
- ATÎK, Abdulazîz, *el-Edebu'l-Arabî fî'l-Endelus*, Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, t.y.
- , *İlmu'l-Arûz ve'l-Kâfiye*, Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1987.
- , *İlmu'l-Meânî-el-Beyân-el-Bedî*, Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, t.y.
- AYDIN, Mustafa, “Muvaşşah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. 32, ss. 229-231.
- , *Arap Dili Belagatında Bedî' İlmi ve Sanatları*, İstanbul: İşaret Yayınları, 2018.

- AYKUT, A. Said, “İbn Battûta”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C. 19, ss. 361-368.
- AYTEKİN, Arif, “İbn Tûmert”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C. 20, ss. 425-427.
- AYVAZOĞLU, Beşir, “Edebiyatımızda Endülüs”, *Endülüs’ten İspanya’ya*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996, ss. 79-85.
- AYYILDIZ, Erol, “Makâme”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, C. 27, ss. 417-419.
- AZAMAT, Nihat, “Nâsır-ı Hüseyin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. 32, ss. 395-397.
- BAŞA, Muhce Emîn, *Sukûtu’l-Endelus: Târîhu ve Esbâbuhu*, 1.b., Dimeşk: Şer a‘, 2002.
- BEKKÂR, Yûsuf Huseyin, *Binâu’l-Kasîde fi’n-Nakdi’l-Arabiyyi’l-Kadîm*, Beyrut: Dâru’l-Endelus, 1982.
- BELBEŞÎRÎ, Hanân, Nesîme Belbeşîrî, “*Muvaşşahu Câdeke’l-Ğaysu li-İbni’l-Hatîb Dirâse Uslûbiyye*”, (Lisans tezi), Cezayir, 2010.
- BERAKÂT, Muhammed Emîn, *Binâu’l-Kasîdeti’l-Medhiyye fî Şi’ri Lisâniddîn İbni’l-Hatîb el-Endelusî*, Cezâyir, Câmiatu Muhammed Hîder, 2015.
- BESEC, Ahmed Hasan, *Lisânuddîn İbnu’l-Hatîb: Asruhû, Bîetuhû, Hayâtuhû ve Âsâruhû*, Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1994.
- BOLELLÎ, Nusrettin, *Belâgat (Beyân-Meânî-Bedî İlimleri)*, İstanbul, 2012.
- BOUSTANÎ, Alfred, *Nubzetu’l-Asr fî Ahbâri Mulûki Benî Nasr*, Mağrib, 1940.
- BROCKELMANN, Carl, *Târîhu’l-Edebi’l-Arabî*, I-VI, 3.b., çev. Abdulhâlim Neccâr, Kâhire: Dâru’l-Meârif, 1983.
- CÂHİZ, Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Leysî, *Kitâbu’l-Hayevân*, I-VIII, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn, Kahire: Mektebetu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1965.
- , *el-Beyân ve’t-Tebyîn*, I-IV, Beyrut: Dâru’l-Fikri li’l-Cemî‘, 1968.

- CEBR, Mustafa Seyyid, *Dirâsât fî İlmi'l-Bedî'*, Kâhire: Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, 2003.
- CERAN, İsmail, "Merînîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2004, C. 29, s. 192-199.
- CHEJNE, Anwar G., *Muslim Spain: It's History and Culture*, Minneapolis, 1974.
- CUBRÂN, Muhammed Mesud, *Funûnu'n-Nesri'l-Edebî fî Âsâri Lisanuddîn İbni'l-Hatîb*, I-II, 1.b., Beyrut: Dâru'l-Medâri'l-İslâmî, 2004.
- CURCÂNÎ, Ebû Bekr Abdulkâhir b. Abdurrahman Abdulkâhir, *Delâilu'l-İ'câz*, thk. Mahmut Şâkir, Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, t.y.
- , *Esrâru'l-Belâğa*, thk. Mahmut Şâkir, Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 1991.
- ÇAVUŞOĞLU, Ali Hakan, "Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C. 43, ss. 267-269.
- ÇETİN, Nihad M., *Eski Arap Şiiri*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2011.
- ÇINAR, Mustafa, "Endülüs'te Mulûku't-Tavâif Dönemi Edebî Çevresi (392-424/1031-1090), (Doktora Tezi), Erzurum, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.
- , "Kaside Nazım Şeklinin Tarihi Gelişimi", *EKEV AKADEMİ DERGİSİ*, C. 10, S. 27, Bahar, 2006, ss. 203-222.
- DADAN, Ali, "Endülüs Adının Kökeni Üzerine", *KONYA, İSLÂM SAN'AT, TARİH, EDEBİYAT VE MÛSİKÎSİ DERGİSİ (İSTEM)*, C. 7, S. 14, 2009, ss. 371-376.
- DAŞ, Fuat, "10. ve 12. Yüzyıllarda Endülüs'te Yazılmış Biyografik Eserlerde Yöntem", *NÜSHA: ŞARKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ*, C. XIX, S. 48, 2019, ss. 61-80.
- DÂYE, M. Rıdvan, *fî'l-Edebi'l-Endelusî*, Beyrut, 2000.
- DAYF, Şevkî, *el-Fenn ve Mezâhibuh fî'n-Nesri'l-Arabî*, 10.b., Kâhire: Dâru'l-Meârif, 1960.
- , *el-Makâme*, 3.b., Kâhire: Dâru'l-Meârif, 1954.
- DEMİRAYAK, Kenan, "Ebû Bekir el-Hârizmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997, C. 16, ss. 220-222.
- , *Abbâsi Edebiyatı Tarihi*, Erzurum: Bakanlar Matbaacılık, 1998.

- DEVSERÎ, Ahmed Sâni, *el-Hayâtu'l-İctimâiyye fî Gırnâta fî Asri Devleti Benî Ahmer*, Abu Zabî: el-Mecmeu's-Sekafî, 2004.
- DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, Rehber Yayınları, 7.b., Ankara, 1990.
- DURMUŞ, İsmail, "İbn Zumrek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C. 20, ss. 472-474.
- , "İktibâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C. 22, s. 52.
- , "İbnu'l Mukaffa'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C. 21, ss. 130-134.
- , "Seci", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, C. 36, ss. 273-275.
- , "Tehallus", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2011, C. 40, ss. 317-319.
- , "Tezat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2012, C. 41, ss. 58-60.
- , "Zihaf ve İllet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2013, C. 44, s. 402-405.
- , "İstiare", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, C. 23, ss. 315-318.
- EBU SULMÂ, Zuheyr b. Ebî Sulmâ b. Riyâh el-Muzenî, *Dîvânu Zuheyr b. Ebî Sulmâ*, 1.b., şerh, Ali Hasan Fâ'ûr, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988.
- EKHTIAR, Ousame Eyass Alrashed, "et-Tedât fî şî'ri Lisâniddîn İbni'l-Hatîb", *D.E.Ü.İ.F.D., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, ss. 239-267.
- ELİAÇIK, Muhittin, "Belâgat Kitaplarında Lüzûmu Mâ Lâ Yelzem'in Tarifi ve Tasnifi", *INTERNATIONAL JOURNAL OF LANGUAGES EDUCATION AND TEACHING*, vol. 3, Issue 3, 2015, ss. 421-428,

- ELMALI, Hüseyin, “Kâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, C. 24, ss. 259-260.
- EMÎN, Vehhâp Saîd, *Şi‘ru Lisâniddîn İbni ‘l-Hatîb ve Hasâisuhu ‘l-Fenniyye*, Dâru’s-Sâvî li’t-Tab‘ ve’n-Neşri, 1980.
- ENİS, İbrâhim, Abdulhâlim Mansur, Atiyye es-Savvalihi, Muhammed Halefullah Ahmed, *el-Mu‘cemu ‘l-Vasît*, I-II, Mısır: Mecmeu‘l-Lugati‘l-Arabiyye, 1972.
- ER, Rahmi, “İbn Zeydûn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C. 20, ss. 464-466.
- ERGİN, Ali Şakir, “Abdulhamîd el-Kâtip”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, C. 1, s. 225.
- ERGİN, Mehmet Mesut, “Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatından Bir Şâir: Ahmed el-Keyvânî”, *Nüşa: Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. II, S. 4, Kış 2002, ss. 57-84.
- EZHERÎ, Ebû Manşûr Muhammed b. Ahmed, *Mu‘cemu Tehzîbu ‘l-Luga*, I-IV, thk. Riyâd Zeki Kasım, Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi‘l-‘Arabî, 2001.
- FÂHÛRÎ, Hannâ, *Târîhu ‘l-Edebi ‘l-Arabî: el-Edebu ‘l-Kadîm*, 1.b., Beyrut: Dâru‘l-Cîl, 1986.
- FARES, Issa, Ramia Mahfoud, Talal Daeoub, *Mefhûmu ‘ş-Şi‘r ‘İnde Lisâniddîn İbni ‘l-Hatîb*, Câmiatu Tişrîn li’d-Dirâsât ve‘l-Buhûsi‘l-İlmiyye, Silsiletu‘l-Âdâb ve‘l-Ulûmi‘l-İnsâniyye, Suriye, 2007.
- FAYDA, Mustafa vd., *İslam Tarihi El Kitabı*, ed. Eyüp Baş, Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- FERHÂT, Yûsuf Şukrî, *Gırnâta fî Zilli Beni ‘l-Ahmer: Dirâse Hadâriyye*, Beyrut: Daru‘l-Cîl, 1993.
- FERRÛH, Ömer, *Târîhu ‘l-Edebi ‘l-Arabî*, 5.b., I-VI, Beyrut: Dâru‘l-İlm li‘l-Melâyin, 1968.
- FETTAHOĞLU, Selâhattin, “Arap Aruzu, Genel Esasları ve Zorunlu Vezin Değişimleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 12, S. 64, Haziran, 2019, ss. 46-66.

- GÜLER, İsmail, “Arap Belagatında Biçim ve Anlam Tartışmaları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dergisi*, C. 10, S. II, 2001.
- HACCÎ, Abdurrahman Ali, *et-Târîhu'l-Endelusî mine'l-Fethi'l-İslâmî hattâ Sukûti Gırnâta*, 2.b., Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1981.
- HACİMÜFTÜOĞLU, Nasrullah, “Bedî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C. 5, ss. 320-322.
- , “Beyân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1992, C. 6, ss. 22-23.
- HAFÂCÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Said b. Sinân, *Sırru'l-Fesâha*, tak. Davud Gadâşe eş-Şevâbike, Amman: Dâru'l-Fikr, 2006.
- HAFÂCÎ, Muhammed Abdulmun'im, *el-Edebu'l-Endelusî et-Tetavvur ve't-Tecdîd*, Beyrut: Dâru'l-Cîl, , 1992.
- HALÎFÂT, Sahbân, “Ebu'l-Alâ el-Maarî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1994, C. 10, ss.287-291.
- HAMEVÎ, Ebû Abdillâh Şihâbuddîn Yâkût b. Abdillâh, *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Beyrut: Dâru Sâdır, 1957.
- HANÂN, Abdurrahman Hanân, Yudîr Enîse, *Dirâse Savtiyye Delâliyye li-Muvaşşahi Câdeke'l-Ğaysu li-Lisâniddîn İbni'l-Hatîb*, (Yüksek Lisans Tezi), Cezâyir: Camiatu Bûyira, 2019.
- HAREKÂT, İbrahim, *el-Mağrib Abra't-Târih*, Kazablanka, Dâru'r-Reşâd el-Hadîse, I-III, 2000.
- HÂŞİMÎ, Ahmet, *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî*, Dubai: Hindâvî, 2017.
- HAVKAL, Ebu'l-Kâsım Muhammed, *Kitabu Sureti'l-Arz*, Leiden: E.J. Brill, 1967.
- HAZA'LÎ, Muhammed Mahmud Hazalî, Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb ve Edebuhu'r-Rihle, Ürdün, *Mecelletu Câmiati Ummi'l-Kurâ li-Ulûmi's-Şerîa ve'l-Luğati'l-Arabiyyeti ve Âdâbihâ*, 2006, C. 18, S. 39, ss. 412-432.
- HEYKEL, Ahmed, *el-Edebu'l-Endelusî mine'l-Fethi ilâ Sukûti'l-Hilâfe*, Kâhire: Dâru'l-Meârif, 2001.

- HİMSÎ, Ahmed Selim, *İbn Zumrek el-Girnâtî Sîretuhû ve Edebuh*, Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1985.
- HİMYERÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdullah el-Himyerî, *Sıfetu Cezîreti'l-Endelus: Muntehabe Mine'r-Ravdil Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr*, thk. Levi Provençal, Kâhire, 1937.
- , *er-Ravdu'l-Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr*, thk. İhsan Abbas, Beyrut: Mektebetu Lubnan, 1975.
- HİTTÎ, Philip K., *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ, I-IV, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980.
- HUMEYDÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Futûh b. Abdullah el-Mayurkî el-Ezdî, *Cezvetu'l-Muktebis fî Zikri Vulâti'l-Endelus*, Kâhire: ed-Dâru'l-Mısıriyye, 1966.
- HURÛT, Abdulhâlim Huseyin, *Muvaşşahâtu Lisânuddîn İbni'l-Hatîb*, Ürdün: Dâru Cerîr, 2012.
- İBN BESSÂM, Ebu'l-Hasan Alî eş-Şenterînî, *ez-Zahîre fî Mehâsini Ehli'l-Cezîra*, I-IV, thk. İhsân Abbâs, Beyrût: Dâr-u Sâdır, 2000.
- İBN CÂBİR, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Câbir el-Hevvarî, *el-Hulletu's-Siyerâ fî Medhi Hayri'l-Verâ*, 2.b., thk. Ali Ebû Zeyd, Beyrut: Alemu'l-Kutub, 1985.
- İBN HALDÛN, Ebû Zeyd Velîyuddin Abdurrahman b. Muhammed, *Kitâbu'l-İber ve Dîvânu'l-Mubteda ve'l-Haber fî Eyyâm'i'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men 'Âsarehum min Zevi's-Sultani'l-Ekber*, I-VIII, Mısır: Bulak, 1284/1867.
- , *Mukaddimetu İbni Haldûn*, thk. Alî Abdulvâhid Vâfî, Kâhire: Dâru's-Şa'b, t.y.
- , *Bilim ile Siyaset Arasında Hatıralar*, Çev. Vecdi Akyüz, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004.
- İBN HALLİKÂN, Ebu'l-'Abbâs Şemseddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, I-VIII, Thk. İhsân Abbâs, Beyrut: Dâru Sâdır, 1977.
- İBN HİCCE, Ebu'l-Mehâsin Takıyyuddin Ebû Bekr b. Ali, *Hizânetu'l-Edeb ve Gâyetu'l-Ereb*, y.y., 1291/1874.

- İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim, *eş-Şi'ru ve's-Şu'arâ*, I-II, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Kâhire: Dâru'l-Meârif, 1982.
- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mukerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sadır, I-XV, 1994.
- İBNU'L AHMER, Ebu'l-Velîd İsmâil b. Yûsuf, *Nesîru Ferâidi'l-Cumân fî Nazmi Fuhûli'z-Zaman*, thk. Muhammed Rıdvân ed-Dâye, Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1967.
- İBNUL-KUTİYYE, Ebû Bekr Muhammed b. Ömer b. Abdulaziz, *Târîhu İftitâhi'l-Endelus*, 2.b., thk. İbrahim el-Ebyârî, Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-Mısırî, 1989.
- İBNU'L-HATÎB, Ebû Abdillâh Lisânuddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-İhâta fî Ahbâri Gırnâta*, I-IV, thk. Muhammed Abdullah İnân, Mektebetu'l-Hâncî, 1973.
- , *el-Lemhatu'l-Bedriyye fî'd-Devleti'n-Nasriyye*, thk. Muhammed Mesud Cubran, Beyrut: Dâru'l-Medâri'l-İslâmî, 2009.
- , *el-Lemhatu'l-Bedriyye fî'd-Devleti'n-Nasriyye*, Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1980.
- , *Nufâdatu'l-Cirâb fî Ulâleti'l-İğtirâb*, thk. Ahmed Muhtar el-Abbâdî, ed-Dâru'l-Beyzâ: Dâru'n-Neşri'l-Mağribiyye, 1985.
- , *Nufâdatu'l-Cirâb fî Ulâleti'l-İğtirâb*, 3. Kısım, thk. Sa'diyye Fâğıyye, Rabat: el-Matbaatu'l-Cedîde, 1989.
- , *Â'mâlu'l-A'lâm fî men Bûyi'a kable'l-İhtilâm min Mulûki'l-İslâm ve mâ Yetealleku bi-Zâlike mine'l-Kelâm*, I-II, thk. Ebû Abdullah Seyyid b. Kesrevî b. Hasan, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- , *Â'mâlu'l-A'lâm fî men Bûyi'a kable'l-İhtilâm min Mulûki'l-İslâm ve mâ Yetealleku bi-Zâlike mine'l-Kelâm - Târîhu İsbânyâ el-İslâmiyye*- thk. Levi Provençal, Lubnan: Dâru'l-Mekşûf, 2.b., 1956.
- , *Divânu Lisâniddîn İbni'l-Hatîb es-Selmânî*, thk. Muhammed Miftâh, Dâru'l-Beyzâ (Kazablanka): Dâru's-Sekâfe, 1989.
- , *Divânu's-Sayyib ve'l-Cehâm ve'l-Mâzî ve'l-Kehâm*, nşr. Muhammed eş-Şerîf Kâhir, Cezâyir: eş-Şeriketu'l-Vataniyye li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1973.
- , *el-İhâta fî Ahbâri Gırnâta*, I-IV, thk. Muhammed Abdullah İnân, Kâhire: Mektebetu'l-Hâncî, 1973.

- , *Ravdatu't-Ta'rîf bi'l-Hubbi's-Serîf*, thk. Muhammed el-Kettânî, 1.b., Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1970.
- , *el-İşâra ilâ edebi'l-vizâra*, thk. Muhammed Kemâl Şebâne, Kâhire: Mektebetu's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2004.
- , *el-Ketîbetu'l-Kâmine fî men Lakînâhu bi'l-Endelus min Şuarâi Mieti's-Sâmine*, thk. İhsan Abbas, Beyrut: Dâru's-Sekâfe, 1983.
- , *Kunâsetu'd-Dukkân ba'de İntikâli's-Sukkân havle'l-Alâkâti's-Siyâsiyye beyne Memleketey Gırnâta ve'l-Mağrib*, thk. Muhammed Kemal Şebane; göz. geç. Hasan Mahmûd. Kâhire: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, t.y.
- , *Evsâfu'n-Nâs fî't-Tevârih ve's-Sılât*, thk. Muhammed Kemâl Şebâne, Rabat: Matbaatu Fedâla, 1977.
- , *Ceyşu't-Tevşih*, thk. Hilal Nâcî, Muhammed Mâzûr, Tunus: Matba'atu'l-Menâr, 1967.
- , *Kitâbu's-Sihr ve's-Şi'r*, thk. Jose Manuel Continente Ferrer, göz. geç. Muhammed Saîd İsbir, Suriye, Bidâyetun li't-Tıbâ'ati, 2006.
- , *Miyâru'l-İhtiyâr fî Zikri'l-Meâhidi ve'd-Diyâr*, thk. Muhammed Kemâl Şebâne, Kâhire: Mektebetus'-Sekâfeti'd-Diniyye, 2002.
- , *Şerhu Rakmu'l-Hulel fî Nazmi'd-Duvel*, thk. Adnan Derviş, Dımeşk: Vizaretu's-Sekâfe, 1990.
- , *Reyhanetu'l-Kuttâb ve Nuc'atu'l-Muntâb*, thk. Muhammed Abdullah İnân, I-II, Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 1.b., 1980.
- İBNU'L-ESİR, Ebu'l-Feth Ziyâeddîn Nasrullah b. Muhammed b. Muhammed, *el-Meselu's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâir*, I-IV, thk. Ahmed Muhammed el-Havfî, Bedevî Tabâne, Kahire: Dâru Nahdati Mısır, t.y.
- İBNU'L-ESİR, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdulkерim, *İslâm Tarihi: el-Kâmil fî't-Târih Tercümesi*, I-XII, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- İBNU ZEYDÛN, Ebu'l-Velîd, *Dîvânu İbn Zeydûn ve Rasâiluhu*, thk. Ali Abdu'l-Azîm, Mısır: Mektebetu Nahdati Mısır, 1957.
- İMÂMUDDİN, S. Muhammed, *Endülüс Siyasi Tarihi*, çev. Yûsuf Yazar, Ankara: Rehber Yayınları, 1990.

- İNÂN, Muhammed Abdullah, *Devletu'l-İslam fi'l-Endelus (Asru'l-Murâbitîn ve'l-Muvahhidîn fi'l-Mağrib ve'l-Endelus)*, I-II, 1.b., Kahire: Lecnetu't-Telif, 1964.
- , *Devletu'l-İslâm fi'l-Endelus: (Nihâyetu'l-Endelus ve Târîhu'l-'Arabi'l-Mutenassirîn)*, 4.b., Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 1987.
- , *Devletu'l-İslam fi'l-Endelus (mine'l-Fethi ilâ Bidâyeti Ahdi'n-Nâsır)*, I-VI, 3.b., Kâhire: Mektebetu'l-Hancî, 1988.
- , *el-Âsâru'l-Endelusiyyetu'l-Bâkiye fi İsbanya ve'l-Burtugal*, 2.b., Kâhire: Mektebetu'l-Hanci, 1997.
- , *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb: Hayâtuhû ve Turâsuhu'l-Fikrî*, Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1968.
- İPEK, Muhammet Selim, “Arap Edebiyatında Makâme Sanatı”, *ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ*, C. 10, S. 51, Ağustos, 2017, ss. 109-118.
- İZGİ, Cevat, “Herevî, Ali b. Ebû Bekir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. 17, ss. 221-222.
- İZÂRÎ, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed, *el-Beyânu'l-Muğrib fi İhtisari Ahbâri Mulûki'l-Endelus ve'l-Mağrib*, I-IV, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf, Tunus: Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2013.
- KALKAŞENDÎ, Ahmed b. Ali, *Subhu'l-A 'şa fi Sînâati'l-İnşa*, XIV, thk. Yûsuf Ali Tavîl, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.
- KANDEMİR, M. Yaşar “İbn Ruşeyd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C. 20, ss. 292-294.
- KASSABCÎ, Isam, *Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb: Hayâtuhu ve Fikruhû ve Şi'ruhû*, Haleb: Mudîriyyetu'l-Kutub, 1994.
- KAYA, Mahmut, “Hitâbet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1998, C. 18, ss. 156-158.
- KAYREVÂNÎ, Ebû Ali Hasan İbn Reşik, *el-'Umde fi Mehâsini's-Şiri ve Âdâbihî ve Nakdihî*, I-II, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1981.

- KAYSÎ, Ebû Nasr b. Hakan Feth b. Muhammed b. Ubeydullah Feth b. Hâkân, *Kalâidu'l-İkyân ve (fi) Mehâsini'l-A'yan*, thk. Huseyin Yûsuf Haryûş, Zerka: Mektebetu'l-Menâr, 1989.
- KAYSÎ, Felâh, *Edebu'r-Resâil fi'l-Endelus fi'l-Karni'l-Hâmisi'l-Hicrî*, 1.b., Ammân, Dâru'l-Beşir, 1989.
- KAZVÎNÎ, Ebû'l-Meâlî Celâleddîn el-Hatîb Muhammed, *el-İdâh fi Ulûmi'l-Belâğa*, I-II, thk. Muhammed Abdulmun'im Hafâcî, Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1993.
- KILIÇ, Hulusi, Kazım Yetiş, "Cinâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1993, C. 8, ss. 12-14.
- KÖSE, Saffet, "İbn Merzûk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C. 20, ss. 186-188.
- KURTULMUŞ, Gamze Yücetürk, *Endülü's Risalelerinde İhvanîyyat*, Erzurum: Fenomen Yayınları, 2019.
- KUSTANTÎNÎ, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Hasan b. Alî b. el-Kunfûz, *el-Fârisiyye fi Mebâdi'i'd-Devleti'l-Hıfsiyye*, thk. Muhammed eş-Şâzilî en-Neyfer, Dâru't-Tûnusiyye, 1968.
- KÜÇÜKAŞCI, Mustafa Sabri, "Kâtip", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2002, C. 25, ss. 49-52.
- MAKDÎSÎ, Enîs, *Tetavvuru'l-Esâlîbi'n-Nesriyye fi'l-Edebi'l-Arabî*, 1.b., Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1960.
- MAKKARÎ, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Makkarî et-Tilimsânî, *Ezhâru'r-Riyâd fi Ahbâr-i 'İyâd*, I-V, thk. Mustafa es-Sekâ, İbrâhim el-Ebyârî, A. Hafız Şiblî, Saîd Ahmed 'Arâb, Muhammed b. Tâvî, Abdusselâm Hirâs, Kâhire: Matbaatu Lecneti't-Telîf, 1939.
- , *Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endelusi'r-Ratîb ve Zikru Vezîriha Lisâniddîn İbni'l-Hatîb*, I-VIII, Beyrut: Dâru Sâdır, 1968.
- MENNÛNÎ, Muhammed, *el-Ulûm ve'l-Âdâb ve'l-Funûn alâ Ahdi'l-Muvahhidîn*, Rabat: Dâru'l-Mağrib, 1977.

- MERRÂKUŞÎ, İbn İzari, *el-Beyânu 'l-Muğrib fî Ahbâri 'l-Endelus ve 'l-Mağrib*, I-II, nşr. E. Levi Provençal- G. S. Colin, Leiden, 1951, III-IV, Beyrut, 1983.
- MERRAKUŞÎ, Abdolvâhid, *el-Mu'cib fî Telhîsi Ahbâri 'l-Mağrib*, thk. Muhammed Said Aryân ve Muhammed Azmî Âlemî, Kahire: Matbaatu'l-İstikâme, 1949.
- MEVÂFÎ, Nasır Abdurrazık, *er-Rihle fî 'l-Edebi 'l-Arabî*, Kahire: Mektebetu'l-Vefâ, 1.b., 1995.
- MISRÎ, Abdulazîm b. el-Vâhid b. Zâfir İbn Ebi'l-İsba', *Tahrîru 't-Tahrîr fî Sınaati 'ş-Şi'ri ve 'n-Nesri ve Beyâni İcâzi 'l-Kurân*, thk. Hafnî Muhammed Şeref, Kâhire, 1383.
- MATLUB, Ahmed, *Mu'cemu 'n-Nakdi 'l-Arabiyyi 'l-Kadîm*, Bağdat: Dâru's-Şuûni's-Sekâfiyyeti'l-Âmme, 1989.
- MERÇİL, Erdoğan, "Abdolvâdîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1988, C. 1, ss. 276-277.
- MUSTAFA, Mahmut, *Ehdâ Sebîl İlâ 'İlmeyi 'l-Halîl: el-Arûz ve 'l-Kâfiye*, şrh: Said Muhammed el-Lihâm, Beyrut: Alemu'l-Kutub, 1996.
- MÜNCİD, Mustafa Behçet, *el-Edebu 'l-Endelusî mine 'l-Fethi hattâ Sukûti Gırnâta*, Irak: Daru'l-Kutub li't-Tıbaa ve'n-Neşri, 1988.
- MÛNİS, Huseyin, *Fecru 'l-Endelus Dirâse fî Târîhi 'l-Endelus mine 'l-Fethi 'l-İslâmî ilâ Kıyâmi 'd-Devleti 'l-Emeviyye (m. 711-756)*, Kahire: Dâru'r-Reşâd, 2005.
- NUBÂHÎ, Ebu'l-Hasan, *Târîhu Kudâti 'l-Endelus*, Nşr. Levî Provençal, Kahire: Dâru'l-Kâtibi'l-Mısırî, 1948.
- OSMAN, Muhammed Hasan, *el-Murşidu 'l-Vâfi fî 'l-Arûz ve 'l-Kavâfi*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2004.
- ÖZDEMİR, Mehmet, "Endülüs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C. 11, ss. 211-225.
- , "Feth b. Hâkân el-Kaysî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1995, C. 12, ss. 453-455.

- , “İbn ‘İzârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C. 20, ss. 98-99.
- , “İspanya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, C. 23, ss. 170-173.
- , “Mansur, İbn Ebû Âmir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2003, C. 28, ss. 6-8.
- , *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*, Ankara: TDV., 2017.
- , *Endülüs Müslümanları Siyasi Tarihi*, Ankara: TDV., 2017.
- ÖZEN, Şükrü, “İbn Kunfüz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C. 20, ss. 143-144.
- , “Kâdılkudat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, C. 24, ss. 77-82.
- PARLAK, Nizamettin, *Lisânuddîn İbnu’l-Hatîb’in Siyâsî Kişiliği ve Tarihçiliği*, Türk Tarih Kurumu, 2012.
- , “Hz. Muhammed (a.s.) İçin Yazılan Şiirlerin Endülüs’teki Yansımaları: Kasîde fî Medhi’n-Nebî Geleneği”, *Akademik Siyer Dergisi*, Yıl: 1, S. 2, Haziran, 2020, ss. 69-79.
- RÂZÎ, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Huseyn, *Nihayetu’l-icâz fî Dirâyeti’l-İ’caz*, 1.b., thk. Nasrullah Hacımüftüoğlu, Beyrut: Dâru Sâdır, 2004.
- RAZÛK, Muhammed, “Hafsîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1997, C. 15, ss. 125-128.
- RİKÂBÎ, Cevdet, *fî’l-Edebi’l-Endelusî*, Kahire: Dâru’l-Meârif, 1966.
- SAFEDÎ, Salâhuddîn Halîl b. Aybek, *el-Vâfi bi’l-Vefeyât*, thk. Eymen Fuad Seyyid. I-XXIX, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, (Neşriyâtü’l-İslâmiyye), 1988.
- SAÎDÎ, Abdu’l-Muteâl, *Buğyetu’l-İdâh li telhîsi’l-Miftâh fî Ulûmi’l-Belâğa*, IV, Mısır: el-Matbaatu’n-Nemûzeciyye.

- SÂİH, Hasan b. Muhammed, *Munevve'atu İbnu'l-Hatib*, Daru'l-Beyza, 1978.
- SÂLİM, Abdülazîz, *Târihu'l-Muslimin ve Âsâruhum fi'l-Endelus*, İskenderiye: Muessesetu Şebâbi'l-Câmia, 1997.
- SAMERRAÎ, Halil İbrahim, Abdulvahid Zenun Taha, Natik Salih Matlub, *Târihu'l Arab ve Hadâratuhum fi'l Endelus*, Beyrut: Dâru'l Kitabi'l Cedidi'l-Muttahide, 2000.
- SEKKÂKÎ, Ebû Ya'kub Sirâceddin Yûsuf b. Ebû Bekr b. Muhammed, *Miftâhu'l-Ulûm*, thk. Naîm Zerzûr, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1987.
- SUFÎ, Halid, *Târihu'l-Arab fi İsbânyâ*, I-II, Câmiatu Kâr Yunus, 1980.
- SZPIECH, Ryan, “Granada”, (Europe A Literary History, 1348-1418, Volume II, Edited by Dawid Wallace, Oxford University Press), Chapter 55.
- ŞEK'A, Mustafa, *el-Edebu'l-Endelusî; Mevdû'âtuhu ve Funûnuhu*, Lubnân: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1986.
- ŞELEBÎ, S'ad İsmail, *el-Bietu'l-Endelusiyye ve Eseruhâ fi's-Şir*, Kâhire: Dâru'n-Nahda, 1978.
- ŞEŞEN, Ramazan, “İdrîsî, Şerif”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C. 21, ss. 493-495.
- “Kâdî el-Fâzıl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2001, C. 24, ss. 114-115.
- *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, tkd. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, 1998.
- ŞÜKÜROV, Qıyas, *Benî Ahmer Devleti (1232-1492)*, (Doktora Tezi), İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- TABÂNE, Bedevî Ahmed, *Mu'cemu'l-Belâğati'l-Arabiyye*, Cidde: Dâru'l-Menâre, 1997.
- TANERİ, Aydın, “Hâcib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1996, C. 14, ss. 508-511.

- TÂYİBÎ, Hafize, *el-Hasâisu'l-Belâğiyye fi'r-Resâili'l-İhvâniyye li Lisâniddîn İbni'l-Hatîb, Cezâyir*, (Yüksek Lisans Tezi), Câmiatu'l-Arabî b. Muhîdî Ummu'l-Bevâğî, (Larbi Ben M'hidi University Oum El-Bouaghi), 2016.
- TEFTÂZÂNÎ, Sa'deddin Mesud b. Ömer b. Abdullah, *el-Mutavvel Şerhu Telhîsi Miftâhi'l-Ulûm*, thk. Abdulhamid Ahmed Yûsuf Hindâvî, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- THOMAS, David, Alex Mallett, "*Christian-Muslim Relations a Bibliographical History*", (History of Christian-Muslim Relations, I-X), Leiden, 2013.
- TÎBÎ, Şerefeddin Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah, *et-Tibyân fî İlmi'l-Meâni ve'l-Bedî" ve'l-Beyân*, thk. Hadi Atıyye Matar Hilâlî. Beyrut: Âlemu'l-Kutub, 1987.
- TUNA, Üzeyir, "Kinâye Kavramının Kapsamı", *BAYBURT ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ*, C. II, S. 8, 2018, ss. 23-35.
- TURAL, Hüseyin, *Arap Edebiyatında Arûz*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.
- TUZCU, Kemal, "Endülüs Muvaşşahları ve Harceler", *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 56, S. 1, Ankara, 2016, s. 79-99.
- UBÛDÎ, Câsim, Cengiz Tomar, "Lisânuddîn İbnu'l-Hatîb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2000, C. 21, ss. 74-76.
- UKBERÎ, Ebu'l-Bekâ, *Şerhu Dîvânî Ebi't-Tâlib el-Mutenebbî*, I-IV, thk. Kemal Tâlib, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- ULUDAĞ, Süleyman, "İbn. Haldûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 1999, C. 19, ss. 538-543.
- USMÂNÎ, Muhammed b. Gazi, *er-Ravdu'l-Hetûn fî Ahbâri Miknâsetu'z-Zeytûn*, 2.b., thk. Abdulvehhab İbn Mansur, Rabât: el-Matbaatu'l-Melikiyye, 1988.
- VÂDÎÂŞÎ, Şemseddin Muhammed b. Câbir, *Bernâmecu İbn Câbir el-Vâdiâşî*, Tunus, 1981.
- VAFÎ, Ali Abdulvâhid, *Abdurrahman İbn Haldûn*, Kahire, 1962.
- VILA, Jacinto Bosch, "*Ibn al-Khatib*", *The Encyclopedia of Islam (New edition)*, I-XI, Leiden, 1954-2002.

- YA'KÛB, Emîl Bedî, *el-Mu'cemu'l-Mufasssal fî İlmi'l-Arûz ve'l-Kâfiye ve Funûni's-Şiir*, 1.b., Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l İlmiyye, 1991.
- YAVUZ, Yûsuf Şevki, "Münâzara", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. 31, ss. 576-577.
- YEMÛT, Ğazi, *Buhûru's-Şi'ri'l-Arabî Arûzu'l-Halîl*, Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Lubnânî, 1992.
- YİĞİT, İsmail, "Nasrîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2006, C. 32, ss. 420-424.
- , *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi: Endülüs (Gırnâta)-Benî Ahmer Devleti- Kuzey Afrika İslam Devletleri*, I-IX, İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1995.
- ZEBÎDÎ, Ebu'l-Feyz Murtazâ Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, I-X, Beyrut: Dâru Sâdır, 1888.
- ZEMAŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *Esasu'l-Belâğâ*, I-II, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1972.
- ZENNÛN, Abdulhakîm, *Âfâku Gırnâta Bahsun fî't-Târîhi's-Siyâsî ve'l-Hadârîyyi'l-Arabî*, Dimeşk: Dâru'l-Mârife, 1988.
- ZEYDÂN, Corcî, *Târîhu Âdâbil'l-Lugati'l-Arabiyye*, Kâhire: Muessesetu Hindâvî, 2013.
- ZİYA PAŞA, *Endülüs Tarihi*, İstanbul: Selis Kitaplar, 2005.

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı	Figen		AKAY
Doğum Yeri ve Yılı			
Bildiği Yabancı	Arapça		İngilizce
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme		Kurum Adı
Lise	2004	2008	Bursa Nilüfer Anadolu İmam Hatip Lisesi
Lisans	2008	2012	Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans	2012	2015	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora	2015	2021	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çalıştığı Kurum	Başlama - Ayrılma		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2013		BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
2.			
3.			
Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:	"İBN SİNAN EL-HAFÂCÎ'YE GÖRE FESÂHATİN SIRRI". Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 27 / 2 (November 2018): 67-97.		
Diğer:			
İletişim (e-posta):			
		Tarih:	Figen AKAY
		İmza:	
		Adı-Soyadı:	